

HADIFOGLYOK
ÉLETE
SZIBÉRIÁBAN
KRASZNOJARSZKI HADIFOGOLYTÁBOR

ÍRTA:

STESSEL ERNŐ

NY. EZREDES

A SZERZŐ SAJÁT KIADÁSA
(II. KÉR., DONÁTI UCCA 61)
MINDEN JOG FENTARTVA

BUDAPEST, 1925
NYOMATOTT BAGÓ MÁRTON ÉS FIA NYOMDÁJÁBAN
FELELŐS: ÁBRAHÁM JÓZSEF
(II. SZILÁGYI DEZSŐ-TÉR 2)

ELŐSZÓ.

Írta: Olysói Gabányi dános

Eloolvastam Stessel Ernő művét. Nyugodtan asztalomra helyeztem a kéziratot, lezártam szemeimet és megpróbáltam azokat a benyomásokat összegezni, amelyeket az értékes mű lelkemben fölidézett. Nem sikerült, mert az impressziók, mint nyári vihar elölt a felhők, tarka összevisszaságban hullámzottak lelkemben, azonban semmiféle konkrét alak sem származott belőlük»

A rákövetkező éjjel, álmatlan óráimban, midőn teljes csend és áthatolhatatlan sötétség volt körülöttem, újból a könyvre gondoltam. A tanulságok leszűrése és a benyomások összegezése most már jobban sikerült és ez utóbbiak megteremtették képzeletemben az — örök embert . . .

Igen az örök emberi! Mert az ember Ramsestől Napóleonig, Mózesből Lykurgusig és Deák Ferencig, Phidiastól Canováig, Liviustól Jókai Morig, Firduszitól Madách Imréig, — mindig egyforma volt» Az embert minden időben két ösztön tartotta rablásban, a konzervatív és a forrongó ösztön. Az előbbi inkább a fizikai élet alátámasztó pillére és az örök embert arra sarkalja, hogy a már megszokottba és a meg nem változtathatóba bele-nyugodjék s ha az éppen meglevő viszonyok között jól érzi magát, azokon ne változtasson. A forrongó ösztön az isteni szikra az emberben; ez az egész életcélját is mutatja; ez folytonos előrehaladásra, lázas tevékenységre sarkalja; nem enged neki pihenőt; azt követeli tőle, hogy minden energiájával dolgozzék és küzdjön — mindezt csak azért, hogy visszatérve az első ösztönhöz, a mindenkori viszonyokat elviselhetőbbé tegye.

Igen, ez az örök ember! A különbség ember és ember között csak abban van, hogy vajjon forrongó Ösztöne arra az útra irányítja-e, amelyet neki maga az Isten jelölt ki, avagy pedig — a sátán országútján keresi-e a boldogulást?

Stessel-könyve mindkét embertípust keresetlen szavakkal, de a maguk éles körvonalú valóságában mutatja. A szerző nem keresi a hatást és éppen ezért nagy hatást ér el; mondanivalóját nem díszíti szóvirágokkal és éppen ezért nyílnak az olvasó lelkében a részvét és a megismerés legszebb virágai; nem beszél magáról, de éppen ezért világosan látjuk, hogy ő is mennyit szenvedett és minő meleg bajtársiassággal sietett azok támogatására, akik vele együtt a krasznojarszki és egyéb súlyos hadifogság részesei voltak.

... A honvédő polgárok százezrei elhagyták megszokott csendes otthonukat, bevonultak a lövészárkokba és esküjükhöz híven ezer veszély közepette igyekeztek — győzni vagy meghalni! A sors azonban mást rendelt számukra. Az erősebb ellenfél foglyai lettek és Szibéria kietlen vidékeire szállították őket. Közöttük Stessel Ernőt és sok más bajtársát is. Idegen viszonyok, lelketlen orosz katonák, ablak és ajtónélküli hideg barakok várakoztak rájuk. A konzervatív ösztön így szólt hozzájuk:

— Mindennek vége, ne törődj semmivel, számolj le az életeddel!

A forrongó ösztön azonban elnémítja ezt a hangot és azt súgja a hadifogoly lelkébe:

— Csak azért sem! Igyekezzél magadnak itt is meleg otthont teremteni, hiszen ember vagy, akiben az Isten szikrája lakozik!

És ime, ez az ösztön győzött!

A krasznojarszki kietlen vidék kulturközponttá alakult át; kertek, étkezők, raktárak, gyárak termettek és a kulturember jelenlétét felolvasások, színelőadások, zenei ünnepélyek tették érzékelhetővé.

Stessel könyvének elolvasása után magam előtt látom azt az embertípust, aki az Isten országútján halad előre. Közéjük tartozik a könyv Írója sok derék bajtársával. Renvers Ferenc

ezredes, Reichard alezredes, dr. Pély és még sokan vérük és életük feláldozásával tettek tanúságot erről; Kar kis Kornél kiváló és bajtársias működésével, Brandström Elza, ez a hőselkü nő ezer életveszély között igyekezett letörölni a szerencsétlen hadifoglyok keserű könnyeit.

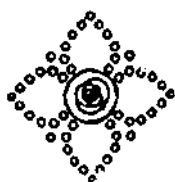
De ott látom azokat is, akik a sátán országutját vették vezetőirányul. Tuberozov doktor és ördögi felesége, Babuskin, Gorszkov, valóban a sátánnal cimboráié emberi vadállatok.

És ott látom Stessel írásában az örök ember tragédiáját is. Látom az erőszaktól elnyomott és vérig sanyargatott tömeget. A rongyokba bűt költ, a szibériai rettentő hidegben, kancsukával előrehajszolt, elfagyott lábú és kezű csontvázat, akire valóban megváltás a jótékony halál.

Végül ott látom Krasznojarszk környékén a néma sírok ezreit és ezreit, amelyek alatt — hej! milyen sok magyar testvérünk alussza örök álmát.

Megrázó és felemelő képek! Az emberfeletti szenvedések, a gyötrelmek, a testi- és lelki kínok mellett a lüktető élet minden megnyilatkozása, a hitnek, reménynek és bajtársi szeretetnek nagyszerű apotheozisa.

Ilyen benyomások származtak lelkemben Stessel könyvének elolvasása után és meg vagyok győződve, hogy bárki olvassa el ezt a művet, impressziói ugyanezek lesznek. Egy darab történelem, hadtörténelem és kulturhistória. Kiváló sajtótermék, amelyből tanulhatunk, okulhatunk és amely a legnemesebb érzelmeket ébreszti föl szívünkben . . .

SZERZŐ ELŐSZAVA.

1914 szeptember 12-én az első lebergi csatánál kerültem fogságba. Október 4-én már Szibériában Krasznojarszkban voltam. Itt töltöttem el 1922 tavaszig tartó fogságom egész idejét, kivéve három hónapot 1918-ban, mely év májusában egy invalidus szállítmánnyal elindulva, a csehek útközben feltartóztattak és háromhavi vasúti és tomszki tartózkodás után Krasznojarszkba visszaszállítottak.

Fogságba jutásom kezdetétől voltak feljegyzéseim. Amikor a Dánián át kicserélt tisztektől értesültünk, hogy otthon a hadifogságban eltöltött időről részletes jelentést kell tenni, feljegyzéseimet kiegészítettem. Már 1918-ban az invalidus-szállítmány elindulása előtt, feljegyzéseim, valamint a bekövetelt jelentések alapján összeállítottam a hadifogoly-táborra vonatkozó összes adatokat és azt egy füzetbe a francia „Rendhagyó igék“ közé írtam le. A füzethez csatolt számos eredeti melléklet, kimutatás, jelentés, rajz stb., akkor elég nagy csomagot képezett, mely azonban mindig kisebb és kisebb lett, részben a különféle uralmak alatt tartott motozások miatt, részben, mert lassanként az oly természetű írásokat, melyek esetleg egyeseknek vagy az egésznek ártottak volna, én magam semmisítettem meg. Végül, midőn 1922-ben a krasznojarszki első négy tusz-szállítmánytól még az állomáson az összes iratokat elszedték, az említett füzetet és néhány főbb mellékletet egy ottani polgári egyénnek adtam át, míg a többit elégettem.

Ezeket a Krasznojarszkban visszahagyott írásaimat ez év nyarán hiánytalanul megkaptam.

Így jutottam abba a helyzetbe, hogy annyi év után is képes vagyok a krasznojarszki hadifogoly-táborról hű képet adni. Szükségesnek tartom itt hangsúlyozni, hogy könyvem első részében foglaltak legnagyobb részét még 1918-ban írtam, tehát a még akkor fennálló viszonyok, nézetek és elnevezések stb.

VIII

szerint állítottam össze, míg a könyv második részét itthon, utólag, emlékezetből, miért is ez csak nagybani tájékoztatást nyújt arról az időszakról, mely 1918 tavaszától 1922 tavaszig terjedt.

Tartozom egy magyarázattal. 1923-ban Budapesten hallottam egy előadást Szibéria egyik előttem ismeretlen hadifogoly-állomásáról. Előadás alatt és után megjegyeztem magamban: Nini, hisz ez nálunk, Krasznojarszkban is így volt, csak az emberek és hely volt más. Azért adtam könyvemnek kezdő címmül „Hadifoglyok Élete Szibériában“, dacára, hogy az főleg a krasznojarszki táborral foglalkozik, mert ennek a tábornak leírása jellemzi a többiekét is, tehát az összes szibériai foglyok életét.

Könyvemmel két célt akarok szolgálni.

Először, eleget tenni a már fogság alatt felmerült azon óhajnak, hogy a krasznojarszki tábor története mindenki által hozzáférhető módon összeállítassék; másodsor mindent magában foglaló nyilvános beszámolót adni az itthonlévőknek: mit csináltak a fogságban lévők számos éveken át, hogyan és miképen éltek stb., de egyszersmint nyilvánosan nyugtázni mindazon segélyeket is, amit úgy hazuról, mint külföldről kaptunk.

Tehát nem tisztán napló, mely színes leírásban hangulatos szavakkal adja vissza az eseményeket, az egyéni és összbenyomásokat, hanem csak egyszerű rövid, de hű leírása a tényeknek: mi, hogy volt.

Mert írni sokat, nagyon sokat lehetne! A szellemi foglalkozások, a hadifoglyok kulturális befolyása Oroszországban; a hadifogoly ipar és művészet, zene, színház, sport, gazdasági berendezés stb., mind oly dolog, melyek önmagukban terjedelmes anyagot képezve megörökítésre érdemesek és tanulságosak.

Ha valaki hadtörténelmet akar írni, összegyűjti az erre vonatkozó hivatalos és nem hivatalos adatokat, mit mások jegyeztek fel különböző helyekről és ezekből alkot egy összefüggő egészet. Ha majd valaki egyszer azt a célt tűzi ki maga elé, hogy megírja a nagy világháborúban jelentős szerepet játszott hadifogoly ügyet és azzal kapcsolatban azok történetét, annak is szüksége lesz a különféle országokban, de ezeken belül is különféle helyeken volt hadifogoly-táborok leírására, ebből az adathalmazból lesz képes egy képet alkotni és a hadifoglyok történetét összeállítani.

IX

Legyen tehát ez a könyv egy segédeszköz a még megírandó hadifogoly történetéhez, de egyszersmint egy emlék azok részére, kiket a sors végzete abba a sanyarú helyzetbe sodort, hogy hosszabb-rövidebb ideig a krasznojarszki táborban velem együtt kellett átszenvedniök a hadifogság szomorú éveit.

Végül ez utón mondok köszönetét Lühnsdorf Károly festőművésznek, ki a címlaphoz egyik rajzát kölcsönözte, továbbá mindazoknak, kik fényképeket és feljegyzéseket voltak szívesek rendelkezésre bocsátani és akik megértéssel viseltetve erkölcsi támogatással hozzájárultak a könyv megjelenéséhez.

Budapest, 1924 december.

Stessel Ernő

ny. ezredes

1. RÉSZ.

1914 ŐSZTŐL 1918 TAVASZIG.

Cári uralom és bolsevizmus.

Bevezetés. Hadifoglyok, kik már 1914-ben Szibériába jutottak és csak 1922-ben kerültek vissza hazájukba, négy uralom változó viszonyait élték meg.

1917 márciusig cári uralom, azután bolsevizmus (valóban november 7-től), majd 1918 május 25-től a csehek (fehérek) és végül 1919/20 telétől újból a vörösek (kommunisták) uralma.

Szibéria nagy kiterjedése miatt a különféle városokban nem egyidőben állott be a változás. Így pl. bár a csehek fellépése 1918 május 25-én kezdődött, mégis egyes városokat csak június, sőt júliusban foglaltak el, viszont midőn 1919 októberben a szovjet-hadsereg megkezdte döntő nagy támadását kelet felé a fehér uralom végleges letörésére, öt hónapig tartott míg Permtől Irkutzkig eljutottak.

A háború elején, mint egyik hadviselő állam, úgy az orosz sem volt elkészülve oly nagyszámú hadifogoly elhelyezésére, élelmezésére stb., de míg a többi állam hamarosan rendet teremtett, addig az oroszoknál a szervező képesség hiánya miatt huzamosabb ideig tartott, míg féligmeddig tűrhető viszonyok létesültek. Természetesen ez alatt és emiatt csakis a hadifoglyok szenvedtek. A különben is ellenünk felizgatott nép, de még az orosz hatóságok vagy egyes személyek is úgy tekintették a foglyot mint rabszolgát, sokszor nem mint az állam, hanem az egyén tulajdonát. A hadifogság első éveiben előfordult kegyetlenségekről legjobb beszámoló a 1. Dzinbinska

asszony varsói kiküldötnő előadása, mely ezen rész külön mellékletét képezi.

Csak 1916-ban, a különféle vöröskeresztesek fellépése után enyhült valamelyest a helyzet, de az sem mindenütt. Hiába adtak ki intézkedéseket, utasításokat a hadifoglyok bánásmódját illetően, az kormányzóságok, városok szerint változott, sokszor függött egyes személyek tetszésétől. Hiába voltak a haági konvenció erre vonatkozó pontjai, egyik helyen ezt nem tartották be, a másik helyen pedig mást nem. Egyik helyen fogságba jutás után leszedték a tiszti jelvényeket, másik helyen tiszteket szökés miatt kihallgatás nélkül hónapokra elzártak; egyik táborban azonnal elválasztották a legénységet a tisztektől, másutt csak évek múlva és így tovább.

Ennélfogva hű képet adni a rendszerről nem, legfeljebb a rendszertelenségről lehet. Oroszország különben is a szélsőségek országa. Voltak egyesek, kik a fogság alatt oly szabadságot és jólétet élveztek, mint sehol más országban, de nem az egyes, hanem a tömeg helyzete mérvadó a bírálathoz.

A cári uralom bukása után a hadifoglyok kivoltak szolgáltatva a polgár-háború viszontagságainak. Ha már megelőzőleg is a bánásmód, elhelyezés, szabadság korlátozása, élelmezés, függött a helyi viszonyoktól és egyes személyektől, annál inkább rosszabb és rosszabb lett a helyzet, midőn minél jobban felszínre kerültek a felelőtlen elemek, minél távolabb estek azok azonnali hatóságtól, melynek hivatása lett volna az ellenőrzést gyakorolni.

Általában leszögezhető azon tény, hogy bármiféle uralom is volt felszínen (bolsevizmus, fehér, vörös), azok szemében mindazon foglyok, kik aktív mellékük nem állottak, ellenségnek számítottak és mindegyik igyekezett az ily hadifoglyok helyzetét minél kellemetlenebbé tenni.

Nem hiába mondják: Oroszországban az emberiség egy része börtönben ül és a másik rész vigyáz rá, majd uralomváltás áll be és a szabad lesz fogoly, a börtönlakó pedig a felügyelő. Ha kissé túlzottnak látszik is ezen állítás, de emberileg érthető, hogy az aki felülkerekedik, bosszúból és saját hatalmának biztosítására a másikat elnyomni igyekszik. Fokozottabb mérvben nyilvánult ez meg a kevésbé intelligens orosz elemnél.

Az első uralomváltás a cáriból a bolsevizmusra aránylag még kevés vér-áldozatot követelt; az uralomra kerülők csak fokozatosan mertek a régi elvekhez hűekkel szemben erőszakosan fellépni. De már a csehek segítségével hatalomra jutó fehérek vad

kegyetlenséggel irtották ellenfeleiket, kik azonban amazok leverése után visszaadták a kölcsönt, a kommunizmus összes ismert vad eszközeit felhasználva azok kiirtására, kik legcsekélyebb mérvben is gyanúsak voltak vagy nem hódoltak be a világ új rendjébe.

A hadifoglyok tömege pedig fegyvertelenül állott sok ezer kilométerre hazájától azon probléma előtt: mit csináljak? Józan érzés, szabályaink megtiltják idegen államok belügyeibe való beavatkozást, tehát semlegesnek kell maradni. Semlegesnek maradni szálka a hatalmon lévők szemében, mely megtorlást érdemel. Mily utón lehet ezen semlegeseket megtörni? Csakis éheztetés és börtön által. Csak annyit adni enni, ami éppen elég, hogy a pusztulás lassan menjen végre. E mellett megmételyezni az erkölcsöket, tévtanok 'hirdetése, hamis hírek terjesztése által a lelket oly állapotba hozni, midőn a józan ész már nem tud helyesen gondolkozni, midőn már nem tud különbséget tenni a jó és rossz között. Hogy ezen problémába sokan belebolondultak, hogy az idegek túlfeszültsége folytán még idősebb, komoly gondolkodású emberek is oly dolgokra ragadtatták el magukat, mi békében el sem volt képzelhető, az természetes.

Megkezdődött a létért való küzdelem! Megtörni, vagy erkölcsi és testi erejének összefogása által a megengedett vagy meg nem engedett úton módon ellentállni mindaddig, míg alkalom kínálkozik kiszabadulni a fogságból.

És mindezen küzdelmeket, nehézségeket, melyekről majd az egyes fejezeteknél még részletesen is lesz szó, fokozta a krasznójarszki hadifogolytábor[^] rossz fekvése. Egyforma távolságban kelet felé Wladiwosztok, nyugat felé Moszkva. Tehát Ázsia középső részén. És e mellett Szibérián keresztül csak egy vasúti vonal, ami gyakran még egyes személy továbbjutását is kérdésessé, bizonytalanná teszi.

A rosszfevésnek hátrányát gyakran éreztük. Minden, ami akár kelet akár nyugat felől jött, hozzánk ért el legutoljára. Míg az európai Oroszországban lévő hadifoglyok már 1916-ban kaptak hazulról ruhát, mi csak 1917-ben. Gyakran már csak a segélyeknek maradéka jutott nekünk, mert mire hozzánk értek, nem kaphattunk annyit mint más táborok, melyek közelebb feküdtek. Midőn 1920-ban megkezdődött Wladiwosztokból a tengeri szállítás hazafelé, keleten kezdték meg Szibéria kiürítését és folytatták egy darabig nyugat felé, viszont pedig 1921-ben a kicserélésnél nyugaton kezdték és haladtak kelet felé, míg azután Krasznójarszk az utolsó lett.

A hadifogoly-tábort Krasznajarszk városától észak-keletre hat versztnyire fekvő „Vojenni Gorodok“ (katonai városka) képezte. Ezen tábort 1909-ben kezdték építeni és 10 év alatt kellett volna befejezni. Egy gyalog hadosztály állományából a 30. és 31.-ik szibériai lövészezredekéből álló dandár, valamint a hadosztály tüzérség, vonat és lovasság elhelyezésére volt szánva. 1914-ben, az építkezés ötödik évében csak a 30.-ik ezred elhelyezésére szolgáló épületek egy része volt készen.

Nyers állapotban lévő, felszeretlen épületeket találtunk itt 1914 október elején, melyeket a legszükségesebb dolgokkal is magunknak kellett felszerelni (ablak, zárok, padlózat, meszelés, szobabútor, ágy illetőleg fékpadok stb.). A tábor építkezése vállalkozóknak volt kiadva, a munkálatokat egy nyugalmazott tábornok elnöklése alatt álló építkezési bizottság ellenőrizte. A már készen lévő, valamint még építendő épületeket, a hadifoglyok részére általuk 1915. évben épített földkunyó-tábort, valamint az 1918 január 1-i elhelyezést az első számú melléklet (tervrajz) mutatja.

Parancsnoklási viszonyok.

1. Orosz részről, *a)* Városparancsnokok (Nacsalnik). 1. Leontovics ezr. 2. Marlinow ezr. 1915 július 15-től. 3. Egy tábornok 1916 nyártól kezdve.

b) 717. sz. Druzsina parancsnoka egyszersmint a hadifoglytábor vezetője (Verwalter). 1. Gutjar ezr. 1915 április 4-ig. 2. Kodinec ezr. 1915 október 28-ig. 3. Krisahowszky ezr. 1916 július 27-ig. 4. Bakajew tábornok 1917 április 8-ig.

c) Hadifogly parancsnokok: 1. Stabskapitan Kondolince 1915 márciusig. 2. Stabskapitan Sarewsky 1915 december 15-ig. 3. Sejlapin zászlós 1916 március 16-ig. 4. Kiricsuk zls. 1916 november 4-ig. 5. Tihamirow zls. 1917 január 1-ig. 6. Konowalow porucsnik 1917 tavaszig. 1917 tavaszától, az orosz forradalom kitörése óta, úgy a tábor mint a hadifoglyok parancsnoka is folytonosan változott, különféle rendfokozatban zászlóstól kezdve ezredesig.

2. Hadifoglyok részéről. A fennálló parancsnokságot, szervezetét, segédközegeit, tiszti és legénységi intézményeket fel-tüntető névszerinti táblázat a 2. sz. mellékleten.

Ezen táblázat kiegészítéséhez következőket említem meg. 1914 október havában ideérkező hadifoglyok teljesen szervezetien

viszonyokat találtak; az oroszok részéről nemcsak előzetes gondoskodásról nem volt szó, de az első hónapokban nem is tettek semmit, nem voltak képesek a tábort megszervezni, rendet teremteni. A hadifoglyok csoportokat alakítottak (hadsereg, honvéd, landwehr, birodalmi német és 1915 februártól még török), mely csoportok tisztjei egy-egy törzstiszttel az élén gondoskodtak saját tisztjeiknek és legénységnek szükségleteiről, elhelyezést, élelmezést stb. ellenőrizték, rendet és fegyelmet tartottak. Ily módon a csoportok teljesen, a békeviszonynak megfelelően zászlóalj- és századokba tagozódtak; az összes békében előírt szolgálatokat

Gustav von der Hellern

saját tisztjeink látták el (alantos, táborügyeleti, élelmező, segéd-tiszt stb.); konyhákhoz, felvételezésekhez, fürdéshez stb. minden egyes csoport tisztet vezényelt. Az orosz parancsnok Írásbeli esetleg szóbeli parancsait az ügyeleti szobában tartózkodó saját tisztnek adta át, mely szobában naponkénti eligazításnál a csoport segédtsztek megjelentek a parancsok átvétele végett. A csoport-parancsnokok azután a szükségeseket elrendelték.

Már az első hónaptól kezdve a szervezés, rendhelyreállítás, tiszt és legénységi érdekeknek az oroszokkal szembeni megvédése, a közérdekre vonatkozó intézmények felállítása stb. tekintetében kivált *Hellen Gusztáv* cs. és kir. 41.-ik tábori ágyúszred-

beli tüzér-őrnagy, úgy hogy az orosz parancsnokság Rottenberger Artúr cs. és kir. tüzérezredesnek 1914 december 22-től 4 héten át tartó névleges parancsnoksága után Hellen őrnagyot nevezte ki a táborban lévő összes hadifoglyok parancsnokává. Így egy parancsnok kezében összpontosult a vezetés, de az eddigi csoportok is megmaradtak egészen 1915 október hó 24-ig, midőn is a legénységi zászlóalj és század kötelékeken kívül a nagy tiszti létszámra való tekintettel a tisztek nyilvántartására, ügyeik elintézésére a „Tiszti Nyilvántartási Osztályok“ alakultak (közös hadsereg, honvéd, birodalmi német, török és orvosok).

Schöpflin Ottó alezredes.

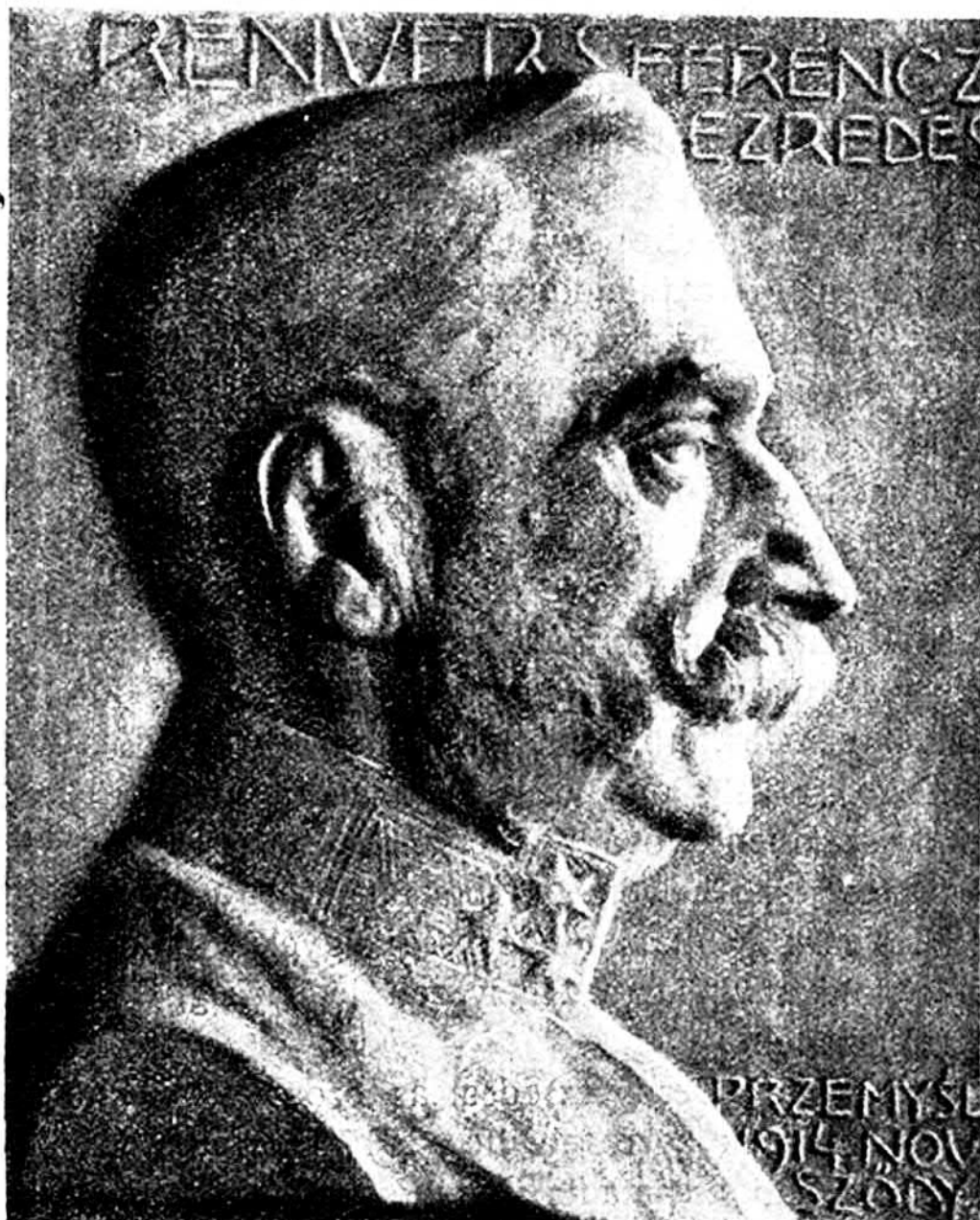
1915.

Stessel Ernő őrnagy.

Kodinec ezredestől Krisanovszky ezredes veszi át a par.-ot.

A 2. sz. melléklet vázlatosan mutatja Hellen őrnagy szervezési tevékenységét, kinek figyelnie mindenre kiterjedve lefektette itt azon szilárd alapot, melyet az utódoknak csak a szükségnek, célszerűségnek és lehetőségnek megfelelően kellett fejleszteni. Az orosz parancsnokság Hellen őrnagyot 1915 szeptember 1-én vizsgálati fogságba helyezte, mely fogságból csak 4 hónap eltelté után szabadult ki és más fogolytáborba lett áthelyezve. Az oroszoknak nem tetszett az ellenőrzés és így adtak túl Hellen őrnagyon.

1915 szeptember 6-án az orosz hatóság *Schöpflin Ottó* m. kir. 5. honv. gy.-ezredbeli alezredest nevezte ki a hadifoglyok parancsnokává és egyidejűleg engem rendelt ki mellé segítő-társul (pomocsnik). Az orosz kinevezési parancs szerint mindketten úgy a legénység mint a tisztek fölött fegyelmi-fenyítő-

Renvers Ferenc ezredes. (Négyszer volt táborparancsnok.)

hatalmat gyakorolhattunk, míg a kinevezett zászlóalj- és századparancsnokok csak a legénység fölött.

1915 szeptember- és októberben tömegesen érkeztek fogolytisztek, mely körülmény saját parancsnokságunktól rendkívül sok munkát és fáradságot igényelt. *Schöpflin Ottó* alezr. lábbajára való tekintettel felmentését kérte a parancsnokság alól, mely kérelemnek az orosz hatóság eleget tett. 1915 november 9-én, — miután

az idősebb törzstisztek nem vállalkoztak; — *Renvers Ferenc* cs. és kir. 5. gy.-ezredbeli ezredes vette át részünkről a hadifoglyok feletti parancsnokságot.

1916 február 2-án saját tisztjeinknek eltiltották nemcsak a parancsnokságok (zlj. szd.-par. alantostiszt stb.) viselését a saját légénységénél, hanem az azokkal való érintkezést is. Ez utóbbi azonban egyelőre csak parancs maradt, sőt egyes intézményeket (élelmezés, fertőtlenítő, fürdők, légénységi-műhelyek stb.), eltekintve az orvosok szolgálatától, továbbra is tisztjeink vezették és ellenőrizték. Hivatalosan csak nekem mint a légénységi ügyek vezetőjének volt megengedve a további érintkezés saját embereinkkel. Bár 2-3 század részére egy-egy orosz zászlóst rendeltek ki parancsnokul, mégis a tulajdonképeni vezetés továbbra is kezünkben maradt, őrmestereink voltak a valódi századparancsnokok, mi továbbra is adtunk ki naponta parancsot és tartottunk eligazítást stb.

Jelen állapot 1916 július 28-ig tartott, midőn az 1. sz. melléklet tervrajzán megjelölt és fa-palánkkal bekerített helyre internált tisztek örökkel körülvéve elzárattak a külvilágtól. Az orosz hatóság saját parancsnokságunkat mint olyant többé nem akceptálta. Ekkor 1916 augusztus 4-én *Nónay Dezső* m. kir. 5. honv. gy.-ezredbeli ezredes, mint a tábor tényleg legrangidősebb tisztje, a Szóig. Szab.-ra való hivatkozással, a hadifoglyok érdekeinek az oroszokkal szembeni további képviselőjére átvette a vezetést. A „parancsnok“ szó helyett „a tábor rangidősebb tisztje“ kifejezés szerepelt. Én megtartottam a légénységi ügyeket, miután az összeköttetést a földkunyhókban elhelyezett légénységgel továbbra is sikerült fentartanom.

Miután *Nónay Dezső* ezredest az orosz bizottság a Dániába internálandó betegek közé felvette, 1917 február 28-án a rangidősebb tiszti teendőket átadta *Renvers Ferenc* ezredesnek.

1917 szeptember 25-én *Jent Károly* cs. és kir. 19. landwehr gy.-ezredbeli ezredes vette át a parancsnokságot. Nevezettnek azon intézkedését, hogy maga mellé vezérkari főnököt (Kapitány Gyula v. t. százados) nevezett ki, hadbiztosságot állított fel és még más egyéb reorganizáló intézkedését az orosz hatóság rossz szemmel nézte, rosszakaratúlag magyarázta és egy napon meglepőleg *Jent* ezredest, a hadbiztosság főnökét, az összes vezérkari és néhány más, — valamint három birodalmi német tisztet letartóztatva más állomásra helyezte át.

Ezekután 1917 október 26-án újból Renvers Ferenc ezredes — ezúttal harmadszor — vette át a parancsnokságot és megtartotta 1918 május 23-ig, midőn egy invalidus szállítmánnyal hazaindult.

A 2. sz. mellékleten feltüntetett 1918 január 1-ig létesített intézmények, intézetek, bizottságok stb. keletkezése, működése valamint a táborban lévő egészségügy-, élelmezés- elhelyezésre stb. vonatkozó dolgok a következő fejezetekben részletesen lesznek tárgyalva.

A tiszti- és legénységi létszám-viszonyokat 1914 október 3-tól 1919 január 15-ig a következő két táblázat mutatja. Azonkívül az 1918 január 1-i létszám alapján az osztrák-magyar tisztekről különféle statisztikai kimutatások az I. rész végén találhatóak,

Saját és idegen államok kiküldöttjeinek látogatása, általuk adott segélyek.

1915. január 28-án egy orosz újságíró nézte meg a tábort, beszélgetett a legénységgel.

1915 július 18-án Buschweider svájci lelkész kereste fel két ízben a tábort. Legénység részére átadott 19 órát, 24 bibliát, birodalmi német tisztek és legénység részére pénzbeli segélyt.

1915 augusztus 11-én egy amerikai a vasúti-állomáson fogadta saját parancsnokunkat.

1915 szeptember 30-án dán vöröskeresztől női kiküldöttek keresték fel a birodalmi németeket.

1915 október 8-án Vreifrau Madalene v. Steindecker szül., v. Walsleben, Mayer dán ezredes kíséretében látogatta meg a birodalmi németeket. Német tisztek fejenként 20 rbl., német polgári hadifoglyok összesen 2000 rbl. segélyt kaptak.

1915 október 28-án Ükxüll Gyllebrand grófnő látogatása birodalmi németeknél. Adomány: kórház céljaira 1000 rbl., invalidus legénységnek 300 rbl., német polgári foglyoknak 1000 rbl., német legénységnek 2000 rbl., német tiszteknek pénzbeli segély.

1915 november 20-tól kb. 10 napig tartózkodott itt a svéd vöröskereszt kiküldöttje Bárndström Elsa k. a., Etel v. Heidenstam urhölgygel és öt férfi-taggal. A hölgyek személyesen osztották ki az u. n. „Liebesgabe“-t, mely minden egyes tiszti fizetésben nem részesülő egyén részére 1 pokrócból, birodalmi német valamint két-két osztrák-magyar illetve török

I. Tiszti-állomány

a krasznajarszki hadifogolytáborban 1914 okt. 3-tól 1919 jan. 15-ig

Év, hó, nap	Osztr.	Magy.	Biro- dal mi német	Török	Ebből		Összesen
					külső munkán	táborban	
1914.X. 3.							72
X. 16.							206
XI. 17.							172
XII. 15.							300
1915.1. 1.							347
11. 15.							650
111. 15.							470
IV. 15.							473
V. 15.			-				486
VI. 15.							772
VII. 15.	566		60	121	39	747	786
Vili. 15.	599		67	122			788
IX. 15.	598		67	122			787
X. 15.	1203		115	198			1516
XI. 15.	2359		121	201			2681
XII. 15.	2363		120	198	32	2681	2713
1916.1.1.	2432		128	189			2749
11. 15.	2428		130	189			2747
III. 15.	2422		130	190			2742
IV. 15.	2433		139	193			2765
V. 15.	2426		137	191			2754
VI. 15.	2421		136	189			2746
VII. 15.	2385		134	185	35	2704	2739
Vili. 15.	2418		136	187			2741
IX. 15.	2414		134	190			2738
X. 15.	2411		134	190			2735
XI. 15.	2402		114	189			2705
XII. 15.	2388		199	189			2776
1917. 1. I.	2388		199	189			2776
H. 15.	2385		290	188			2863
III. 15.	2383		291	187			2861
IV. 15.	2262		283	424	21	2969	2995
V. 15.	2262		282	425	17	2970	2987
VI. 15.	2388		286	426	20	3086	3100
VII. 15.	2389		287	426	18	3084	3102
VIII. 15.	2575		332	437	24	3319	3343
IX. 15.	2580		345	436	26	3335	3361
X. 15.	2533		350	433	31	3316	3347
XI. 15.	2519		344	434	41	3297	3338
XII. 15.	2518		356	437	41	3312	3353
1918.1 15.	2542						
II. 15.	2542						
III. 15.	2482						
IV. 15.	2256						
VII. 15.	728	953	168	209			2058
Vili. 15.	732	954	168	209			2063
IX. 15.	826	1027	209	300			2362
X. 15.	1208	1571	256	328			3363
XI. 15.	1282	1680	256	333			3551
XII. 15.	1286	1691	256	333			3566
1919. I. 15.	1540	2187	1 255	1 334			4316 »

II. Legénységi-állomány

a krasznójarszki hadifoglyatáborban 1914 okt. 3-tól 1919 jan. 15-ig.

Év, hó, nap.	Osztr.-magy.		Birod. német		Török		Összesen			Össz- állomány
	külső mun- kán	tábor- ban	külső mun- kán	tábor- ban	külső munk.	tábor- ban	külső mun- kán	tábor- ban	ebből kórház- ban	
1914. X. 3.										1226
X. 16.										6754
XI. 17.										3456 *
XII. 15.										6893
1915. I. 15.										7641
II. 15.										7500
III. 15.								7362	660	7362
IV. 15.								7163	1065	7163
V. 15.								6468	731	6468
VI. 15.								4330	284	4330
VII. 15.	3694	2804	1135	99	33	25	2936	2849	179	7785
VIII. 15.	2752	3901	772	453	30	28	4384	3552	157	7936
IX. 15.	2894	4069	732	504	30	28	4603	3654	131	8257
X. 15.	5423	3431	1384	412	30	9	3873	6816	221	10689
XI. 15.	6261	3059	1666	102	30	9	3171	7936	322	11107 **
XII. 15.	7478	2403	1681	101	19	19	2523	9178	301	11101
1916. I. 15.	7996	2181	1753	161	10	108	2292	9857	376	12149
II. 15.	8027	1986	1764	112	10	108	2108	9899	422	12007 ***
III. 15.	8130	2119	1780	107	10	107	2236	10017	396	12253
IV. 15.	8193	2018	1732	143	10	105	2171	10030	351	12201
V. 15.	6907	3268	783	1077	10	104	4355	7794	401	12149
VI. 15.	3435	6738	610	1193	10	102	7941	4147	402	12088
VII. 15.	3460	6675	607	1194	10	98	7874	4165	348	12039
VIII. 15.	2878	7229	608	1194	10	98	8433	3584	280	12017
IX. 15.	1660	8373	342	1451	45	63	4869	2070	164	11939
X. 15.	1727	8420	343	1485	75	33	9080	2103	137	12083
XI. 15.	1791	8469	362	1488	75	33	10032	2186	143	12218
XII. 15.	1856	8463	392	1497	75	42	10035	2290	160	12325
1917. I. 15.	1794	8524	382	1497	75	41	10096	2217	189	12313
II. 15.	1684	8618	406	1490	75	58	10283	2148	170	12431
III. 15.	1656	8646	416	1489	75	75	10210	2147	177	12357
IV. 15.	3229	8714	618	1507	75	190	10296	4037	288	14333
V. 15.	3754	8752	816	1508	75	224	10335	4794	296	15129
VI. 15.	3446	9162	749	1600	78	292	10838	4487	294	15325
VII. 15.	3035	9572	644	1704	93	275	11369	3954	280	15328
VIII. 15.	2419	10226	495	1860	104	255	12190	3169	267	15359
IX. 15.	3446	9162	474	1874	112	247	11148	4167	304	15315
X. 15.	2639	9978	495	1857	112	245	11947	3376	212	15323
XI. 15.	3668	9026	641	1722	159	250	10857	4559	245	15416
XII. 15.	3854	8836	596	1758	112	203	10706	4693	225	15399
1918. osztrák-magyar			birod. német		török					
II. 15.										4690
III. 15.										4952
IV. 15.										5343
VII. 15.										4132
VIII. 15.										3060
IX. 15.	1070	1675	681		84					3500
X. 15.	972	1514	573		98					3157
XI. 15.	906	1423	553		101					2983
XII. 15.	947	1422	567		97					3033
1919. I. 15.	1341	2428	854		123					4746

* Ebből 200 polgári egyén (birodalmi német)

♦

766

„ 3466 magyar és 868 polgári egyén.

katona részére egy-egy doboz ajándékból állott. (Tartalom: 2 ing, 2 alsónadrág, 2 pár harisnya, 1 meleg mellény, 1 pár keztyű, 1 érmelegítő, 1 télisapka, 2 térdmelegítő, 1 hasköti, 1 sál, 2 zseb-kendő, 1 törülköző, 1 nadrágtartó, 1 szappan, 1 kanál, 1 evocsésze, 1 fogkefe, 1 fésű, 1 varróeszköz, 1 pár papucs). Az osztrák-magyar-török legénység részére nyugtáztam 7192 drb. takarót és 3333 doboz ajándékot. Minden egyes német tiszt kapott 50—50 rbl. segílyt, inig az osztrák-magyar tisztek részére 1000 rbl. adtak át azon célból, hogy takarót szerezzenek be oly tisztek részére, kik ilyennel ellátva nincsenek. Ez meg is történt.

1915 december 27-én a fenti bizottság két hölgytagja Omszk-ból még nagymennyiségű gyógyszert hozott a kórházunk részére.

1915 december 18-tól Rostyné szül. Forgách grófnő, mint a magyar vöröskereszt kiküldöttje Brendstrup dán ezredessel 10 napon át tartózkodott Krasznnojarszkon. Karácsony napján a tábor összes legénysége (11.100 fő) fejenkint $\frac{1}{8}$ font dohányt, 1 iv cigarettapapírt, 1 tábla teát, 1 font cukrot és 20 kopekát kapott összesen 12.000 rbl. értékben. Az ajándékokat mi szereztük be. Az elosztás egy konyhabarakban történt, mi néhány tisztnek jó sok munkát adott, míg a nagy anyagot 30 felé (27 század és más különítmények) széjjel osztották vigyázva, hogy senki ki ne maradjon. De volt is öröm a legénység között. Volt dohány, tea, cukor; ez kellett leginkább egy hadifogoly karácsonyhoz. Azonkívül adományozott 3000 rbl.-t a táborban lévő osztrák-magyar egyévi önkéntesek részére, 5000 rbl.-t a táboiparancsnok Rervers ezredes rendelkezése szerinti célokra és 2000 rbl.-t kórház céljaira, összesen 10.000 rbl.-t.

1916 január 16-án 2 svájci orvos szemlélte meg a tiszt lakásokat, de főleg a kórházat és gyógyszertárt.

Verein Christlicher Junger Manner. 1916. február 12—15-ig az amerikai „Keresztény Ifjak Egylet”-ének titkára Mr. A. C. Harte volt a táborban. A fenti egyesület adományai a megfelelő fejezetekben (élelmezés stb.) lesz felsorolva, itt csak azt említem meg, hogy nevezett ez alkalommal kórházunk részére 600 rbl. ára gyógyszert vásárolt; az egyévi önkéntesek- és tanítók részére 824 rbl.-t adományozott; az összes törzsaltisztek fejenkint 25 rbl. segílyt kaptak; kb. 800 tiszt 25—25 rubel kölcsönben részesült. Német tisztek hasonlóképen. Török legénység segílyt kapott. 1916 március 20-án és május 9-én ezen egyesület tagja Mr. Bartholome volt itt és 500 rbl. kölcsönt folyósított néhány

beteg tiszt részére. 1916 áprilistól 1917 májusig a fenti egyesülettől Mr. F. Leonard állandóan Krasznajarszk városában tartózkodott. Teendőit 1917 májusban dr. Erich Christensen dán lakos vette át.

A „Verein Christlicher Junger Männer“ jótékony egyesület 1918 januárig a földbarakban elhelyezett legénység céljaira fordított :

Betegek, invalidusok stb. segélyezésére . . .	3300rbl.
Általános jóléti célokra	2000 „
Iskola.....	890 „
Legénységi színház.....	1200 „
Sport.....	150 „
Zene	200 „
Közművelődés	150 „
Könyvtár	150 „
Tüzelőfa (templom, iskola, színház részére) .	1200 „
	Összesen . . . 9240 rbl.

Ehhez nincsenek beleszámítva azon kiadások, amelybe két baraknak iskola célra való berendezése került, továbbá taneszközök, színházfelszerelési cikkek (kb. 800 rbl.), hangszerek beszerzése (kb. 20 drb), pianínó bérlete, labdák vásárlása, könyvtár berendezése, író-, rajz- és festőanyag beszerzése, valamint a legénységi segélykonyha felszerelése.

1916 április 26—27-én a svéd vöröskereszt kiküldöttje gr. Stenbock Gerhard, Rosty magyar vöröskereszt kiküldöttje megbízásából átadott 6000 rbl.-ta táborparancsnok rendelkezésére. Renvers ezredes táborparancsnok bizottsági határozat alapján 1000 rbl.-t az egyévi önkéntes és tanító-alapnak, 600 rbl.-t legénységi szükségletekre és 4400 rbl.-t a már karácsony óta fennálló vöröskereszt alapnak átadott azon rendeltetéssel, hogy ez utóbbi összeg elsősorban a kórházban el nem helyezhető beteg legénység támogatására szolgáljon. Német tisztek ugyanakkor külön segélyben részesültek.

1916 augusztus 10-én a svéd vöröskereszt egyletnek Transbajkálon túl több hónapon át ott tartózkodó tagjai (egy hölgy és két férfi) hazautazóban a tientsini hadifoglyokat gyámolító egyesülettől kb. 8—10.000 rbl. értékű gyógyszert adtak át.

1916 november 14-~~ől~~ kb. 4 héten át itt tartózkodott Huszár Andorine alapítványi hölgy, a magyar vöröskereszt kiküldöttje, dr. Anton Pedersen dán orvos kíséretében. Mindazon tisztek

(osztrák-magyar, német, török) kiknek pénzre volt szükségük, kaptak 50—50 rbl. kölcsönt. Azonkívül utólag Petrográdról még 52 000 rbl. kölcsönt küldtek az egyes tisztek részére. A hadifogoly legénység minden egyes tagja 3—3 rbl.-t, egyévi önkéntesek és őrmesterek 10—10 rbl. segélyt kaptak. Elmenetele előtt átadott kórház céljaira (gyógyszer és élelmiszer) 2587 rbl. és 79 kopeket; hadifoglyok érdekeit képviselő bizottságnak 14.000 rbl.-t a közös hadügyminisztertől általános legénységi és ebből 500 rbl. vallási célokra; 5000 rbl.-t a magyar vöröskereszt egyletétől, csakis a magyar legénység céljaira. Összesen 19.000 rbl.-t. Azonkívül 1710 rbl.-t nekem azon legénység részére, kik a városban és környékén dolgoztak és 3 rbl. segélyt még nem kaptak.

1916 december 13-án özv. Czebrián Istvánné grófnő a magyar vöröskereszt egylet kiküldöttje töltött itt pár napot, mely alkalommal a földkunyhóban elhelyezett legénység karácsonyi ünnepére 900 rbl.-t adományozott.

1917 február 5-én és április 8-án Mr. Caringan az amerikai keresztény egyesületnek állandóan Irkutschkban tartózkodó tagja kereste fel a tábort.

1917 július 1—2-án a svéd vöröskereszt két férfi tagja a birodalmi németeket felkeresve részükre kisebb privat csomagokat, a kórház részére kevés gyógyszert hozott, kisebb kölcsönöket adott. A földkunyhókban elhelyezett összes legénység részére 10.000 rbl.-t adományoztak. Ugyanezen hónapban a svéd vöröskereszt tagja gr. Bonde titkárja Olgerd Ekholm kíséretében a tábort megszemlélte.

1917 augusztus 16-tól 26-ig a svéd vöröskereszt egylet kiküldöttje Brändström Elsa k. a., Etel v. Heidenstam urhölgygel a tábort újból felkeresve, Gösta Cedergren svéd ur útján a legénység részére a ruházat fejezetben részletesen felsorolt Ausztria-Magyarországból származó „Liebesgabe“-t adták át. Azonkívül a jóléti bizottság rendelkezésére bocsátottak 3000 rbl.-t legénységi célokra, melyből 2500 rbl. egyelőre kölcsön a tiszti színház részére. Egyes tiszteknek kölcsönt is fizettek ki.

Az itt eddig felsorolt pénzbeli támogatáson kívül még a következő adományok érkeztek:

1. 1914 december végén tudomásom szerint Wladiwosztokból az amerikai konzul küldött 3000 rbl.-t.

2. 1916 június hóban a moszkvai amerikai konzul útján a magyar vöröskereszt küldött 600 rbl.-t az egyévi önkéntesek részére.

3. 1916. december hóban a tíentsini segélyegylet 650 rbl.-t küldött karácsonyi célokra.

Tíentsini egyesület. Elza v. Hanneken német úrhölgy elnöklete alatt Tientsinben (Kína) működő „Hülfsaktion für deutsche und österreich-ungarische Gefangene in Sibirien“ jótékony egyesület 1915. december havától kezdve segélyre rászoruló fogolytiszteknek 30, legénységnek 10 rbl. kölcsönököt adott, mely összeget az illető hozzátartozóinak otthonról azonnal meg kellett téríteni. Ezen kölcsönösszeget 1916 október hóban tiszteknél 70, legénységnél 20 rbl.-re emelték fel. Hálával és elismeréssel kell adóznunk ezen egylet minden egyes tagjának, de különösen annak elnöknőjének, kik a lehetőséghez képest mindent megtettek, hogy a Szibéria területének Omszsig eső részén elhelyezett hadifoglyokat pénzzel, ruhával, kölcsönökkel támogassák, privát kéréseknek és megbízásoknak eleget tegyenek stb. 1916 év folyamán őszi ismételen érkeztek kisebb csomagokban ruhák, gyógyszerek stb., de sajnos Krasznojarszkba, a gondoskodásuk alá utalt terület legtávolibb pontjára az 1916 — 17 telére kilátásba helyezett, a legénység összes tagjára égetően szükséges teljes ruházati felszerelés, az orosz vasutakon beállott nagy vagon hiány miatt már nem jutott el. 1917 márciusig csak takarók érkeztek meg, míg a többi 15.000 főre jelzett felszerelés egy részét a tábor csak 1917 október—decemberben kapta meg.

Ezen egyesület a birodalmi németeket már 1915 ősztől állnadóan támogatta pénzzel, míg az osztrák-magyar hadifogoly legénység segélyezésére és kórházi célokra 1916 októbertől 1917 októberig ezen egyesülettől havonkinti részletekben következő adományok érkeztek:

Renvers Ferenc ezredes címére	800 rbl.
Jent Károly ezredes címére	1200 „
Stessel Ernő őrnagy címére	7950
Dr. Tarr József ezr.-orvos címére	2750 „
Dr. Bóna András ezr.-orvos címére	5650 „
Dr. Wucher Erich ezr.-orvos címére	3150 „
Dr. Semlitsch főorvos címére	5600 „
Dr. Fábián József ezr.-orv. címére	400 „

1917 októberig: osztrák-magyar hadifoglyok részére érkezett összesen 27.500, birodalmi németeknek 15.000, törököknek 6550 rbl., privát küldemény 3069, midössze 52.119 rbl. 1917 októbertől kezdve Tientsinből a rendes havisegélyezés a fenti

mérvben és módon elmaradt, ehelyett november és december hóban a jóléti bizottság kapott dr. Krebs svéd vöröskeresztnek Irkutzkban tartózkodó tagja útján 5000—5000 rbl.-t, mely összegből 2500 rbl. gyógyszer számlák kifizetésére és 2500 rbl. a legénység karácsonyára volt fordítandó.

Egyéb pénzsegély. Pénzbeli adomány érkezett még:

1918 január: dr. Krebs Károly útján . . . 7500 rbl.

1918 február: dr. Möller Holst útján . . . 1000 „

1918 április : svéd vöröskereszt útján . . . 2500 „

A dán követségtől:

1917 december: dr. Krebs útján a Dániába menő tisztek és legénység részére 5900 rbl.

1918 január : dr. Krebs útján altisztek segélyezésére 3500 „

1918 február: dr. Möller Holst útján:

Dániába menő tisztek részére 2500 „

Dániába menő legénység részére 2500 „

Tisztek segélyezésére..... 2000 „

Legénység segélyezésére 2000 „

Altisztek segélyezésére 2000 „

Összesen . . 10.000 rbl.

1918 március: gr. Bonde svéd vöröskereszt kiküldött útján:

Legénység segélyezésére 20.000 rbl.

Tiszteknek esetenkénti köl-

csön havi fizetéstől fizetésig 27.000 „

*

Itt csak a száraz adatokat soroltam fel: ki, mikor volt nálunk, mily segélyeket nyújtott, honnan, milyen célra. Nem írtam le az egyes kiküldöttek személyes tevékenységét, de most utólag kifejezésre juttatom röviden azon benyomásokat, amelyeket a kiküldöttek megjelenése a fogság egész ideje alatt a foglyok körében kiváltott.

Mindenek előtt mély hálával, köszönettel, elismeréssel és csodálattal adóztunk mindazon megbízottaknak, kik bátrak voltak a darázsfészekbe benyúlni, ellenséges országban keresve a foglyok igazát, nekik vigaszt, segélyt és támogatást nyújtottak. Személyes megjelenésük, a velük való közvetlen érintkezés az eltespedt fogoly lelkeket újból felvillanyozta, a csüggedők bátorságot nyertek, a szenvedők újabb szenvedések elviselésére érezték magukat képesnek. A tiszteknek és legénységnek pénzben, ruházatban

tehát anyagiakban nyújtott segély, ha nem is elégítette ki az özszes reményeket, mégis a megnyugvás érzetét keltette: nem feledkeztek meg teljesen rólunk !

Mily öröm volt a táborban, midőn 1915 karácsonyán Rosty úrnő jóvoltából 11.000 ember megkapta a maga karácsonyi ajándékát természetben és még fejenként 20 kopekát! Vagy mily jól esett a végtelenül kedves özv. Cebrián Istvánné grófnő fellépése, ki a zeneteremben, hogy mindenki lássa és hallja, felült a pódiumra és fesztelenül csevegve felelt a több száz főnyi hallgatóság ezer kérdésére. Mennyire megnyugtatta Huszár Andorine alapítványi úrnő a kedélyeket, midőn legalább kölcsönt hozott a tiszteknek, a legénységnek pedig pénzbeli támogatást.

De ezek mind csak múltó örömök, orvosság volt a beteg tömeg részére, mely orvosságnak hatása megszűnván (a pénz elfogyott, a lábbeli, ruha újra rongyos lett) a hadifogoly-tömeg visszaesett újból kóros állapotába. És miért volt ez így? Mert a kiküldöttek nem ismerték és nem is ismerhették jól az oroszokat, egy-egy helyen hosszabb-rövidebb ideig tartózkodva, legtöbbször csak ígéreteket tudtak tőlük elérni ennek és annak javítására, mely ígéreteket talán ideig-óraig be is tartották, de csakhamar beállott a régi vagy még rosszabb állapot, míg új kiküldött nem jött. A pleni sereg pedig csak azt látta, hogy a látogatás nem hozta meg azt a javulást amit tőlük várt, tehát sokszor csak a csalódás érzete maradt vissza.

Az oroszoknak a nyakán kellett ülni. Ezért csak az érhetett el tartós, eredményt, ki többször megfordult ugyanazon helyen, ki ellenőrizhette az ígéret betartását, ki személyes tartós jelenlétével és tekintélyével képes volt hatni a hatóságokra, de főleg gyakori érintkezése a hadifoglyokkal, a velük való küzdelem és együttélés hagyhatott maradandó benyomást a hadifogoly tömegre.

E tekintetben a svéd és dán kiküldöttek voltak elsősorban azok, kik hervadhatlan érdemeket szereztek, amit nem lehet elég hálával nekik megköszönni.

A sok név közül azonban mégis egyet itt külön is ki kell emelnem: Brándström Elzáét. Nevét ismerik nemcsak Európában, hanem úgyszólván az egész világon, mert amit ő tett az emberi nyomor és kínszenvedés legyőzésére, az felejthetetlen marad a hadifoglyok történetében. Működésének elismerése jeléül két német egyetem tiszteletbeli doktorrá választotta, a Nobel-dijra az első

között hozták javaslatba, a volt hadifoglyok osztrák egyesülete diszelnöknöknek választotta meg.

Már háború előtt Petrográdban élt mint a svéd-követ leánya és az orosz viszonyok ismerője, szolgálatát háború elejétől 1920-ig a szenvedő hadifoglyok életének megmentésére, azok helyzetének javítására szentelte.

Minket felkeresett 1915-ben és 1917-ben, majd 1918-ban a vörösek és fehérek harcvonalán áthatolva, ezer veszély, letartóztatás, halálraítélés és fogság után újból közöttünk termett. Midőn 1919 július végén a krasznojarszki tábor mellett egy orosz ezred éjjel fellázadt, a lázadás leverése után reggel 9 órakor már a kerítés kapujánál követelte bebocsáttatását és bár azt a csehek nem engedélyezték, mégis erélyes fellépése folytán, — a következő napokban végrehajtott 17 magyar tiszt és legény agyonlövés után, — a további vérengzés beszüntetését kieszközölte.

Midőn 1919 decemberben a vörös hadsereg Krasznojarszk felé közeledett, otthoni felszólításra sem hagyta el helyét, ott élte át velünk a fehérek összeomlását, majd 1920 januárban behurcolt nagy kiütéses tifusz-járvány idején mint betegápolónő ott lakott állandóan kórházunkban, vigasztalta, ápolta a súlyos betegeket éjjel és nappal. A legutolsó fogollyal együtt akart hazatérni, de 1920 májusában miután édesatyja megbetegedett, hozzá-sietett, hogy a nemsokára elhunyt atyját még egyszer életben láthassa.

Brändström Elza „Unter Kriegsgefangenen in Russland—Sibirien 1914—1920“ című könyvben adta ki emlékiratait, melyben szakszerűen, hűen és tárgyilagosan ismerteti az oroszországi volt hadifoglyok helyzetét. Ennek a kitűnő könyvnek jövedelméből Szászországban egy gyógyhelyet létesített a volt német hadifoglyok részére. Majd 1922-ben Meklenburgban egy birtokot szerzett, hol csakis volt hadifoglyok, mezei- és kertimunka, háziipar üzése mellett, egészséges gondtalan életet nyernek. Végül 1923-ban amerikai felolvasó útjáról visszatérve, az egybegyűlt pénzből Szászországban 10 évre egy kastélyt bérelt kerttel, hol a volt hadifoglyok gyermekei részére 300 főt befogadó gyermekotthont alapított.

Ez Brändström Elza! És ha Ő a nyelvi nehézségek miatt nem is tudott úgy hozzánk férközni, ha a polgár-háborúban valamint a vörös-uralomban résztvevő magyarok gyakori erőszakos fellépése folytán talán élesebben bírál is el bennünket, mi mégis

szeretettel és tisztelettel fogunk rá mindig gondolni, mert el kell ismerni és elfeledni nem lehet mindazt a jót, amit ő 'nemzet- és vallás-különbség nélkül az összfoglyok érdekében a szenvedve Sínylődök táborában tett és cselekedett, irigyelni lehet azt a nemzetet, amelynek ily honleányai vannak!

Pénzügy.

Tiszti illetékek, legénység támogatása a tisztek által. Törzstisztek 75, többi tisztek és bezárólag hadapródjelöltek 50 rbl. fizetést kaptak. Havi illeték a hó 20-tól (orosz dátum szerint) a következő 20-ig; kifizetés utólag 20—30 között, sokszor még később is rendetlenül. 1914 október hó elején az idekerült hadifoglyok október 12-én 1 rbl., október 14-én 29 rbl. és november 9-én 20 rbl. előleget kaptak. November 20-ig esedékes fizetésüket a tisztek csak 1914 december 31-én kapták meg. A harctéren kevés vagy sokszor semmi pénzzel, (ha volt is legtöbbször elvették) csak a rajtuk lévő ruhában elfogott, a 3—5 heti utazás, esetleg gyakran változó állomás-csere által testileg, lelkileg és anyagilag letört foglyoknak új tartózkodási helyükön csak huzamosabb idő után, legtöbbször csakis adósság útján sikerült magukat némileg felruházni, a legszükségesebb berendezési tárgyakkal felszerelni és megélhetésüket biztosítani. És mégis, az itt csak pár szóval jellemezett nehéz anyagi viszonyok között is, melyek a fokozatos drágulás következtében folytonosan fennállottak, a tisztek sohasem mulasztották el a legénységet kinttartásra buzdító szavakon kívül közvetve vagy közvetlenül anyagiakban is támogatni. Nehéz volna pontosan egy összegben megmondani a tisztek által nyújtott segély nagyságát, miért is elégnek vélem ha felemlítem, hogy 1918 január 1-ig a tisztek fizettek:

BEVÉTEL:

Kórházi célokra (önként felajánlott levonás a fizetésből)	68.288	rbl.
Önkéntes adományok	14.625	„
Járvány alapra	12.169	„
Önkéntes- és tanító-alapra	24.469	„
Patika jövedelme	31.729	„
Tiszti-fürdő jövedelme	7.450	„
Fogászati műterem jövedelme.....	7.768	„
Összesen.....	166 498	rbl.

KIADÁS:

Kórház céljaira.....	109.978	rbl.
Legénységi ruházat stb	21.345	„
Segély gyanánt.....	17.712	„
Egészségügyi kiadás.....	7.620	„
Önkéntesek és tanítóksegélye.....	24.469	„
Összesen.....	181.124	rbl.

(Kiadási többlet fedezve a tientsini pénzből). Az itt felsoroltak csak a főbb tételek, melyeket a hivatalos kimutatásokból ragadtam ki, mely összeget a tisztek (létszám 172—3000 a német tisztekkel együtt) saját pénzükből fizettek be, tehát semmi hivatalosan kapott segélyösszeg (vöröskereszt stb.) beleszámítva nincsen. A török tisztek legénységük csekély létszámára valamint a rossz hazai összeköttetésükre való tekintettel csakis időnkinti adományokat adtak.

A 22. és 23. oldal kimutatása részletesen feltünteti azon összegeket, amelyeket tisztek a fentiekén kívül különféle egyesületek révén legénységi célokra fordítottak. Ha fent sorolt összeghez hozzászámítjuk, hogy az első évben az egyes csoportok (közös hadsereg, honvédségek) továbbá állandóan az egyes ezred, egyes birodalmi részek (osztrákok és magyarok), sőt egyes tartományok (Tirol, Karinthia, Krajna stb.) tisztikara saját embereiket külön is támogatták, minden hivatalos és nem hivatalos intézmény, mint börgyár, szappangyár, zeneegyesületek, elméleti tanfolyamok stb. jövedelmük feleslegét közjótékonyásra fordították, legkevesebb 250—300 000 rbl.-re becsülöm azt az összeget, amelyet a tisztek 1918 január 1-ig saját maguktól a legénység támogatására fordítottak.

Itt felemlítem, hogy sok német és osztrák város saját ezredéhez tartozó hadifogoly legénységét havonként vagy időnként küldött pénzzel, valamint ruházattal, főleg fehérművel segélyezte. A küldeményeket egy-egy ezredbeli tisztbizottság vette át és a legénység véleménye alapján osztotta szét az arra elsősorban rászoruló emberek között.

A magyar városok és megyék közül csak néhány emlékezett így meg saját véreiről; tudok azonban eseteket, midőn hazulról jelezték az adományok elküldését, de már késő volt, mert a beállott zavaros idők miatt a csomagok nem érkeztek el rendeltetési helyükre. Viszont néhány esetben az eziránt hazaküldött kérésre még csak válasz sem érkezett.

Pénztárak. 1918 január 1-én a fogolytáborban vezetett és hivatalos ellenőrzés alatt álló pénztárak a következők voltak:

1. Tábor főpénztár. 2. Kórház pénztár. 3. Fogászati ambulatórium. 4. Tiszti fürdő. 5. Egyévi önkéntes- és tanító-alap.

Ezek közül itt a tábor főpénztár, valamint az egyévi önkéntes- és tanító-alap forgalmát feltüntető kimutatásokat közlöm, míg a többiek a megfelelő fejezeteknél.

Egyévi önkéntes- és tanító-alap. 1915-ben Ernst Rudolf és Singer Artúr népf. főhadnagyok indítványára létesült, akik Hoczman Rudolf alezredes elnöklete alatt Brend Miksa népf. hadnagy pénztárnokkal együtt éveken át fáradoztak, hogy az egész tisztikar bevonása mellett az egyévi önkénteseket, tanítókat és érettségit végzett legénységet havonta anyagilag, de máskülönben is támogatásban részesíthessék. A bizottság tagja volt még dr. Kasics Osman és osztrák részről dr. Zauner.

Az egész tisztikar azzal honorálta a nevezettek fáradozását, hogy havonta önként rendszeresen hozzájárult az alaphoz, sőt egyesek külön adománnyal is növelték a kiosztandó segély összegét. A táborparancsnokság az ezen célra beérkezett vöröskeresztes pénzek kezelésével is a fenti bizottságot bizta meg, kik havonként nyilvános elszámolással közölték az alaphoz mikénti felhasználását. A bizottság tagjai mindenkor elismerésre méltó módon végezték önként vállalt munkájukat.

A kimutatásoknál megjegyzem, hogy az eredeti példányokban a pénztári forgalom havonként van feltüntetve, míg itt a hely hiánya miatt csak évenként van kimutatva.

úgy az említett mint más egyéb ideiglenes pénztárakat (járvány-alap, oltáralap, emlékoszlop-alap, fa-alap stb.) valamint más egyéb intézmények (zene, tanfolyamok, előadások, dalárdák, sportegyesületek, tiszti és legénységi műhelyek, könyvtárak stb.) pénztárainak számadásait rendszerint havonként eleinte egy, később 2—3 állandó vagy külön kirendelt bizottság, illetve az intézmény vagy egyesület kebelén belül létesített ellenőrző-bizottság vizsgálta felül. 1917 őszén alakított gazdasági hivatal átvette fokozatosan az összes intézmények vezetését és ellenőrzését, a pénztárak számát redukálta, azok valamint a meglévő vagyon ellenőrzésére választott bizottságot (4 osztrák és 4 magyar tiszt) tartott fenn, kik az ellenőrzés munkáját a hivataltól kapott utasítás alapján végezték.

Kimutatás a legénységet támogató tiszti

Megnevezés	Alapítás ideje	A fizető tagok száma változott között	Befizetés		Össz-befizetés		Hazulról érkezett segély összege		Egyéb bevételek		A bevétel végösszege		
			R.	K.	R.	K.	R.	K.	R.	K.	R.	K.	
			a) A u s z										
Osztr. közp. segélyalap	1916 VI.	A lenti 8 tartomány 1—1 r. tagjai			8354	76			979	68	9334	44	
Csehország	1916 II.	195—82	1	50	2369	37	758	40	105	95	3227	72	
Morvaország	1916 III.	93—37	1	50	837	45	225		100		1162	45	
Szilézia	1916 XII.	48—40	1	15	855	54	150		125	79	1131	33	
Al. Austria	1916 III.	198—80	1		1614	88	606	84			2221	72	
Salzburg és Fel. Ausztria	1915 XI.	42—82	1	50	677	55	1699				2376	55	
Karinthia	1916 III.	18—7	2		650		195				845		
Stájerország	1916 II.	40—30	2		1428	03	1349	91	180	45	2958	39	
Tirol és Voralberg	1915 I.	41—7	4		1951	62	1561	87	528	96	4042	45	
Összesen ==					18733	20	6546	02	2020	83	27300	05	
Galicia és Bukovina	1917 IV.	193—185			1390						1390		
Égerlandiak segélyzóalapja	1916 VII.	23					1627	16			1627	16	
Végösszeg ==					20123	20	8173	18	2020	83	30317	21	
b) M a g y a r													
Magyarországi legénys. támogató egyesület	1917 IV.	1195—729			91	6362	31	5066		897	01	12325	32
					54								
c) B o s z n i a é s													
Bosznia-Herc. csap. támogató	1916 III.	49—31			81	596	40	627	98			1224	38
a), b) és c) Összesen ==					27081	91	13867	16	2917	84	43866	91	

egyesületek tevékenységéről 1917 dec. 15-ig.

Legénység támogatására kiadás.										Megjegyzés
Élmezés feljavítás és gyógy-szerek		Pénzbeli segélyez. karácsonyi ajánd.		Fehérn. takaró, cipő, bőr, stb.		Magyar invalidus műhelyek részére		Össz-kiadás		
Rub.	K.	R.	K.	R.	K.	R.	K.	R.	K.	
t r i a										
6868	34	731	72	96	87			7996	93	A tartományok illetve központi segélyalap létesítése előtt a tisztek közvetlenül segélyezték földijeiket vagy a saját ezredükhöz tartozókat. Ez utóbbi segélyezés egyesek részéről később is fennállott.
124	94	2334	50	285	60			2465	04	
28	80	1018	50	61				1108	30	
228	63	420	98	114	80			764	41	
384		1584		50				2018		
206	49	920	22	779	19			1905	90	
495		80		20				595		
191	88	1845	64	347	13			2384	65	
1044	20	1150	25	279	87			2774	32	
9572	28	9985	81	2034	46			21592	55	
670	64	409*		118	20			1197	84	
185	50	1144**	67					1330	17	
10428	42	11539	48	2152	66			24120	56	
o r s z á g.										
4252	19	2632	71	3113	01	1769	93	11767	84	***1915-től 1916 jun.-ig a honv. csop. vezetője magy. leg. támogatására kiadott 3120 r. 16 kop. 1915-től 1917 apr.-ig alkalmi gyűjtések. (1916 karácsonykor 862.03 rb.) Tisztek saját ezr. leg. segélyezik.
H e r c e g o v i n a.										
		536	90		55			537	45	1916 márc. előtt a sz. b. h. gy. ezred tisztjei saját leg. segélyezik.
14680	61	14709	09	5266	22	1769	93	36425	85	Ehez a megjegyzés rovat alatt felsorolt összeg 8.63.89 r. azonk. egyesek segélyei.

Egyévi önkéntesek és tanítók segélyalapja 1915—1916—1917.

Év, hó	Gyűjtés		Táborpar.-tól		Térítés és különféle bevétel.		Rendes		Rendkív.	Össz-bevétel		Összkiadás		Megjegyzés
							Bevétel							
	rub.	k.	r.	k.	r.	k.	r.	k.	Összege	r.	k.	r.	k.	
1915. X.	420	85					^{a)} 420	85		420	85	407		1. Azonkívül Hellen ő nagy kifizetett a közös hadsereg egyéves önkéntes részére 1915 I.-től 1916 IX.-ig 840 rubelt.
XI.	623	90	200				823	90		823	90	570		
XII.	728	23	50		76	35	854	58	^{d)} 1100	1964	58	1619		
1916. I.	751	60	50		10		811	60		811	60	1250		
II.	948	78	50		10		1008	78	^{b)} 824	1832	78	1556		
III.	714	47			7	85	722	32		722	32	878		
IV.	683	39			23		706	39		706	39	837		
V.	576	86	100		^{150 c)} 24		850	86	^{d)} 1000	1850	86	799		
VI.	630	80	49		^{150 c)} 38		867	80	^{e)} 600	1467	80	1635		
VII.	641	43	49		53		743	43		743	43	942		
VIII.	985	96			14		999	96		999	96	1376		
IX.	751	66	48	50	24		824	16		824	16	761		
X.	646	30	48	50	10		704	80		704	80	866	50	
XI.	567	44	49		11		627	44		627	44	778	50	
XII.	778	96	48		7	75	834	71		834	71	874	50	
1917. I.	1144	49	49		1	50	1195	20		1195	20	1155		
II.	1178	75				50	1179	25		1179	25	1128	67	
III.	1173	75			3		1176	75	^{e)} 480	1656	75	1316		
IV.	1124	60					1124	60		1124	60	1285	61	
V.	1141	75					1141	75		1141	75	1321	67	
VI.	1135	17					1135	17		1135	17	1384		
VII.	1224	25			35	8	1259	33	^{b)} 160	1419	33	1285	78	
VIII.	1177				15	35	1177			1192	35	1120	75	
IX.	1172						1172			1172		1240		
X.	1369	50					1368	50		1368	50	1172		
XI.	1257	50					1257	50		1257	50	1152		
XII.	1260						1260			1260		1177		

1. Azonkívül Hellen ő nagy kifizetett a közös hadsereg egyéves önkéntes részére 1915 I.-től 1916 IX.-ig 840 rubelt.

2. Stessel őrnagy kifizetett a honvédséghez tartozó egyévi önkéntesek és tanítók részére 1915 I.-től 1916 VII.-ig 1212 rubelt.

a) Osztr.-magyar vöröskeresztől átadta Ros urhölgy.

b) Keresztény Ifjak Egyesülete.

c) Zeneegyesület.

d) Osztr.-magyar vöröskeresztől átadta a svájci vöröskereszt.

e) Osztr.-magyar vöröskeresztől átadta a moszkvai amerikai konzul.

A tábor főpénztár bevételei és kiadásai.

1915 IX. 9-től 1918 I. 1-ig.

B e v é t e l	1915 IX/től				1916				1917		1915—1917 összesen			
	rub.	k.	kor.	f.	rub.	k.	kor.	f.	rub.	k.	rub.	k.	kor.	f.
1. Átvettem 1915 IX/9.	349	03	760								349	03	760	
2. Tiszti levonások.	5408	20			29422	73			32318	30	67149	23		
3. Önként. adomány.	871	26	2734	30	2833	42	189		7652	02	11356	70	2923	30
4. Visszafiz. előlegek.	2624	61			2994	91			3957	52	9577	04		
5. Birod. német tiszt.	1939										1939			
6. Osztr.-magy. pénz bev. rub.-re és viszont.	1152	60	850		323	30	300				1475	90	1150	
7. Tiszti fürdőből.					6150				1300		7450			
8. Dr. Lange bir. ném. t.- or. ad. és tientsini seg.	350				1072	12			16202	59	17624	71		
9. Bir. ném. tisztektől.					800						800			
10. Ker. Ifjak Egyes.					2081				3980		6061			
11. Osztr.-magy.v.-ker.					4437	79					4437	79		
12. Filharmón. zenekar.					200				200		400			
Összesen:	12694	70	4344	80	50312	27	489		65610	43	128620	40	4833	30
K i a d á s														
1. Kórház céljaira.	3566	77			27198	37			29025	7	58790	21		
2. Kórh. Krasnojarszkb.					760				1200		1960			
3. Invalid. és tüdőb. leg.- ség támogatása.	114	41			1469	25			2000		3583	66		
4. Törzsalt., tov.-szolg. e.-é. önk., tanítók stb.	1100				3764	50			6159	87	11024	37		
5. Szapp., fertőtlen. és tisztító-szerek.	170	10			1071	88			1669	31	2911	29		
6. Állandó és ideigl. s.	379	18			2407	88			4408	31	7195	40		
7. Századpar.-nak kifiz.	388	75			51	20					439	95		
8. Legénys. ruházatra.	1136	49			10510	43			12863	55	24510	47		
9. Posta-átalány.	250				1475				1500		3225			
10. Össz.irod.szükségl.	66	14			902	49			1540	38	2509	01		
11. Előlegek.	1828	83	200		830	91			6754	31	9414	05	200	
12. Bir. ném. tiszteknek.	1600										1600			
13. Osztr.-magy. pénz bev. és viszont.	267		3770		111		863	30			378		4633	30
Összesen:	10867	67	3970		50552	91	863	30	66120	83	127541	41	4833	30

Egészségügy

I. Kiütéses tífusz 1914—1915.

A járvány okai. Ebben az évben a táborban elhelyezett foglyok elszállásolási, élelmezési és ruházati viszonyai a megfelelő fejezetekben részletesen vannak leírva. 1914 év októberben egy pár hastífusz esetet észleltek a táborban, melynek száma novemberben növekedett. Ugyanezen év december havában a városi katonakórházban működő orvosaink a hastífusztól eltérő jelenségeket észlelve konzíliumra hívták a kiütéses-tífuszbetegeket már kezelt néhány orosz orvost. Ezek kijelentették, hogy az hastífusz. Teljes bizonyossággal a kiütéses tífusz diagnózisát dr. Orsós Ferenc segédorvos, kórbonctani magántanár állapította meg. A táborban a járvány 1915 januárban tört ki, áprilisban érte el a legmagasabb beteglétszámot, májusban erősen csökkent, majd június végén megszűnt.

A járvány elterjedésének okai: *a)* Gyengített ellenállóképesség a legénységnél, táplálkozás, ruházat és fürdés hiányossága. *b)* Test- és ruha tisztántartásának lehetetlensége a legénységnél *c)* A barakok és környékének tisztátalan volta, *d)* Fehérnemű hiánya, *e)* Legénységi barakok és tiszti-lakások túlszűfolttsága. *f)* A megbetegedett legénység el nem különítése. *g)* Egyetlen kórház céljaira átengedett épület túlszűfolttsága, derékalj, takaró hiánya, *h)* Általában majdnem semmi vagy igen, kevés orvosság és kötszer, *j)* Abszolút nem volt kórházi berendezés és kórházi fehérnemű, *i)* Nem volt meg a lehetősége annak, hogy a súlyos betegek könnyebb étrendet kaphassanak, *k)* Nehézségek a betegek szállításánál. *l)* Mindezen oknál fogva úgy az egészséges, mint a beteg legénységnél rettentő mennyiségben elszaporodott tetvek. *m)* Az oroszok nemtörődömsége és rosszakarata.

Miután orvosaink ismételt kérései hiábavalóknak bizonyultak, 1915 február 25-én a következő szövegű memorandumot adták át az orosz parancsnoknak: „Az oroszoktól rendelkezésünkre bocsátott eszközök, a bennünket oly erősen fenyegető járvány leküzdésére, a humanitás egyenes kigúnyolása. Ennek további folytatása az elfogott katonák, tiszték és orvosok gyilkolását jelenti. Ily körülmények között orvosi munka lehetetlen s követeljük, hogy 48 óra múlva a szolgálatot orosz orvosok lássák el.“ Haditör-

vényszék elé állítással való megfenyegetéssel egyidejűleg megérkeztek az orvosok által követeltek is.

Fertőtlenítő. Megkezdődött Frank Ferdinánd 15. gy.-e.-beli tart, hadnagy tervezete és vezetése szerint a fertőtlenítő építése; gyógyszerek, ágyak, szalmazsákokat, takarókat és lepedőket adtak, valamint újabb barakokat bocsátottak rendelkezésre.

Tapasztalati megfigyelések alapján a kórokozótól fertőzött tetvek csípése terjeszti a betegséget. Márciusban a rendelkezésre álló fertőtlenítő kicsisége nagyon elnyújtotta az időt, míg a legénység a tetvektől megszabadult és csak a megfelelő nagy fertőtlenítő-elkészülte után lehetett fokozatosan az egészséges legénység ruháit is fertőtleníteni. Ezen eljárás, valamint a megfelelő étrend behozatala, a folytonosan megbetegedő ápoló személyzetnek a betegséget kiállott egyénnel való pótlása, a kórháznak megfelelő eszközökkel való felszerelése, a legénység köréből a fertőzésre gyanúsak izolálása adták meg a lehetőséget a járvány csökkentésére és a végleges megszüntetésére.

Saját orvosainkat dr. Liebmann orosz orvos minden tekintetben támogatta, akit az orvosok által beadott memorandum után, az oroszok a kórház vezetésével bíztak meg. Nevezett orosz orvos ellen még 1915-ben vizsgálat indult meg, mert a hadifoglyokkal jól bánt, vizsgálati fogsága után elveszítette katonai rendfokozatát és a kaukázusi front mögötti polgári kórházba helyezték át.

A járváynak a táborban és a városi katonai kórházban kb. 950 legénység és 26 tiszt, köztük 9 orvos (gyógyszerész) esett áldozatul. A táborban és városban kb. 1600 beteg = 56% halott. Az elhunytak névjegyzéke és létszáma csak attól az időtől kezdve pontos, midőn az oroszok a kórházi iroda ügykezelését is a hadifoglyokra bízták.

A járvány elfojtásában orvosaink és betegápoló legénység önfeláldozó munkásságán kívül, köremüködőit elsősorban az akkori hadifogolyparancsnok Hellen Gusztáv cs. és kir. tüzérőrnagy, ki személyes jó példával mindenütt előljárt, a tábort szervezte, a lehetőséghez képest beszerezte az orosz hatóságoktól a szükséges dolgokat.

Azon tisztak közül, kik a beteg orvosok (30 közül 27 megbetegedett) helyett kórházi szolgálatot teljesítettek, hatan haltak meg. 1914 őszén ittlévő 200, 1915 elején 300—400 tiszt csak januártól kezdve, midőn fizetést kaptak, voltak abban a helyzetben,

hogy felesleges pénzt bocsáthatták rendelkezésre a legénység céljaira és ezen aránylag kis összegből, valamint december hó végén az amerikai konzultól kapott 3000 rbl.-ből kellett a legszükségesebbeket beszerezni mindaddig, míg március hóban az oroszok is megtették az intézkedéseket a járvány elfojtására. A hadifogság szenvedései és megpróbáltatásai között mindenestre ez az időszak egyike volt a legborzalmasabbnak.

Grafikon a beteglétszámról és a halálozásról a 4. sz. mellékleten.

II. Skorbut-betegek 1915 — 1916.

Külső életfeltételek. Elszállásolás és ételmezés. 1. Tisztek. 1915 ősztől az elszállásolási viszonyok fokozatosan megint rosszabbodtak. Kezdődött október hóban, midőn 1000 tisztet két legénységi barakba helyeztek el és végződött 1916 júniusban a bekerített területre való átköltözéssel, amidőn majdnem az összes tiszteket ily legénységi barakokban helyezték el.

Egy barakra jutott 450—500 tiszt és pedig 12—15—17 tiszt egy deszkafallal elválasztott 170—180 m³ levegőt és 30—40 négyzetméter területet magábanfoglaló szobába. Még egészségtelenebbé lett a lakás azáltal, hogy a hiányzó, konyhák miatt (barakonként 4 főzőkályhát csak 1916 őszén építettek) kénytelenek voltak a tisztek vizésétel melegítés, főzés miatt petróleum vagy spiritusz égőket alkalmazni, melyek a levegőt még rosszabbá tették. Csak 1916/17. telén, midőn újépületeket kaptunk, csökkent a túlszűfolság.

Az épületek között levő szennyvíz-gödrök, szemétládák, a latrinák kiürítésénél ellocsolt lé az elszállásolási körletek levegőjét állandóan megfertőzték.

A tisztek ételmezése 1916 nyaráig elég jó, ettől az időtől kezdve az általános ételmezési nehézségek miatt rohamosan rosszabbodott és 1917 évtől kezdve úgy a mennyiség mint a minőség kevés, nem kielégítő. Ezen két okra vezethető vissza a későbbi pontban felemlített tudómegetedések a tiszteknél.

2. Legénység. 1915/16 telén a legénységnek csak egy része volt a földbarakokban elhelyezve. 1916 nyarától valamennyi. A télen igen hideg földbarakok kifűtéséhez 1915—1916 — 1917 telén a tisztikar járult hozzá, míg 1917—18. telén a hiányzó fát a jóléti bizottság szerezte be.

Az élelmezés részben nem volt elég, de főleg egyhangú, elkészítése a szükséges mellékcikkek hiánya miatt nem ízletes, emellett a napi kenyéradag is mindig kevesebb és kevesebb, ami az emberek testi ellenálló képességének csökkenésére vezetett.

Miután csak 1917 őszén kapott a legénység a vöröskereszt egyesülettől ruhát, fehérneműt és lábbelit, addig 3 éven át, eltekintve az aránylag csekély fehérneműtől amit kezdetben az oroszok adtak, a tisztikar adakozásából láttuk el a legénységet a legszükségesebb ruhafelszereléssel. Úgy a tiszték, mint a legénység mikénti elszállásolása, élelmezése és ruházkodása részletesen az illető fejezetekben van tárgyalva.

Általános egészségügyi viszonyok 1915 júniustól. 1915. év júniusban a kiütéses tífuszjárvány megszűnván, az egészséges vagy felgyógyult legénységnek nagyrészt az oroszok még a nyár folyamán munkára kiküldték. 1915 év őszén újabb és részben munkáról visszatért legénység, valamint kb. 900 birodalmi német polgári egyén (nők és gyermekekkel vegyesen) által a hadifoglyok létszáma mindinkább nagyobbodott. A tiszték létszáma is 2700 főre emelkedett.

Járványalap. Újabb orosz parancsnokok folytonos nehézségeket támasztottak, miért is félő volt, hogy a zsúfolt táborban újból járvány talál kiütni, miért is a táborparancsnok (Renvers ezr.) javaslatára 1916 januártól a tisztikar a kórház céljaira fizetett 2%-on felül fizetésének 1%-át járvány-alap javára szavazta meg. Az alap kezelésére Thaisz alezr. elnöklété alatt egy bizottságot rendeltek ki, mely alapszabályig kimondotta 2000 rbl.-nek érintetlenül hagyása mellett a befolyó pénznek fehérnemű beszerzésére, tisztogató és fertőtlenítő szerek bevásárlására, fertőtlenítés, árnyékszékek, csatornák stb. tisztántartására való felhasználását.

A járvány-bizottság azonban a legfontosabb feladatának tekintette a kiütéses-tífusz terjesztője, a ruhatetű elleni küzdelmet, miért is a fehérnemű mosatásának lehetőségét egy nagyobb-szabású tiszt-mosóház felállításával igyekezett előmozdítani, melyről később lesz szó.

Ezen alap fenntartásához 1916 május havától kezdve visszamenőleg fizetve a birodalmi német csoport is csatlakozott. 1917 évtől kezdve a havi hozzájárulás fejenként csak 10 kopek, később 15,

Ugyancsak hozzájárult az alap a skorbut-járvány leküzdéséhez, amennyiben a kórházban el nem helyezett betegek étkezésének feljavításához pénzt bocsátott az orvosok rendelkezésére.

Egészségügyi bizottság. 1916. május végén a járvány-alap kiküldött egy egészségügyi bizottságot annak a területnek rendbehozatalára, amelyen később a tiszteket helyezték el. Erre a óéira a bizottság kiadott 1004 rbl.-t és 70 kopekét.

Egészségügyi rendőrség. Az alap 1917. évtől kezdve egészségügyi rendőrséget tartott fent néhány emberből, melynek feladata volt a táborban a tisztogatási munkálatokat állandóan ellenőrizni, illetve végezni.

Tisztogatási vállalat.

1916 július havában néhány vérhas-eset fordult elő (2 a tiszti táborban, 39 a földbarakokban) a járványt azonban sikerült orvosainknak kellő időben elnyomni. Ugyancsak sikerült elfojtani 1916 és 1917-ben az előfordult kiütéses tifuszeseteket, mielőtt az még járvánnyá fajult volna.

Skorbut-betegek. A mennyiségileg és minőségileg ki nem elégítő egyhangú ételmezés, főleg a friss zöldségek hiánya, az egészségtelen elszállítás és a honvágy következtében 1915—16. telén a legénység között tömeges skorbut megbetegedés fordult elő. A súlyosabb betegek a férőhelyek mérvéhez képest a kórházban nyertek elhelyezést, míg a többiek a századoknál kezelték és az oroszoktól kapott normális napi ellátáson kívül a sajátunkból beszerzett étellel táplálták.

1916 január hóban egy, majd június hóban két földbarakban egyesítették azon skorbut betegeket, kik részére a kórházban nem volt hely. Az oroszok csak ekkor adtak a betegek

részére is szalmazsákokat és felemelték részükre két hónapon át az élelmi adagot. 1916 őszén a járvány csökkent, az emberek lassan meggyógyultak úgy, hogy 1917 év végén csak 18 beteg maradt.

Kimutatás a legénységi ételmezési adagokról 1916 június havától.

Élelmi adag 10 fő után :		Súlyegység 1 orosz font = 400 gr.								
	Hús (borsó) *	Zsír	Liszt (barna)**	(Bab)***	Burgo- nya †	Kása †	Hagyma	Ecet	Zöld- főzelék	Fekete kenyér
Általános napi leg. ételmezés	2½ f. hús (5 f. bors)	1·4 f.	1·5 f.	2·5 f.	3 f.	2 f.	0·5 f.	—	—	20 f.
Skorbut betegek részére	8 f. hús (7 f. bors)	1·8 f.	2 f.	2·5 f.	5 i.	2 f.	0·9 f.	½ liter	3 f.	20 f.

Megjegyzés. * Hús hetenkint 5-ször, később 3-szor, különben borsó

*vagy hal. Kétszer hetenkint hús helyett: fej, tüdő, máj stb.

** Hetenkint 5-ször. *** Egyszer hetenkint. † Hetenkint 3-szor.

Kimutatás a skorbut betegekről.

Élelmi adag 10 fő után :		Súlyegység 1 orosz font = 400 gr.								
	Hús (borsó) *	Zsír	Liszt (barna)**	(Bab)***	Burgo- nya †	Kása †	Hagyma	Ecet	Zöld- főzelék	Fekete kenyér
Általános napi leg. ételmezés	2½ f. hús (5 f. bors)	1·4 f.	1·5 f.	2·5 f.	3 f.	2 f.	0·5 f.	—	—	20 f.
Skorbut betegek részére	8 f. hús (7 f. bors)	1·8 f.	2 f.	2·5 f.	5 i.	2 f.	0·9 f.	½ liter	3 f.	20 f.

III. Tüdőbetegek (1915—1917.)

Kimutatás a tüdőbetegekről.

a) 1915 októbertől 1916 szeptemberig.

b) 1916 szeptembertől 1917 december 15-ig.

A hadifoglyok átlagos létszáma		1916. szept. 30-án beteg létszám		Új betegek vagy újból megbeteged- tek		Felgyógyul- tak		K. = kicsérélve mint invalidus S. = semleges államba elszállítva M = melegebb éghajlatra elszállítva		El- hunyt	
Tiszt	Legénység	Tiszt.	Leg.	Tiszt	Leg.	Tiszt	Leg.	Tiszt	Legénység	Tiszt	Leg.
a) 2700	1914 okt. 1916 má- jusig 11.000 fő	—	—	32	470	2	23	4 (K.)	180 (K.)	2	128
b) 3025	1916 máj. 1916 szeptemberig 4.000 fő										
	1916 szept. 1917 ápri- lisig 2.865 fő	172	289	66	129	17	32	7 (K) 51 (S.) 5 (M.)	4 (S.) 112 (M.)	3	40
	1917 ápr. 1917 dec. 15-ig 4.070 fő	*	**								

Megjegyzés. A könnyebb esetek nincsenek beleszámítva.

* 14 súlyos eset. ** 139 súlyos eset.

Tüdőbetegek. A már leírt állapotok és a zord szibériai éghajlat voltak az okai annak, hogy a tüdőbetegek száma a legénységnél fokozatosan annak 5%-ára emelkedett; a tisztelnél, valószínűleg a lakás és élelmezési viszonyok rosszabbodásával 1916 december havában már szintén 130 eset fordult elő. (Mindenesetre a legtöbb könnyű természetű, esetleg csak tüdőcsúcs-hurut.)

Tüdőbetegek otthona. A betegeknek ez a nagyobb száma, valamint az a tény, hogy néhány esetben megállapították a betegségnek az együttlakás általi továbbterjesztését, arra készítette orvo-

sainkat, hogy az akkori parancsnok (Nónay ezr.) közbenjárásával az oroszoktól ezen betegek részére egy külön tiszti pavillont kapjanak. Ebben a pavillonban 1917 január havában 108 tüdő- és tüdőhurutus (saját és szövetséges állambeliek) tisztet helyeztek el és ezen idő óta az ott elhelyezettek külön állandó orvosi ellenőrzés és kezelés alatt állottak; mindenesetre elhelyezés, élelmezés és egészségügyi tekintetben előnyösebb viszonyok között voltak, mint a legénységi barakokban a tömegesen elhelyezettek.

Egyidejűleg intézkedés történt a földbarakokban lévő tüdőbeteg legénység izolálásáról, kik közül az előrehaladottabbakat, de még kórházba fel nem vehetőket egyesítették. Kezdetben 95 embert.

Mint a skorbut, úgy a tüdőbetegeket is a tisztok adakozásából látták el jobb élelemmel, tejjel, fehérkenyérrel stb., azonkívül 1917 folyamán a keresztény ifjak egyesülete által alapított konyhán ingyen adagokat kaptak. Saját kérelmére csak néhány tisztnek és kevés legénységnek sikerült enyhébb éghajlatú fogolyállomásra jutni.

IV. Általános betegstatisztika.

Az átlagos napi beteglétszám (kórházban és a századoknál skorbut betegeken kívül):

1915 októbertől 1916 szeptemberig.

M i k o r	A hadifoglyok átlagos létszáma		Napi beteglétszám		% -ban kifejezve	
	Tiszt	Leg.	Tiszt	Leg.	Tiszt	Leg.
Téli hónapok 1915 okt. 1916 márciusig	2700	11.000	32	297	1.2%	2.7%
Nyári hónapok 1916 ápril. 1916 szept.	2700	4.000	24	200	0.9%	5%

1916 szeptembertől 1917 dec. 15-ig.

M i k o r	A hadifoglyok átlagos létszáma		Napi beteglétszám		% -ban kifejezve		Kórház napi átlagos létszáma	
	Tiszt	Leg.	Tiszt	Leg.	Tiszt	Leg.	Tiszt	Leg.
1916 októbertől 1917 áprilisig	2835	2860	59	290	2%	10.1% *	29	157
1917 áprilistól 1917 dec. 15-ig	3215	4070	70	410	2.2%	10.2%	39	282

Megjegyzés. * Ezen nagy %-nak az oka, hogy 1916 nyár óta sok munkaképtelen beteg és invalidus maradt vissza a táborban, másrészt 1916—17 telén sok beteg és sebesült legénység jött ide más kiürített táborokból.

Kimutatás a járványos betegségekről 1915 oki. 1917 dec. 15-ig.

Betegség neve	Kinél	1915 okt.-től 1916 okt.-ig	1916 okt.-től 1917 dec.-ig	Megjegyzés
Hastifusz*	Tiszt Leg.	1 45	3 2	*Szállitmányok által behurcolva.
Kiütéses tifusz*	Tiszt Leg.	13		
Vérhas	Tiszt Leg.	2 39	3 5	
Sarlach	Tiszt Leg.	1 2	1 1	
Difteritis	Tiszt Leg.	1 15	2 2	
Himlő*	Tiszt Leg.	1 1	1	
Antrax	Tiszt	1		
Orbánc	Tiszt Leg.		3 11	
Trachoma	Tiszt Leg.		1 13	

Kivonat a tábor kórházában nyilvántartott betegségekről
1915 III. 9-től 1918 XII. 31-ig.

Betegség neve	Tisztek				Legénység			
	1915 III. 9.- től	1916	1917	1918	1915 III. 9.- től	1916	1917	1918
T. b. c. pulmonum	1	8	11	7	55	72	26	37
Pneumonia	2	3	6	6	94	65	14	16
Pleuritis		1	2	4	89	102	39	20
Bronchitis	8	8	9	35	342	103	70	90
Vitium cordis		2	2	3	17	19	17	10
Nephritis	5	6	7	4	98	33	5	14
Enteritis	4	17	28	15	132	45	29	43
Rheuma muskolor.	6	5	1	19	150	34	28	48
Katarrhus apicis	3	29	98	91	42	144	132	80
Phlegmone	1	1	4	1	77	32	28	29
Lymphoma			2	1	44	28	22	12
Appendictio	3	16	9	4	9	22	14	8
Erysipelas					40	40	12	3
Skarlatina			1		3	3		
Otitis media	2	1	4	2	11	14	8	3
Skorbut		1		3	43	685	7	2
Dysenteria	4	3			55	37		
Typh. abdominális	5		3		176	4	1	1
„ exánthem.	56			1	1976	4		2
Psychosis	2	5	11	7	6	12	10	9
Malaria	1	6	10	51	27	99	40	58
Gastritis		15	13	19	57	22	24	68
Scabies			2	8	26	9	2	9
Lues	1	2	5	20	5	8	19	84
Trachoma			1			1	10	6
Cystitis		1	2	7	1	1	4	21
Influenza	45	20	12	74	231	123	14	92
Megfigyelés	7	15			46	15		
Egyéb betegségek	32	86	155	145	360	298	441	272
Összesen.	188	260	308	527	4212	2074	1016	1037

Halálozás. Halálozási szám a rosszabb, egészségtelenebb életviszonyok miatt magasabb a normálnál. Kb. a fele a halálozásnak tüdővész, melynek egy része jobb életviszonyok között talán még megmenthető lett volna.

Kimutatás az elhalálozás számáról.

1915 okt.- 1917 dec. 15-ig.

Betegség neve	Elhunytak száma							
	1915 okt.- 1916 okt.-ig				1916 okt.- 1917 dec. 15.			
	Tiszt	Leg.	%	összesen	Tiszt	Leg.	%	összesen
Tüdővész	2	128	42		3	40	55	
Tüdő- és mellhártyagyulladás		31	11		1	5	8	
Vesegyulladás	1	27	10					
Szervi szivbaj	2	22	9		4	8	16	
Érelmeszesedés					1		1·2	
Hastifusz		11	4·5					
Kiütéses tifusz		6	2	Tiszt				Tiszt
Skorbut		2	2·5	8				13
Bélfekély					1		1·2	
Vérmérgezés, végegyengülés		30	9	Leg.				Leg.
Sariach	2	2	0·7	268				64
Vérmérgezés					1	2	3·6	
Difteritis		1	0·4					
Tályog						1	1·2	
Lépfene	1		0·4					
Vakbélgyulladás	1		0·4					
Husmérgezés	1		0·4					
Öngyilkosság		3	1·2					
Epilepsia						6	8	
Hátgerinczsorvadás						1	1·2	
Gennyvérűség					1		1·2	
Himlő						1	1·2	
Orbánc					1		1·2	

Örültek. 1918 január 1-ig az általam külön vezetett nyilván- tartásban kb. 60 tiszt és legénység volt följegyezve elmeháborodottság miatt. Nehányat kicseréltek, néhányan meghaltak, egy- része meggyógyult. Ezen névjegyzékem elveszett.

V. Betegek kezelése és ápolása.

Kórház. Súlyosabb betegeket kórházban, könnyebb betegeket a legénységi barakokban lévő orvosi rendelőszobában kezelték, kb. oly rendszer mellett, mint nálunk békében volt. Gyengélkedő szobák nem voltak berendezve. Ezen eljárás azonban csak 1916 júniusig tartott, mert ezen időtől kezdve a saját orvo-

A tábor kórházának bevételei és kiadásai

1914 októbertől 1918 január 1-ig.

B e v é t e l	1914 okt -tól		1915		1916		1917		1914-1917 összesen	
	rub.	k.	rub.	k.	rub.	k.	rub.	k.	rub.	k.
1. Hellen és Stessel őrnagyoktól (tábor főpénztár)	182	50	4934	—	24028	55	27125	07	56270	12
2. Gyógyszertár be- vétele	23	60	1563	75	14534	02	15736	34	31857	71
3. Kórházban kezelt tisztok ételmezésé- ért	—	—	121	28	2382	50	6232	70	8736	48
4. Fogászati ambula- torium	—	—	106	70	2964	—	4804	15	7888	45
5. Tiszti adományok	80	38	3582	57	27	50	4	—	3694	45
6. Különféle	1	78	126	90	2824	72	1500	—	4453	40
7. Oroszországtól	165	28	1449	80	—	—	—	—	1615	08
Ö s s z e s e n	553	34	11785	20	46761	29	55402	26	114502	09
K i a d á s										
1. Kórház ételme- zésre	517	13	5821	17	21071	41	24260	02	51278	73
2. Gyógyszerekért	237	22	3039	75	25128	53	25361	30	54666	70
3. Ambulatorium szükséglete	38	15	659	84	—	—	2245	62	2943	71
4. Kezelési költség és kórház kézipénz- tárnak	32	47	49	60	279	61	3277	04	3638	72
Hellen őrnagynak	—	—	800	—	—	—	—	—	800	—
Ö s s z e s e n	424	87	1127*	46	46479	55	55152	98	113327	86

saink által kórházba rendelt betegeket még az orosz orvos is megvizsgálta, az döntött a felvételre nézve. Hegy ily viszonyok mellett, mily lehetetlen és embertelen dolgok fordultak elő, arról csak saját orvosaink tudnának részletesen nyilatkozni.

A betegápolást kizárólag hadifogoly egészségügyi személyzet és segédszemélyzet végezte, akik azonban szolgálatukat csak korlátozva tudták ellátni, mert éppen olyan ellenőrzés alatt állottak, mint a többi foglyok és hasonló szekatúráknak voltak kitéve.

1916 nyár óta, miután a tiszteket és kezdetben az orvosokat is a bekerített területre internálták, a kórházon kívüli betegek kezelésére a tiszti és földalatti legénységi táborban ápolókat rendeztek be.

Az 1914—15 évi kiütéses tífuszjárvány után kórház céljaira két épület maradt, ebből egy békeidején is ezt a célt szolgálta, míg a másik egy legénységi barak volt. A két épületben 5—600 beteg számára volt hely. 1916 év elején egy harmadik épületet tiszti kórház céljaira engedtek át kb. 50 férőhellyel. A kórházul berendezett legénységi barak négy nagy teremből állott, néhány kisebb szobával; nehezen fűthető és szellőzhető.

A kórházak ellátása fehérművel, betegeknek megfelelő élelmicikkekkel, de főleg orvossággal, kötszerekkel, műszerekkel és orvosi eszközökkel annyira hiányos volt, hogy csak a tisztikar által kórház céljaira havonta befizetett összegből lehetett a kórház és betegek szükségleteit fedezni, a betegek gyógykezelését lehetővé tenni. Hogy mily összeget fizettek be a tisztek kórház céljaira, azt az előző loldali kórházi pénztár számadása mutatja.

1915 márciustól kezdve, néhány hónapot kivéve, dr. Bóna András m. kir. 14. honv. gyal.-ezredbeli ezredorvos volt a kórház par.-noka, ki maga is átesett a kiütéses tífuszon és önfeláldozó szorgalommal és kiváló eredménnyel töltötte be egész időn át szolgálatát.

Betegeiért melegen érző jó szívével, fáradhatlan áldozatkészségével és az orosz hatóságokkal szemben is sikra szállni képes erejével a hadifoglyok örök hálóját vívta ki. Erős kézzel segített ahol kellett, vigasztalt ahol szükséges volt, bátorított, kitartásra buzdított, állandó jó kedélyével megnyugtatta a betegeket, azok bizalmát és ragaszkodását nyerte el.

Nehéz szolgálatában a kórházba beosztott orvosokon és a gyógyszerertárba beosztott tiszteken kívül támogatták a kórházélelmező tisztek és kórházgondnok.

1916 év folyamán a tiszti kórházat fürdővel szerelték fel; 1916 és 1917-ben legénység részére népfürdőt állítottak fel, általában orvosaink mindent megtettek, amit' lehetett a nyomor és betegség csökkentésére, a betegek jóvoltára.

Önfeláldozó tevékenységüket legjobban mutatja az elhunyt orvosok és medikusok nagy száma, kik embertársaik érdekében működve, orvosi hivatásuk áldozatául estek. Nehéz volna külön-külön leírni az egyesek tevékenységét, méltatni érdemeiket, mert az már a könyv keretén kívül esik. Mindenesetre megállapíthatjuk, hogy orvosaink nemcsak saját bajtársaik elismerését érdemelték ki, hanem az oroszok is előszeretettel vették igénybe tudásukat és ilyenkor sok esetben volt alkalmuk befolyásukat saját bajtársaik helyzetének könnyítésére felhasználni.

1916 őszi az oroszok a kórház részére adtak időnként fehérneműt és valamivel jobb élelmet, mint a kint lévő legénységnek, de attól az időtől kezdve a diétikus kosztról, orvosságról, kötszerekről továbbra is a tisztikarnak kellett gondoskodni.

A tiszti-kórházban elhelyezett tiszték élelmezésért és orvosságért fizettek:

1915 dec.—1916 júliusig naponta	50 kopekát saját pénztárunkba,
1916 aug.—1916 októberig „	75
1916 nov.—1917 májusig „	1 rubelt az orosz kincstárnak,
1917 juni.—1917 novemberig „	85kopekát saját pénztárunkba,
1917 dec. —1918 júniusig „	1 rubelt
1918 júniustól	„ 1-2

Legénység nem fizetett soha semmit. 1916 telén a városi kórházban addig elhelyezett sebészeti osztályt is, a tábor házába helyezték át eddigi vezetőjével, dr. Semlitsch segédorvossal együtt.

Katonakórház Krasznojarszk városában. Krasznojarszk városán keresztülutazó orosz és hadifogolly szállítványok megbetegedett embereit, valamint 1914 évben a hadifogolytábor súlyos betegeit a városban lévő katonai kórházban helyezték el. Ebbe a kórházba több hadifogoly orvost is beosztottak. A kezdetben fennálló rendezetlen és szervezeti állapotok miatt a kórházban kezelt hadifoglyok létszámáról csak 1915 február 21-től vannak rendes adataink. Az itt kezelt hadifoglyok létszámát 1915 január 1-ig a túloldali táblázat mutatja.

Kimutatás a városi katonakórházban kezelt hadifogoly
beteglétszámról.

H ó	1914 okt. 4-től	1915		1916			1917			
	Meghalt	Növedék	Fogyaték	Meghalt	Növedék	Fogyaték	Meghalt	Növedék	Fogyaték	Meghalt
Január				38	55	50	7	8	10	
Február		21		51	39	37	5	2	3	
Március		43	35	49	19	66	3	15	12	
Április		26	127	16	43	26	1	22	14	
Május		40	24	8	37	27	2	26	18	2
Junius		36	22	8	21	26	2	31	34	
Julius		42	43	7	18	34	1	43	31	3
Augusztus		143	68	18	22	9		23	33	1
Szeptember		88	64	17	5	28		10	22	
Október		221	249	15	10	16	1	2	2	
November		231	208	11	4	2		5	5	
December		62	119	22	7	9		7	9	
Összesen . .	53	953	969	260	270	329	22	194	193	6
Ebből tiszt		21	27	1	31	31				

A fennálló betegségek nemei csakis 1916 óta pontosak, miután 1915 évben főleg a tifuszbetegek a fogolytárba szállítottak fel s így az arra az évre vonatkozó adatok nem megbízhatók.

1915 évben a kórház három osztályát (tifusz, belsőbetegek, sebészet) saját orvosaink vezették. A tifusz osztály, később mint fertőzőbetegek osztálya, 1916 tavaszáig állott fenn. Vezető orvosok voltak dr. Mahler, dr. Kallenbach, dr. Hellwig. Mindhárom orvos keresztül ment a tifusz betegségen.

Belső betegek osztályát 1915 áprilisig dr. Kallenbach és dr. Hellwig felváltva vezették, majd 1917 áprilisig dr. Hellwig.

Sebészeti osztályt 1915 januárban állították fel és 1916 őszig az osztálynak a fogolytáborba való áthelyezéséig dr. Semlitsch volt a vezetője, ki a sebészeti osztályt a táborban továbbra is megtartotta.

1915 nyarán a fogolytábor kórházából ebbe a kórházba helyezték át dr. Orsós Ferenc segédorvost (egyet, magántanár), ki

1917 áprilistól kezdve a kórházban elhelyezett hadifogoly betegek kezelését, valamint egész időn át mindkét kórház halottainak boncolását és a laboratóriumban a bakteriológiai vizsgálatokat végezte. Itt teljesített szolgálatot az egész időn át Rejtő Kálmán orvostan-iskolájának is.

A kórház a hadifogoly tisztok által kórház céljaira havonta befizetett pénzből, 1916 nyaráig indóként, ettől kezdve havonta 100 rubel segélyben részesült, a betegek ételmezésének feljavítására, ápolók segélyezésére és gyógyszerek beszerzésére.

Gyógyszertár, orvosság. A gyógyszertár 1915 januárig egy orvosi rendelőszobában volt elhelyezve, ott adták ki illetve használták fel azon kevés gyógyszert, mit az oroszok rendelkezésre bocsátottak.

1915 januárban a tisztikar adakozásából egy táborigyógyszertárt állítottak fel, melynek első vezetői Teplicky Elemér egyévi önkéntes és Edhem Rubi főhadnagy (török hadseregtől) gyógyszerészek voltak, kik a kiütéses tífusz áldozataul estek. A következő főnök Szalay Gyula hdgy. gyógyszerész, ki ezen betegségen szintén átesett, de 1915 őszén ki lett cserélve.

Ettől az időtől kezdve kevés kivétellel (hat hónapig Sedlár Oszkár hdgy) Krémer Bálla Lajos főgyógyszerész (Przemysl 1. sz. kórház) vezette a gyógyszertárt, a hozzá beosztott tisztokkal illetve gyógyszerészekkel.

A hadifogolytábor saját vezetőségének előrelátása, az orvosi kar lelkiismeretes fellépése, a fogoly tisztikar áldozatkészsége és a gyógyszertárt vezetőik valamint a segédszemélyzetnek munkássága megteremtették azután azt a helyzetet, hogy a gyógyszertár képes volt a kórházi ápolásban részesülő tisztokat és az Összes legénységet ingyen, a kórházon kívül lévő tisztokat pedig beszerzési áron gyógyszerekkel állandóan ellátni, dacára annak, hogy a beszerzés részben a gyógyszerek hiánya, részben pedig az árak hihetetlen emelkedése miatt igen nagy nehézségekkel járt.

A gyógyszertár pénzügyi forgalmát, bevételét és kiadását a tábor kórházának pénztári számadása mutatja. 1917 december 15-ig különféle vöröskereszt egyletektől, valamint Tientsinből kapott a gyógyszertár:

Orvosságot	15.931 rubl. 20 köp.
Kötszert	1.762 rubl. — köp.
Orvosi felszerelést	531 rubl. 80 köp. összesen 18.225 rubl. értékben.

Azonkívül különféle időben kb. 4500 rubl. értékű műszereket (sebészet, fogászat, szemészet).

Ambulatorium. A kórházban már 1915 nyaratól a bejáró tiszti és legénységi fül-, szem-, bőrbetegek részére, valamint sebek kezelésére megfelelő rendelőszobát létesítettek, melyhez csatlakozott 1915 októbertől a fogászati műterem is. Ezek a kezdetben primitíven felszerelt rendelőhelyiségek elégségesek voltak a legsürgősebb szükségleteket ellátni, de idők folyamán műszerek és anyag-beszerzés által fokozatosan fejlődtek és nagyobbodtak.

Miután 1916 nyarán a tiszteket a bekerített területre internálták, a fennálló rendelőszobákat a tiszti körletbe helyezték át. A mindinkább nagyobbodó forgalom következtében 1917 januárban a rendelő helyiségeket kibővítették és egy épületbe összpontosították, melyet saját költségünkön (500 rbl.) rendeztünk be erre a célra.

Áttekintés az ambulatorium havi forgalmáról:

Havi átlagos szám 1916-17 telén	R e n d e l é s e k				
	Belső	Sebészeti	Fül, szem, gége	Fog	Bőr
	B e t e g e k r é s z é r e				
	380	360	750	1250	300

1916 ősztől a kórházon kívül lévő beteg legénység részére is berendeztek egy földbarakot a különféle rendelések számára.

Fogászat. 1914 ősztől 1915 augusztusig a fogak gyógykezelését a városban lévő orosz fogorvosok végezték. A városba való bejuthatás nehézségei és az avval járó sok költség miatt Hellen örn. kieszközölte, hogy pár hónapon át hetenként háromszor egy orosz fogorvos jött fel a táborba fogászati rendelés céljából.

A mindinkább nagyobbodó szükséglet és tiszti létszám miatt 1915 októberben a kórházban külön fogászati műtermet rendeztettem be, hol kezdetben két fogorvos látta el a tisztek és legénység szükségletét.

1916 nyarán a műtermet a tiszti bekerített területre helyezték át, hol a legénység megjelenése konvoj hiánya miatt igen meg volt nehezítve. Az időközben beérkezett második felszerelés megengedte, hogy 1917 februártól a legénységi barakokban egy külön fogászati rendelő tartassék fenn.

Ettől az időtől kezdve, miután a fogorvosok száma 4-re szaporodott, egy városban lévő orosz fogtechnikus közreműködése mellett, fogtechnikai munkákat is végeztek. 1917-estől a megfelelő anyagot nehezen lehetett beszerezni, mely körülmény a kezelések forgalmát lényegesen csökkentette.

A fogászati ambulatorium jövedelme kórház céljaira lett felhasználva. Az ambulatorium pénz- és betegforgalmát az alábbi kimutatás tünteti fel.

Fogászat bevétele, betegek száma.

1915 okt. — 1918 jan.

Fogorvos neve	1915 okt.-tól		1916		1917		1915-17 össz.		
	bevétel		bevétel		bevétel		bevétel		betegek száma
	rub.	k.	rub.	k.	rub.	k.	rub.	k.	
Dr. Grünblatt Rihard főorvos	98		1588		1222	50	2908	50	5608
Dr. Balogh László, s.-orvos	90	20	1257		1136		2483	20	6691
Dr. Rudas József, s.-orvos			37	50	673	15	710	65	1341
Dr. Bischoff Ferdin. s.-orvos					1772	50	1772	50	3278
Bevétel összege	188	20	2882	50	4804	15	7874	85	
Betegek létszáma összesen			725		6107		10086		16918

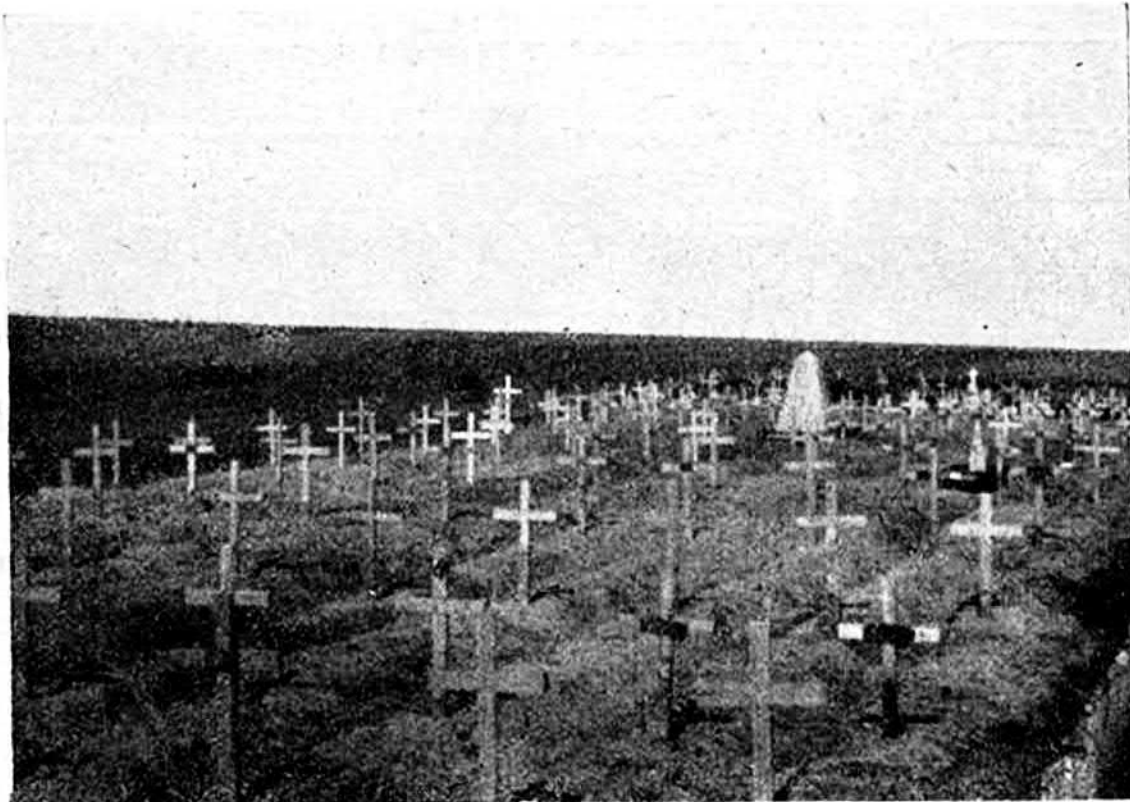
Temető. 1914 évben és 1915 elején a táborban és a városban elhunyt hadifoglyokat Krasznojarszk város temetőjének az orosz katonák részére fenntartott helyén egyenként külön sírokba temették el. A járvány következtében beállott nagyobb számú halálozásnál, a rendkívüli hideg tél miatt, az oroszok nem ástak sírokat, hanem a halott foglyokat fagyott állapotban a külváros egyik pincéjében helyezték el és csak április hóban temették el őket koporsó nélkül tömegsírokba, a rendes temetővel összefüggésben lévő, de azon kívüleső hadifogly temetőben.

Ettől az időtől kezdve fokozatosan javult a helyzet. Koporsókat készítettek, a tisztek koporsóit többé nem szemeteskoszin szállították ki a temetőbe hanem saját költségen halottaskocsit rendeltünk;

megengedték, hogy a temetésen résztvevő tisztikar az örök vonaláig kísérelje a halottat és később egy küldöttség a temetőbe is kimehetett az elhunyt sírbatételéhez.

1915 őszén a tiszti temetéseknél már a magyar tanítók dalárdája, később a magyar vagy a német tiszti dalárda és tiszti zenekar is közreműködött. Legénységi temetéseknél tiszti küldöttségek jelentek meg.

Emlékoszlop. Okirat. 1915 november hóban a szövetséges államok jelenlévő tisztjeinek adakozásából a temetőben vörös gránit tömbökből egy közös emlékoszlopot állítottak fel, ugyancsak közös

Hadifoglyok temetője.

emlékoszlopot állítottak fel a tiroli tisztikar is bajtársaik és legénységük emlékére.

Tervbe vették, hogy békekötéskor az emlékoszlop gránit-tömbjébe egy pergamentre magyar, német és török nyelven irt okiratot helyeznek el. A szöveget megállapították, csak még a számokat kellett volna beírni, xSajnos a nem várt viszonyok következtében az okirat elhelyezésére nem került a sor. A történelmi hűség kedvéért közlöm az okirat magyar szövegét:

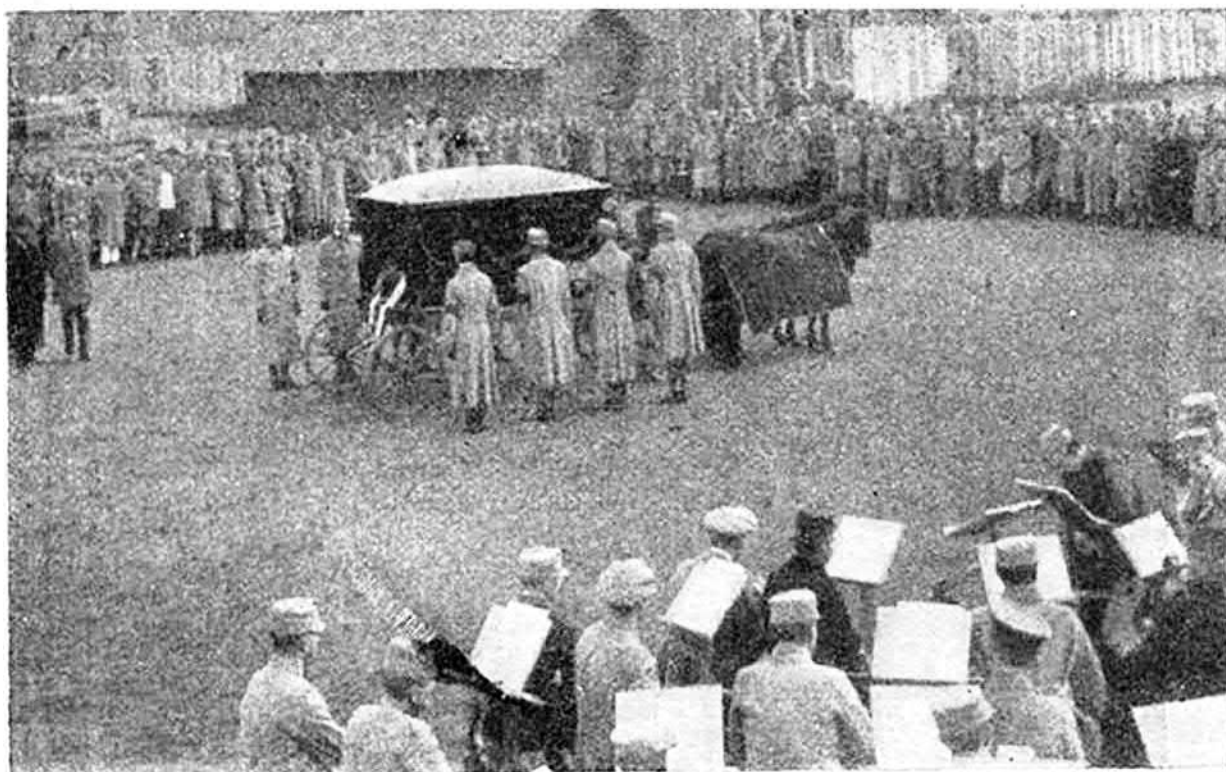
„Okirat.“

Az 1914—1918 évi világháború a hű szövetségesek haderőit, Németország, Ausztria-Magyarország, Törökország és Bulgária

népeit kivitte hazájuk határain túl messze idegen országokba és világrészekbe, hol ők hazájuk becsületéért hősi harcokban vérüket és életüket latba vetették.

Nehéz és változatos harcok, — nélkülözések és nyomorúság minden nemei, — hű fegyverbarátság és kölcsönös megrendíthetetlen bizalom, — valamint nagyszerű győzelmek által hadseregeink és népeink egy széjjel nem szakítható egésszé fűződtek egybe. A hazaszeretet nemes szellemétől mélyen áthatva nem vonakodtak semmi áldozattól a végleges győzelem kivívására.

Ily módon hadseregeink az ellenség tiszteletét és a világ cso-

Temetés 1917-ben.

dálkozását küzdötték ki. Mégis a modern harc, valamint a számbelileg jóval túlsúlyban lévő és kiválóan vezetett ellenség következtében csapatainknak egyes részei vitéz ellentállás után fegyvereiket letenni voltak kénytelenek.

Így kerültek Hermann, Árpád, Iszperik és Osman sarjadékai mint hadifoglyok Közép- és Kelet-Szibériába, hol új áldozatokat kellett hozniok hazájukért, újból nehéz, meg nem szűnő testi és lelki fájdalmakat elviselni.

A hadifoglyok szomorú órái szürke egyhangúságban teltek el. Az egyedüli reménycsillag, mely ebben a sötét napokon előttünk derengett: szilárd bizalmunk a háborúnak egy mielőbbi szeren-

esés kimenetele iránt, a szülők, asszony és gyermekek örömteljes viszontlátása.

És mégis másképp kellett jönnie!

1915 év február kezdetén a krasznajarszki hadifogolytáborban, hol akkor kb. 350 tiszt és 7500 főnyi legénység volt elhelyezve, egy heves kiütéses tífuszjárvány tört ki, mely nekünk

Közös emlékoszlop.

kimondhatatlan szenvedést hozott és naponként sok hű bajtársat ragadott el.

Midőn április végén 23 osztrák-magyar és birodalmi német orvos közül 9 meghalt és 11 betegen ágyban feküdt és mert a gyorsan felállított szükségkórház több mint 1200 beteggel volt tele, a nagy emberbarát *Hellen Gusztáv* a 41.számú tábori ágyúezred őrnagya, felhívást intézett a tisztikarhoz, hogy jelentkezze-

nek mint szükségorvosok szegény betegeink nyomorúságainak enyhítésére. Alig egy óra alatt erre a szomoiu és veszélyes szolgálatra 36 tiszt jelentkezett, köztük családapák is. Ezek közül 24-en rövid iskolázás után átvették az egyes osztályokat illetve a barakok gyengélkedő szobáit és a lábbadozók otthonát, míg a többi 12-őt naponként egy orvos oktatta, hogy mint helyettes orvosok szolgálhassanak.

Orvosok és tisztek, orvostanhallgatók és legénység versenyeztek egymással a betegápolásban. Hellen őrnagy naponként betegszobáról-betegszobára ment, felvillanyozva egyiket a bátor kitartásra, vigasztalva a másikat, mindegyik részére találva egy barátságos fölvidító szavat.

Ezen szilárd, nyugodt és öntudatos összmunka révén volt egyedül lehetséges a járványt csökkenteni és aránylag rövid idő alatt elnyomni.

Mégis néhány hét alatt az önként elvállalt kötelességteljesítés közben a szükségorvosok közül hatan hősi halált haltak és csak az előkelően gondolkozódr. Liebmann orosz katonáorvos beavatkozásának lehetett köszönni, hogy végre az orvosoknak erélyes segítséget nyújtottak úgy, hogy az utolsó 12 szükségorvost már nem vették igénybe.

Az áldozat, amit ez a rémes járvány követelt, igen súlyos volt: 9 orvost, 6 szükség-orvost, 11 tisztet, 5 orvostanhallgatót és 940 legénységi egyént ragadott el magával.

Sorainkban a járványon kívül is gazdag aratást talált a könyörtelen halál úgy, hogy a halottak létszáma a hadifogolytáborban valamint a krasznajarszki katonai kórházban következő volt: orvos, szükségorvos, tiszt, orvostanhallgató és legénység. Ebbe a számokba nincsenek beleszámítva azok a halálesetek, melyek a Krasznajarszkból kiküldött és annak közelében vagy távolabbi környékén dolgozó munkásosztagoknál előfordultak.

Az egyes sírokat, kivéve a tisztekét és orvosokét, már nem lehetett megállapítani, mert szegény nyomorultakat koporsó nélkül, ruházatuktól teljesen megfosztva, 15—20-as tömegekben hántolták el. Csak később kísérelte meg a temetőgondnok, hogy az egyes elhunytak sírjait megállapítsa és azokat felirati táblával ellássa.

„Halott bajtársak.“

Messze a forrón szeretett hazától nyugosztok itt Szibéria hideg földjében. De Titeket nem felejtnek el. Hűen és szeretettel gondolkunk Reátok és mély fájdalommal gyászol benneteket a haza. Ezen kemény gránitba elhelyezett pergamenttekercs legyen mindenkor

Tiroliak emlékoszlopai.

bizonyítéka a Ti hősi haláltoknak és a hazátokból jövő zarándokoknak ez az emlékoszlop fogja mindig jelezni a Ti pihenőhelyeiteket.

„A fegyverek nyugszanak, mienk a győzelem! Germán törzsek az Északi Tengertől az Adriáig, Árpád népei a Duna és Tisza partján, bolgár törzsek a Balkánról, törökök az Aranyszarv, valamint Ázsia és Afrika napsütötte tengerpartjai mellől kilépnek megifjodva ezen világ küzdelméből és eljutnak egy új, szerencsét és békét ígérő időszakba.

Így gondoltuk, képzeltük mi akkor és mivé foszlottak szét reményeink!

Midőn Weber Brúnó százados vette át a temetés és temető ügyeit, gondoskodott a temető bekerítéséről, a tisztisíroknak maradandó emlékkővel való megjelöléséről, valamint a legénységi sírok rendezéséről, általában a temető állandó gondos rendben-tartásáról.

A temető, szépen kidolgozott vázlatát, az ott eltemetett tiszték névjegyzékével és pontos sír megjelölésével a csehek 1919 augusztusban tartott motozás alkalmával elvették tőlem, dacára, hogy azt egy évvel előbb az orosz tábornok táborparancsnok által személyesen cenzúrálták és pecséttel ellátták. Minden kísérletem annak visszaszerzésére hiábavalónak bizonyult.

VI. Az egészségügygel kapcsolatos tisztisíri és legénységi intézmények.

Fürdés általában. 1914 októberben a táborban fürdő felszerelt és használható állapotban nem volt. Tiszteknek és legénységnek néhányszor alkalmuk volt a tábortól 6 km.-re lévő városi fürdőt orosz fedezet mellett felkeresni, de a hamarosan beállott hideg miatt, valamint kellő ruházat hiányában ezt a fürdőt tovább használni nem lehetett.

1915 február 1-ig a tiszték és legénység saját költségükön az időközben megnyílt úgynevezett „kozák“ fürdőt használhatták, hol 4 kád és kb. 10 — 15 főre való közös mosdóhelyiség állott rendelkezésre. Csak a fenti időre sikerült Hellen őrnagynak kieszközölni, hogy a tábor egyik fürdőépületét az oroszok átadták és azt mi fürdésre berendeztük.

Legénységi fürdők. A legénységi fürdőben naponta 4—500 ember fürödhetett, illetve csak mosakodhatott. Hetenként két délelőtti tiszték részére volt fenntartva. A fürdőépületbe a fertőtlenítőt is beépítették és március végén megnyitották. 1915 nyarán a fürdő hetenként már csak háromszor volt nyitva, ellenben 1916 tavaszán a fürdő teljesítőképességének fokozására egy nagyobb katlant építettek.

1916 február hóban a földbarakokban elhelyezett legénység részére is berendeztek egy földbarakk fürdőt napi 200 fürdőző részére. 1916—17 telén többnyire csak ezen kis fürdőt használták,

míg a nagy fürdő tisztiszolgák, szállítmányok, valamint az összes legénység időnkénti fertőtlenítésénél nyert alkalmazást.

1917 nyarától kezdve a nagyfürdőt csakis az orosz legénység használhatta, miért is a tisztikörletben legénység részére (kb 1200 fő) az időközben felállított tisztifürdőt, valamint legénységi mosoda helyiségét bocsátották rendelkezésre. A magyar legénységet támogató bizottság 1917 évben egy legénységi napfürdőt is állított fel.

Tiszti fürdő épülete, napfürdő.

Tiszti fürdő. 1915 október havában a tisztek létszáma 1200 főt meghaladva, sikerült kieszközölnöm, hogy az oroszok a másik nyers fürdőépületet tiszti fürdő céljaira átengedjék. Ezen fürdőt saját költségünkön berendeztük és a vezetéssel megbízott Dr. Boldis Dezső s. tanfelügyelő, tart, tüzérfőhadnagy és segítő társa, Dr. Gyenes Sándor zászlós mindent elkövettek, hogy a nagy tiszti létszámra való tekintettel a fürdő teljesítő képességét, valamint az igényeknek és szükségleteknek megfelelően a fürdő színvonalát emeljék. így fokozatosan 3 zuhany, 5 kád lett felszerelve, gőzkamra építve és emellett óránként 80 tiszt használhatta a közös fürdőt.

Dr. Boldis nevével, mint a szinfonikus zenekar vezetőjével még fogunk találkozni egy későbbi fejezetben. Neve és személye ismeretes volt nemcsak a tábor összes hadifoglyai előtt, hanem Krasnojarszk város, sőt a környék orosz lakosai között is. Azon intézmények, melyeket éveken át vezetett, közszükségleteket láttak el. A szinfonikus hangversenyt hallani, a magyar színtársulat zenekarát élvezni épp úgy megkívánta a lélek, mint a test megkövetelte a fürdőt tisztálkodásra és fát a fűtésre.

A zenekari működésről még lesz szó, itt csak a gazdasági téren szerzett érdemeit említem meg pár sorban. Akár mint fürdőigazgató, akár mint fakereskedő elsőrangúnak bizonyult. A városban a közeli óriási erdőségek dacára sokszor nem lehetett fát kapni, nekünk a fürdő részére és eladásra mindig volt. Bejárva a környéket beszélt a nép nyelvén, úgy, hogy azok inkább nekünk szállítottak fát, mint a városi lakosoknak. Emellett zenekari működésével az orosz hatóságok előtt tekintélyre tevén szert, sok oly mindent megengedtek neki, mit másnak nem, mely előnyt ő a közjóra használt fel.

Dacára a fürdő és faeladás olcsó árainak, mégis oly nagy jövedelmi felesleget tudott kezdetől fogva produkálni, hogy a tábor főpénztára az első években legnagyobb részt az innen befolyó pénzüsszezből fedezte a szükséges kiadásokat. Sokoldalú, rendkívül agilis embernek bizonyul!, ki nagymérvű gazdasági elfoglaltsága mellett tudott magának időt teremteni, majd egy quertettebani szereplésre, majd a szinfonikus zenekar betanítására, színházi zenekar előkészítésére stb. és emellett mindenütt közmegelegedésre állta meg helyét.

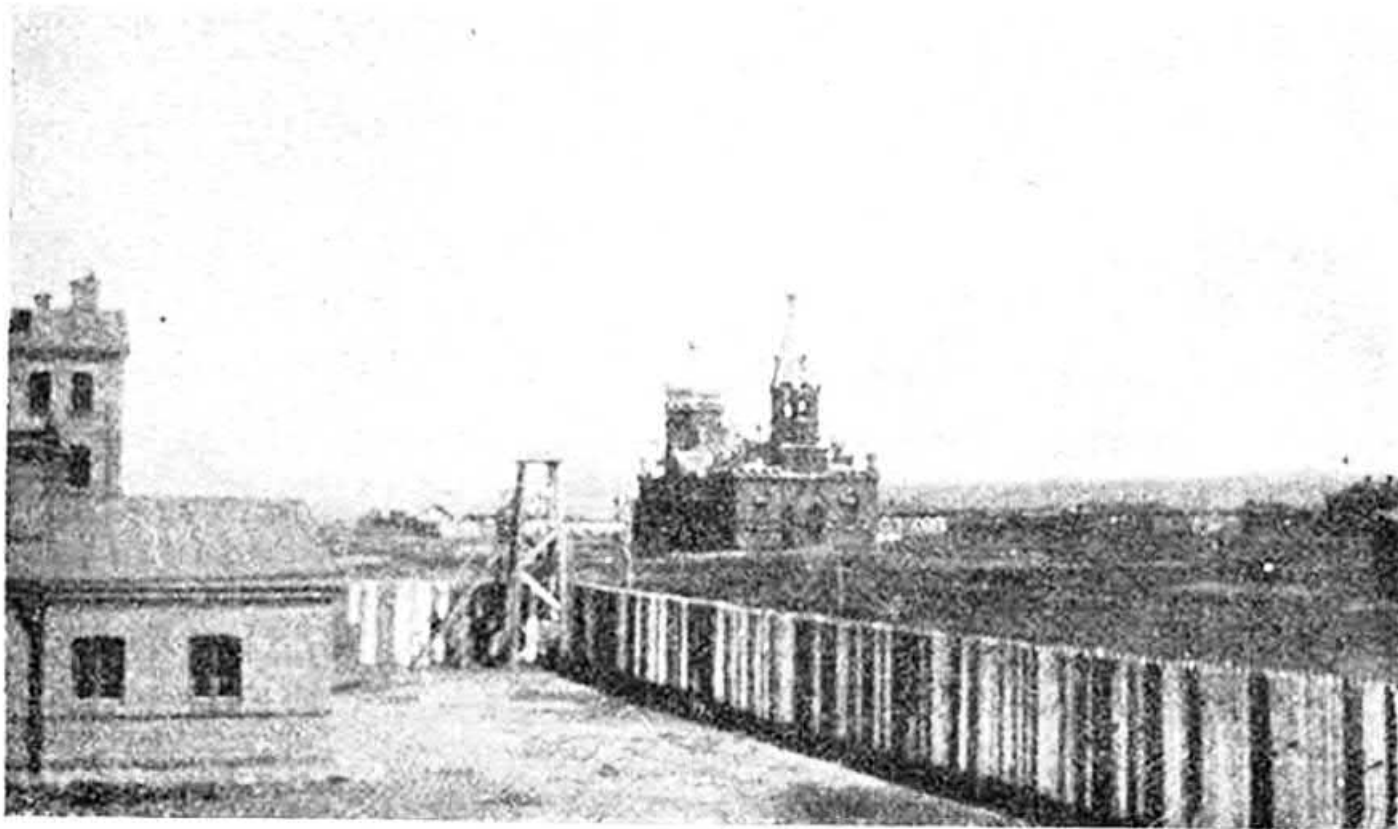
Napfürdő. A fürdő mellett 1916—17 nyarán 500 főre napfürdőt rendeztek be zuhannyal, homokfürdővel, tornaeszközökkel stb., azonkívül a fürdővezetőség 1917 augusztusig a tiszték fűtőfa és deszka szükségleteit is beszerezte és árusította. A faeladást a jelzett időtől kezdve a fürdőtől külön választották.

Török tiszti fürdő. 1917 áprilisban a török tiszték részére egy kisebb fürdőépület saját költségükön rendeztek be, miután a nagy fürdőben a török tiszték a vallásuk előírta mosikodásaikban akadályozva voltak.

A fürdőjegy kezdetben 30, később 25, 20 és végül ismét 25 kopeka volt. A tiszta jövedelmet (1916-ban 6150 rubel) általános legénységi célokra használták fel. Egyévi önkéntesek a fürdőt

ingyen használhatták. A tiszti tábor bekerített területén lévő legénység is hetenként a két tiszti fürdőt használta az esti órákban. A tiszti fürdő pénzforgalmát feltüntető számadás a túloldalon.

Legénységi mosókonyha. 1915 január végéig a hadifogoly legénység fehérneműjének rendes mosásáról szó sem volt. Csak már midőn a járvány fellépett, sikerült Hellen őrnagynak oda-hatni, hogy az oroszok egy legénységi étkező épületet mosásra felszereltek és kellő famennyiséggel rendelkezésre bocsátottak. A nagy létszámra való tekintettel csak kéthetenként jutott minden ember azon helyzetbe, hogy fehérneműjét kimoshatta. A felügyeletet Gréf Endre honv. százados eszközölte.

Török tiszti fürdő épülete; kerítés örtoronnyal.

1915 nyár folyamán új helyiséget utal'ak ki és mivel az emberek nagy részét munkára vezényelték, fehérneműjét hetenként egyszer mindenki kimoshatta. 1915 őszén a létszám újból megnagyobbodott, miért is 1916 január 1-én egy második mosóda is megnyílt és ez tartott 1916 augusztusig, midőn a tisztek az elkerített területen elzárattak.

Ettől az időtől kezdve a földbarakokban elhelyezett legénység fehérneműjének mosását az ott megnyílt földbarak mosókonyháján eszközölte, míg a tiszti körletben lévő legénység részére 1917 április hóban a török tisztifürdő épületében lévő mosóhelyiséget rendezték be. A kórháznak kezdettől fogva volt ily rendelték sü külön kis épülete, illetve mosókonyhája.

Tiszti fürdő bevétele és kiadása.

1915 november—1918 januárig.

Bevétel.	1915 nov.-tól		1916		1917		1915—1917 összesen	
	rub.	k.	rub.	k.	rub.	k.	rub.	k.
1. Fürdőjegy	1507	79	11324	61	17132	49	29964	89
2. Fa, deszka fekpad	376	—	13398	28	21076	42	34850	60
3. Kölcsönből	65	—	200	—	801	02	1066	02
4. Különféle	—	—	344	13	2906	08	3250	21
5. Napfürdő	—	—	1190	10	1402	—	2592	10
Összesen	1948	79	26457	12	43318	01	71723	92
Kiadás								
1. Fa és deszka	431	95	17373	18	32333	14	50138	27
2. Forgalmi ki- adás, beren- dezés	318	09	951	37	5806	27	7075	73
3. Táborfőpénz- tárba befizetve	65	—	6150	—	1800	—	8015	—
4. Személyzet	—	—	547	74	1776	11	2323	85
5. Különféle	—	—	298	83	1606	30	1905	13
6. Napfürdő	—	—	1059	95	—	50	1060	45
Összesen	815	04	26381	07	43322	32	70518	43

Tiszti mosoda. 1916 elejéig a tisztek fehérműjének mosását részben a birodalmi német legénység által fenntartott kb. 3—599 főre elégséges mosoda, részben a földbarakokban elhelyezett birodalmi német asszonyok, környékbeli orosz nők, valamint a tisztiszolgák végezték.

Mihelyt a járványbizottság 1916 januárban megalakult, tárgyalások indultak meg szakértő hadifogoly-tisztekkel egy mosóház berendezése ügyében. Ez annál sürgősebb volt, mert a polgári lakossággal való érintkezés mind nehezebbé vált és az oroszok a birodalmi-német polgári internáltak elszállítását tervezték.

A finanszírozásra Rosty Ferenc hadapr., a járvány bizottság segédtisztje tett ajánlatot, miután a megelőzőleg ottlévő édesanyjától, vörös-kereszt kiküldöttől nagyobb összeget kapott. Rosty 1000 rubelt, esetleg hazatértünk után visszafizetendő kölcsönt ajánlott fel. Tekintettel arra, hogy ezer rubel akkor nagy pénz volt, kb. 2500—3000 aranykorona, az ajánlat az adott helyzetben igazán nagylelkű volt. Ezen kölcsönt néhány hónap múlva a táborparancsnokság rendelkezésére álló vöioskeresztalapból visszafizették.

A mosóház berendezésével Gungl Márton tart, főhadnagy bízott meg. Gungl szaktudással, buzgalommal és eréllyel rövid néhány hét alatt egy orosz legénységi földbarak fürdőépületét, melyet az oroszoktól kieszközölni sikerült, mosóházzá alakított át.

A munkát kezdetben főleg birodalmi németasszonyok és leányok végezték, akiknek helyébe 1916 őszén azoknak elszállítása után saját legénységünket állították be. Az alkalmazottak száma 1917 végén 170 főre emelkedett, külön elhelyezve egy századot képeztek. Munkadíját darab és minőség szerint állapították meg.

1916 április 26-tól Richter Artúr hdgy. vezette a mosódát, ki mellett más tisztek is közreműködtek. A mosóda végezte a fehérműek, harisnyák javítását, később új fehérműt is készített. 1916 július 28-án a tiszteknek elkerített területre való bezárása után a mosóda kapott még egy földbarakot, a tisztitáborban lévő átvételi helyiségbe saját fogat szállította be és ki a fehérműt. Az így kibővített mosóda naponként képes volt 5—600 fő után a mosást elvégezni.

1916 ősztől kezdve a mosóda legénységének, valamint a földbarakokban elhelyezett egyéb legénység ruházatának javítására, a mosodában cipész- és szabóműhelyt is felállítottak néhány alkalmazottal. Ez az intézet 1917-ben pénztárcákat készített; kaptafákat valamint faszegeket is gyártott oly mennyiségben,

mely elégséges volt a tábor összes cipésműhelyei részére, sőt az anyag egy része eladásra is került.

Szappangyár. A szappan folytonos drágulását különösen a mosoda érezte. A tiszti mosóház szappanszükségletét eleinte a krasznójarszki polgári szappanfőzdekből szerezte be. Miután ebben nehézségek merültek fel, zsiradék pedig még volt a táborban, Sárkány Andor vegyész, tart, hadapród terve alapján önálló szappangyár felállítását határozták el.

Az alapításhoz szükséges pénzt a mosoda előlegezte, miért is a szappangyár eleinte mint a mosoda fiókintézete működött, később azonban önálló vállalattá alakult át.

Sok ácsorgás után sikerült a szükséges engedélyeket megszerezni és a tábor közelében egy kis orosz házacska kibérelni. Sárkány ügyes vezetése alatt hamarosan megindult és nagy arányokban fejlődött a szappangyár. Az oroszok is hoztak oda nyers anyagot, melyért a gyár kész szappant adott a hadifogoly legénységünk részére.

A gyár mosószappanon kívül fekete és sárga cipőkenőcsöt, toilette- és borotvaszappant, valamint fogport készített. Bár a gyár üzemét anyagbeszerzés nehézsége miatt nem fejthette ki teljesen, mégis képes volt a legszükségesebbeket szállítani 20—25%-al olcsóbban, mint a városi Kereskedők. A szappangyárunkban gyártott toilette szappannak és cipőkrémnek is jelentős szerep jutott a muszka hatalmasok megpuhításában.

1918 január 1-ig készített: 671 púd. mosószappant, 22.534 toilette szappant, 665 zacskó fogport, 15.914 doboz cipőkrémet.

Vagyon 1918 január 1-én 3615 rubel; tiszta nyereség 1383 rubel; pénztári forgalom 23 870 rubel. A keresztény egyesület 706 rubel értékű nyersanyagot ajándékozott a gyárnak. A gyár cikkeiből más hadifogoly táborok is kaptak.

Ruházat.

Legénység. 1915 tavaszán a tífuszjárvány idején adott először az orosz parancsnokság némi fehérneműt, azután 1917 április 1-ig még egy Ízben néhány ezer darabot. Ezenkívül 1915 év nyarán a munkára menő legénység lábbelijét és fehérneműjét kiegészítették, de már 1916 év tavaszán munkára menő legénységnek csak a meglevő lábbelijét javították ki, hiányzókat gyékény cipővel (Bastschuhe) pótolta, fehérneműt még kaptak, de már a hiányzó köpenyek egy részét a visszamaradt emberektől vették el.

Az orosz parancsnokság 1914 őszén felállított ugyan saját embereinkből legénységi cipész- és 1915 nyarán egy legénységi szabóműhelyt és ezen intézmények 1917 tavaszáig fenn is állottak, de kivéve felállításuknak kezdetét valamint azon időt, míg a munkáramenő legénység ruházatát és lábbelijét úgy ahogy rendbehozták, ezen műhelyből saját legénységünknek kevés haszna volt, mert vagy nem volt anyag a munkához (1916 november óta részünkre egyáltalán nem volt), miért is a javításra küldött ruha vagy lábbeli csak hetek múlva került vissza (addig nem volt mit felvenni), vagy pedig a műhely az orosz katonáknak és privát orosz személyek részére dolgozott.

Ha tehát figyelembe vesszük azt, hogy a fogolytáborban 1918 januárig 3/4 év alatt legalább 25—30.000 hadifogoly legénység fordult meg, mely nagyszámú ember ruházatának mikénti pótlása csak a röviden vázolt módon töitént, úgy egészen bátran állíthatjuk, hogy a hadifogoly legénység ruházatának megfelelő rendbentartásáról az orosz hatóság egyáltalában nem gondoskodott.

Legénységi cipész- és szabóműhely. 1914—15 évben míg saját tisztjeink voltak a századparancsnokok, az akkori tábor- és csoportparancsnokok anyagi támogatása mellett minden egyes század tartott fenn javításokra szabó- és cipésműhelyt, de a nehéz beszerzési és ellenőrzési viszonyok, valamint tisztjeinknek felmentése a parancsnokságok alól arra készítették, hogy az Összes legénység részére egy központi szabó-éscipésműhelyt állítsak fel.

Ezen műhelyek vezetését 1916 januárban Gáspár Mihály in. kir. 2 honv. tábori ágyusezredueli fhdgy., gazd. tiszt elvállalta, kiváló szakértelemmel, lelkiismeretes kitartással és fáradhatlan türelemmel vezette és hogy az orosz hatóság sokszori akadékoskodása dacára mégis oly szép eredményt tudott felmutatni, azt csakis az ő önfeláldozó munkásságának lehet tulajdoni. Saját legénységünk mindenkor csakis hálával gondolhat ezen kiváló tiszt tevékenységére, melyet a legénység érdekében kifejtett.

A műhelyek 2 évi munka teljesítménye:

3126 drb	Új ing,	1236drb	köpenyjavítás,
3218	>> n alsónadrág,	4632pár	cipőjavítás,
536	>> zubbony,	520	„ cipőfejelés,
428	n >> pantalló,	248	„ új cipő,
1530	m zubbonyjavítás,	800	„ nemezcsizma javítás,
1364	n ad rág javítás,	320	„ „ új talp.

Szabók létszáma 4—6, cipészeké 4—12 között váltakozott. A műhelyek fenntartását a tábor főpénztára fedezte.

1917 őszen pillanatnyilag elégséges új cipőt és ruhát kapott a tábor, miért is 1918 január 1-vel, midőn a műhelyeket a jóléti bizottság tőlem átvette, azokat feloszlatta és a lábbeli, valamint ruházat további javításával 1917 év folyamán a legénységibarakokban külön alapított magyar és osztrák cipő- és szabóműhelyeket bízta meg. Gáspár fhdgy ezután csak a tisztek részére érkezett ruházat eladását és kezelését eszközölte a jóléti bizottság utasításai szerint.

1916 ősztől kezdve a földbarakban elhelyezett tiszti mosoda is alkalmazott cipészeket és szabókat a saját, valamint a századok legénységének cipő- és Hibajavítására. Ezáltal megkönnyítette a központi hasonló legénységi műhelyek munkáját.

1915-től 1916 májusig a Landwehr csoport is tartott fenn saját pénzéből külön cipész- és szabóműhelyt Soyka Heinrich hadnagy vezetése alatt a következő munkateljesítménnyel:

3194 pár cipőjavítás,	349 drb zubbonyfoltozás,
1009 „ cipőtalpalás,	58 „ köpenyegfoltozás,
55 „ új cipő,	4 „ új zubbony,
1075 drb nadrágfoltozás,	4 „ új köpenyeg,
66 „ új nadrág.	

Természetesen mindez nem elégítette ki az összes szükségletet, ehhez nem állt elegendő pénz rendelkezésre, de még elegendő pénz mellett is megfelelő mennyiségű anyag, különösen ruhanemű vásárolható nem volt.

Adományok hazulról és külföldről. Nagy segítségünkre volt 1915 év őszen a svéd vöröskereszt bizottsága, hozván minden egyes táborban lévő embernek pokrócot és 2—2 embernek egy ajándécsomagot, (tartalma felsorolva külföldi segélyeknél) valamint az amerikai keresztény ifjak egyesületének itteni kiküldöttjei, Mr. Róbert Leonard, később dr. Erich Christensen dán kiküldött, kik a beszerzéseknél közreműködtek és pénzünkért megfelelő anyagot vásároltak; végül a tientsini segélyegylet, mely apró csomagokban ruhaneműt, 1916 őszen nagymennyiségű takarót küldött.

Az amerikaiak által gyűjtött jótékony adományból 1916 januárban ideérkezett:

137	pár harisnya,	20	pokróc,	34	mellény,
216	„ alsónadrág,	33	zubbony,	21	nadrág,
61	„ keztyü,	408	meleg ing,	14	köpenyeg,
33	„ kalap,	15	haskötő,	20	szövölting,
15	„ érmelegítő és több más apró használati tárgy.				

Midőn a több ládában érkezett ruhaneműeket átvettem, az egyik kabátzsebben egy cédulát találtam, melyen az adományozó A. Yathó lelkész Kaliforniából azt az óhaját fejezte ki, adassék neki tudtul, vajjon a küldött szeretetadományokat a hadifoglyok tényleg megkapták-e, mikor és hol? Én azonnal értesíttem az átvétel megtörténtéről, az anyag mennyiségéről és mikénti elosztásáról, egyszersmind úgy neki, mint az amerikaiaknak a hadifogoly legénység nevében megköszöntem a küldeményt.

Ez a nemesszívü lelkész, kivel számos éven keresztül levélelleg összeköttetésben maradtam, ismételten tar.ujelét adta emberbaráti szeleteiének; szívélyes érdeklődéssel és tőle telhető segítséggel igyekezett a fogságban sínylődők szenvedéseit enyhíteni, így kérésemre gyakran küldött tisztek részére német-, angol-, francia-könyveket, régebbi folyóiratokat (a stockholmi egyezmény értelmében 1914 év után nyomtatott dolgokat foglyoknak nem volt szabad küldeni); majd az egyik karácsonyra 60 darab pipát, dohányt és szivart, — mint néhány jószívü úr adományát, — juttatott el hozzánk. Én a küldeményből viszont azon tiszteket és legénységet jutalmaztam, kik a hadifoglyok érdekében állandóan dolgoztak, a könyveket pedig a tiszti-könyvtárnak adtam át. Mindenkor hálás szívvel gondolok vissza erre az ismeretlen jótevőre nemcsak adományai miatt, hanem azért a meleg érdeklődésért, amit leveleiben megtenni soha el nem mulasztott.

A tábor részére szánt 12—15 000 készlet ruha- és fehérnemű, valamint lábbeli nagyrésze vasúti kocsik hiánya miatt csak 1917 augusztus és november hónapokban érkezett meg. És pedig: 1917 augusztus végén a svéd vöröskereszt kiküldöttje, Brändström Elsa kisasszonytól átvettem az osztrák-magyar legénység részére („szeretetadomány Wienből“, cim alatt)

1250 drb sapkát,	1250 drb zubbonyt,	1250 drb köpenyeget,
1625	nadrágot,	575 pár keztyüt,
2500 készlet nyári fehérneműt,	1250 drb meleg alsónadrágot,	875 „ takarót,
3750 pár kapcát és harisnyát	735 pár fatalpu cipőt,	
1250 drb köpenybélést,	2 láda rovarport.	

A birodalmi német csoport külön kapott annyi ruhát, hogy az összes legénységet egyidejűleg teljesen felszerelte.

1917 szeptember- és októberben dr. Erich Christensen dán kiküldött szállítmánya a földbarakokban, tisztikörletben, kórházban és táborkörleten kívül elhelyezett legénység részére: 2267 drb meleg ing, 2249 drb téli alsónadrág, 480 drb zsebkendő, 2654 pár „, kapca, 2468 pár cipő, 120 „, köpenyeg, 2995 „, fejeskesztyű, 444 drb takaró, 1195 „, hósapka, 2070 drb törülköző, 2388 doboz rovar por.

1917 decemberben:

2400 font dohány, 2800 pár cipő, 4992 készlet meleg fehérnemű
2600 drb takaró, 1200 drb nadrág, 25.600 pár meleg kapca,
1320 „, köpenyeg.

Ez utóbbi szállítmányt a táborban, Krasznojarszk városában és annak közeli környékén dolgozó hadifoglyok kapták.

1917 december végén:

1197 köpenyeg, 1760 takaró, 1080 vattázott nadrág,
4112 meleg ing, 20759 pár kapca, 4046 meleg alsónadrág,
2368 pár cipő.

Ebből, valamint a februári szállítmányból tiszték készpénz illetve részletfizetés ellenében vásárolhattak.

1918 februárban:

3560 köpenyeg, 948 őszi ing, 2780 takaró,
2845 meleg ing, 2822 meleg alsónadrág, 3109 vattázott nadrág,
5600 pár kapca, 1690 pár cipő, 7762 drb törülköző.

1918 márciusban:

392 vattázott sapka, 200 drb köpenyeg,
60 drb takaró, 164 pár keztyű.

Mindezek a küldemények nem fedezték a nagy szükségletet. Beszéljenek a számok. Oroszországban volt kb. 2.000.000 osztrák-magyar hadifogoly. 1918 tavaszig Ausztria-Magyarországból érkezett 375 ezer teljes felsőruházat, 2 millió készlet fehérnemű, 150 ezer pár lábbeli, 300 ezer takaró. Tegyük fel, hogy más semleges államok küldeménye a ruhák számát a kétszeresre emelte. Ebből megállapíthatjuk, hogy 4 év alatt legfeljebb fehérneműből jutott mindenkinek egy-két darab. Ezért fejlődött ki az a rendszer, különösen 1918 után, hogy mindenki csak egy darabot kaphatott;

hiába volt teljesen rongyos a ruhája, elnyűve a munkán lábbelijé, mert ha lábbelit kapott, nem igényelhetett ruhát, vagy ha nadrágot kért, zubbonyt már nem adtak stb.

Volt úgy, hogy ki kellett választani azokat, kiknek elsősorban volt szükségük valamely cikkekre. És ez volt a legnehezebb! Egyik ember gondosabb, kímélte a ruháját, tehát nem kapott semmit; másik gondatlan, rövid idő alatt einyuzta ruháját, az ilyen esetleg újra hozzájutott valamihez. De ha még nem is volt rongyos a ruha, annyi év után mindenki vágyott egy tisztára, újra. És ha nem kapott, meg volt az elégedetlenség. „Miért ő, miért nem én; én is annyi ideje vagyok fogoly mint a másik; én is dolgozom annyit“ és sok más hasonló felszólamlások mellett eleget tenni nehéz volt. A szigorú ellenőrzés dacára előfordult, hogy egyesek, főleg akik nem a táborban tartózkodtak, a kapott ruházatot eladták és ha újból szeretetadomány érkezett, régi rossz ruhában ismét előállottak kérelmükkel.

Később a kommunizmus alatt pedig tisztán az „elvtárs“ jóakaratótól függött, hogy részesült-e valaki valamiben vagy ntm. Még a szeretetadomány kiosztását is propagandacélra használták fel.

Tiszti szabó- és cipésműhely. 1916 ápriliséig a hadifogoly tiszték ruházatának és lábbelijének kijavítását, új ruha- és cipőkészítését a hadifogoly legénység hivatásos mesteremberei végezték. Dacára az időnként hivatalból megszabott áraknak, a magánvállalkozók gyakori megbízhatlansága, túl magas készítési árai, az anyagbeszerzés nehézségei, valamint a nagy tiszti létszám külön tiszti szabó és cipésműhely szervezését tette kívánatosná.

A műhelyek felállítására annál is inkább szükség volt, mert a tisztikar 1917 őszétől kezdve jutott időnként abba a helyzetbe, hogy a keresztény egyesület, később a vöröskereszt által szállított cipő-, fehérnemű- és ruhakészletből bizonyos számú és minőségű cikket ármegférítés ellenében megvehetett, de egyrészt a mennyiség nem volt elegendő, másrészt csak az vásárolhatott, kinek pénze volt, mely körülmény a szükségletek beszerzését megnehezítette.

Varrógépeket úgy a szabó-, mint a cipésműhely részére Mr. Leonard ajánlott fel használatra. Helyiséget sikerült az orosz parancsnokságtól kieszközölni, műhelyeink készítményeiből álló „ajándékok“ ellenében. Elnöke ezen intézménynek kezdetben Thaisz alezredes volt. A tiszti szabóműhelyt 1917 augusztusig

Rausnitz Tivadar hadnagy (a Büchler és Rausnitz budapesti cég tagja), a cipésműhelyt kezdetben Vexberg hadnagy vezette. Nevezettek szakszerű és kiváló vezetésével a műhelyek csakhamar virágzásnak indultak, igen szépen és aránylag olcsón dolgoztak.

A svéd vöröskereszt kiküldöttei, Brändström Elza kisasszony és Heidenstammé úrnő kijelentései szerint egész Európában nem volt oly olcsó cipő kapható, mint nálunk 1917 áprilisban. Egy pár férficipőt 13 rubel 50 kopekéért tudunk adni. A nevezett hölgyek műhelyünkben egy pár magas fűzős női cipőért, saját gyártmányú chrom-bőrből, selyem díszítésű béléssel, saját gyártmányú csinos fényezett sámfákkal díszesen kiállítva, páronként 39 rubelt fizettek.

A műhelyek kezdetben egy külön földbarakban voltak elhelyezve, majd 1916 augusztusban a bekerített tisztitáborba kerültek. A készítési díjak az anyag- és munkaár folytonos drágulása miatt állandóan változtak; az anyagbeszerzés sokszor nagy nehézségbe ütközött. 1917 nyár elején az említett egyesület jutányos ármegterítés ellenében nagymennyiségű posztót és bélést bocsátott a szabóműhely rendelkezésére, melyek a munkaképességét kb. 10 óra biztosították.

A tiszti cipésműhelynél ugyanazon jelenségek voltak. Folytonosan emelkedő anyag- és munkaárak, a beszerzés nehézségei befolyásolták a teljesítőképességet.

Mindkét Inühely azonban eleinte forgótöke híján csak igen kevés anyagot tudott készletben tartani, így azután sok időbe került, míg a megrendelőtől átvett előlegén anyagot tudott beszerezni és munkához látni. E bajon segítendő, a műhelyek elnöke engedélyt kapott, hogy a vöröskeresztes pénzekből 4500 rubelt ideiglenesen mint forgótökét felhasználhasson. 1916 őszétől kezdve a cipésműhelyen nagyot lendített saját bőrgyárának létesítése is.

A cipésműhely 1916 áprilistól 1918 január 1-ig 56.350 rubel forgalmat ért el, ebből 13.798 rubelt mint munkabért saját hadifogoly munkásainknak fizettek ki.

Bőrgyár. A cipészanyag folytonosan emelkedő árai valamint azon körülmény, hogy a városban lévő cipészanyag kereskedők áruit az orosz hatóság ismételten lefoglalta, azok eladását hadifoglyok részére megtiltotta, továbbá a tiszti és legénységi cipésműhelyek fokozódó igényei egy saját bőrgyár létesítését tették szükségessé.

Trimmel hadbiztosnak erre vonatkozó javaslatát elfogadták. Thaisz alezredes, a műhelyek akkori elnöke a bőrgyártásban szakértő Drechsler és Brummel tart, hadnagyokat megbízta a terv és költség-előirányzat betervezésével.

A gyár felállítására a fogolytábor közvetlen közelében lévő primitív házi vízvezetékekkel felszerelt kis kozák-fürdőépület látszott alkalmasnak, melynek tulajdonosával csakhamar méltányos megállapodásra jutottak. Szerencsés véletlen folytán egy szomszédos, a háború folytán szünetelő téglagyárban sikerült egy lokomobil kibérlését biztosítani.

A kozák-fürdőnek bőrgyár céljaira való átalakítási költségét a szakértők 2400 rubelben állapították meg. Thaisz alezredes Mr. Leonardhoz fordult, kit röviddel azelőtt az iskolabútor pontos szállításával kötelezett le. Mr. Leonard kb. 5 percig szótlanul gondolkozott, azután tárcája tartalmát konzultálva azt válaszolta, hogy rendben van; átad most 1000 rubelt, a többit pedig néhány hét múlva, ha majd Petrográdról megérkezik a pénze. Kérte a szükséges iratok elkészítését.

A különféle bérlet- és engedély-okmányok elkészültek, aláíratlak. Az oroszokkal szemben Mr. Leonard volt a Strohmán, de neki egyéb joga nem volt, minthogy bizonyos mennyiségű bőrt vásárolhatott más hadifogolytáborok részére is. A gyár vezetésére befolyást nem gyakorolhatott, a haszonban része nem volt. Kikötötték, mint alapfeltételt, hogy a gyár az orosz hadsereg részére semmit sem szállít.

1916 augusztus—szeptemberben a gyár Drechsler hadnagy tervei szerint elkészült. A gyárban eleinte 15, egy év múlva 30 munkás nyert alkalmazást. Nyers bőrt a városi vágóhídon vásároltak, de utóbb, mikor a gyárnak a vidéken híre ment, sok száz versitől hordták a parasztok a nyers bőrt és a cserző faháncsot cserébe kész bőrökért, melyeket a polgári lakosság a háború miatt nehezen tudott beszerezni. A hadifoglyok szívós kitartása, különösen Drechsler hadnagy szakértelme és ügyessége, minden akadály felett győzedelmeskedett.

1916 októberben szállította a gyár az első kész talpbőröket, mely kissé vékony volt ugyan, mert kezdetben csak könnyű marhabőr állott rendelkezésre, de jól átcserezve az adott helyzetben kitűnő szolgálatokat tett. Utóbb Brummel hadnagynak sikerült a legmodernebb cserzési eljárással chrom-bőrt is előállítani. Drechsler hadnagy a chrombőr gyártását tökéletesítette; szakértők

véleménye szerint felvehette a versenyt a moszkvai és japán készítésű chrombörrel. Közben Drechsler hadnagy prémek kikészítésével is foglalkozott. A pénztárt Pukkel Sándor százados kezelte kiváló pontossággal. Úgy ő, mint Dreschler hadnagy az orosz parancsnok engedélyével a bőrgyár telepén, a táboron kívül laktak. 1916 november elején Pukkel százados a pénztár kezelésén kívül a legénység fölötti felügyeletet is átvette, míg Drechsler hadnagy csakis a munka vezetéséért volt felelős.

Az első orosz forradalom (Kerenszki) nem sokat változtatott a bőrgyár sorsán. Mikor Amerika is hadat üzent a központi hatalmaknak, Mr. Leonard átadta egyéb feladataival együtt a bőrgyárban viselt inkább névleges szerepét Dr. Christensen dán delegátusnak.

1917 augusztusban az orosz hatóság azon rendelkezése, hogy az összes bőrgyárakat oroszok vegyék át, arra indította Dr. Christensent, hogy a gyárat egy orosz bőrgyárosnak adja el. Az eladás 1917 szeptemberben megtörtént, a kér. egylet megkapta a befektetett, illetve még vissza nem fizetett tőkét, míg a hadifoglyok kézhez kapták az egy évi tiszta hasznot, 3600 rubelt.

A gyárat azonban oly feltétellel adták el, hogy azt továbbra is saját tisztjeink vezetik; a hadifoglyok kapnak annyi bőrt, amennyi szükséges; forgótőkét a gyár új tulajdonosa adja, ezért előre megszabott árak mellett kapja a kész bőrt, a haszon azonban továbbra is a hadifoglyoké marad. Innen származik az, hogy míg kezdetben majdnem kizárólag csak a hadifoglyok részére szállított a gyár, a változott viszonyok következtében az új tulajdonos által befektetett nagy töke miatt a gyártott készlet nagy részét (főleg chrombőrt) a gyártulajdonos vette át.

A gyár 1918 január 1-ig 15 hó alatt készített:

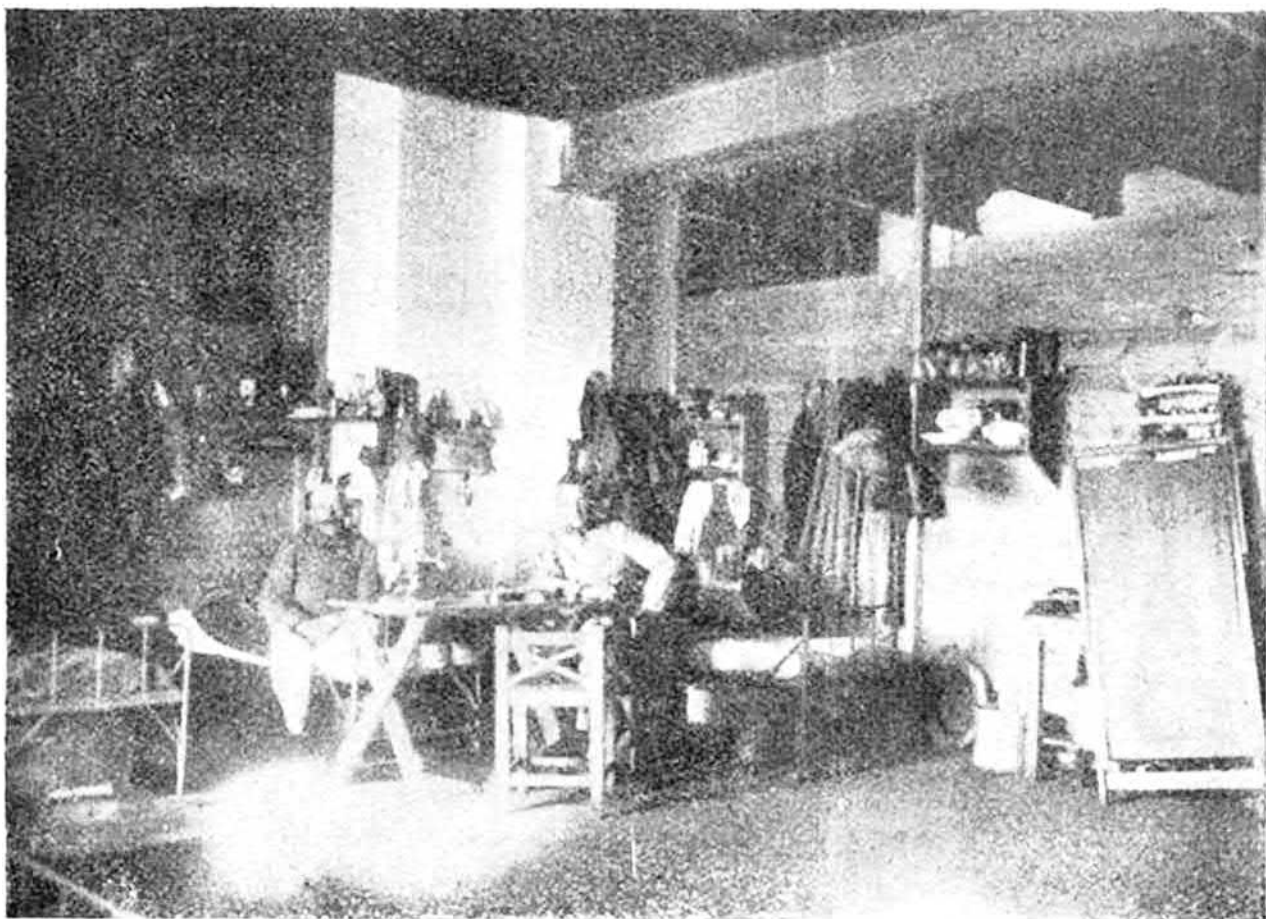
257 drb	bagariabőrt,	4675 font	talpbőrt,
1324 „	felsőbőrt,	415 „	különféle bőrt,
1383 „	chrombőrt,	825 „	hulladék bőrt,
14340 láb	„	Összesen	61.382 rubel értékben, ebből

hadifoglyoknak 24.270 rubel (agyár eladásáig volt 16.784 rubel), orosz részre 37.111 rubel (a gyár eladásáig volt 3841 rubel). A bőr ára általában 20—35%-al volt olcsóbb, mint a városban, ahol különben is nehezen lehetett beszerezni. 1918 áprilisban az orosz hatóság a gyárat saját kezelésébe vette át, mire a hadifoglytiszték a gyár vezetésétől visszaléptek.

Elszállásolás.

Tisztek. 1914 október első napjaiban a táborba érkezett hadifogoly tisztek részére az oroszok kinyitottak egy pavillont azzal, hogy keressen mindenki magának benne helyet.

A szobákban vaságy, kezdetben még szalmazsák fejevőkossal, éjjeli szekrény és néhol szék is volt, de minden más a lakhatáshoz, nyugváshoz, evéshez és tisztántartáshoz szükséges kellék hiányzott, azt mindenkinek saját költségén magának kellett

Hármas száni barak egyik szobája.

beszerezni. Ez azonban nehezen ment, mert a tisztek legnagyobb része a rajtalévő luhán kívül egyebet nem hozott magával, azonkívül a legtöbbtől a nálalévő pénzt elfogatásakor vagy utközbeni motozás alkalmával elvették. Később érkező szállítmányok már csak vaságy állványt kaptak, sokszor ágydeszka nélkül, de viszont december elején a többiektől is elvették az ágyállványon kívül a szobaberendezési tárgyakat.

Egyáltalában az épülő tábor a hadifoglyok elhelyezésére nem volt előkészítve és mindössze azok az épületek, melyekben már megelőzőleg oroszok is laktak (a 30. ezred körletében 2 tiszti

pavillon, 3 legénységi barak az ahhoz tartozó 3 konyhabarakkal és még egy irodaépület) voltak elhelyezésre alkalmasak. Mindezek dacára mindig több és több tisztet, valamint néhány birodalmi német polgári családot összpontosítottak a táborban, minek következményeként a lakásokat minden rendszer nélkül túlszűfolták. Kénytelenek voltak félig kész, meszeletlen, padló, zárok stb. nélküli épületeket tisztalakásul kiutalni, melynek lakhatóvá tételét az időközben beállott nagy hideg még inkább megnehezítette.

Majd elszállásoltak tisztet, hogy néhány nap múlva másokat hozzanak helyükbe, szóval fejetlenség, terv- és rendszertelenség uralkodott, mint más egyebekben. A rangot, kort, egészségi állapotot nem tekintő elhelyezés sok panaszra és súrlódásra adott okot, miért is 1914 decembertől 1915 március közepéig tifuszban való megbetegedésig, Holinka Richárd v. t. százados, majd utána május 20-ig Löwi hadnagy volt részünkről megbízva a tisztok elhelyezési ügyeivel.

Lakásbizottság. 1915 tavaszán Przemysl eleste után nagyobb tiszti csoportok érkezése volt várható, miért is májusban egy törzstiszt vezetése alatt álló lakásbizottságot állítottak fel, melyben a közöshadsereg, mindkét honvédség, bír. német és török csoport egy-egy taggal volt képviselve.

A bizottság feladata volt:

1. Az érkező tisztok átvétele, elhelyezése.
2. Lakáskiutalás különös tekintettel a rangra, egészségre és korra.
3. Lakás-változások keresztül vitele.
4. Az elszállásolással kapcsolatos dolgok elintézése az orosz hatóságnál.

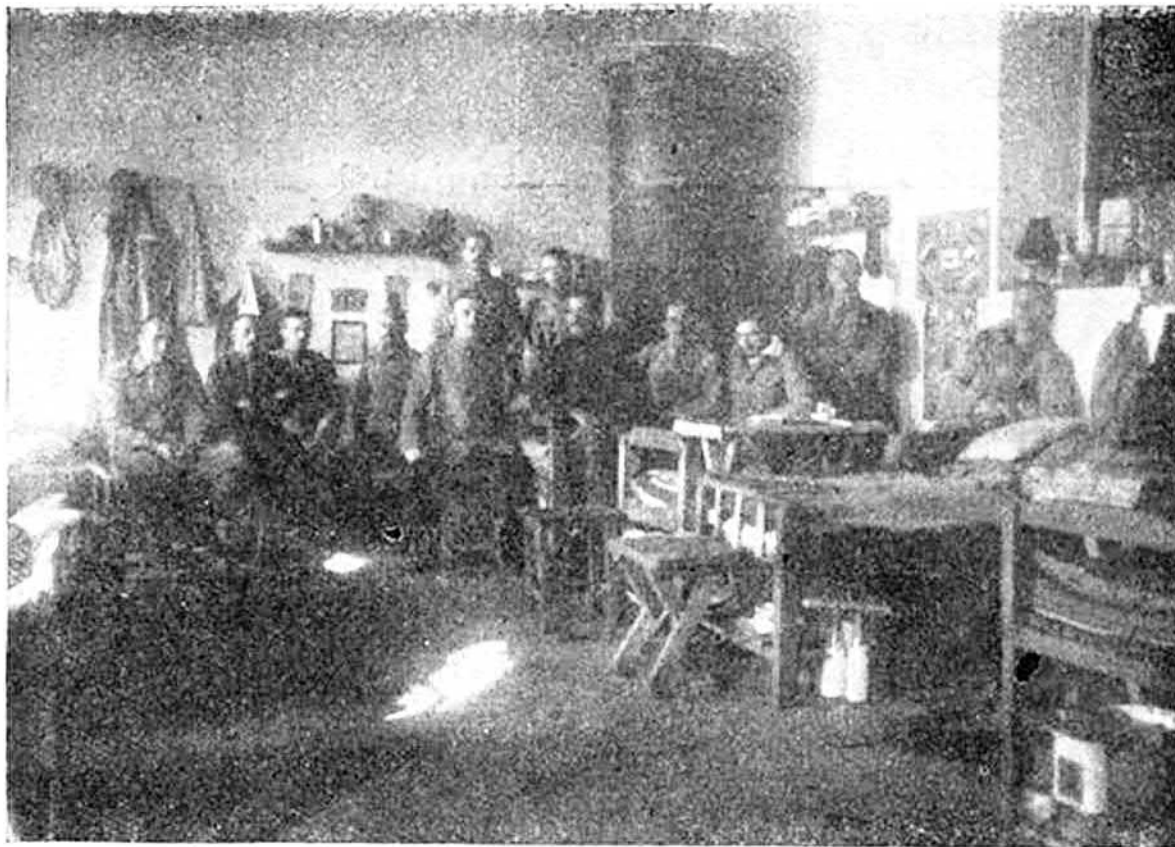
A bizottság elnöke 1917 augusztusig Werner őrnagy volt; tagjai közül 1916 áprilisig Stransky Viktor, azután Haítinger Emil századosok voltak azok, kik a tisztok elhelyezése körül a legnagyobb tevékenységet és fáradságot fejtettek ki. A bizottság munkáját orosz részről kezdettől végig különféle akadályok befolyásolták, de saját részről is fordultak elő súrlódások. Ily nehézségek voltak:

1. A fogolytisztok lakásnagyságára, azoknak berendezési tárgyakkal való ellátására (ágy, ágynemű, asztal és szék, mosdó, szekrény, lámpa, ruhafogas) vonatkozó nemzetközi és később a stockholmi tanácskozáson megállapított feltételeket az oroszok nemi tartották be,

2. Mindent megígérni, semmit sem betartani orosz jelige fokozatos érvényesülése.

3. Parancsoknak nem teljesítése. Hiába ad ki pl. az orosz tábornok szó- vagy írásbeli parancsot az orosz zászlósnak, ha az neki nem tetszik, nem teljesíti. Természetesen ugyanazon felfogás érvényesül lefelé is és az altiszt hasonlóképp viselkedik a zászlóssal szemben.

4. Az oroszok részéről sokszor megnyilatkozó rosszakarat, valamint főleg kezdetben uralkodó oly felfogás, mely nem tesz

Tiszti elhelyezés saját bútorokkal.

különbséget hadifogoly és hadifogoly között bármily rangú, koru és állapotú legyen is az. Ezt a nézetet egyes hadifoglyok is osztották.

5. Orosz tiszt és legénység befolyásolhatása pénzzel és szóval, mely visszaélésekre és súrlódásokra vezetett.

6. Egyenetlenség, összműködés hiánya az orosz hatóságok (pl. orosz hadifogoly parancsnokság és építkezési bizottság) és egyes személyek között.

7. Lakáscsoportok, szobatársak összeállításának nehézsége, rang, kor, nemzetiség, hivatás, vallás esetleg ezred személyi viszonyok, egészségi állapot és más egyéb óhajok figyelembe vételével.

8. Az újonnan érkezett tisztek beillesztése a már megszokott körletbe, régi viszonyok felbontása, újak létesítése; a gyakori és legtöbbször hirtelen indokolatlanul elrendelt átköltözködések szervezése és végrehajtása.

9. A tisztek nagy létszáma, a szövetséges államok szerinti csoportosítása.

10. A tiszt lakásokon kívül gondoskodás helyiségekről istentisztelet, mosodák, tantermek, irodák, boltok, könyvtárak, étkezők, stb. stb. részére.

11. Legénységi barakoknak berendezése és átalakítása tiszt lakásokul, azoknak legalább ágyvaló felszerelése.

Ily körülmények között a lakásbizottság feladata nem volt könnyű. A tisztek nagy létszáma, valamint a hosszú hadifogság által fokozódó idegesség a bizottság munkáját igen megnehezítette.

1915 őszig tisztek csak a 30. ezred körletében (lásd 1. sz. mellékletet) voltak elszállásolva, de a beérkezett kb. 800 bir. német polgári hadifoglyot, (köztük sok asszony és gyermek) valamint október—november hónapokban a táborunkba helyezett 1500 tisztnek nagyrészt már a 31. ezred körletébe eső legénységi barakokban helyezték el. A legénységi barakokat az ott elhelyezett tisztek saját költségükön kisebb szobákká alakították át; két iroda-épületet saját költségen lakhatóvá tettünk.

1916 júliusban a tiszteket a 31. ezred körletének bekerített területére helyezték át, honnan a polgári foglyokat és legénységet fokozatosan a földbarakokba telepítették ki. Kezdetben a bekerített területen csak egy pavillont kaptunk a törzstisztek és legidősebb századosok részére, míg a többi tisztek nagyrészt a legénységi barakokban tömegesen szállásolták el. Természetesen 800-1000 tiszt átköltözködése 12 óra alatt, nem ment minden nehézség nélkül.

1916 december végén sikerült még két pavillont, melyből egyet később tüdőbeteg tisztek részére jelöltek ki, valamint 2 tüzér legénységi barakot kapni. Ez pillanatnyilag enyhítette ugyan a túlszűfolt lakások nyomorúságait, de idők folyamán újabb török szállítmányok, valamint Troiszkoszavszkból ide áthelyezett tisztek a régi túlszűfoltást idézték elő, dacára, hogy az orvosokat a kerítésen kívüli pavillonban helyezték el és hogy egy nagyobb tiszt szállítmány Dániába távozott.

1917 augusztusban Acsinszkból jöttek tisztek. Ekkor kaptunk két pavillont és októberben, — midőn a török tisztek között

kiütéses tífusz fordult elő, — még kettőt. 1917 január 1-én már a 1. sz. melléklet vázlatán feltüntetett épületekben voltak a tisztek elhelyezve.

Legénység. 1914 október elején legénységi célokra 3 zlj. barak, 2 konyhabarak (2—2 konyhával), 1 kórház és 1 irodaépület volt készen. A többi legénységi épületeknél hiányzott a padló, ablak, ajtó stb. és ezeknek, valamint a már készenlévőknek tömeges elhelyezésre alkalmassá tételét, az orosz építészeti bizottság utasításai szerint saját hadifoglyaink hajtották végre.

A zlj. kaszárnya egyemeletes téglapépület volt, minden negyedében egy nagy közös hálókiosztással, középen két kisebb és egy nagyobb szobával irodának és altisztek részére, az elején egy raktár-szobával. Ily épület-negyed egy század elhelyezésére szol-

Ötös számú barak és „Makarow“ étkező épülete.

gált, nagy ablakokkal, jó kályhával felszerelve. Ezek a jó kellékek csak akkor érvényesültek, ha a laktanyában elhelyezettek száma normális volt, minden egyes ember külön ágygal rendelkezett és ha télen át kellő fa és világítási anyag állott rendelkezésre. Tényleg azonban a 600 főre alkalmas épületben 2000 embert is helyeztek el oly módon, hogy ágyak illetve egysoros fékpadok helyett emeletes fekvőhelyet állítottak fel.

Ez a helyiségeket elsötétítette, a levegő állandóan rossz volt; az embereket köpönyeg hijján csak felváltva lehetett sétálni külden; nehézségbe ütközött a szellőztetés ; a legénység csupasz deszkán feküdt szalmazsák, pokróc és fejtörő nélkül. Sem elég fát, sem világítási anyagot, de még tisztogatási eszközöket sem bocsájítottak rendelkezésre. A latrinák befagytak, a konyhabarakban elhelyezett legénység 30—40 fokos hidegben az udvaron ideigle-

nesen felállítottakat használta. Hiányos táplálkozás miatt az emberek elgyengültek; 10 — 12 ember egy tálból evett, mosdóeszközök nem voltak, fehérneműt nem volt hol kimosni; mindezeknek következménye a tetvek elszaporodása volt, melyek később a kiütéses tífusz elterjedését okozták.

Minthogy saját tisztjeink csak 3 hó eltelte után kaptak rendszeres fizelést, nem tudtak anyagiakkal segíteni a bajon és mire pénzhez jutottak, már késő volt. A kiütéses tífusz alatt balkonként egy e-`y szobát a gyengélkedők részére engedtek át, mit mi megfelelően berendeztünk. A tífuszt kiállott legénység később külön barakot kapott.

1915 nyarán kezdték építeni a hadifoglyok a földbarakokat, mellyel kb. december elején készültek el. A földbarak szintén eme-

Földbarak télen.

letes fekvőhelyekkel 200 fő befogadására szolgált 8 ablakkal, 1 latrina, 4 kályha, 2 szellőztetőlyuk és 1 altiszti szoba. Külön földbarakok: konyhák, mosóda, fürdők és pékműhelyek részére.

1915/16 telén a legénység egy része már *itt volt* elhelyezve, de úgy ekkor, mint a következő teleken szükséges volt a fűtőanyagot sajátunkból pótolni, mert az oroszok nem adtak eleget. 1916 nyarától kezdve az elkerített tisztikörletben alkalmazott és elszállásolt legénységen kívül, a többi mind a földbarakokban nyert elhelyezést.

1915 ősztől az egyes századok állam- és nemzetiség szerint voltak összeállítva, később külön-külön földbarakot kapott a magyar, osztrák, bir. német intelligens legénysége (önkéntesek, tanítók stb.). Az újonnan érkezett hadifoglyok és munkásszállmányok külön földbarakba jöttek megfigyelés alá; orvosi rendelőt, gyengélkedő szobákat állítottunk fel; külön helyiség volt isten-

tisztelet, iskola, színház, zene, olvasó, könyvtár, legénységi n the-lyek, elárusítóhely, fiókposta, raktárak, stb. részére.

1916 február 2-től névleg orosz tisztek szerepeltek mint századparancsnokok, tényleg azután is saját szolgálatvezető altisztjeink vezették a századokat, míg az összes földbarakokban elhelyezett legénység feletti parancsnoksággal és az oroszokkal az érintkezés fenntartásával, a közszolgálat vezetésével Schöbl Brúnó 29. Landwehr ezredbeli törzsaltiszt bízott meg, ki ezen nehéz szolgálatát egész időn át fáradhatatlan szorgalommal és kitartással végezte, a legénység érdekeit hatásosan képviselte, úgy a saját, mint a szövetséges hadseregbeli legénység között rendet és jó szellemet tartott fenn.

Élelmezés.

Tisztek. A hadifogoly tisztek 1914 októbertől egy éven át 4-8 orosz vállalkozó által fenntartott étkezőhelyiségben kaptak élelmezést, hol a déli és esti étkezés kezdetben havonta 12 rubelbe került, később fokozatosan 18 rubelre emelkedett. Az étkezés a meglévő verseny miatt jó volt. Ezenkívül ármegettérítés ellenében megvolt engedve a legénységi étkezésben való részvétel, mely „kedvezményt“ különösen kezdetben kellő mennyiségű pénz hiányában igen sok tiszt igénybe vette.

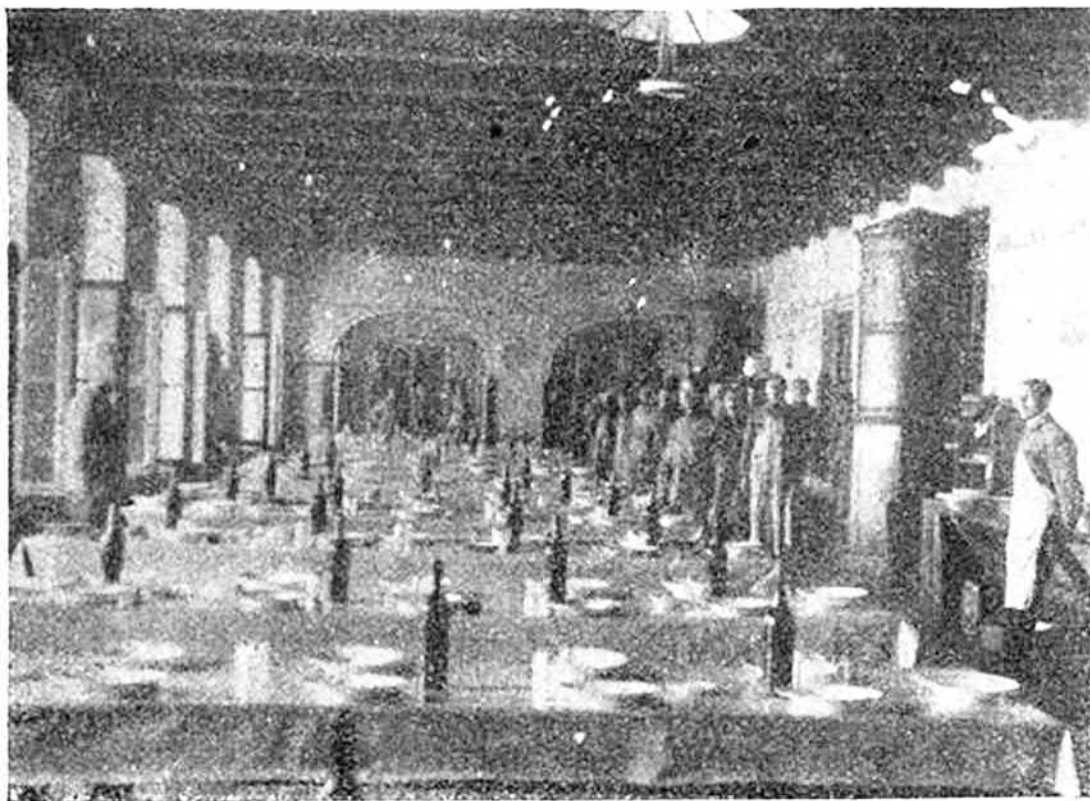
Végül egész fogság ideje alatt akiknek pénz- és lakásviszonyai (pavillon-konyhákkal), valamint a kedvező beszerzési források megengedték, kisebb-nagyobb csoportokban magánétkezőket állítottak fel, melyek fenntartási költségei természetesen az illetők igényeinek és pénzvizonyainak megfelelően változtak.

Kezdetben a tisztek elzáratásáig a bekerített területre (1916 július 28), ily magánkonyák fenntartása, — bár az élelmicikkek beszerzése sokszor nehézségbe ütközött, nem volt lehetetlen, később azonban főleg az élelmicikkek túl magas árai miatt és 50 rubel fizetés mellett, már csak kisebb csoportok voltak képesek magánkonyhát fenntartani, pótolva a havi fizetést otthonról kapott pénzzel.

Eleinte az európai békeviszonyokkal összehasonlítva feltűnő olcsóság uralkodott, bár az árak fokozatosan emelkedtek, még sem érték el azokat, azonban pénzért majdnem mindig mindent lehetett kapni és a megélhetés csak azért vált nehézzé és azért betegedett meg sok tiszt a kellő táplálkozás hiánya miatt, mert a

havi 50 rubel fizetés nem emelkedett és így ezen összeg nem volt arányban az élelmicikkek áraival.

1915 szeptember 16-án megnyílt az első, október 16-án a második orosz vállalkozó által fenntartott és orosz ellenőrzés alatt álló étkezőhelyiség (21 rubel havikoszt ebéd és vacsora), mely időtől kezdve a tiszték más orosz vállalkozónál nem étkezhettek. Bár részünkről is volt az étkezőhelyiségekben egy-egy bizottság, de sok eredményt nem tudtak elérni, mert nem volt elég konkurencia, sőt egyizben három hónapon át egy tulajdonos vezette mindkét üzletet, miert is az étkezés mindig rosszabb és rosszabb lett.

I. számú tiszti étkező.

Legénységi tiszti étkező, később HL sz. tiszti étkező. 1916 áprilistól fennállott ezekívül egy „tiszti legénységi étkező“, mely az oroszoktól a legénység részére előírt élelmicik-keket naponta és fejenként 9 kopeka fizetése ellenében átvéve, kezdetben csak ebédet (5 rubel havonta), míg 1917 februártól (7 rubel 50 kopeka) kezdve vacsorát is készített. 1918 januártól a déli és esti étkezés kenyér nélkül 16 rubelbe került.

Természetesen az étkező tagjai a kincstári élelmezést feljavítani és privat beszerzésekkel voltak kénytelenek kiegészíteni. Mindamellert az étkezőnek, mely később a 111, számú tiszti étkező

nevet vette fel, állandóan legalább 600 tagja volt, sőt egyidőben az 1200 főt is elérte. Elnöke volt kezdetben Swoboda Gyula őrnagy, míg 1917 március 20-tól Szabó Géza honv.-százados.

I. és H. sz. tiszti étkező. 1917 márciusában megtiltották az oroszok, hogy orosz polgári egyének a tiszti táborban étkezőt és elárúsítóhelyet tartsanak fenn, miért is a tábor tisztikara a két orosz étkezőt és azok elárúsító helyeit saját kezelésébe vette át.

Így áprilisban megnyílt a I. számú tiszti étkező (tulajdonos kapott 5500 rbl.-t), egy hóval később a II. számú tiszti étkező (tulajdonos kapott 4160 rbl.-t), hol egyszersmint a török tiszti-

Elárúsító helység (lafka).

csoport is kapott külön konyhát, míg a bír. németek külön épületben állították fel étkezőjüket.

1917 november hóban a török étkező és konyha szintén egy külön épületben nyert elhelyezést.

Étkezési pénz kezdetben az I. számú tiszti étkezőben havonta 21, később 25, azután 30 rbl. kenyérrel; míg a II. sz. tiszti étkezőben havonta 21, később 23 rbl. kenyér nélkül.

Elárúsító helyiségek. (W. A. D. K. O.) Egyidejűleg megnyílt az osztrák-magyar tisztek I. sz. elárúsító helye élelmickek részére, míg a II. sz. elárúsítóhely egyéb cikkek céljait szolgálta.

A bir. német- és török tiszteknek külön volt egy-egy elárúsító helyiségük.

Élelmezési központ. Az összes étkezők valamint elárúsító helyiségeknek élelmicikkekkel, valamint egyéb szükségleti tárgyakkal való ellátását, azok beszerzését, átvételét az oroszoktól, arány-Ugos elosztást stb. élelmezési központunk intézte. Élelmicikkeket havi utólagos fizetés és elszámolás ellenében az orosz hatóság szállította, míg más egyebet az erre külön engedéllyel bíró tiszték a városban és annak környékén szerezhették be.

11. számú tiszti étkező épülete; hirdetőoszlop. ;

Kenyér- és tejelárúsító helyiség. 1917 áprilistól a tábor kenyerét a legénységi földbarakokban működő sütődéből kapta, annak elosztását a tiszti táborban az élelmezési központ, külön eladását pedig a kenyér-elárúsítóhely eszközölte. Hasonlóképen míg elég tejet és kezdetben még fehér kenyeret is lehetett vásárolni, elsősorban beteg tiszték a tejelárúsító helyen szerezhették be ebbeli szükségleteiket.

Cukorbeszerzés mindig nehézségbe ütközött; az orosz hatóság havonta és fejenként 1 fontot engedélyezett, de nem szállította rendesen. Egyáltalában az orosz hatóság az élelmezési illetéket gyakran változtatta, kevés lisztet, zsírt, tejet szállított. Husilleték váltakozott a heti 1 — 1½ font és havi 2 font között (fejenként). Az orosz szállítók vagy nem tartották be a megállapított árakat vagy nem szállítottak rendesen; a raktárból azt adták ki ami éppen készletben volt, esetleg heteken át ugyanazt, miért is meg lehetett különböztetni kása, burgonya, makaróni, rizs, borsó, bab, káposzta stb. időszakokat. Az orosz hatóság a szállított cikkek után 5—15% kezelési költséget számított. Volt idő, hogy csak húst szállítottak, egyebet drága pénzért készpénzfizetés ellenében kellett beszerezni.

Nyultenyésztés. 1917 őszén az élelmezési központ tenyésztésre beszerzett 38 házinyulat és bár azok száma februárig 220-ra fel is szaporodott, a nagy fenntartási költség, de főleg megfelelő helyiség hiánya miatt fel kellett oszlatni.

A hadifoglyoknak már az első évben tett egyéb praktikus javaslatait: konyhakertészet felállítását, saját tehének tartását, disznók vételét és hizlalását, az oroszok egyrészt nem engedélyezték, másrészt a végrehajtás nem volt oly mérvű, mely megengedte volna, hogy abból az összes hadifoglyok részesüljenek.

Tüdőbetegek konyhái és dietikus konyha. Az élelmezési központ a tüdőbetegek otthonában elhelyezett tisztéknek konyháját, valamint az u. n. dietikus konyhát gyomorbeteg tiszték részére, elsősorban látta el a szükséges különleges élelmicikkkel és csak a megmaradt felesleg került általános eladásra.

Az 1. és 11. sz. tiszti étkezőt, az elárúsító helyeket és élelmezési központot Swoboda Gyula őrnagy szervezte, nevezettnek más állomásra történt áthelyezése után ezen intézmények vezetése stb. a gazdasági tanács kezébe ment át.

Tisztiszolgák és mesteremberek konyhája. A tisztitábor bekerített területén a tisztiszolgák rendes konyháján kívül 1917 nyár folyamán egy tisztiszolga vacsorakon) ha nyílt meg, hol pénzfizetés ellenében a tisztiszolgák vacsorát vehettek.

Az élelmezési szervezetet a túloldali összeállítás mutatja.

Ugyancsak engedélyezték a mesteremberek konyháját a különféle műhelyekben dolgozó és jövedelemmel bíró mesteremberek részére, hol ebédet és vacsorát főztek.

Hadifogoly tisztek élelmi szervei.

I. 1917 március végéig.

1. Orosz vendéglő. Élelmiszer és külön- félek elárusító helye.		2. Orosz vendéglő. Élelmiszer és külön- félek elárusító helye.
1. Élelmiszer és különfélek el- árusító helye.	Legénységi ét- kező tisztek részére. Magán étkezők.	2. Élelmiszer és különfélek el- árusító helye.

II. 1917 áprilistól.

	Élelmezési osztály.	
Tej, fehérkenyér elár. helye.	Áruraktár. Nyultenyésztés.	Központi bevásárló hely.
1. sz. tisztiétkező.	11. sz. tisztiétkező.	III. sz. tisztiétkező.
Tüdőbeteg Dietikus konyha, konyha.	Bir. néni. Török étkező, étkező.	Magán étkezők.
Tüdőbeteg Dietikus konyha, konyha.	W. A. D. K. 0. vezetősége.	Tisztiszolgák Műhelyek konyhája. konyhája.
Raktár.	11. sz. Török elárusító, elárusító.	11. sz. Török elárusító, elárusító.
Bir. ném. 1. sz. elárusító, elárusító.	Raktár.	11. sz. Török elárusító, elárusító.

W. A. D. K. O. Waaren-Abtheilung dér Kriegs-gefargenen Officieren.
 A keresztény egyesület helybeli képviselője, tisztek részére
 kedvezményes áron szállított 1916 december hóban 850 doboz
 tejkonzervet, 1917 március hóban 2784 darab tejkonzervet és

3601 font szárított gyümölcsöt. Ezenkívül 1918 január hóban dohányt. Tisztiszolgák részére 1917-ben ingyen 1056 tejkonzervet, 1239 font szárított gyümölcsöt, 200 font cukrot, 35 font kávé, 792 font dohányt.

Legénységi ételmezés. A legénységi ételmezés kérdésének megoldását kezdettől fogva nagy figyelemmel kísértük. Ez kiterjedt:

1. Az ételmezési illeték betartásának, rendes kiosztásának, valamint az étkezés elkészítésének ellenőrzésére.

2. Az ételmezésnek lehető javítására.

3. Betegek és lábadozók részére külön ételmezés szervezésére.

A fentiekkel kapcsolatban a legénységi ételmezést két időszakra oszthatjuk fel és pedig:

a) 1914 októbertől 1916 július 28-ig, midőn a tiszteket a legénységtől elválasztották és az elkerített területre zárták el.

b) 1916 július 28-tól terjedő időszakra.

Első időszak 1914 okt.-tól 1916 aug.-ig. Kezdetben az ételmezési illeték három csoportba volt beosztva: 1. Ebéd- és vacsorailleték. 2. Kenyérilleték. 3. Tea és cukor. 1915 júniusig déli étkezés: leves hússal; délután: kása; este: leves hússal, többnyire mellékrészek (fej, tüdő, máj, SZÍV stb.)

Az orosz hatóság heti étlapot adott ki, amelyen a kérvényelendő élelmickek mennyisége és ára is fel volt tüntetve. Túloldali étlap 1915 januártól 1915 június 9-ig volt érvényben.

Az étlapon megnevezett élelmickekön kívül még illetékes volt:

Fejenkint és naponkint 3 font kenyér,
Fejenkint és 15 naponkint 90 solotnik cukor,
100 fő után

Fejenkint és 30
Kályhánkintés 30
külön volt felszámítva.

A túloldali étlap szerint, az ételmezés fejenkint és naponkint kenyér nélkül 8'58 kopekába került. Az ételmezés egyhangú volt, a legénység nehezen szokta meg a kását, dacára, hogy kezdetben zsírt, hagymát és sót is adtak.

A hús szállítására nézve a szerződés a következő főbb pontokat tartalmazta: A hús hat púdnál nem könnyebb állatból szár-

Étlap 1915. évre.

Érvényben volt 1915 június 9-ig.

Illeték 100 ember részére.

Élelmicikkek	Szombat	Péntek	Csütört.	Szerda	Kedd	Hétfő	Vasárnap	Összsúly		Egyes cik- kek ára pudonként		100 em- bernek 7 napra ára	
	F o n t							pod	font	r.	k.	r.	k.
E b é d													
Hus	naponta 50 font							8	30	3	55	46	19
Makaroni	—	—	—	—	—	—	6	—	6	5	85	—	88
Árpkása	25	25	5 4/4	4 1/4	5	—	—	—	23·5	3	5	1	7·9
Káposzta	30	19	23	30	23	20	9·5	—	154·5	—	50	1	93
Burgonya	10	28	17	20	40	10	10	2	15	—	40	1	35
Só	naponta 3 font							—	21	—	85	—	89
Hagyma	" 3 font							—	21	2	25	1	80
Paprika	" 5 solotnik							35 solotnik	—	28	5	—	26
Babérlevél	" 1·5 "							10·5	"	18	5	—	5
V a c s o r a													
Hus	naponta 25 font							4	15	—	—	—	—
Zsir (marhazsir)	" 4 "							—	28	6	5	4	24
Só	" 3 "							—	21	—	—	—	—
Hagyma	" 1·5 "							—	10·5	—	—	—	—
Liszt	" 1·5 "							—	10·5	1	1	—	41
Kása	" 33 1/3 "							5	33 1/3	—	—	—	—

mázzon, elő és hátsó rész egyforma mennyiségben szállítandó, ne legyen frissen vágott; ha a hús nem elég kövér, megfelelő mennyiségű zsír szállítandó oly áron, mint a hús. A hús $\frac{1}{3}$ része mellékreszekkel (fej, tüdő, máj, szív stb.) pótlendő—pótolható. A marhazsír jó minőségű legyen és disznózsírral vagy vajjal pótolható. Egy font marhazsír helyett $\frac{3}{4}$ font disznózsír vagy V2 font vaj.

Lenti kimutatás az élelmezőtiszt által 1915 évben kézvényeit darabokat mutatja.

Húskézvényelés.

1915 évben 1915 június 11-től.

Hó	Hátó rész	Első rész	Mell	Egész állat	Mellékreszek	
					Fej	Tüdő, máj, szív
1915 június 11—30	97	204	48	—	431	528
„ július	128	357	88	—	882	863
„ augusztus	48	92	61	—	123	138
„ szeptember	71	123	64	—	60	71
„ október	122	228	66	—	232	232
„ november	204	376	176	—	434	306
„ december	163	297	82	5	418	194

Mellékreszeket az esti levesbe főzték. A húst okt.—május hónapokban fagyott állapotban szállították és annak kb. 45%-a volt tiszta hús, többi csont és mellék rész. A többnyire megfagyott burgonya a levest kellemetlen édessé tette; hagyma, paprika sokszor hiányzott, vagy csak igen kis mennyiséget adtak.

1915 június 9-től napi husadag már csak $\frac{1}{2}$ font, esti leves beszüntetve, helyette kása, de ez is júliusban 32 solotnikról 24-re csökkentve.

1915 augusztus 1-től már csak $\frac{1}{4}$ font hús naponta és egyidejűleg szerda, péntek husnélküli nap, de ezen a napokon hús

helyett $\frac{1}{2}$ font borsó, ami így az étrendben némi változatosságot hozott.

1915 év második felében a főzelék, főleg káposzta és burgonya hiánya érezhetővé vált, az egyhangú étkezés volt egyik oka a skorbut betegségnek.

A lenti kimutatás 1916 év néhány napján kézvényeit élelmickek mennyiségét mutatja az akkori napi létszám után.

1916 évben az eddig előirt heti étlapot már nem tartották be, hanem ehelyett az étkezési pénz erejéig tetszés szerinti élelmickeket lehetett fölvételezni (ha volt) és a legénység ízlésének megfelelőleg elkészíteni. Új élelmickek bab és gríz; több liszt és ecet kézvényelése után, a cikkek különféle elkészítési módjai az étrendet változatossá tették.

Az élelmezés ellenőrzésére már kezdetben intézkedés történt. Hellen őrnagy szervezte az élelmezési szolgálatot, ebben támogatta őt Trimmel Emánuel hadnagy. Ezen két ur és később én tárgyaltunk folytonosan az orosz hatósággal a legénység élelmezése ügyében.

Néhány kézvényelési nap 1916 évben.

1916	Élelmezési létszám	Hús	Borsó	Zsir	Burgonya	Káposzta	Bab	Árpakása	Liszt	Só	Paprika	Babérlév.	Hagyma	Kása
		P u d									font		pud	
Február 11	10577	—	95	9	40	—	—	—	10	8	6	2	5	65
" 13	10555	62	—	7	40	40	—	—	—	8	6	2	6	65
" 14	10571	62	—	7	40	—	—	—	—	8	6	2	5	65
Április 14	10854	—	100	14	—	40	—	—	—	7	6	2	5	65
" 15	10868	64	—	5	—	—	—	—	20	9	6	2	5	65
" 19	10860	—	90	13	—	45	—	—	2	10	6	2	6	65
Május 10	9739	—	100	20	—	30	—	—	—	10	6	3	8	55
" 21	5897	36	—	9	—	—	—	10	3	4	4	2	4	35
" 27	5919	—	—	9	35	—	—	10	—	5	4	3	10	35
" 24	5910	—	70	11	40	—	—	—	—	6	4	3	8	35
Június 3	5964	36	—	10	—	—	—	30	5	9	4	4	14	35
" 4	5967	36	—	11	—	—	35	—	—	9	4	4	10	35
" 6	5591	36	—	11	—	—	8	—	38	9	4	4	18	35
" 9	5566	—	65	13	—	—	10	—	—	9	4	4	14	35
" 10	5553	38	—	11	—	—	10	5	25	9	4	4	14	35

Konyhák. Egy-egy legénységi konyhában volt két nagy főzőüst és egy teaüst. Rendes körülmények között 800 főre főzhetett, de a nagy létszám miatt egy-egy konyhának sokszor 1200 embert is el kellett látni napi étellel, mely természetesen a minőség rovására ment. Konyhaszemélyzet 1 altiszt és 5-8 ember, kiknek munkája különösen télen nagyon fárasztó volt. Fagyott krumpli hámozása, vízfordás a nagy hidegben, a gőzzel telt konyhában való tartózkodás, kellő ruházat hiánya különösen 1914—15 telén munkájukat igen megnehezítette. Az altiszt kézvényebe az ételmi-

Vízfordás télen.

cikkeket konyhája részére és felelős volt azok mikénti felhasználásáért. A század legénysége 12—15 ember részére egy-egy nagy evőtálban vitte el az étkezést.

Csoport-élelmezőtiszt. A kezdetben fennálló csoportok (közös hadsereg, honvéd, landwehr stb.) létszámuk szerint egy-két konyhát kaptak. A csoport vezényelte a konyha- és egyéb munkásszemélyzetet, azonkívül egy csoport élelmező tisztet, aki az oroszoktól a csoport részére előírt ételmet átvette, nyugtázta, konyháknak átadta, azokat a még külön vezényelt konyhaellenőrző tisztekkel együtt felváltva ellenőrizte. 1915 januártól

kezdve az összes élelmi ügyeket Trimmel hadnagy irányította, a csoport élelmezőtisztek tőle kapták naponként a szükséges utasításokat a kézvényelésre.

Tábor élelmezőtiszt. A fenti szervezet nem bizonyult elég jónak és az ellenőrzés központosítása céljából 1915 májustól csoport élelmezőtisztek helyett egy tábor élelmezőtiszt vezette az ügyeket. Naponként este megkapta a századoktól az élelmezési létszámot, eszerint kiszámította az egyes konyhák szükségletét, elkészítette az elosztót, átvette másnap az oroszoktól az élelmi-cikkeket, azok elosztását az egyes konyhák részére személyesen eszközölte és az összes konyhák felett a felügyeletet gyakorolta.

Ezen igen nehéz szolgálatot (télen 3—4 óra hosszat különféle raktárakban átvételezés) 1916 júliusig, midőn az oroszok úgy a hadnagy mint az élelmezőtiszt további ellenőrzését beszüntették; Arnold Hugó zls. látta el, ki fáradlatlan szorgalommal lelkiismeretes munkát végzett és egész időn át csak arra nézett, hogy a legénység rövidülést ne szenvedjen, azok élelmezése a körülményekhez képest minél jobb legyen.

Kórház élelmezőtiszt. A kórházban elhelyezett legénység kezdetben egyik csoport konyhájából kapott élelmezést, de a kiütéses tífuszjárvány idején a kórház élelmezését külön választották a többi legénységtől. A kórház élelmezőtiszt vezette annak érkezési ügyeit. A különválás idejétől kezdve a táborban lévő kórház a városi katonai kórháznak mintegy fiókját képezte, onnan kapta naponta az oroszoktól az élelmi-cikkeket és időnkint gyógyszert, de mindezeket oly kis mennyiségben és sokszor oly rossz minőségben, hogy csakis az általunk havonta ezen célra befizetett összegből lehetett és kellett a hiányokat pótolni.

Kenyér, tea, cukor, szappan felvételezés. Kenyér felvételezés az egész tábor részére szintén önállóan történi az e célra havonta vezényelt tiszt által. A sütődékről külön lesz szó. Teát, cukrot és szappant. A hónaponként adtak, az általunk kirendelt tiszt vette át az egész tábor részére és osztotta szét a századok között. A cikkek kiszolgáltatása sokszor késett vagy egyik-másik teljesen hiányzott, utólag a hiányt ritkán pótolták.

Skorbutbeteg konyhája. 1915—16 telén fellépett skorbut betegség nál a kórházból elbocsátott lábbadozók, valamint a századoknál kezelt skorbutbeteg részére a földbarak egyik konyháját ezek részére rendezték be, hol ezen betegek külön kosztot kaptak. A szükséges élelmi-cikkeket háromféle módon szerezték

be: 1. Az élelmezőtiszt a kézvényelésnél a többi konyhától vont el egy bizonyos részt ezen konyha részére. 2. A járványalap és táborparancsnokság bocsátott pénzt rendelkezésre. 3. lisztek és legénység adományoztak külön erre a célra. Főleg jó és változatos vacsorát készítettek Különféle segélyegyletek tejjel is ellátták a betegeket.

Különleges ünnepek. Ő Felsége születése napján, karácsonykor, húsvétkor a legénység kosztját lehetőleg feljavították, pénzt a táborparancsnokság, vöröskereszt bizottságok, segélyegyesületek adtak vagy a tisztek és legénység gyűjtést rendeztek.

b) Második időszak. Élelmezés 1916 aug.-tól. Miután a tiszteket az elkerített helyre lezárták, a következő rendszer fejlődött ki: a tisztikörletben elhelyezett legénység (kb. 1300 fő) és a földbarakokban elhelyezettek két főcsoportot képeztek. Ezek, valamint az ezen két területen kívül elhelyezett kisebb konyhák (orosz parancsnokságnál és orosz építőbizottságnál alkalmazott legénység konyhái) külön-külön vételezték fel naponként az élelmicikkeket. Midőn a tiszti étkezőket saját kezelésünkbe vettük át, az élelmezési központ is naponta vételezte fel az étkezők részére az élelmet.

Wowes hadapr.-jelölt. A tisztikörleiben elhelyezett legénység részére az összes szükségleteket (élelmiszer, kenyér, cukor, tea, fa, petróleum); tisztek részére fa- és petroleumfelvételezést 1916 augusztustól kezdve Wowes János hadapr.-jelölt (polgári életben osztrák államvasutak alkalmazottja) végezte, ki különben már 1915 decembertől az egész tábor részére naponta a tüzelőfát úgy a tisztek mint a legénység részére átvette és az elosztást eszközölte. Nevezett hadapr.-jelölt tekintet nélkül idős korára, a munkát önként vállalta el; 2 és $\frac{1}{2}$ éven át végezte a felvételezéseket, elosztást, ellenőrizte a tiszti körletben a tisztogatást, tárgyalt az orosz altisztekkel, szóval az itteni szolgálat összes kellemetlenségeit hosszú időn át SZÍVÓS kitartással viselte. A tisztek és legénység érdekeit folytonosan szem előtt tartva végezte fárasztó és kellemetlen szolgálatát, miért is neki munkájáért a legnagyobb elismerés és köszönet jár.

Étkezési pénz. A földbarakokban lévő konyhák és többi kisebb konyhák részére altisztek végezték a felvételezést. Az élelmicikkek drágulása, azok nehéz beszerzése és az oroszok gyakran felületes munkája következtében az élelmezés mindig rosszabbá és rosszabbá vált, dacára annak, hogy az étkezési

pénz 1917 augusztusban 9 kopekéről 13-ra, novemberben 21-reés 1918 februárban 45 kopekára emelkedett naponkint és fejenkint.

Kenyéradag. Napi kenyéradag mindig kisebb és kisebb, 1917 januártól májusig 2½ font, májusban 2 font és júniustól 1½ font.

1917 szeptembertől a teakiadás megszűnt; hús helyett többnyire csak mellékreszek; sokszor heteken át élvezhetetlen hal, a szükséges hozzávaló nélkül; zsír helyett olaj, mely legénységünk részére élvezhetetlen volt. Saját pénzen élelem beszerzés a szigorú ellenőrzés miatt megnehezítve, főleg nagymennyiségben csak drága pénzen volt elvétele eszközölhető. Emellett gyakori házkutatások, midőn a tartalék élelmiszert elszedték és így nagyobb készlet tartása veszélyes volt.

Segélykonyha a földbarakokban. A legénységen segítő, a Keresztény Ifjak Egylete 1917 márciusban a földbarakokban elhelyezettek részére berendezett egy segélykonyhát, hol egyrészt készpénzfizetés ellenében jó vacsorát kaptak, másrészt lábadozók és betegek, kiket nem lehetett a kórházba felvenni, ingyen vacsolában részesültek, illetve azok adagjait az egyesület fizette meg. Egy adag ára volt augusztusig 25 kopeka, decemberben 30 kopeka, később 25 köp. 1918 januárig a konyha előállított 195.148 adagot; melyből 79.717 ingyenadag (kb. 24 000 rbl. értékben).

A konyhát az egyesület által felállított legénységi bizottság vezette. Hogy az egyesület milyen pénzekből fedezte kiadásait, az előttem ismeretlen. Ugyancsak az egyesület kölcsönzött pénzt (2000 rbl.) a földbarakokban egy elárusító hely részére, melyet szintén legénységi bizottság vezetett.

Keresztény Ifjak Egyesületének élelmiszer segélye. 1918. január 1-ig. Az egyesület ajándéka a segélykonyha részére:

150 púd zsír	28 púd szárított szilva
336 „ rizs	17 5 „ „ őszi barack
207 „ bab	21’5 „ „ barack
20 „ cukor	25 „ liszt
215 „ szárított alma	14 láda burgonya
32’5 „ szárított körte	2 láda hagyma

Ugyanezen idő alatt a földbarakokban elhelyezett legénység illetve legénységi konyhák (1 német, 1 magyar, 1 török és 1 tiszt mosóda leg. konyha) felsegélyezésére ingyen rendelkezésre bocsátott élelmiszer mennyisége:

5520	drb. tejkonzerv	30	púdcukor
95	púd zsír	31	>> szárított alma
198	rizs	39	>> „ körte
179	>> borsó	31	>> >> őszi barack
148	>> bab	73	>> ·> barack
50	szárított szilva	50	font kávé
12	o „ cukor	2100	font dohány
300	>> szappan.		

A földbarakokon és tisztai körleten kívül elhelyezett legénység részére:

A legénységi kórház részére:

1916 december hónapban:

20	font füge	246	doboz szárított gyümölcs
121	doboz húskonzerv	10	láda szárított őszi barack
158	>> cukor és tea	7	>> „ barack
11	>> tejkonzerv	25	tojásliszt
5	>> kétszersült	15	>> (á 48) tejkonzerv

1917 május havában:

480	drb. tejkonzerv	15	láda szárított alma
30	zsák borsó	20	>> „ körte
40	> r bab	15	>> „ barack
4	m cukor	20	s „ szilva
20)) rizs	10	>> M őszi barack.

1917 október hónapban:

3	láda szárított körte	192	drb. tejkonzerv
2	„ „ őszi barack	5	zsák liszt
3	„ „ szilva	2	„ rizs
2	„ hagyma	1	„ cukor
6	„ burgonya	2	„ borsó
2	„ répa	2	„ bab
2	„ káposzta	1	láda égetett cukor
3	„ szárított alma	2	„ szappan
1	„ rovarpor.		

A fentemlített élelmicikkeket a nevezett egyesület itt tartózkodó tagja adta át. Az áruk Tientsinből és Amerikából származtak, de Krasnojarszkba úgy mint a ruházat legnagyobb része, csak 1917 évben érkeztek meg. Ezeknek az élelmicikkeknél kellett volna pótolni az oroszoktól kézvényeit élelmiszernek mennyiségét és minőségét, de az a nagy létszám viszonyok miatt csak részben sikerült és inkább csak pillanatnyilag segített.

Különleges élelmi illeték. Az orosz parancsnokságnál és pékműhelyekben alkalmazott hadifogolylegénység (kb. 200 fő) kapott naponként $\frac{1}{2}$ font húst és 3 font kenyeret. Kocsisok és mesteremberek (kb. 100 fő) élelmi illetéke mint az orosz legénységé (1918 január 1.), azaz naponként font hús, 2 font kenyér és több zsír, kása, mint a hadifoglyoknál. Különben az oroszoknál alkalmazott hadifoglyok pénzbeli illetéket nem kaptak.

Legénységi sütődék. 1914 őszén a hadifogolytábor megalakulásakor az oroszok kezdetben egy, később két sütődét adtak át a forgalomnak. Az épületek már békében ugyanazon rendeltetési célból épültek.

A munkát orosz ellenőrzés alatt kezdettől fogva hadifogoly legénység végezte és csak 1915 január 18-án sikerült a két sütőde felügyeletével részünkről is egy-egy tisztet megbízni, miáltal ha nem is a tábornak kenyérrel való ellátása, de mindenesetre a munkálatok rendszeres keresztülvitele, rend és tisztaság fenntartása, valamint a kenyér rendes elosztása biztosítva volt.

Az I. számú sütődében osztrák-magyar, II. számú sütődében csak bir. német legénység volt beosztva, azonkívül 3—3 orosz katona.

1916 februárban a földbarakok egyik sütődéjét is átadták a forgalomnak, de viszont 1916 nyarán a tiszti körletben lévő II. sz.'sütődét feloszlatták és 1917 évtől csakis a földbarakokban lévő dolgozott a hadifoglyok részére, míg a I. sz. sütőde az orosz legénységnek.

A sütődékben alkalmazott emberek beosztásuk tartamára az oroszától néha fehérműt és lábbelit, pénzt azonban nem kaptak. Saját részről 1915 májustól fejenként és havonként 50 kopeka segélyben részesültek, mely 1915 novemberben 1, 1916 októberben 1'A, 1917 májusban 3 rbl.-re emelkedett.

A tisztek lezáratása után (1916 július 28.) csak orosz altiszt vezette a sütődét, mi sokszor szolgáltatott okot panaszra, míg 1917 decemberben újból megengedték, hogy részünkről egy tisztet ellenőrgyanánt a sütődébe beoszthassunk. Mántó Ernő hdgy. a I. sz. sütődének 16 hónapon át volt lelkiismeretes vezetője.

A nehézségek, melyek az üzem menetére befolyással voltak, mely nehézségek természetesen saját tisztjeink eltávolítása, valamint a rossz lisztanyag szállítása következtében fokozódtak, mindenkor a kenyér minőségére és így közvetve az egész fogoly-

tábor tiszti és legénységi tagjainak egészségi állapotára voltak befolyással.

Hús- és élelmiszerek ellenőrzése. 1914 évtől Tóth Béla és Weinhold August, 1915 júniustól Hoffmann Aladár állatorvosok a hadifogság egész tartama alatt együttesen végezték az állatorvosi teendőket, mely a következőkre terjedt ki:

1. Naponkint felváltva a kézvényelendő husneműek megvizsgálása a városi szállítónál.

2. Az elárusító helyeken lévő husneműek ellenőrzése.

3. Egyideig a táborban tartott heti piac élelmiszereinek orvosi ellenőrzése.

4. Élő állapotban vásárolt állatok orvosi megvizsgálása.

5. A táborban lévő lovak orvosi kezelése.

6. Kóbor kutyák kiirtása.

A tábor belterületén az egyes nyilvános étkező helyiségek, konyhák, elárusítóhelyek stb. egészségügyi ellenőrzésében még az orvosok és a többi állatorvosok is közreműködtek.

Dohánygyárak. 1917 június hóban a dohányzószeretek hiánya mindinkább érezhetővé vált. Az eladásra kerülő anyag ára folytonosan drágult. A bajon segítő a tiszti élelmi ügyek vezetésével megbízott Swoboda őrnagy ahhoz értő tisztek bevonásával egy vállalatot létesített, hol az erős, közönséges orosz leveles dohányból megfelelő kezelés után pipa- és cigarettadohányt, valamint kész szivart és cigarettát készítettek. A tábor tisztikarának elkészítési áron adták el.

Bár a feldolgozandó készlet beszerzése sokszor nehézségbe ütközött, mégis sikerült ezen vállalatnak 1918 januárig kb. 30.000 drb. 1 és 2 kopekás cigarettát, 3000 drb. 8—10 kopekás szivart 8000 csomag ($\frac{1}{8}$ fontos) pipadohányt á 60—90 kopeka és 16.000 csomag ($\frac{1}{8}$ fontos) cigarettadohányt (á 1—1 lOrbl.) a tisztek részére előllítani.

Ez minden esetre némileg pótolta a hiányt annál is inkább, mert már abban az időben kész pipadohány és szivar egyáltalában nem, kész cigaretta és cigarettadohány csak drága pénzen volt kapható.

A tábor külső területén 1917 augusztusban Thaisz alezredes is alapított egy dohánygyárat, mely kezdetben szintén előállított bizonyos mennyiségű készletet, de anyag híján és mert két üzem fenntartása feleslegessé vált, a gazdasági tanács a gyárat 1918 februárban feloszlatta.

Istentisztelet.

Római katolikus. 1914 okt. hóban a római katolikusok részére szentmise az ahhoz szükséges kellékek hiánya miatt nem volt tartható, szent beszéd és ima helyettesítette azt. A városi katolikus pap fogságunk egész ideje alatt látszólag félt a hadifoglyokkal érintkezésbe jönni.

November hóban Lux Rajmund hadifogoly táborig lelkésznek sikerült a szent miséhez szükséges dolgokat tőle beszerezni, úgy hogy ezen időtől kezdve vasár- és ünnepnapokon misét tarthatott.

Egy legénységi barak középső sötét részében felállított asztal két gyertyával képezte az oltárt. Nemsokára magyar, majd később osztrák legénység alakított egy-egy dalárdát, melyek egyházi énekkel kísérték a misét. Mise végén a magyar és osztrák hymnust felváltva énekelték. Kezdetben a tisztek az amúgy is legénységgel tultömött és egészségtelen levegőjű helyiséget kisebb számban látogatták.

Táborban lévő lelkészek. Lux táborig lelkész eleinte egyedül végezte hivatását úgy a táborban, mint a városi kórházban. Ez utóbbiban a lelkészi szolgálatot Mayer Ferenc (Siemens birodalmi német hadosztály lelkésze vette át, a táborban pedig a magyar legénység részére Hanczély Ferenc táborig lelkész tartott istentiszteletet 1914 december közepétől kezdve.

1915 február 15-től április 15-ig Lux táborig lelkész kiütéses tifusban betegen feküdt, Hanczély egyedül maradt. Lux felgyógyulása után Hanczélyt Kanskba helyezték át, de helyette a városi kórházból bevonult Mayer hadosztály-lelkész. Még Lux 1915 októbertől 1916 ápriliséig munkán lévő hadifoglyoknál tartózkodott, Mayer lelkész maradt egyedül a táborban, de március hó közepén hazájába visszatérve, a városi kát. lelkész jött fel néhányszor a táborba.

Ettől az időtől kezdve a hadifogság végéig Lux táborig lelkész egyedül végezte a katolikus lelkészi teendőket, ki vallási türelme, egyénisége, fáradhatatlan szorgalma miatt az összes tisztek és legénység tiszteletét és becsülését vallásra való tekintet nélkül kiérdemelte és elnyerte. Nevezett táborig lelkész hivatásának mikénti gyakorlásáról, a nehézségekről és súrlódásokról melyek ez alkalommal a hadifogság alatt felmerültek, saját előljáró lelkészi hatóságának hivatalosan úgyis tett jelentést, miért is itt csak a főbb dolgokat említem meg.

Istentisztelet helyei. 1915 nyarán a misét szabadban tartották a tisztek és legénység nagy részvétele mellett. 1915 őszén csak egy félig kész, földszintes épület, nagyobb, de nem fűthető szobája állott erre acélra rendelkezésre, míg a nagyobb hideg beálltával az egyik orosz vendéglős engedte át vasárnap dél-előttönként egy-egy órára az étkező helyiséget mise céljaira.

1916 február hóban az oroszok egy földbarakot engedtek át valamennyi vallásfelekezet részére, mely egyszersmint a német polgári hadifoglyok gyermekeinek iskolájául is szolgált. A helyiség céljaira a keresztény egylet egy harmóniumot ajándékozott.

Orosz templom a táborban.

Új oltár. A tisztek között gyűjtés indult meg oltárra, melynek tervét Bercsényi István tart, hadnagy műépítész készítette, a kivitelt a faragó műhelyben hadifoglyaink eszközölték. Az oltárt 1916 augusztusban a tiszti tábor bekerített területén, istentisztelet, zene, ének céljaira átengedett úgynevezett konyhabarakban állították fel és augusztus 18-án, Ő Felsége születésnapján volt az első ünnepélyes mise. Az oltárhoz egy szép szentképet Baký tart. hdgy. festőművész készített és Czebrián grófnő magy. vör. ker. úrhölgy egy szép feszületet ajándékozott. Ettől az időtől kezdve tisztek részére ebben az úgynevezett zenebarak-

ban tartották meg az istentiszteletet, melynek elválasztott másik fele tiszti oktatás céljaira szolgált. A földbarakokban elhelyezett legénységnek megmaradt a régi már erre a célra berendezett egyik barak.

Különleges ünnepek. A hadifogság egész ideje alatt az egyház főbb ünnepeit, valamint Legfelsőbb Uralkodónk, nemkülönben a német császár ő Felsége születés-névnapiját úgy a tiszteknél, mint a legénységnél a viszonyokhoz mérten megfelelő fénytel ünnepeltük meg. Az ünnepélyt a tiszti dalárda közreműködése mellett mindenkor zenés istentisztelet előzte meg, melyen a szövetséges államok tisztjei küldöttségileg jelentek meg. Elhunyt Uralkodónkért gyászmisét és a magyar koronázási ünnepély napján ünnepi misét tartottunk. Mindkét alkalommal tisztek álltak sorfalat az oltár mellett, emelve az ünnep fényét.

Magyar protestánsok. Lelkész nem lévén, 1915-ben a magyar protestáns egyesületek a magyar tanilók közreműködése melletti vásár- és ünnepnapokon rendes istentiszteletet tartottak, tisztek a legénységgel együtt és pedig kezdetben egyik legénységi barakban, később az istentisztelet céljaira átengedett földbarak helyiségben.

A tiszteknél a bekerített helyre való elzáratása után mindkét helyen, külön a legénység és külön a tisztek részére. Az egyházközség kb. 300 tisztagot számlált (ref. és luth.) Úrvacsorához kelyhet itt készítettek, a szükséges pénzt gyűjtés útján szerezték be.

Természetesen az egyházközség is mindazon különleges ünnepeket, melyet a katolikusok megtartottak szintén megünnepelet. Különös figyelmet érdemeltek a szónokok, kik példás szorgalommal és kitartással töltötték be Önként elvállalt hivatásukat, hogy a foglyok szenvedő lelkét vigasztalva azokat további kitarásra buzdítsák, a végleges elcsüggedéstől, a testi és lelki elfásultságtól megmentésük.

Izraeliták vallási élete. Az izraelita vallásu legénység részére rendszeres istentisztelet tartása különösen az első évben tekintettel a zsidók orosz elnyomatására nagyobb nehézségekbe ütközött. Csak 1916 év tavaszán kaptak egy külön földbarakot vallási célokra, azonkívül a bekerített tisztitáborban kezdetben a tisztek iskolaterme, később pedig a kát. lelkész engedélyével az istentiszteletek céljaira berendezett termet szombatoként és nagyobb ünnepeik alkalmával az izraeliták is használhatták.

Tehát egy istenháza volt a tisztitáborban az összes vallásfelekezeteknek.

Reggeli és esti ima céljaira egy kisebb szobát a táborparancsnokság bocsátott rendelkezésükre. Egy Przemyslből bevonult előimádkozó katona végezte a lelkész! teendőket, az izraelita vallásu tiszték pedig (kb. 500) pénzzel segítettek hit-sorsosaikat (kb. 800—1000). Később az oroszok is nagyobb vallási türelmükből kifolyólag lehetővé tették a különleges ünnepeknek megtartását oly mérvben mint a többi vallásbelieknél.

Birodalmi németek, törökök. A birodalmi németek jelenlévő lelkésze a német protestánsoknál töltötte be hivatását úgy a tiszti, mint a legénységi táborban.

A török tiszték között több imám volt. Évenként néhányszor, csak a legnagyobb ünnepek alkalmával vették igénybe a közös istenházat, midőn meghívták jelenlétében folyt le a vallási szer-tartás, különben lakásaikon végezték vallási imáikat.

Temetések. A hadifogság első hat hónapja alatt a halottak beszerelését pap nem végezhetette, gyászszertartásos temetés nem is volt, mert különösen a kiütéses tífuszjárvány ideje alatt a halottakat különféle időkben húsz-harmincas csoportokban szállították el a kórházból.

1915 áprilistól naponként reggel 8 órakor volt a legénység temetése lelkész közreműködése és az egyes csoportoktól bizonyos számú legénység és tiszt részvétele mellett. Tiszti temetés délutánonként, amelyen többnyire az összes tiszték megjelentek és a halottat a őrvonalig kísérelték.

Idők folyamán megengedték a halottaskocsi megrendelését, lelkésznek és küldöttségnek kimenetelét a temetőbe. Kezdetben a Rajháthy hadnagy vezetése alatt álló magyar tanítók énekkara, később a magyar illetve a német tiszti dalárda kísérte a koporsót az Őrvonalig illetve a kerítés kapujáig, a beszentelésnél beszédet lehetett tartani és a tiszti zenekar gyászindulókat játszott.

Posta.

Tábor, főposta. 1914 október kezdetén a táborban kincstári postahivatal nem volt, sem pedig rendes posta összeköttetés a hat kilométerre fekvő várossal. A tábor részére érkezett postaküldeményt a városparancsnok irodája vette át, honnan azt alkal-milag továbbították a tábor orosz irodájába, hol a tiszték post-tájukat maguk keresték ki. A visszamaradt postaküldemények

továbbításával senki senki sem törődött és az általunk beadott kártyák hetekig heverték az orosz irodában.

Ezen állapot 1914 okt. 20-ig tartott. Bäck Ernő, dr. Häusle Hugó és Siegel Vencel hadnagyok elvállalták a postahivatal kezelését, mely célra a legénységi barakok egy kis altiszti szobáját rendezték be, hol az illetők napi felváltás mellett végezték a nyilvántartás vezetését, postaküldemény átvételét és kiosztását stb. A költségek fedezésére a tisztek havonként és fejenként 25 kópékat fizettek.

1914 novemberben érkeztek az első pénz- és bankutalványok. Tulajdonosok a pénzt vagy az orosz irodában vagy közvetlenül a bankban kapták meg.

1915 januárban Kornstein Max tart, hdgy., ki oroszul folyékonyan beszélt, vette át a posta vezetését. Megengedték, hogy a postatisztek naponként felváltva bemenjenek a városba és ott személyesen vegyék át a hadifoglyok postáját. A mindinkább szaporodó pénzküldeményeket is saját postánk fizethette ki, miáltal lehetővé vált a szükséges ellenőrzés.

1915 január végén jöttek először az első hazai csomagküldemények, március 21-től kezdve megengedték a táviratozást, mire a forgalom oly nagy arányúvá lett, hogy minden egyes postatiszt átvett egy-egy osztályt, naponként teljesítve szolgálatot. Postahivatalul áprilistól egy tiszti pavillon két szobája szolgált.

1915 májusban a kiütéses tífuszban elhunyt Siegl hdgy. helyett Deutsch Kálmán hdgy, 1915 októberben midőn a tisztek létszáma rohamosan szaporodott, Roth Károly postahivatalnok és 1916 januártól Rosenfeld Pál hdgy, ki már előzőleg is a pénzosztálynál kisegítő szolgálatot végzett, véglegesen a hadifoglyopostahivatal állományába léptek.

Eddig postahivatalunk az oroszoktól csak megtúrt intézmény volt, függött a különféle orosz parancsnokok személyétől, míg 1916 júliustól kezdve hivatalos jelleget kapott mint „Posta és Tudakozó Iroda“, hol az összes személyi nyilvántartásokat is vezették. A posta kapott az elkerített tiszti területen egy megfelelő több szobából álló elhelyezést, hol azután a következő belső szervezetet nyerte:

1. Pénzosztály 2 tiszt és hat legénységi személy,
2. Nyilvántartási osztály 2 tiszt 6 legénységi személy,
3. Távirat és levélosztály 1 tiszt és 3 legénységi személy,
4. Csomagosztály 1 tiszt és 1 legénységi személy.

A tábor postájának forgalma 1915/17 évben.

I. Kifizetett pénzküldemények.

Hónap	1915		1916		1917	
	darab	összeg	darab	összeg	darab	összeg
		rubel k.		rubel k.		rubel l k.

II. Pénztári forgalom.

Hónap	1915		1916		1917	
	rubel	köp.	rubel	köp.	rubel	köp.
Január	8766	8	31.511	7	134.803	20
Február	17 009	96	106.266	9	85.169	18
Március	31.489	76	107.944	18	152 021	49
Április	51.639	86	89.133	—	93.910	51
Május	57.501	78	146.528	32	67.924	79
Junius	49.706	66	84.504	25	90.754	54
Julius	43.363	89	61.815	25	96.478	1
Augusztus	57.700	84	100.127	25	82.794	54
Szept.	33 695	86	64.188	8	64.127	30
Október	34.296	7	59.548	53	88.929	81
Nov.	38.431	52	37.282	43	90.936	26
Dec.	104.135	83	89.582	64	75.470	68
Összesen:	527.738	11	978.431	9	803.856	26

III. Feladott táviratok.

Hónap	1915		1916		1917	
	darab	összeg	darab	összeg	darab	összeg
Január	2	5 80	1207	1973 87	452	1212 12
Febr.	—	—	1434	2249 68	320	895 72
Márc.	303	560 52	1363	2315 74	495	1242 84
Április	640	1028 94	1135	1777 41	435	1175 99
Május	917	1629 66	1115	1905 55	495	1227 49
Junius	721	1176 63	923	1698 91	404	1039 55
Julius	738	1425 53	920	1608 79	392	1045 93
Aug.	655	1158 34	910	1557 45	465	1193 71
Sept.	587	1005 88	97	262 98	298	797 66
Okt.	1612	2751 73	202	467 3	14	78 59
Nov.	1358	2931 7	119	271 91	52	328 70
Dec.	1560	2553 28	779	2151 96	113	704 62
Összes.	9153	15635 38	10210	18241 28	3935	10942 92

IV. Beérkezett csomagok.

Hó	1915	1916	1917
	darab	darab	darab
Január		2667	1894
Február	34	3217	1440
Március	83	1663	1578
Április	222	1475	974
Május	484	2868	1479
Junius	272	1796	1200
Julius	205	1789	1161
Augusztus	209	1812	1240
Szeptember	374	1462	1786
Október	892	1599	559
November	1936	1322	1207
December	972	1276	393
Összesen :	5688	22946	14910

Közönséges leveleket és táviratokat a tisztek lakására kihordták, legénységnek századonként adták ki; csomagot és pénzt a postahivatalban személyesen kellett átvenni. A postahivatal fenntartása havonta kb. 350 rubelbe került, mit a csomag- és érték-küldemények után tisztektől beszédett illeték, valamint a táborfőpénztár hozzájárulása fedezte.

Fiókposta földbarakban. 1917 augusztusban a földbarakokban elhelyezett legénység részére fiókpostahivatalt állítottak fel, mi a forgalom lebonyolítását lényegesen megkönnyebbitette.

Az összforgalom nagyságát 1918 január 1-ig a lenti számok mutatják:

1. Összpénztárforgalom.....	2,310.025	rbl.
2. Kifizetett pénzes utalványok 64.120 drb. . .	1,084.609	„
3. Feladott táviratok száma 23.298 drb. . .	44.819	„
4. Kezelési forgalom.....	9.713	„
5. Eladott postai lev. lapok száma:	450.000	drb.
6. Érkezett csomagok száma:	43.544	drb.

*

Ebből a rövid ismertetésből is látni, mily célszerű volt már kezdettől fogva a szervezést az oroszoktól kezeinkbe ragadni. Lassankint ők is rájöttek, amit mi csinálunk az jó és nekik előnyös, mert ők helyettük jobban és megbízhatóbban dolgozunk. Ez különösen megnyilvánult a postánál, mely egyszersmint a lehető legpontosabb nyilvántartást is vezette. Még a távoli munkára menő emberek is nyugodtabban távoztak, mert tudták, ha megadják új címüket, a mi postánk vagy utána küldi a levelet, vagy megőrzi addig, míg vissza nem kerülnek a táborba. Emellett a posta ellenőrizte az egyesek pénzküldeményének kiadását is. Ő tartotta nyilván, kinek mennyi pénze van az orosznál és az esedékesség napjára kipréselte belőlük a szükséges összeget. Mert tudott dolog, hogy az orosz fizetni nem szeret és hajlamos más pénzével sajátjaként bánni.

Pedig a posta, a levélváltás, ha csak pár sor is, melyet a fogoly időnkint kapott, tartotta az emberben a lelket, elűzte a búskomorságot, hozott vidám perceket és új erőt adva, kitartásra buzdított. Jaj volt annak, ki állomáshelyét önként vagy önkéntelenül gyakran változtatta. Hazulról jött sorok éppen nem, vagy véletlenül érték utói. Ez is egy ok volt, miért vándoroltatták a foglyokat oly sokszor egyik helyről a másikra, egyik kórházból a harmadikba. Mert a ki nem fizetett illeteket, az érkezett

pénzküldeményeket a legritkább esetben küldték utánuk, az tiszta haszna maradt a volt parancsnoknak, de gyakran csak a piszároknak (írnok).

Mi legalább nyugodtak lehettünk, hogy az a kevés csomag ami Krasznajarszka eljutott, abból már addig és nem itt nálunk szedték ki a tartalom javát. Mert hát ritka csomag volt az, amely vámolatlanul érkezett volna meg, sőt akadt hadifogoly, aki teljesen üres csomag átvételéről nyugtathatta meg a gondos hozzátartozókat. De hát erről a mi hadifogoly postánk nem tehetett. A csomag olyan volt mint a zsákban macska: vagy volt benne valami vagy nem. Az már szerencse dolga volt, hogy mennyi.

A mi postánknak sikerült kieszközölni, hogy már 1914—15 telétől fönt a táborban állandóan volt egy orosz cenzor, a németül irt levelezések ellenőrzésére. Egy jóindulatú orosz, ki karácsonykor és husvétkor az előirt mennyiségnél több lap küldését is megengedte, azokat tényleg cenzurálta és továbbította. Midőn könyvek érkeztek, többször megengedte, hogy én magam tegyem rá a cenzúra pecsétjét a könyvekre; az ő lelkiismerete meg volt nyugtatva, az oroszok előtt nagy szerepet játszó pecsét elvégezte kötelességét.

A stockholmi konferencia a hadifogoly postára vonatkozólag többek között a következő megállapodásokat tartalmazta:

1. hadifogoly csak akkor köteles nyugtát aláírni, ha a pénzt megkapta vagy számláján jóváírták. 2. A nyugtát a hadifogoly személyesen tartozik aláírni. 3. Az eredeti postautalványt meg kell mutatni a fogolynak. 4. Az otthonról kapott pénzből tiszteknek 20 és legénységnek 10 rubel fizetendő ki 10 naponként.

Ezek a pontok önmagukat magyarázzák.

A mi postaszemélyzetünk megállta a helyét, az ott alkalmazott tisztek és legénység komoly, szorgalmas, pontos és lelkiismeretes munkát végeztek, miért nekik elismerés és köszönet jár.

Foglalkozás.

I. Elméleti foglalkozás.

Tisztek. Kedvezőtlen megélhetési viszonyok, nehézségek és akadályok különféle nemei dacára a hadifoglyok kötelességüknek tartották mindent elkövetni, hogy nemcsak testi, de szellemi nívójukat is oly fokon tartsák, mely képessé teszi őket hazatérésük után hivatásukat teljes erőben folytatni és lelkesedéssel hozzá-

járulni a szeretett haza újjáépítéséhez. Nem volt könnyű dolog annyi éven át egy bekerített területre internálva a szellemi kapcsolatot a külvilággal fenntartani, a háborús évek új alkotásairól, a kint lévő élet legfontosabb kérdéseiről tiszta képet nyerni annál is inkább, mert könyvek nem pótolhatták a személyes érintkezést, miután a hadifoglyoknak 1914 után nyomtatott könyveket nem volt szabad küldeni. Mindennek dacára a szellemi foglalkozás a hadifoglyok életében nagy szerepet játszott, melyről a következő rövid ismertetés nyújt némi képet.

A hadifogság első évében a tisztek elméleti foglalkozása mondhatni kizárólag nyelvek tanulására szorítkozott. Ennek az oka elsősorban a megfelelő könyvek hiánya, aránylag kisebb tisztis létszám, de főleg az 1915 év első felében uralkodó kiütéses tífusz, mely maga is kizárta a tömeges csoportosulást. Midőn a járvány megszűnt már nyár volt, mely időszak a szabadban! tartózkodásra hívta fel a testet és lelket és nem csak nem nyújtott kedvet egyéb tanulás megkezdésére, hanem még a következő évek nyarai is a tanulási kedvnek ezen időtartamra való csökkenését mutatták.

Ami a nyelv tanulási kedvét illeti, az a fogság egész ideje alatt fennállott és alig akadt néhány tiszt, ki ne tanult volna valamely idegen nyelvet sőt nyelveket, vagy ne tökéletesbítette volna a már magával hozott ebbeli ismeretét. Válogatni pedig volt miben, mert a tisztikaron belül 30-féle nyelven lehetett érintkezni. Legkisebb hajlam mutatkozott kezdetben az orosz nyelv igazi elsajátítására. Legtöbb nem jutott tovább a napi orosz táviratok olvasásánál és annak jól-rosszul való megértésének tudományáig, kivételt csak néhány már otthon is valamely szláv nyelvet beszélő képezett. Ezt okozta különben a rossz bánásmódból eredő gyűlölet is, mely az esetleges kedvet elfojtotta, valamint megfelelő tanítók hiánya, miután a polgári lakossággal az érintkezés tiltva volt.

Midőn 1915 őszén a tisztek létszáma a táborban megszaprodott, a hideg miatt pedig a szabadbani hosszabb tartózkodás lehetetlenné vált, beállott a szükségesség érzete valamivel foglalkozni, mi aztán az egyéneket tanulás és továbbképzés céljaira, hivatás és hajlam szerint különböző csoportokba egyesítette.

Idegen nyelveket kezdetben kisebb csoportokban legtöbbször még tankönyv nélkül is lehetett tanulni, de már nagyobb vagy más tanfolyamok megtartásánál egyéb nehézségek is merültek fel:

helyiség hiánya, az oroszok bizalmatlansága minden csoportosulás ellen, az előadásokban ellenük irányuló „propagandát” véelve. Sokszor bizony rosszakarat is. Ezt szeretné a hadifogoly, tehát azért sem engedem meg.

Úgy a helyiség mint az előadások engedélyének kérdését véglegesen csak a Keresztény Ifjak Egyesületének első kiküldöttje, Mr. Bartholome rendezte 1916-ban. A stockholmi konferencia eredményeként adtak az oroszok 2 földbarakot iskola céljaira, egyet a legénységnek, egyet a tiszteknek. Alig néhány hónapi használat után július 28-án a tiszteket a bekerített területre zárták el, a tiszti-iskola a zenebarakban nyert elhelyezést, hol kb. 250 főre kapott egy tantermet, mely vékony deszkafallal volt elválasztva a zeneteremtől. De ezt a termet is, mely egyedül úgysem fedezte a szükségletet, több ízben hosszabb rövidebb ideig más célra használták fel (tisztek, legénység elhelyezésére). 1917-ben egyelő- adásra berendezett istálló-barak csak nyáron volt használható; oktatási célokra legtöbbször igénybe kellett venni az éttermek és kávéházak helyiségeit is, míg végül 1919-ben, midőn a legénység-től elválasztó deszkakerítést lebontották, jutott újból egy föld- barak erre a célra.

A helyiségek korlátolt nagysága és száma befolyásolta az oktatási órák számát is. De voltak egyéb akadályok is. Leg- többször télen a legnagyobb hidegekben heteken át szünetel- tek az előadások; 1916 októberben az oroszok mindennemű előadásokat beszüntették és csak hat hét után engedélyezték németül egy orosz tiszt jelenlétében. Magyarul csak 1917 már- ciusban engedték meg újból. 1917—18 telén este kozák jár- örök tették a közlekedést veszélyessé, tehát az esti tanfolyamokat lehetetlenné.

Mindazon akadályok dacára a tanfolyamok és ezzel együtt a hallgatók száma folytonosan emelkedett. 1918—19 telén a beirat- kozottak száma meghaladta az 1200 főt. Egy kis egyetem, mely- nek majdnem minden szakja képviselve volt.

Műszaki tanfolyamok. Eltekintve a kezdet kísérleteitől, a magyar technikusokat illeti a dicsőség egy nagyobb szervezet megalakításáért. Horváth Miklós, Ernst Rudolf, valamint Messin- ger Artur főhadnagyok felhívására, 1915 október 22-én az osztrák és birodalmi német technikus tisztek képviselőinek részvételével az alakuló ülés megállapította az összműködés fontosságát, 16 főből álló tanulmányi bizottságot választott elnök: Ernst Rudolf

főhadnagy, titkárok: Messinger Artúr fhdgy. és Scarpa Camilló (osztrák) mérnökök.

A bizottságnak éveken át tagjai voltak még magyar részről: Emmerth Richard fhdgy, mérnök.

Fénykövi József zls. mérnök (elektrotechnika magyarul és németül).

Katona Gyula hdgy. tanár (felsőbb mennyiségtan magyarul).

Kubicsek Emil nfk. hdgy. mérnök (műszaki könyvtár vezetője).

Negró Károly fhgy. mérnök.

Pauk Vilmos nfk. hdgy. mérnök (földméréstan magyarul).

Prepeliczay Albert hdgy. mérnök (egyensúly- és szilárdságtan magyarul).

Vermes József hdgy. építészmérnök (építészet magyarul).

Zólyomi János fhdgy. mérnök.

A bizottság rövidesen 5 tanfolyamot nyitott, melyet nemsokára még több is követett. 1917-ben az átlagos heti óraszám 15, a résztvevők száma 213 volt.

Ügy a magyar, mint a német (osztrák) szakférfiak nemcsak állandó tanfolyamokat vezettek, hanem időnkint egyes vagy sorozatos előadásokat is tartottak. Így magyar részről:

Demény Árpád hdgy. mérnök (gőzerejű helyi vasutak).

Negró Károly fhdgy. mérnök (erdélyi földgázok).

Zólyomi János fhgy. mérnök (Duna szabályozás).

A műszaki előadások keretén belül mechanikai-, iparműtani-, jogi- és kereskedelmi előadásokat tartottak a magyarok közül:

Fénykövi József zls. mérnök (a villanyosáram és annak műszaki alkalmazása).

Schreher Győző fhdgy. mérnök (fa- és termelése).

A Kubicsek Emil hdgy. mérnök által a beérkezett könyvekből szakszerűen összeállított és nagy szorgalommal kezelt műszaki könyvtárt nemcsak a szakférfiak, hanem a tábor többi tisztjei és legénységi személyek is gyakran és érdeklődéssel vették igénybe.

1915 október 31-én a magyar erdészmérnökök egyesültek továbbképzés céljából. 1915 december 4-én megalakult a jegyzők egyesülete, kik hetenkinti összejöveteleken a szociális és gazdasági életet beszéltek meg. Ebben a hónapban a magyar gazdák is tömörültek, Szabó Géza szds. elnöklete alatt szabad előadásokat tartottak a gazdák érdekkörébe vágó dolgokról. Végül az év végén a magyar középiskolai tanárok tartottak összejöveteleket, hogy pedagógiai dolgokról, valamint az iskolák reformjairól eszmecsere foly-

tassanak. 1916 júniusban megalakult a magyar jogászegyesület dr. Decsy Kálmán, dr. Szőke Sándor és dr. Vajtó Lajos vezetése alatt (130 rendes- és 120 pártoló-tag). Feladatuk tűzték ki azon bajtársak oktatását, kik elméleti és gyakorlati tanulmányaikat meg nem fejezték be.

Midőn a tisztek a bekerített területre jutottak, a tábor összes iskola-ügyeinek egységes vezetését Göttlicher szds. (osztrák) vette át.

Szabad lyceum előadásai. 1916 szeptemberben a magyar jogászok és műszakiak indítványára egy bizottság alakult, mely feladatául az egész tábort érdeklő előadások tartását tűzte ki. Az indítványt egyéb szakférfiak is örömmel üdvözölték és az Ernst Rudolf nfk. fhdgy. elnöklete alatt megalakult bizottságba képviselőket küldtek.

A műszaki bizottságtól:

Messinger Arthur és Scarpa Camilló (osztrák) hdgy. mérnökök.

A magyar jogászok részéről:

Dr. Füredi Sándor és dr. Kondor Árpád hdgy.-ok.

Osztrák jogászok részéről:

Dr. Strenger Móricz fhdgy. és dr. Reif Henrik hdgy.

A magyar tanárok részéről: Székely Lajos főhdgy. tanár.

Az osztrák tanárok részéről: dr. Kunzfeld Ernst hdgy. tanár.

Orvosok képviselőiben: dr. Fábrián Béla főorvos.

Birodalmi németek képviselőiben: v. Wienskowski Fridrich százados.

A szabad lyceum előadások a tudományok következő ágait foglalták magukban :

1. Technika. 2. Jogismeret. 3. Egészségügy. 4. Művészet.
5. Természetan. 6. Oktatás. 7. Történelem. 8. Kereskedelem és ipar. 9. Nyelvismeretek. 10. Művelődés történet. 11. Bölcsészet.

1917 végéig előadások magyar részről:

Petrányi Miklós hdgy. tanár (A magyar művészet fejlődése).

Szabó Gábor hdgy. tanár (A gőzgép története; a csillagos ég mozgása; rádiumról).

Dr. Fábrián Béla főorvos (A ragályos betegségekről; a nemi szervek működési zavarairól).

Ebner Sándor hgy. (Az élő világ kialakulásai).

Dr. Jákó Gyula fhgy. (Fiatalok bírósága).

Dr. Winter Jenő főorvos (A gümőkór megbetegedések, azok elleni védekezés).

Dr. Fischer Izidor fhdgy. tanár (Arany János emlékezete születésének 100-ik évfordulója alkalmából).

Katona Gyula hdgy. tanár (Telefon és telegráf).

Székely Lajos fhdgy. tanár (A népek megítélésének tudományos szempontjai).

Dr. Moravcsik Gyula hdgy. (Az Ural-Alt. népek vándorlása; a magyarság eredete).

Br. Babarczy Jenő hdgy. (Utazásom a Kordillerákon keresztül Argentiniából Chiliébe).

Lépes Győző szds. (Militarizmus).

Dr. Rudas József segédorvos (A száj higiénája).

Dr. Mayercsák Ferenc hdgy. (Emlékezzünk Markovicsra).

Mészáros Sándor hdgy. (A színpadi rendezésről).

Dr. Kondor Árpád hdgy. (A szocializmusról).

Jakobovic Arthur zls. (A régi és új művészeti irányokról).

Dr. Kövér György zls. (A magyar faj kialakulása).

Kubicsek Emil hdgy. (Építészet).

Szentgyörgyi Gusztáv tanár (Faust; Petőfi).

Magyarok részéről németül :

Dr. Pollitzer Dezső főorvos (Geschlechtskrankheiten und deren Verhütung).

Dr. Weisz Pál hdgy. (Geschichte, Entwicklung und Zukunft der Weltsprache).

Kont Dezsőhdgy. (Die Entwicklungsgeschichte d. Arbeiterfrage).

Dr. Fábrián Béla főorvos (Die Funktionstörungen der Geschlechtsorgane).

Ferenczy Jenő fhdgy. (Die kaufmännischen Krediterkundungen und deren Organisation).

Bruckner Jenő zls. (Der Buchdrucker und die photomechanischen Druckverfahren).

Fekete Lajos hdgy. (Vorträge in türkischer Sprache für die türkischen Offiziere).

1917 végén a magyar szabad lyceum Székely Lajos fhdgy tanár elnöklete alatt külön egyesületté alakult és tevékenységét ily módon folytatta. A lyceumi előadásokon néhány török tiszt is szerepelt németül, viszont néhány osztrák-magyar tiszt törökül tartott előadást. A hallgatók átlagos száma 150—200, a legnagyobb létszám 500 fő volt. Az alapítástól kezdve 1919 április 13-ig 95 magyar, 113 német és 3 török nyelvű eladást tartottak

1917-ben az osztrákok nyitottak egy szabályszerű kereskedelmi kurzust abból a célból, hogy az azt elvégzők rendes bizonyítványt nyerjenek. A vezetőség otthon engedélyt akart kieszközölni, hogy a tanfolyam hallgatóit hazatérés után az osztrák kereskedelmi akadémiák vizsgáira bocsássák. Az osztrák példát követték a magyarok és június 4-én megnyílt a dr. Vértes Béla szds. tanár vezetése alatt álló kereskedelmi kurzus 97 résztvevővel heti 22 előadási órával.

Ugyanazon hónapban végleg megalakult a magyar gazdák egyesülete (kb. 100 tag), vezető Sárossy Lajos zls.; szeptember 29-én a megyei és városi közigazgatási tisztviselők egyesültek Matheini Gusztáv fhdgy. vezetése alatt. Ezen egyesületek valamint a már eddig meglévők saját hivatásukhoz tartozó dolgokról előadásokat és tanfolyamokat tartottak. Egyéb magyar tanfolyamok még ebben az évben: mennyiségtan (Tokody Sándor fhdgy.), (Singer Arthur fhdgy.); francia kereskedelmi levelezés és eszperantó (Eichmüller Gusztáv fhdgy.) stb.

1918 tavaszán, midőn az általános hazaszállításra készültünk, egyes tanfolyamok megszűntek; Göttlicher szds. helyett Stocker szds. vette át az iskolaügyek egységes vezetését, ki aztán októberben egy sok tanfolyammal rendelkező iskolaévet nyitott meg.

A technikusok jártak elől 7 magyar és 8 német nyelvű tanfolyammal; 3 új idegennyelvű kurzus a magyarok és 10 új a németek részére; Schiller hdgy. eszperantó tanfolyama a törökök részére és még sok más. Azonkívül esti előadásokat tartottak, hogy a világító anyagban szükölködőknek is legyen alkalmas helyiségük a hosszú téli esték kellemes és hasznos eltöltésére.

Dr. Christensen dán megbízott a tanfolyamok világítási céljaira két ízben adott pénzbeli segílyt (2800 rubelt). A tanfolyamok bejelentett hallgatóinak száma 1200 főt meghaladta. Állandó jegyüket kiváltották 784-en, azonkívül sok egyes jegyet is adtak el, úgy hogy az esti előadások hallgatóinak átlagos száma 200 fő volt. A tanfolyamok heti átlagos óráinak száma 120.

1919 januárban az iskolák ügyeinek vezetését Stocker szds.-tól dr. Kunzfeld Ernst tanár vette át -és megtartotta azok végleges felosztásáig.

A vöröskereszt támogatása folytán áprilistól a tanfolyamok ingyenesek voltak. Bár nyáron, mint minden évben a hallgatók létszáma csökkent, az előadások nem szüneteltek. Midőn 1919 augusztusban a csehek dr. Székely Lajos fhdgy. tanárt, a magyar

lyceum vezetőjét és dr. Katona Gyula hdgy. tanárt, — mindkettő az iskolaválasztmány tagja, — agyonlőtték, magyar részről etlől kezdve a nyilvános szellemi foglalkozás megszűntnek tekinthető. Különben is a megélhetés miatt a legtöbb fogoly valami iparral kezdett foglalkozni; a német tanfolyamoknál is folyton változtak az emberek; november 29-én egy nagyobb szállítmány elment kelet felé; a vörös hadsereg közeledett és 1920 január 6-án a fehérek uralma megszűnt. Mindezen izgalmas idők nem voltak alkalmasak a tanulási kedv fokozására, sőt ellenkezőleg.

Bár dr. Kunzfeld az 1919/20 téli iskolaévre fűtési, világítási anyag valamint iskolaszerek előzetes beszerzése által kellőleg előkészült, mégsem lehetett többé a tanfolyamokat a régi mederben életre kelteni, ezenkívül a magát megadó fehér hadseregnek a táborban elhelyezett tömegei között kiütéses tífuszjárvány tört ki, mely okból orvosaink 1920 február 4-én mindenféle csoportosulást és előadást betiltottak.

A választmány kimondotta az iskolázások végleges beszüntetését és a felszerelés értékesítését. Időközben Perwája-Rjetschka hadifogolytábor tisztjei iskola célra 1000 rubelt küldtek, azonkívül a jóléti bizottság 1200 és a Keresztény Ifjak Egyesülete 400 rubelt adott. Ebből az összegekből és a felszerelések eladásából befolyt pénzből az eddig ingyen dolgozó előadók kaptak kétszer fél-fél font petróleum segélyt és egy kis üveg tintát utólagos honorárium gyanánt. 1920 január 11-én a vörösek érvénytelenítették a Kolcsak-pénzt, mely alkalommal az iskolákat 2840 rubel veszteség érte.

Az itt elmondottak vázolják a tiszti-tábor szellemi foglalkozását. Természetesen csak a magyar részt említettem fel részletesebben, mert az osztrákok illetve németek működési tevékenységének ismertetése a könyv keretén kívül esik. A fennálló tanfolyamok megadták a hadifogoly-tisztek legnagyobb részének a lehetőséget, szakismereteket megerősíteni, gyarapítani és más oly ismeretkörökbe is bepillantást nyerni, melyre az otthoni életben sem alkalom, sem idő nem lett volna.

Legénység. 1916 tavaszig a legénység elméleti foglalkozását a századokhoz beosztott alantós tisztek, de főleg úgy a magyar mint az osztrák tanítók vezették, kik igen szép érdemeket értek el különösen az analfabéta legénység oktatásánál.

A tisztek és legénység különválása, valamint a Keresztény Ifjak Egyesület működésének megkezdése után, a legénységi

táborban rendszeres előadásokat tartottak. Az egyik iskola- és olvasóteremmé átalakított földbarakban minden csoportnak (magyar, német, osztrák) 1 — 1 a legszükségesebb dolgokkal felszerelt tanterem állott rendelkezésre. Fűtőanyagot, világítást, irkát, papír és írószereket a fenti egyesület ingyen bocsátott rendelkezésre.

Az iskolának volt vezető tanítója, kit a tanítók választottak. Feladata volt a tanfolyamok és szabad előadások szervezése valamint a legénységnek buzdítása az iskola látogatására. Az iskolák inkább a tél folyamán tudtak eredményt elérni, mert nyáron sokszor a már összeállított tanfolyamot néhány órai tanítás után újra kellett szervezni, mert a hallgatókat munkára vitték.

A tanítók a tanítás eredményessé tétele céljából kéthetenként összejöveteleket tartottak, mely alkalommal a helyi nehézségek mikénti kiküszöbölését és egyéb pedagógia érdekű dolgokat beszéltek meg.

1918 nyarán beállott zavaros idők az iskolák működését lehetetlenné tették, a legénységet széthurcolták, a visszamaradtaknak pedig annyi izgalomban és nélkülözésben volt részük, hogy az iskola működése mind szűkebb keretek közé szorult, majd teljesen megszűnt.

Ez alkalommal külön ki kell emelnem a „Hadifogoly Magyar Tanítók Egyesület“-et, melynek tisztí és legénységi tagjai szorgalmas és hazafias működést fejtettek ki.

A krasznójarszki fogolytáborban összpontosított legénységi állománybeli tanítók már 1914 őszén a közös pálya összekapcsoló érzésétől vezetve, egy bajtársi körbe tömörültek.

Amint az intelligens legénység külön elhelyezést nyert, a „tanítói szoba“ volt a bajtársi, kollegiális és baráti szeretet meleg tűzhelye, mert annak lakói a közös sors elviselésében valóságos testvéri életet éltek. Példát szolgáltatott arra, hogy a fogság nehéz keresztjét több váll együtt könnyebben hordozza, s ezen tény nem volt hatástalan a legénységnél, mert ott is egymást támogató csoportokba ölelkeztek össze a szenvedő lelkek.

A kartársi érzéstől összeforrott tanítótság pedig testületileg fogott a munkához, hogy a mostoha körülményeket elviselhetővé tegye. Orosz újságok-nyomán magyar lapot szerkesztettek. Megható volt a képe a tanítói szobának, midőn idősebb póttartalékos tanítók a priccsen görnyedve egész nap táviratot másoltak, hogy néhány kopekkel nyomorgó helyzetükön enyhítsenek. Egyesek idegenajka tisztak magyarnyelvi oktatásával foglalkoztak, s az ezért

kapott díjazást közösen használták fel. Mikor így a megélhetés türhetőbbé vált, azonnal a közérdek szolgálatába léptek. Dalkört szerveztek és egyúttal az istentiszteleteken a hitélet erősítését is szolgálták.

Midőn 1915 év őszén számos tiszt-tanító is érkezett a táborba, azok azonnal pályatársaikhoz csatlakoztak és csakhamar felmerült a szervezett tömörülés eszméje. Ennek megvalósítására Egyed Géza zászlós-tanító felhívást adott ki. Ezen felhívás alapján egybegyültek (40 tiszt, 36 póttartalékos és önkéntes tanító) 1915 decemberben megalakították a „Hadifogoly Magyar Tanítók Egyesületét.

Az egyesület célul tűzte ki a kartársi érzés ápolását, a pályaszeretet ébrentartását, a továbbképzést és a hadifogoly magyar legénység szellemi felkarolását. Szervezkedését alapszabályokra fektette, s a testületi élet irányítását tisztikarra és választmányra bízta. Az első tisztikar volt: Hanmer Ferenc pótt. tanító elnök, Inczedy László hadnagy-tanító társelnök, Egyed Géza zászlós-tanító titkár, Harmat Sándor zászlós-tanító jegyző és Vághy Gyula tanító pénztáros. Ezenkívül négytagú választmány.

Az egyesület eleinte hetenként tartott összejevetelt, melyen felolvasások, szabadelőadások hangoztak el és vitatételeket beszéltek meg. Ezzel egyidejűleg megkezdődött a külső működés is: a legénységi tanfolyamok megnyitása. Az egyesület hétről-hétre fejlődött, tagjai szaporodtak, úgy, hogy annak száma 1918 februárban már 89 tiszt, 15 önkéntes és 43 póttartalékos tanító volt. Csak 13 tanító nem lépett be az egyesületbe, de helyettük volt néhány tanár és 29 más pártoló tag.

Az egyesület működését időnként orosz rendelkezések zavar-ták meg. Így 1916 tavaszán a legénységi állománybeli tanítókat a földkunyhókba helyezték át, majd 1916 július végén a tisztikörletet elválasztották a legénységtől, s így az egyesület kettévált. A tiszt tanítók újraszervezték az egyesületet s annak működése tovább folytatódott, míg a legénységi állománybelieknél egy „Intézőbizottság" vezette tovább a testületi életet, de azután is tagjai maradtak az egyesületnek, mely őket rendszeresen tájékoztatta a gyűlésekről stb. Zavarólag hatott egyidőben, hogy az oroszok a magyarnyelvű előadások tartását betiltották; a legénységi állományú tanítókat pedig kétszer fenyegette az a veszedelem, hogy állandó munkára küldik ki, de mindkét ízben sikerült az oroszokat erről a szándékról lebeszélni.

Az alapszabály szerint három hónaponként új tisztikart választottak, miért is a vezetőségben gyakran voltak személyi változások, később pedig a megoszlott, de számban szaporodott testületnél négy választmányi tag helyett tizenkettő lett. Ezen rövid ismertetés keretén belül nem lehetséges mindazok neveit felsorolni, kik az egyesületben az ügy érdekében közreműködtek, de vázlatosan felsorolom a tevékenységek minéműségét.

Az összejöveteleken tapasztaltabb tanítók, s az egyesület tanár-tagjai és más vendégszereplők szabad előadásokat és felolvasásokat tartottak, vitatételeket fejtegettek. így: az általános pedagógia köréből, módszertani kérdésekről, a társadalmi tevékenység köréből stb.

A tanítóegyesület tagjai számára továbbképző-tanfolyamokat állított fel, hol részben sorozatos, részben időleges előadásokat tartottak. A tanfolyamokat nemcsak az egyesületi rendes- és pártoló tagok látogatták, hanem a tisztikar jórésze is nagy érdeklődéssel hallgatta a lélekfejlesztő előadásokat.

Az irodalmi munkásságra hajlammal bírónak mód adandó, a „Szépirodalmi Bizottság“ pályázatokat hirdetett, bírált és díjakat osztott ki. Pályatételek voltak: 1. A harctér és fogság nehéz, de szép epizódjainak feldolgozása prózában vagy versben. 2. A magyar nyelv módszeres tanítása és a nemzeti érzés kifejlesztése idegenajku iskolában. 3. A népnevelés a haza védelmének szolgálatában.

A hazafias érzés ápolása és ébrentartása céljából nyilvános diszgyűléseket tartottak. Így március 15. napjának megünneplése; az egyesület első-, majd másodéves fennállásának évfordulója; az analfabéták diszvizsgája stb. Ezen diszgyűléseken alkalmi beszédek, szavalatok, ének és zene emelték az ünnepély fényét.

A magyar legénység oktatására ismételten analfabéta-tanfolyamokat állítottak fel. Az oktatás több csoportban volt, több oktatóval. A tanfolyamok végén diszvizsga, melynek befejeztével a tanulókat bizonyítvánnyal látták el és jutalomban részesítették. Az analfabéták oktatásával egyidejűleg közismereti előadásokat is tartottak, melyen a legénység nagyrésze résztvett.

Az „Amerikai Keresztény Ifjak“ kiküldöttje által szervezett magyar legénységi iskolákban több szakcsoportot állítottak fel. 1. Közismereti osztály. 2. Iparkereskedelmi tanfolyam. 3. Gazdasági osztály. 4. Nyelvi osztály. Különféle tanfolyamokat szerveztek, így: analfabéta, magyar nyelvtan, számtan, német nyelv, épi-

tészet stb. Amíg a tisztiszolgákat el nem vették a tisztektől, ezek részére is voltak hasonló tanfolyamok a bekerített tiszt táboron belül.

Az 1917 tavaszán megalakult „Legénységi Műkedvelő Szín-társulatinál a tanítóság szintén tevékeny munkásságot fejtett ki. Az előadott darabokban a szereplők fele a tanítók közül került ki, hol az illetők a legjobb elismerést érték el.

A tanítóegyesület 1917 elején a szórványosan érkezett magyar könyvekből könyvtárt szervezett, azokat kezelte és használható állapotban tartotta. Ez a könyvtár volt alapja a későbbi „Tiszti Magyar Könyvtárinak.

Az önkéntes és póttartalékos tanítók, hogy nehéz anyagi helyzetükön önerőből enyhítsenek, másnemű munkától sem riadtak vissza. Így 1916-ban március 15-ére jelvényt készítettek, majd német és bolgár jelvényeket is. A befolyó jövedelmet közcélra fordították. „Táviratok“ címmel 1915 márciusban megindult a Tanítók Lapja. Sok nehézséggel kellett küzdenie. Az orosz lapok vásárlása, a sokszorosításhoz szükséges tiltott anyag beszerzése, a munkának rejtett keresztülvitele mind-mind sok időt, fortélyt és elővigyázatosságot követelt. És mégis sikerült. 1916-ban a Tanítók Lapja egyesült a „Lapfordítások“ konkurrens-lappal és továbbra ez utóbbi cím alatt jelent meg. Egyes lappéldány ára fokozatosan emelkedett 4 kopekéről 25 kopekára.

Az egyesület pártoló-tagja volt Gyóni Géza is, ki kezdettől fogva nagy érdeklődést mutatott a legénységi sorsban szenvedő intelligencia iránt. A tanítók által készített márciusi jelvény hatása alatt írta „A kokárda“ című versét. Elhunytakor az egyesület koszorút helyezett koporsójára és az emlékére rendezett ünnepélyen a tanítóegyesület gyászbeszédet tartatott.

Végül az egyesülettel szoros kapcsolatban állott a már említett „Tanítói Dalkör“. Hamarább volt meg, mint az egyesület, mert már 1914 évvégén megalakult és először a karácsonyi ünnepeken egyházi énekek előadásával emelte az emlékezet méltóságát. 1915 tavaszán Rajháthy Gyula hadnagy lett az elnök, aki minden idejét, tudását, fáradhatlan tevékenységét nemcsak a dalkörnek, hanem általában a tanítóságnak szentelte, amiért reá minden egyes csakis hálás szívvel és elismeréssel gondolhat vissza. A dalkör ismételten nyilvános hangversenyt tartott; bemutatta tudását a megjelent magyar vöröskereszt kiküldöttek előtt; résztvett a hazafias ünnepeken, istentiszteleteken, temetéseken. Hogy ez a dalárda milyen szolgálatot tett a honfitársaknak, azt könnyen

elképzelhetjük. A testileg beteg, gyötrődő foglyoknak a lelke verőfény után vágyott, s az elhervadás veszélyétől a minden emberi lélek közös tápláléka, az ima és ének mentette meg.

A fenti vázlatos ismertetésből is kitűnik, hogy a tanítóegyesület — mely az első fogolyszervezetek egyike volt — fontos kultúrmissziót teljesített a magyar tisztek és legénység között. Míg az egyforma pályájú tiszteket és legénységet egy szellemi körbe tömörítette, ugyanakkor a lelkek közérdekét is szolgálta. Erkölcsi összetartó erejénél fogva kiragadta tagjait a fogság ernyesztő tétlenségéből.

Emellett a nemzeti eszmék szolgálatában is hatásosan tevékenykedett. A tisztekben és legénységben nemcsak ébresztette a hazaszeretetet, hanem azt nyilvános összejöveteleken és tanfolyamokon erősítette, tőle telhetőig szilárdította.

Működésükben egyetértő közszellem uralkodott, s ezzel a tanítók tanujelét adták annak, hogy a háború után a szellemi küzdelem mezején a hősök nyomdokaiba tudnak és akarnak is lépni!

Könyvtárak. A könyvhiány kezdetben igen érezhető volt. A szórakoztató és tudományos könyvek beszerzése úgy Oroszországból, de főleg külföldről a cenzúra miatt nagy nehézségbe ütközött és a kiküldött vörös kereszt bizottságoknak is csak hosszadalmas utánjárás után sikerült a hadifoglyoknak hazulról küldött könyvek egy részét megfelelő helyre juttatni. Az idők folyamán felállított különféle tanfolyamok saját könyvtárakat rendeztek be. 1918 elején a foglytáborban a következő könyvtárak álltak rendelkezésre:

Könyvtár	Könyvek száma		Tagok száma	Könyvesére 1917 dec. hó- ban	Megjegyzés
	1918 jan	uár 1-ig			
Műszaki	1937	765	5000		
Zenei	465	84	167		
Filozófiai	1100	375	960		
Jogi (német)	310	126	140		
Horvát	82	46	118		
Kereskedelmi	469	223	897		
Orosz	256	72	136		
/Magyar (szépirod.)	330	329	2640		
Szépirodalmi	4437	1543	14848		3643 német 342 angol 452 francia
Esperanto	85	—	—		
Erdészeti	63	18	— ■		
Legénységi könyvi.	1446	—	—		Csak 89 magyar
Kórház (tiszti)	268	— "	—		
„ (legénységi)	781	—	—		
Összesen:	12,029 drb.		—		

II. Ének, zene, színház.

a) Ének.

Legénységi dalárdák. Az ének tekintetében a legénység volt az úttörő és mint sok minden másban, itt is a magyarok jártak elől. 1914 őszén a magyar tanítói dalkör volt az első, mely a dal művelésére alakult, de egyszersmint az istentiszteleteket énekkel is kísérte.

Különösen 1915 tavaszától, midőn Rajháthy Gyula hadnagyot választották meg elnöknek, a dalárda igen szép eredményeket ért el; a nyár folyamán időnként a szabadban tartott hangversenyét az orosz parancsnok is szívesen hallgatta, sőt egyizben átvitte az egész dalárdát az orosz nyári táborba a magyar dalok bemutatására.

1916 július 28-ig a dalárda az összes ünnepélyes alkalmakkor szerepelt, a katolikus és protestáns istentiszteleteken egyházi dalokat adott elő, sőt ez a dalárda volt az, amely 1916-ban először kísért Szibériában elhunyt magyar tisztet énekszóval utolsó útjára az örök vonaláig.

1915 július hóban Niemecek Hans hdgy. vezetése alatt az osztrák német legénység is alakított egy dalkört, mely a magyarral fetváltva látta el vasárnaponként az egyházi éneket. A dalárdák saját táborparancsnokságtól és később a keresztény ifjak egyesületétől támogatásban részesültek.

Magyar és német tiszti dalárda. A tiszteknek a bekerített területre való elzáratása után (1916 jul. 28.) a legénységi táborban a dalkörök további vezetését a legénység eszközölte, míg a tiszti táborban megalakult a magyar és német tiszti dalárda.

Az előbbit Dr. Kasics Osmán, az utóbbit Unterlechner hdgy. vezette. Mindkét dalárda kb. 60—60 tagot számlált, nyilvános hangversenyeket adtak, a tiszta jövedelem egy részét legénységi jótékony-célra fordították. Időnként együttesen a synphonikus zenekarral ingyenes előadást tartottak a legénység szórakoztatás ár a „továbbá közreműködtek ünnepélyes istentiszteleteken és tiszti temetéseknél. Rendes istentiszteleteken egy katolikus és egy protestáns dalkör szerepelt. Eredeti kották beszerzése nehéz volt, a sokszorosítást díjazás ellenében az egyévi önkéntesek és tanítók végezték.

b) Zene.

A krasznnojarszki hadifogoly-tisztek synphonikus zenekar dirigensének, Dr. Boldis Dezső s. tanfelügyelő főhadnagynak kezdeményezésére a zenekart érintő dolgokat egy 20 íves krónikában fektettek le, mely összeállítás tényleg csak az egyletre vonatkozó eseményeket és történeteket sorolja fel kronologikus sorrendben. Megalakulást, szervezkedést, a zenekar mikor, hol, mit játszott, a zenészek időnkinti névsorát, a rendelkezésre állott kottákat és zenekari műveket. Itt a krónika rövid kivonatát közlöm.

1915 október havában az oroszok a hadifogoly-tisztek nagyrészt Szibériában összpontosították. A táborban elhelyezett tisztek létszáma is meghaladta a 2000 főt, akik közül zenéhez értők és zene-kedvelők hamarosan egymásra találtak. Sok volt ugyan a zenéhez értő, de annál kevesebb a hangszer. Néhány Prsemysl-ből megmentett, valamint néhány már Oroszországban vásárolt rosszminőségű hegedű és egy gordonka; legénységénél egy klarinét, fuvola és tárogató volt lálálható.

Még kevesebb volt a kotta anyag. Mindössze egy kamara-mű állott rendelkezésre és a kamara-zene ezzel az egy művel kezdetét vette. Hamarosan két négyes-társaság alakult (I. Kolozs, Swoboda, Dr. Boldis, Dr. Mangold; II. Braun, Melles, Síkos, Mangold), majd novemberben Petrográdról három mű megérkezése után, megalakult a harmadik quartett is (Floderer).

Mivel a barakok túlsúfoltsága a zenélést lehetetlenné tette, de meg az oroszok is a csoportos zenélést szigorúan megtiltották, egy alkalmas helyiség után kellett nézni. Erre legjobbnak bizonyult a tisztifürdő előcsarnoka, melyet Dr. Boldis fürdőigazgató rendelkezésre bocsátott. Itt játszottak felváltva a kamarazene társulatok óvatosan csukott ajtók és lefüggönyözött ablakok mellett hallgatóság nélkül.

Melles quartett. Egyik négyes társaság (Kolozs, Melles, Dr. Boldis és Dr. Mangold) legelőször egy barakban rendezett Erzsébet emlék-ünnepélyen szerepelt nyilvánosan. A négyesek beosztása gyakran változott és idő folyamán VII négyes-társaság is szerepelt: Kolozs, Melles, Floderer, Bender, Dr. Boldis, Dr. Weiner, Síkos elnevezés alatt. Ezek közül legnépszerűbb lett a Melles négyes, Melles, Hódosy, Kolozs és Mangold összeállításban. Miután ebben az időben tisztán a vonósnégyes társaságok művelték a zenét, ő bennük kell tehát a későbbi zenekar bölcsőjét keresni.

Boldis zenekar, 1916 decemberben mind nagyobb lett az óhaj, egy zenekar felállítására. A szervezést Dr. Boldis vállalta magára, ki eltekintve otthoni zenei működésétől, már Omszkban is karmestere volt egy fogoly tiszti-zenekarnak. A munkássága itt annyival vált könnyebbé, hogy sokkal nagyobb számban jöttek össze a zenéhez és hangszerhez értők, de viszont az oroszokkal szemben sokkal több akadály merült fel, amit azonban ügyes fellépésével lassanként sikerült teljesen elhárítani. A működést korlátozta eleinte a kellő kotta-anyag hiánya, úgy hogy néhány zongora kivonatot maguknak kellett hangszerelni.

Egészen váratlanul az oroszok engedélyt adtak zenélésre. A 33-as földbarakban megnyílt orosz kávéház tulajdonosa zongorát bérelt a zenészek részére, úgy hogy december 21-én nagy nehézségek árán sikerült megtartani az első kamara-zene matinét. A kávéház ajtajára kifüggesztett műsor eredetiben következik:

„Az 1915 december 21-én a 33. földbarakban (kávéház)
 . rendezett első matiné

MŰSORA:

1. Haydn: Vonósnégyes 77. szám. Előadják: Kolozs, Melles, Dr. Boldis, Dr. Mangold urak.
2. Beethoven: Hegedü-szónáta 5. szám. (Tavaszi.) Előadják: Floderer és Dr. Kasics urak.
3. Schumann: Vonósnégyes 41. mű, 3. szám. Előadják: Mint az első számmal.

„Mint hogy kevés ülőhely áll rendelkezésre, ajánlatos széket magával hozni/

A táborparancsnokság felkérésére 1915 december 25-én Rosti-Forgács grófnő tiszteletére a zeneegyesület ünnepélyt rendezett, melyen az összes törzstisztek s a különböző pavillonok és barakok kiküldöttei vettek részt. A zenekaron kívül szerepeltek: Melles, a tanítók dalárdája, Zohsel Frigyes énekes, Kolozs és Floderer négyes, Létay tárogató. Az összes számok kiválóan sikerültek, a hangverseny fénypontját Melles hegedűjátéka képezte, aki egyszerre a zeneértő közönség kedvence lett. A vendégek is a legnagyobb meglepedésüknek adtak kifejezést, a grófnőnek egy művészi kivitelű (Orsovszki Lászlótól) magyar-nyelvű műsort nyújtottak át, mely műsor később a hazai lapokban is megjelent.

A következő két napon megtartott nyilvános hangversenyek

úgy erkölcsileg, mint anyagilag fényesen sikerültek. A kész kiadások fedezésén kívül jutott még 80 rubel fára az újonnan érkezett nyomorgó legénység részére.

A második kamarazene matiné 1916 január elsejére volt tervezve, de egy orosz tábornok látogatása miatt az oroszok azt nemcsak nem engedélyezték, hanem minden további csoportos zenélést betiltottak, a 33-as kávéházból a zongorát elvitették, tehát a Rostyné látogatása alkalmával ígért engedmények helyett szigorításokkal álltak elő. Így a zenekar kénytelen volt működését megszüntetni. Csakis a vonósnégyesek játszottak titokban újból a fürdő előcsarnokában, majd hetenként hol egyik, hol másik barakban. Ez is megszűnt akkor, midőn a kijárást este 8 óra után betiltották és éjeire örök állották körül az épületeket.

Végre 1916 március 21-én jött a megváltás. Mr. Bartholomeo, az „Amerikai Keresztény Ifjak Egyeüelése”-nek kiküldöttje magával hozta az irkutcki kormányzó rendeletét, mely a zenélést foglyok részére megengedte. A zenekar, bár kis összeállításban, újra megkezdhette működését annál is inkább, mert időközben több oldalról sikerült a zeneművek számát gyarapítani.

Április 18-án megjelent az amerikai kiküldött egy kosárra), melynek tartalmát mindeki kíváncsian és idegesen várta. A lepel lehullta mindenkit kellemesen lepett meg: 2 F kürt, 2 B trombita, 2 klarinét, 1 posauna, 1 oboa került napfényre. Előnyös feltételek mellett megvették: fizetendő ha pénz lesz.

Hangszerekhez csakhamar akadt megfelelő muzsikus is. Többek között két birodalmi német a berlini udvari és scharlottenburgi operák zenekarainak tagjai; egy török-tiszt fuvolás tagja a szultán zenekarának Konstantinápolyban.

Hála az amerikai működésének a zenekar megalakulhatott, de hátra volt még a helyiség kérdése, mert a fürdő előcsarnoka zenekar részére kicsi volt. Az amerikai kijárta az engedélyt, az oroszok rendelkezésre bocsátották a 48. számú üres földbarakot Boldis parancsnoksága alatt. Ez időponttól kezdve Dr. Boldis vezette az összes gorodoki zeneügyeket.

Első dolga volt a barak belsejének megfelelő átalakítása: kijárta azt, hogy a zenekarban működő legénységi egyének, dacára a fennálló tilalomnak, továbbra is a tisztekkel játszhassanak, sőt az új zenebarakban lakhassanak. Elek Sándor gyalogos, hivatásos hangszerkészítő, rövidesen szépszámú vonóshangszert készített nyomorúságos tűzifából. Az új hajlékban május elején a Melles-

négyes adta az első hangversenyt, majd rövidesen az új összeállítású zenekar mutatkozott be. 200 ülő- és 106 állóhely volt a hallgatók részére.

De nemsokára ismét felhők gyülekeztek az égen. Közölték a parancsot, mely a tisztek egyesítését rendelte el a bekerített területen belül, miért is a zenekar részére itt kellett egy helyiséget kieroszakolni. Boldisnak sikerült is egy konyhabarakot erre a célra megszerezni és ide költözött át csahamar a 48. számú földbarak minden lakója és teljes felszerelése.

Májusban kapott a zenekar az amerikai kiküldöttől egy zongorát, mely ugyan rettenetesen rossz és régi volt, de a minőség nem jött tekintetbe. Most már csak nagybőgő hiányzott.

A berendezkedés után fellépek újabb teremigénylők. Megalakult a Thália színtársulat, a magyar és osztrák tiszti-dalárda, különvált a Floderer négyes, igénylők között voltak a magánművészek is. Ezekkel kellett megosztani a terem használatát úgy gyakorlásra, mint nyilvános előadásokra. Az új teremben az első hangversenyt 1916 júniusban Zohsel Frigyes opera-énekes rendezte Dr. Kasics Ozmán kísérete mellett. Ugyanazon hónapban rendezte a Thália is első előadását, mely színtársulat zenekarának vezetését Müller Richárd főhanagy vállalta el. Julius 1-én tartotta a nagy zenekar első hangversenyét,

Istentisztelet céljaira, valamint a különféle elméleti tanfolyamoknak hely kellett, miért is a nagy zenetermet ketté választották, a kisebbbe jött a templom, hol egyszersmint az elméleti kurzusokat is tartották; a nagyobbik megmaradt zenei célokra 460 ülőhellyel.

Júliusban hozott az amerikai egy nagybőgőt, mely ugyan inkább koporsónak nézett ki, miért is pár nap múlva egy jóval kicserélte. Júliusban szerepelt a Thália és a zenekar is, a német dalárda Sperling német operaénekes közreműködésével. A zenekar tisztikarát, valamint a zenészek létszámát megnagyobbították, beszereztek egy harmoniumot, növekedett a kottaállomány is.

Augusztusban Dr. Boldis betegen kórházba került, távolléte alatt Dr. Kasics látta el a karmesteri teendőket. Két tiszt szökése miatt a nyilvános hangversenyeket újra betiltották, de a hó vége felé főpróba címén ismét megengedték. Közben a négyes társaságok kis szobáját vették el, majd a legénységi állományú zenetagokat fenyegette a veszély, hogy munkára viszik, de a számlálás

alatt elbújtak a pódium alá és így sikerült megmenekülniük. A zeneteremben állították fel az újonnan készült oltárt is.

Stern zenekar. Szeptemberben a Thália színtársulat teljesen megszűnt, de Stern Rudolf zászlós — otthon is hivatásos zenész — még egy zenekart szervezett, mely céljaul főleg operette darabok előadását tűzte ki. A két zenekar között többször fordult elő súrlódás.

November hóban a táborban időző Huszár Andorina magyar vöröskeresztes kiküldött-nő előtt játszott a zenekar; díszes műsort nyújtottak át. Nevezett a zeneteremben tolmácsolta Ö Felsége üdvözetét és azon üzenetét, mely szerint nem óhajtja a tiszték szökését, mert avval csak saját maguknak és társaiknak ártanak. November 22-től 1917 január 2-ig nyilvános zenélés Ö Felsége halála miatt be volt szüntetve.

Január 27-én Vilmos császár születésnapja alkalmával a német csoport rendezett díszhangversenyt. A január 30-iki előadáson a zenekar felkérésére Renvers ezredes táborparancsnok Dr. Boldis karmesternek egy ébenfa-mahagóni és mamuth-csontból készült karmester-pálcát adott át egyéves működésének emlékéül.

Februártól minden két hétben esténként szónáta előadásokat tartottak, nagy érdeklődés mellett. Március-áprilisban néhány ingyen előadás a legénység szórakoztatására. Április 27-én Mohamed születésének évfordulója alkalmából a török zene- és énekkar szerepelt először. A zenekar állott: 7 hegedűs, 5 mandolin és gitár, 1 klarinét és 1 zongora; az énekkar 15 tagból.

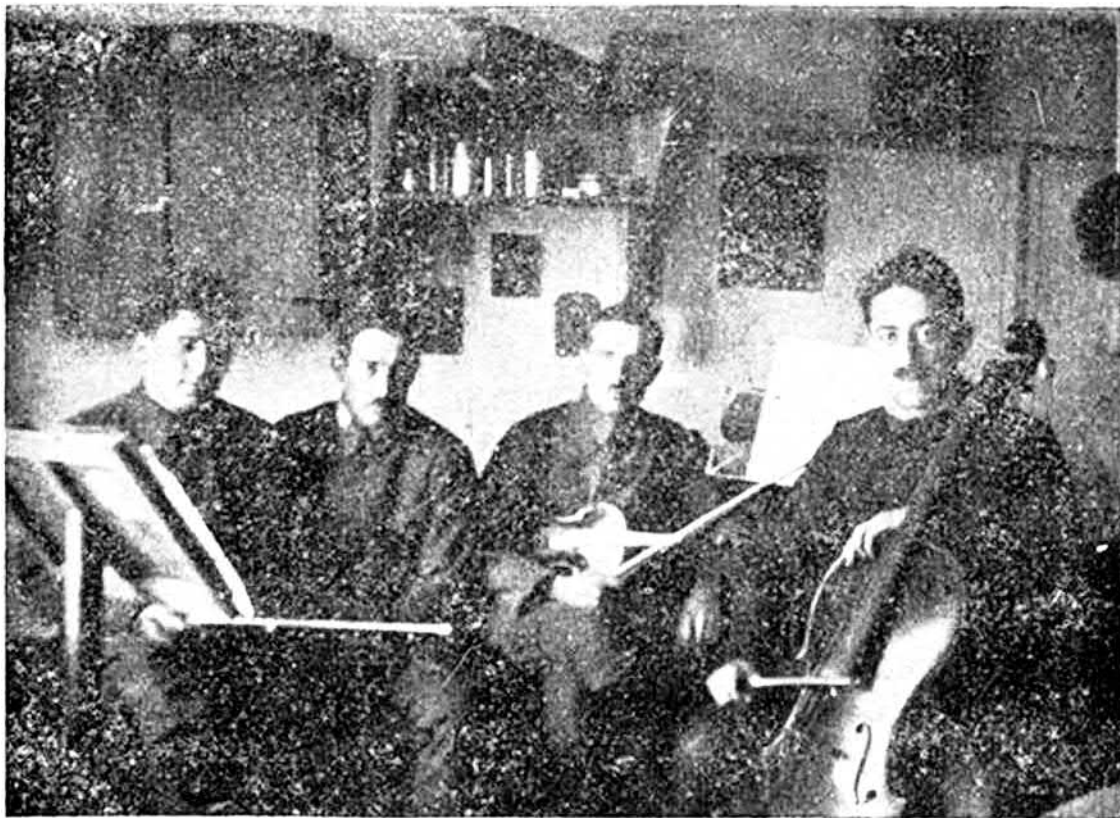
1917 májusban az orosz forradalom hatása alatt 2 legénységi klarinétos minden előzetes bejelentés nélkül a városi orosz zenekarba jelentkezett. Boldisnak még aznap sikerült pótlásról gondoskodni. Július 12-én gróf Bonde svéd vöröskeresztes kiküldött tiszteletére a zenekar, a két tiszt dalárdával együttesen hangversenyt rendezett. Ez alkalommal két új hangszer is szerepelt, mindkettő a táborban készült: 1 nagybőgő és 1 nagydob.

Augusztus 17-én Ö Felsége IV. Károly király születésnapja alkalmából Brändström Elza k. a. és Heidenstammé vöröskeiesztes urhölgyek jelenlétében díszhangverseny, mindkét dalárda bevonásával. A zenekar megnagyobbított létszám mellett előadta Liszt II. Magyar rapszodiáját és a Rákóczy indulót. 10 1. hegedű, 12 II. hegedű, 4 brácsa, 4 cselló, 3 nagybőgő, 2 fuvola, 1 pickoló, 1 oboa, 3 klarinét, 1 sadofon, 2 kürt, 2 trombita, 3 posaune, 2

bariton, kis- és nagydob, triangli, cintányér és harangjáték, összesen 55 tag szerepelt. Október 17-én a Stern zenekar megszűnt.

Magyar színház zenekara.

Melles quartette.

1918 január 1-én a szinfonikus zenekar 2 éves fennállását, különösen az alapját képező Melles-négyes működését ünnepelte,

mely alkalommal Dr. Boldis karmester beszéd kíséretében átnyújtotta a négyes tagjainak és Dr. Kasicsnak, mint a négyest kísérő zongoristának a tábor kamarazenét kedvelő tisztjeinek ajándékát: Muhits Sándor iparművész által készített plaketteket.

Magyar színház zenekara. Január 27-én Vilmos császár születésnapjának ünneplése. Május 24-én az invalidus szállítmánnyal többen elmentek, néhányan már előbb megszöktek, miért is a zenekar eddigi kereteiben tovább nem működhetett. Dr. Boldis átvette a magyar színházi zenekar vezetését is. Augusztus 16 és 20-án ünnepi előadás Ö Felsége IV. Károly király születésnapja, illetve Szent István ünnepe alkalmából. Október hónapban nem volt nyilvános előadás, mert a zenebarakba ideiglenesen újonnan érkezett tiszteteket helyeztek el.

dr. Boldis synphonikus zenekara.

1919 január és februárban a zenekar két ízben a városban hangversenyzett. Júniusban rendezte a szinfonikus zenekar 100-ik nyilvános hangversenyét. Október 25-én utolsó hangverseny a tiszti színházban. Novemberben sok tisztet kelet felé szállítottak, decemberben közeledtek a vörösök.

1920 január 6-án újból vörös uralom!

Ezek a tiszti zenei életnek főbb mozzanatai. A második vörös uralom beálltával kitört kiütéses tifuszbajrány minden csoportosulást kizárt, a helyiségeket oroszok foglalták el, a tábor zenei kultúrélete megszűnt.

Legénységi zenekar és színház. 1916 tavaszától a keresztény ifjak egyesületének támogatása mellett a földbarakokban elhelyezett legénységnek is volt egy kisebb zenekara, mely a legénységi színházban, valamint ünnepélyes alkalmakkor és később az orosz legénységi színházban is szerepelt. Ugyancsak a legénységnél alakult meg először egy német, később egy magyar színtársulat is, mely az ezen célra berendezett 28. sz. földbarakban időnként magyar és német előadásokat tartott. A szükséges pénzt a keresztény ifjak egyesülete bocsátotta rendelkezésre és segítette a kellékek beszerzésében.

Legénységi színház. „Falu rossza“.

A legénységi színtársulat időnként a kórházban is játszott a betegek számára, valamint vendégszerepelt a tiszti színházban is.

A színháznak tagjai közül néhánynak nevére még emlékszem: Bakó Károly (nőiszerepek), Krasovszky Dezső (csehek 1919-ben agyonlőtték) Gyulay Károly, Lübke Ferenc, Zsolnai Béla, Kálmán Ármin, Perczel Nándor, Zelnik Gyula, Torma József, Claszi Dezső, Kerekes Kálmán és Béla, Bruckner Albert (iparművész, diszletkészítő) stb. A társulat 1918 őszén oszlott fel, midőn a tagok díszes emléklapot kaptak a földi barakok fametszetével.

c) Színház.

Tiszti színház. Már 1916 őszén összeállónak a hivatásos színészek a műkedvelőkkel és „Thália“ név alatt egyesülve néhány színelőadást rendeztek. Az oroszok azonban akadályokat gördítettek, nem volt megfelelő helyiség próbákra és előadások tartására, miért is az egyesület működését hamarosan beszüntette.

Az 1917 nyarán megnyílt tiszti színház megalakulását és teljesítményét közlendő, felkértem egy volt operette-primadonnánkat,

Színház függönye.

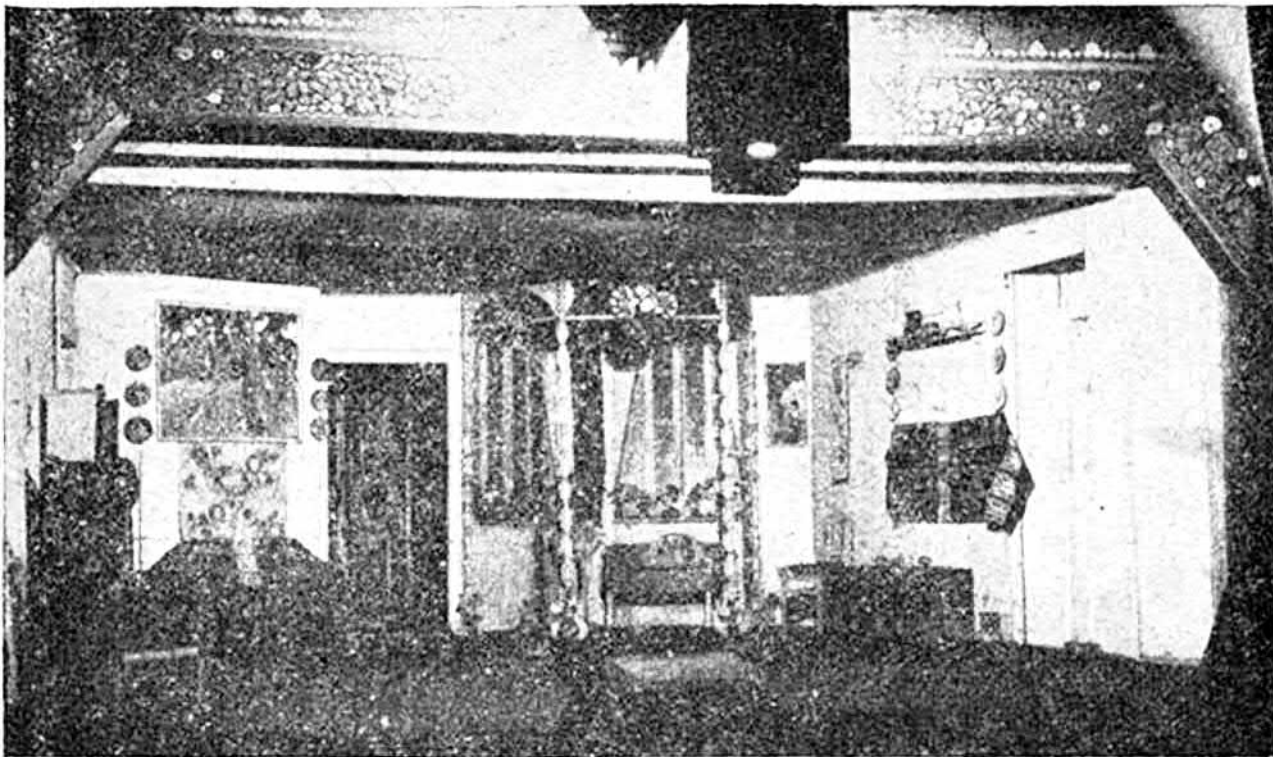
hogy bocsássa rendelkezésre erre vonatkozó memoárjait, mert nekem ott egyéb elfoglaltságom miatt nem volt alkalmam a kulisszák titkaiba bepillantást nyerni. Élvezettel hallgattam ugyan őket, de csak mint fizető néző voltam velük közelebbi összeköttetésben.

Ami tehát ezután írva vagyon, azt az illető (nevét nem árulom el) mondta el, annak előrebocsátása mellett, hogy ő is csak fejből állította össze emlékeit, miért bocsánatot kér, ha valakit, vagy valami fontosat kihagyott volna.

Hosszú ideig tartó utánjárás után 1917 év tavaszán megengedte végre az orosz táborparancsnokság, hogy a hadifoglyok

színházat állítsanak fel maguknak, természetesen saját költségükön. Erre a célra átadták a -tábor nyugati szélén — a tábort körülfogó deszkakerítésen kívüleső — két kőbarakot, amelyek állítólag ágyuszinek voltak. Kikötötték azonban, hogy a kerítést a hadifogoly tiszteknek kell egy nap alatt áttenni, úgy hogy a két színháznak szánt épület a kerítésen belül essen.

Mikor az engedély végre megvolt, az akkor már együtt lévő magyar és német színtársulat tagjai, azonkívül sokan még a táborból hozzáláttak a kerítés átrakásához. Június 7-én egésznap munká után sikerült a kb. 200 méternyi kerítés darabot áthelyezni és azután megkezdődött a barak berendezése. A munkálatokat

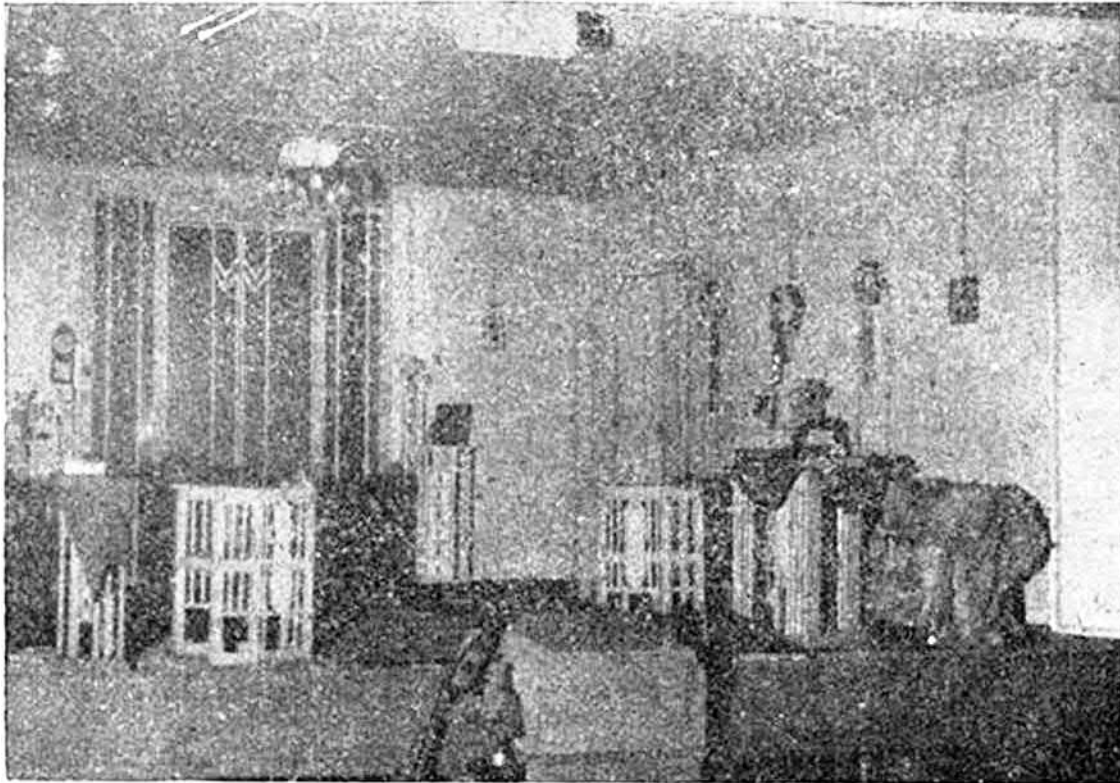
„Obsitos“ magyar szoba díszlete.

Bercsényi István építész vezette, akinek a mellékelt tervei alapján készült a színház.

Hatalmas munka volt az elkészítés, de megvolt az öröm, mert minden porcikáját maguk a tisztek csinálták. Legnehezebb munka volt a nézőtér rézsútos — amphiteátrális — feltöltése. A zenekar részére megfelelő helyet mélyítettek, az ott nyert földdel töltötték fel a nézőteret. Ugyancsak kiemeltek egy 16 méter hosszú folyosót a színpad alatt a zenészek közlekedésére. Igen szép volt, hogy a tisztitábor majdnem minden tagja részt vett az építési munkálatokban, ha másként nem, hát egy talicska földet hordott, vagy meggyalult egy deszkát stb. Nagyon kedves jelenet és a

fiatalságra serkentő volt, amikor öreg urak, magasrangú törzstisztek egy-egy talicska földet toltak, hogy ők is kivegyék részüket a színházépítés munkájából.

A nézőtéri munka és a zenekari hely süllyesztése után a színpad berendezésére került a sor. Ennek a felállítása és berendezése már inkább igényelt szakértői munkát, de még mindig jutott laikusok részére is elég munka. Az asztalos-, lakatos-, kárpitos-, kulisszafestés stb. munkáit tiszték végezték. A munkálatok alatt a magyar és német színészcsoporthoz, valamint a zenekar megkezdte próbáit.

Díszlet a „Testőriből”.

A színház igazgatója (úgy a magyar, mint a német résznek) Rihmer István huszárörnagy volt. A magyar csoport művészi részét Mészáros Sándor f. hadnagy, a Nemzeti Színház tagja vezette. Első előadásnak magyar részről: „Iglói diákok”, német részről: „Lumpátius Wagabundus” volt előkészületben.

Mindkét csoportnak első időben egy karmestere volt: Müller Richard osztrák repülő főhadnagy, míg a műszaki munkálatokat is mindkét részről egy ember: Bercsényi István építész vezette. A színház függönyét Petrányi iparművész festette. A kulisszákat első időben zsákokra festették, később összeragasztott papíros-lemezekre. Első ízben Muhics Sándor iparművész festette

a kulisszákat, később Farkas Imre iparművész, aki a papir-lemezeket is alkalmazta.

A színdarabok nagyrészt, különösen az operettek librettóját, emlékezet után állították össze. A drámai darabok majdnem mind eredetiben voltak meg. A zenés darabok zenéje csak zongora-kivonatokban állott rendelkezésre és így azok hangszerelése óriási munkát adott, de miután kiváló elméleti és gyakorlati zenészeink nagyszámban voltak, a zongora-kivonatoknak zenekarra való átültetése elsőrangú, mondhatni sokszor mestermunka volt. Különösen: Leány vásár, Elvált asszony, Hoffmann meséi, Faust I. felvonása voltak kiválóan hangszerelve.

„Tatárjárás“.

Az első magyar előadást, „Iglói diákok“, 1917 júl. 17-én tartották. A többi darabok a magyar társulatnál nagyjából a következő sorrendben: A királyné apródja, Öt hijján, Jó bíró, Bolondos szivek, Farkas, Annuska, Próbaházasság, Vengerkák, Hoffmann meséi I. felvonás, Faust I. felvonás, Tatárjárás, Ő Fensége kalapja, Halló, Leányvásár, Ördög, Taifun, A testőr, Anatol, Luxemburg grófja, Vig özvegy, Elvált asszony, A tolvaj, Limonádé ezredes és még egy-két darab, amire nem emlékszem.

Német társulatnál: Lumpátius Wagabundus, Flachsmann, Gnadenbrot, Bibliothekar, Journalisten, Er braucht eine Frau,

Recklandieb, Sön Windhund, Opferlam, An dér schönen blauen Donau, Im Dalles, Fledermaus, Morál stb.

Legnagyobb sikerű darabunk volt a „Tatárjárás” mely közel 50 előadást ért meg. A drámai előadások közül különösen kivált az „Ördög” és a „Testőr”. A színház művészi értékben a drámai előadások terén akkor emelkedett igazán magasra, amikor Zátony Kálmán, a Vígszínház tagja és Földényi László, a Nemzeti Színház ösztöndíjas tagja (jelenleg a Vígszínháznál) a táborba érkeztek.

A darabokat rendezték: Mészáros Sándor, Vass Jenő, Lóránt

Korner Imre.

Kollár László.

Vilmos, Földényi László. A drámai előadásokban kiváló szereplők voltak: férfiszereplők: Zátony Kálmán, Földényi László, Vass Jenő, Lóránt Vilmos, Gábor Ernő, Berecz Vilmos, Maróthy Gyula; női szereplők: Kerner Imre, Veresek Gyula, Kollár László stb. Az operettekben kiváltak: Steiner tenorista, Dobos László, Vass Jenő, Berecz Károly, Békeffy Jenő, Benkő Bálint, Gábor Ernő, (jelenleg a Városi Színháznál); mint női szereplők: énekes szerepekre Magda Elek, szubrett Tóth Gábor, komika Lengyel József, Porupzky György stb.

Egy-egy darab előkészülete, próbái sokszor egy-két hónapig tartottak. Nagyobb darabokhoz, pl. Luxemburg grófja, Elvált asszony, Ördög, Testőr egészen új kulisszák készültek művészes kivitelben. Legszébb berendezése volt a Luxemburg grófja II. felvonásának és a Testőr L, II. felvonásának, de a Tolvaj hálószobája is gyönyörű volt.

A férfiruhákat úgy kölcsönöztük vagy vettük, a női ruhákat pedig saját magunk csináltuk a városból vett anyagokból. Különösen Kollár Lászlónak volt kitűnő ízlése a ruhák készítéséhez. Egy-egy belépőt, estélyi-ruhát megirigyelhette volna akármelyik hölgy is.

Tóth Gábor, Gábor Ernő.

Magda Elek

Világítás petróleum-gáz volt mindvégig, bár villanyvilágítást próbáltunk beszerezni, de a megvásárolt kis motor nem volt kifogástalan állapotban, miért is a villanyvilágítás és ezzel együtt a mozgósínház terve csak kísérlet maradt.

Az egyes darabok hirdetése művészek által készített plakátokon, majd színlapokon történt. Hogy milyen keresletnek örvendtek egy-egy előadás jegyei, arra igen érdekes példa volt az, hogy a Tatárjárás, Luxemburg grófja nyári előadásai előtt, egyesek fekvőszékeiket a színház bejárata elé helyezték és egész éjszaka a szabadban aludtak, csak hogy a reggeli pénztárnyitáskor első lehessenek. Télen persze ez már nem mehetett így, de még a legnagyobb hidegben is hosszú sorban álltak fogolytársaink a jegypénztárnál.

A fűtés igen nagy gondot okozott a színház vezetőségé-

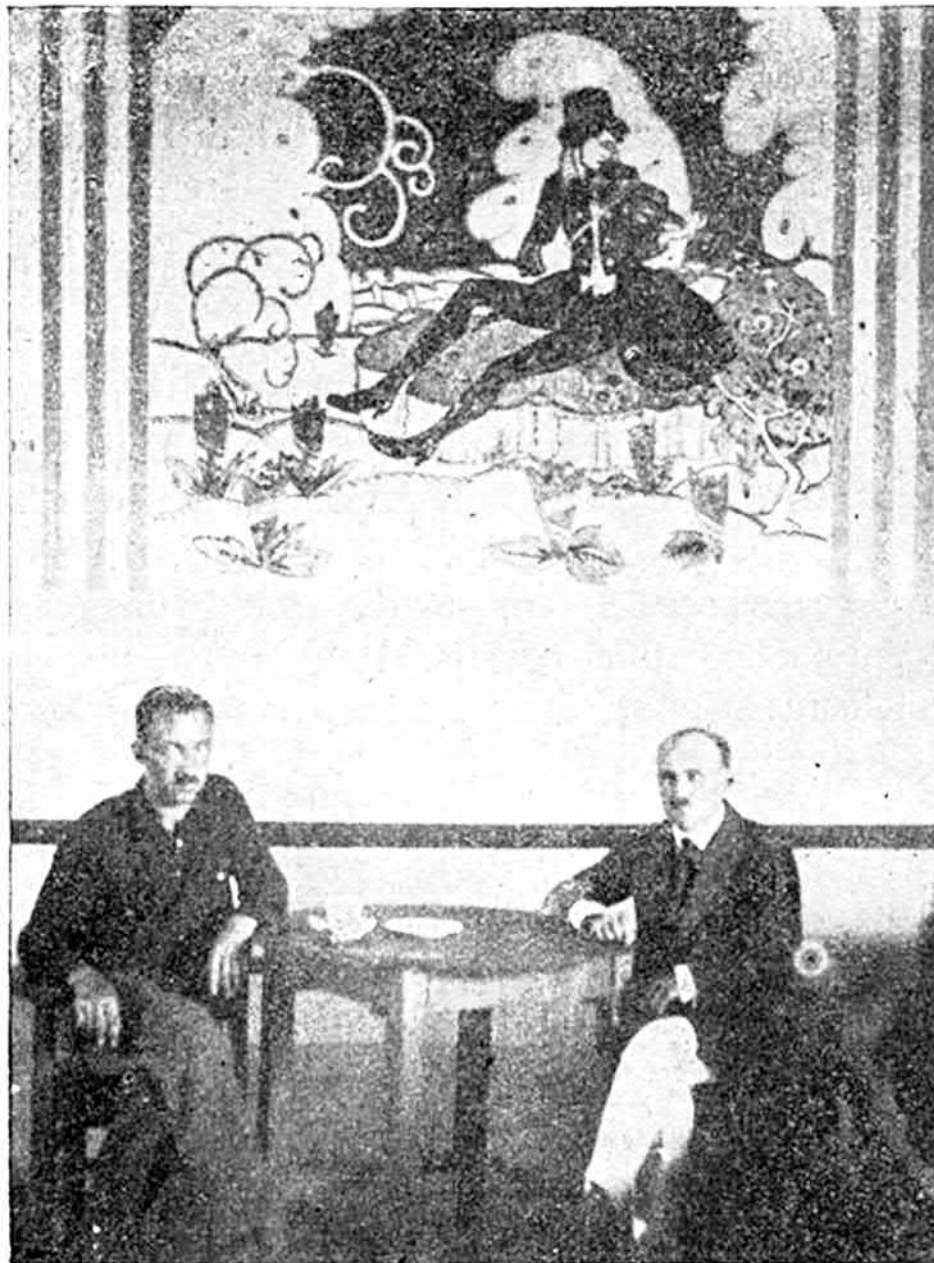

Ballet.

nek. Az első hónapokban csupán a puszta kőépület állott, amelynek óriási ajtajain egyenesen a nézőterre lehetett jutni. Így természetesen a fűtés lehetetlenné vált. Segítettünk magunkon úgy, hogy a kőépület egyik bejárati oldala elé egy előcsarnokot építettünk, amelynek egyik része azután öltözőül, ruhatárul és díszletraktárul is szolgált. Evvel javítottunk a fűtés lehetőségén, mert az előcsarnok védte magát a nézőteret és így a kályhák melege

a nézőteret melegítette. Rendes színházi buffet volt, hol különféle ételek és italok állottak a közönség rendelkezésére.

Hogy milyen munkát végeztünk elmondom az én színházi szereplésemet, amiből kivehető a magyar társulat munkája, bár én leginkább csak az operettekben vettem részt. Kezdtem az Iglói diákokkal 1917 július 17-én és 1918 november 13-án már szá-

Színházi buffet.

zadszor léptem fel. A száz előadás elosztása: Iglói diákok 6, A királyné apródja 5, Öt hijján 7, Jó bíró 6, Bolondos szivek 13, Annuska 6, Próbaházasság 15, Vengerkák 6, Hoffmann meséi 6, Tatárjárás 24, Halló 2, Leányvásár 6. 1919 július 17-én a színház 2 éves fennállásának ünnepe egyúttal az én 200-ik fellépésem is volt, beleszámítva a német társulatnál, Fledermausban tör-

tént vendégszereplésemet is. Ha ezekhez hozzávesszük a prózai darabokat amelyekben nem léptem fel, úgy a két színházi esztendőre legalább 300 előadás esik a magyar társulat részéről.

Általában négyes turnusokban játszottunk. Négy előadás egymásután magyar, négy előadás német. A próbák eleinte a raktárépület próbaszínpadján, majd pedig a nagyszínpadon folytak. Sokszor egész éjszakán át próbáltunk, hogy a darabot idejében kihozzuk.

Eddig a primadonna elbeszélése. Én még hozzáfűzöm a következőket. Egy Ízben a törökök is tartottak előadást; továbbá néhány eredeti darab helyi szerzőktől is szerepelt a műsoron. A tiszti színházat a legénység is látogathatta, részükre időnként ingyen előadásokat tartottak, viszont a legénységi szintársulat is vendégszerepelt a tiszti színházban. A színházban 474 ülőhely volt. A jegyek árai kezdetben 20 kopekától 1 rubelig, később főleg bérletek, emelkedő árak mellett 1—4 rubel között, négy előadásra. Volt A, B, C bérlet, oly nagy volt a kereslet.

1917 okt.—dec. volt 45 magyar előadás, 12763 látogató, 3206 rubel bevétel; 1918 jan.—márc. volt 46 magyar előadás, 15556 látogató, 8888 rubel bevétel. 1920 januárban a hadifogoly szintársulatok feloszlottak, a színházi épületünkben később oroszok játszottak.

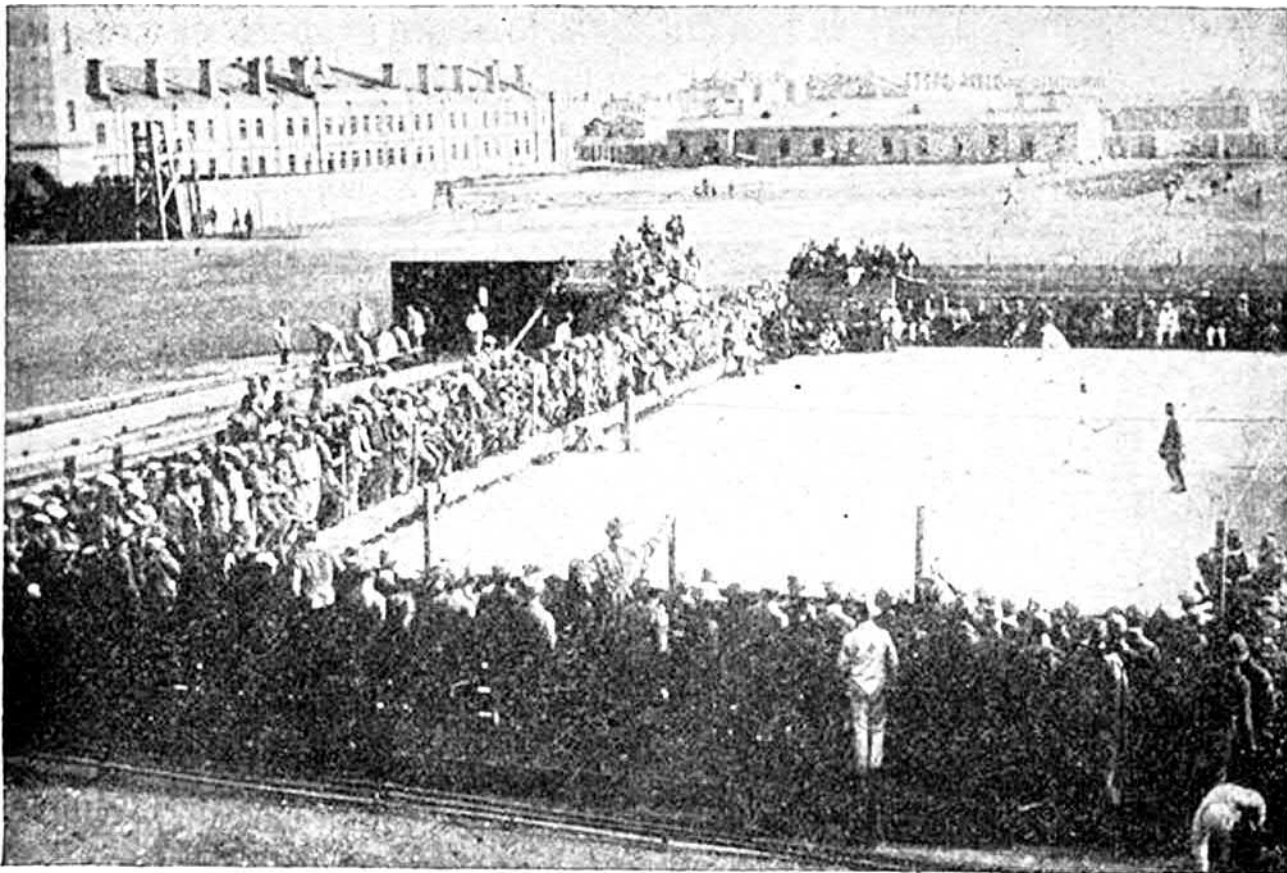
III. Sport.

A hadifogság egyhangú életében derűs változatosságot hozott a sport a maga elevenségével. Amint a hosszú szibériai tél lehetővé tette, a hadifogoly tiszték már otthon is sportolt társaik vezetésével alatt nekiláttak a gyakorlásnak. A tisztikar, mely a hosszú tél szigora alatt hónapokig a szobába volt zárva, belátta, hogy elengedhetlenül szükséges az elpuhult izmoknak, a mozgástól elszokott szervezetnek a sportolás. Mindig többen és többen, ifjak és öregek csatlakoztak az úttörőkhöz. Egymásután alakultak egyesületek, melyek egymással versenyezve végül is elérték céljukat s előmozdították a tisztikar testi épségének megőrzését. Egyúttal a gyakran rendezett nyilvános futball mérkőzések, atlétikai, tenisz, torna, vívó, birkózó, ököllabda stb. versenyek tarka változatossága kellemes időtöltés volt azok részére is, kik maguk ténylegesen nem is vettek részt bennük.

A. F. C. Atlétikai és Futballclub. Legelőször 1915 február havában alakult egy 25—30 tagból álló egyesület a futball spor-

tolására. Az orosz hatóság engedélyével a kijelölt téren már március hóban megkezdődtek a gyakorlatok. A folyton szaporodó tagok létszáma, de meg a valószínűség a hosszabb ittmaradásra arra készítette a fejlődő egyesületet, hogy a futballon kívül a sport egyéb ágazatait is bevezesse, mely célból arra alkalmas téren pályát rendezett be atlétika és futbal számára, tornatérrel és két tennispályával.

1915 május elsején volt a megnyitás, mire hamarosan az osztrákok és birodalmi németek is alakítottak futbalcsapatokat és sokan beléptek az egyesületbe is. Az egyesület tagjai tanítot-

Lawn-tennis verseny.

ták és vezették be a török tiszteket a sport különféle ágaiba. Az egyesület felvette az A. F. C. címet.

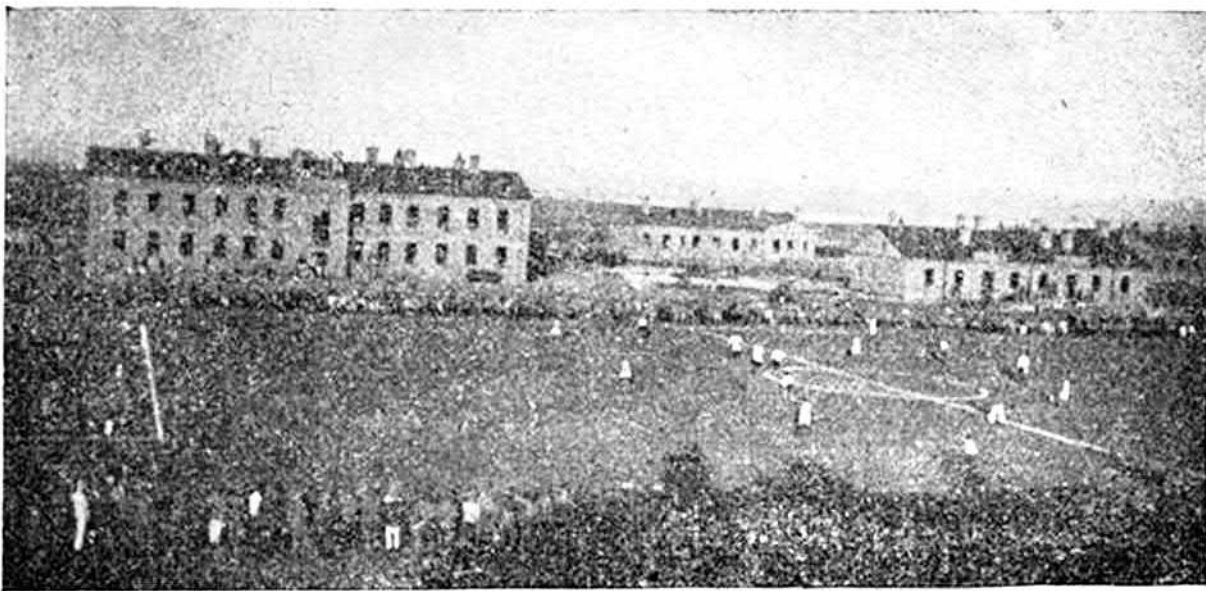
1915 augusztus 18, 20 és 22-én voltak az első nyilvános ünnepélyes versenyek, díjak és emlékérmek kerültek kiosztásra.

1915 szept. 15-én volt az utolsó játék. 1916 tavaszán új pályát kellett berendezni az egyik földbarak előtti téren, mert a régi pálya az összébb vont örvonalon kívül esett. Az új pályát is rövidesen fel kellett hagyni, mert 1916 július 28-án a tisztok a bekerített területre internáltattak, mely területeken belül azután az

egyesület a későbbben alakult 33 sportklubbal együtt használt egy pályát. A tagok létszáma 450 főt is elérte. Ez az egyesület volt tehát a tulajdonképeni megalapítója a gorodoki sportéletnek.

Przemysliek sportegyesülete, később 33 futballclub. 1915 május 27-én ideérkezett, többnyire Przemysiben fogságba került tisztek, egy külön egyesületet alakítottak a futball, de főleg az atlétika gyakorlására. Vívást fabotokkal, tornát, teniszt, birkózást stb. gyakoroltak pályájukon, melyen csakhamar nyilvános mérkőzést is rendeztek.

Mínthogy 1915 őszén sok új tiszt érkezett a táborba, az egyesület 33 F. C. név alatt újból alakult és pedig 1916 évben csakis a futball, míg 1917 évben újból valamennyi sport és atlétika művelésére. Az örvonal összébbvonása következtében az egylet

33 FC.: AFC.

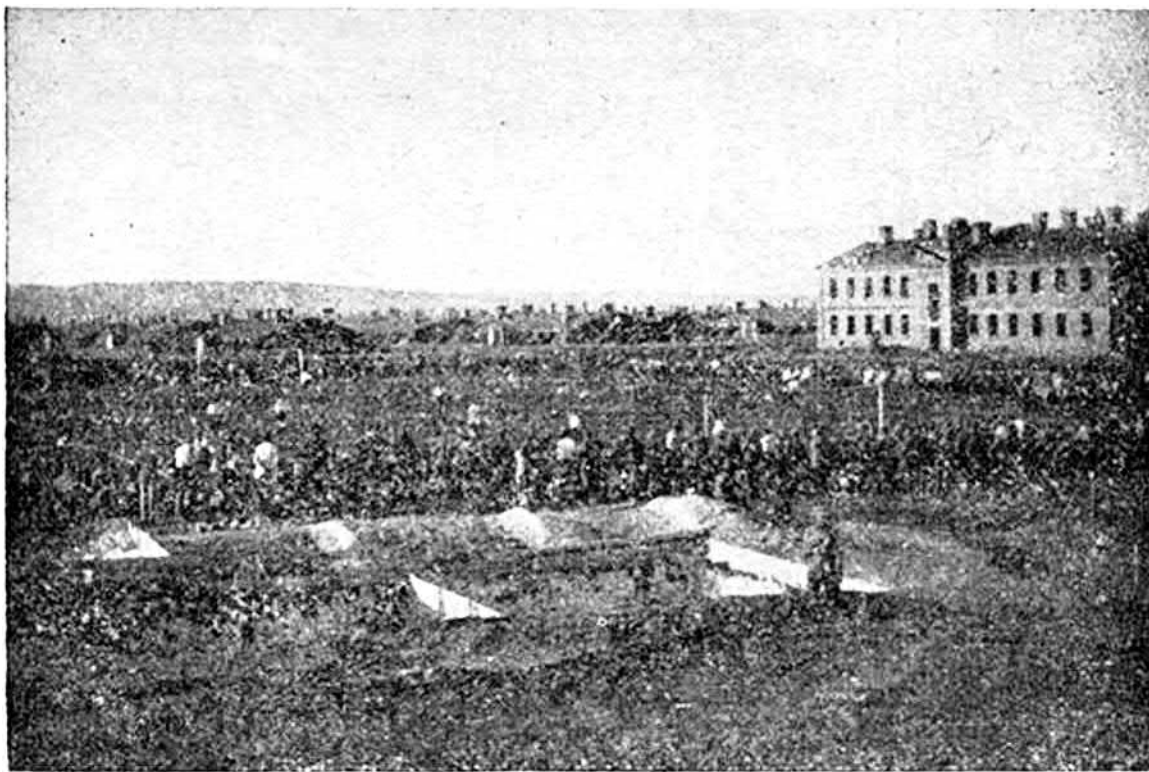
első berendezett pályáját kénytelen volt elhagyni és a bekerített tiszti táborban zuhannyal ellátott új pályát rendezett be a tagok részére. Télen át a tennispályát jégpályára alakították át. Tagjainak létszáma 350 főt érte el.

M. A. C. Magyar Atlétikai Club később: M. A. F. C. A M. A. C. egyesület 1916 április hóban alakult meg. Az alapszabályok szerint az egyesület célja: „A jelen mostoha körülmények között alkalmat adni a magyar tisztikarnak testi erő fejlesztésére, az egészség ápolására, nemes férfias szórakozást nyújtani, egy egészséges közszellemen, korrekt, melegszívű modorban megnyilvánuló bajtársias és testvéri érzésen felépült egyesület keretein belül.”

Az egyesület elsősorban atlétikával foglalkozott. A nem magyar tisztok mint vendégek tevékeny részt vettek a munkában. Egy atlétika pályát először a földkunyhók melletti szabad téren, majd a bekerített tiszti területen rendeztek be.

Nyílt és háziversenyek után 1916 augusztusban a „Magyar Tisztek Nemzetközi Sportünnepélyét” tartották, midőn a nyerteseket a magyar törzstisztek által adományozott ezüstérmekkel tüntették ki. Az érmek 5, 2 és 1 koronás magyar ezüst pénzek voltak, melyeket egyik oldalukon lecsiszoltak és felírással láttak el.

A nyáron berendezett napfürdő helyén egy földbe sülyesztett fűthető kunyhó mint téli sportház állott a tagok rendelkezésére,

33 FC. (Háttérben főklbarakok).

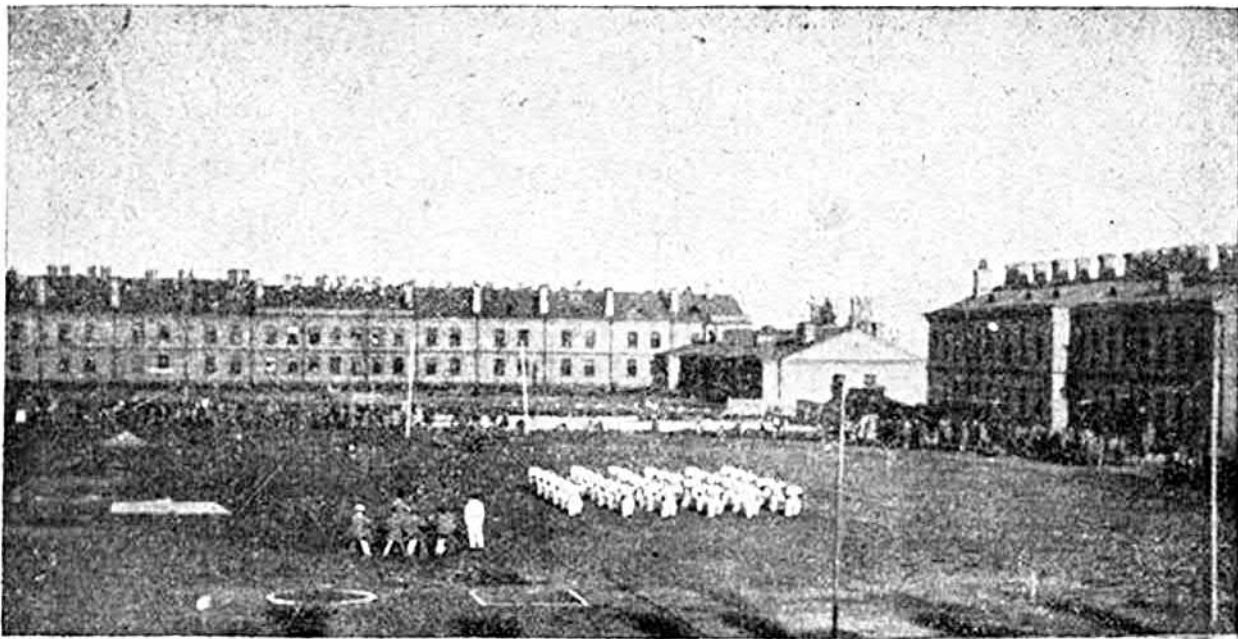
akiknek száma az évad végén az 500 főt meghaladta. 1917 évben az egyesület a futballt is felvette programjába, miért is nevét M. A. F. C.-re (Magyar Atlétikai és Futball Club) változtatta.

A német osztrákok „Theodor Körner” torna- és sportegyesülete. A „Theodor Körner” egyesület 1916 év nyarán több önállóan kisebb csoportokban tornászó és sportoló társaságok egyesüléséből alakult, melyek eddig a tábor különböző területein dolgoztak, de a tisztoknak a bekerített területre való bezárása után egy egyletbe és egy sporttérre tömörültek, mely sportteret az egylet nagy költséggel és fáradsággal mintaszerűen berendezte.

Az atlétika valamennyi ága mellett főszólyt a szertornára és szabadgyakorlatokra helyezték. Napfürdő, tus, télen korcsolyapálya állott a tagok rendelkezésére; télen a tagok részére általános érdekű előadásokat is tartottak. Az egyesület számos házi és nyílt versenyt rendezett, időnként részt vett a tábor többi sportegyesületei által rendezett versenyen is. Tagok létszáma 500-on felül.

Az itt felsorolt atlétikai és sportegyesületeken kívül voltak még kisebb csoportok, társaságok, melyek kuglizással, ököllabda-játékkal töltötték el idejüket a szabadban, minthogy a bekerített terület oly sok tiszt részére kevés más mozgási szabadságot nyújtott.

Áz összes egyesületek egészséges, erős test fentartásához

Csapattorna zenére.

minden tekintetben hozzájárultak. Folyton változó viszonyok következtében új és új sportpályákat kellett nagy költséggel létesíteni, bár a pálya elkészítését és folytonos rendben tartását a tisztok maguk eszközölték, minthogy erre a célra legénység nem állott rendelkezésre. Emellett az egyesületek igen sok alkalommal a versenyek jövedelmét jótékony célra fordították. Így 1917 évben augusztus hóban az összes egyesületek bevonásával rendezett nagy sporthét összes tiszta jövedelmét augusztus 17-én a legénység étkezésének feljavítására fordították.

Mindenesetre a mindinkább rosszabb megélhetési viszonyok, a szükséges szerek drágasága vagy teljes hiánya, de főleg a rohamosan gyengülő táplálkozás a sportkedvre, de főleg a sportbeli

teljesítményekre nagy befolyással voltak és csökkenést mutattak. A birodalmi német és török tisztek több egyesületnek voltak tagjai, a nyilvános mérkőzéseken részt vettek és azonkívül közösen egy külön sportpályát is tartottak fön.

Sport a legénységnél. A hadifogság első hónapjaiban, míg saját tisztjeink voltak zlj-, század- és szakasz-parancsnokok, az egészség fentartása céljából naponta tartottak a legénységgel a hideg időjáráshoz mérten hosszabb-rövidebb idejű testgyakorlatokat. Pár hét múlva ezeket a katonai gyakorlatokat az oroszok beszüntették, a századok legénysége a napi szolgálattevő századtiiszt vezetése alatt együttes kötelező sétát végzett, mialatt az elhelyezési helyiséget szellőztették és emellett alkalom volt felváltva azoknak is a szabad levegőn tartózkodhatni, kiknek köpenyegük egyáltalában nem volt.

1915 tavaszán a melegebb idők beálltával labdákat szerezünk be, később futball és füleslabdát is, hogy a legénység minél többet a szabadban tartózkodjék, egészséges rugalmasságát fentartsa és ne tartózkodjék állandóan az amúgy is zsúfolt szállásán.

1915 nyarán a kiütéses tífuszjárvány után az egészséges embereket munkára küldték csak munkaképtelenek és lábbadozók maradtak vissza és így bár a legénység élénk érdeklődéssel nézte a tisztek sportmunkálatait, maguk abból csak kisebb mérvben vettek részt.

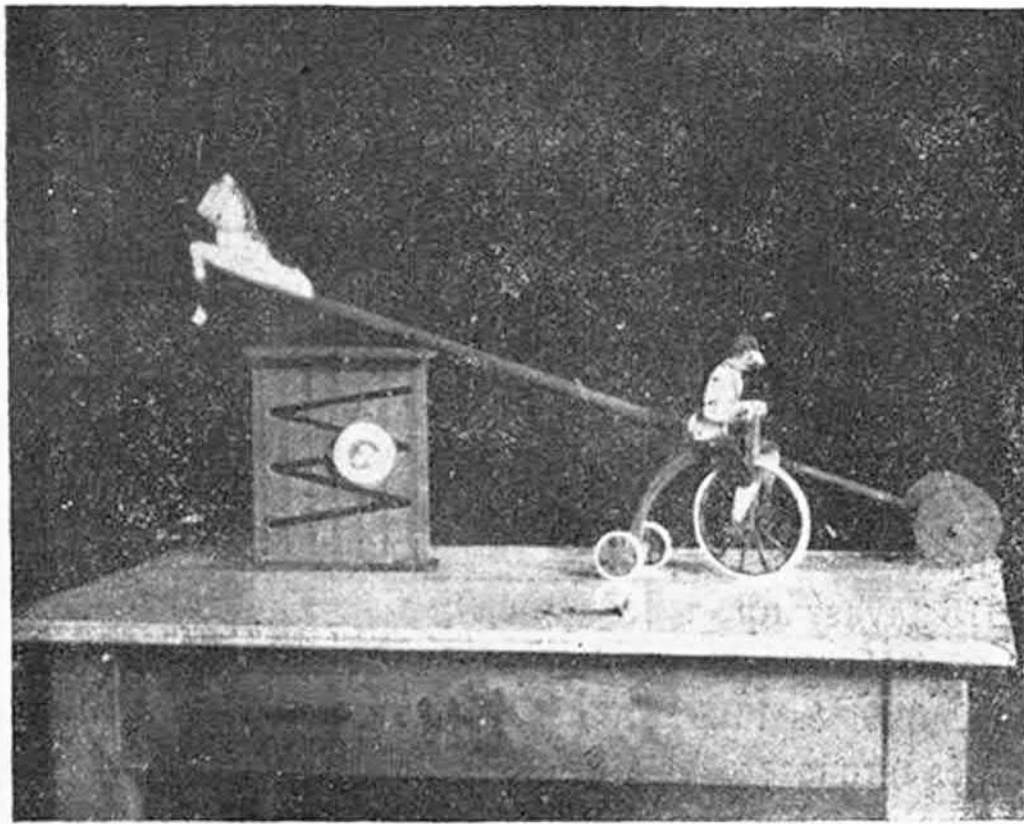
1916 tavaszától a Keresztény Ifjak Egyesületének, valamint a tisztikar támogatása mellett magyar-, osztrák-, német- futball-csapatok, ököl és füleslabdát játszó társaságok alakultak, kuglipályákat és tornaszereket állítottak fel. A legénység szívesen vette ezt a szórakozást és így elértük, hogy az emberek a nap legnagyobb részét a szabadban töltötték el. Kölcsönös versenyek, díjak adományozása, a tiszt pályák megengedett használata emelték a kedvet és nemes versengést. A bekerített területeken belül a tisztiszolgácul alkalmazott kevésbé munkaképes és gyengébb legénység részére a magyar bizottság napfürdőt is állított fel zuhannyal.

IV. Faragó- és asztalosműhely.

Faragó műhely. 1916 tavaszán a Keresztény Ifjak Egyesületének támogatásával többféle intézmény létesült, melyeket tisztek vezetése alatt egy legénységi földbarakban helyeztek el. A századoknál fafaragással, festéssel, emléktárgyak stb. készítésével

foglalkozó legénységet egy faragó-műhelyben egyesítettek, hol egyrészt az emberek megfelelő munkahelyet és szerszámot kaptak, anyaghoz könnyebben hozzájutottak, másrészt a készített tárgyakat könnyebben értékesíthették. Így az említett egylet több ízben összeszedte a készített tárgyakat, elküldte Stockholmba, hol azok jó áron keltek el.

Nemcsak a tisztek, de a vöröskereszt-kiküldöttek, valamint orosz tisztek és lakosság is szívesen vásárolták ezen műhely által készített emléktárgyakat, melyek megrendelés szerint, vagy a tisztek és legénység saját tervei szerint készültek. Főképen különféle

Játékgár készítményeiből.

festett, faragott vagy berakott dobozok, cigaretta- és szivartárcák, képek [és képkeretek, botok, hamutartók, pipák, fém- és csont-faragások stb. örvendtek nagy kelendőségnek.

A tiszteknek nagyrésze is foglalkozott különféle iparművészeti tárgyak előállításával, részben saját maguknak készítve emléket, részben pedig élelmzésük feljavítása céljából eladásra. Nem egy vitte művészi tökélyre a berakási munkát és e tekintetben Renvers ezredes volt az első között, kinek mamut-csont tájképeit a különféle missziók is elismeréssel és csodálattal szemléltek.

A faragó-műhelynek az oltárunk volt a legnevezetesebb teljesítménye, melyről már az „Istentisztelet“ fejezetben volt szó. Nemes faanyagot eleinte Krasznnojarszk városban szereztek be a foglyok, utóbb Irkutczkából, Charbinból, sőt Wladiwosztokból is. Legnagyobb becse volt a mamut agyarnak, mely Szibériában nagy mennyiségben kapható a legszebb színárnyalatokban, fehértől a feketéig. Ebből művészi díszek, rámak és képek készültek.

Kiállítás. A tiszték és legénység által sajátkezűleg készített tárgyakból, a hadifogság alatt szerzett gyűjteményekből (ásvány, növény, rovar, bélyeg, szivargyűrű stb.) valamint az egyes intézmények, u. m. bőr, szappan és szivargyár, ipari műhelyek, tanfolyamok stb. teljesítményét bemutató és feltüntető táblázatokból és készítményekből két ízben kiállítást rendeztek a beléptijegyek ára sok száz rubelt jövedelmezett a legénység segély-alap javára.

A faragóműhely 1918 januárig kb. 12.000 rubel pénztári forgalmat ért el.

Asztalos-műhely. A faragó-műhellyel egyidejűleg asztalos-műhelyt is állítottak fel. Az oroszok ugyanis kezdetben még adtak egy csupasz vaságy-állványt legtöbbször deszkák nélkül, de az összes egyéb legszükségesebb szobaberendezést, később még ágyat is, mindenkinek magának kellett saját költségen beszerezni. Azonkívül a tisztai mosóháznak és más egyéb intézményeknek is szükségük volt bútorzatra és berendezésre, miért is az asztalosműhelynek lett feladata az ez iránybani igényeket kielégíteni.

A Keresztény Ifjak Egyletének képviselője, Mr. Leonard legénységünk részére iskolákat kívánt berendezni és megkérte a műhelyek vezetőjét, csináltassa meg az asztalosműhelyben a kb. 100 fő részére szükséges padokat, székeket, asztalokat, szekrényeket, táblákat stb. Fedezetül az orosz parancsnokságnál hagyott e félra kb. 1000 rubelt. Ezután mint aki jól végezte dolgát elutazott más hadifogoly-táborba. Mikor néhány nap múlva több száz rubeles deszkaszámlát kellett volna kifizetni, az orosz gazdasági tiszt mindenféle kifogásokkal hozakodott elő, szóval nem fizetett. Szerencsére egyéb hadifogoly műhelyek némi saját forgótökével rendelkeztek már és összeadták a szükséges pénzt.

Mikor Mr. Leonard három hét múlva visszakerült s értesült, hogy az orosz akadémikusok dacára is kész az iskolaberendezés nem győzött eleget csodálkozni és hálálkodni. Attól kezdve nagy becsülete volt az osztrák-magyar hadifogoly tiszték gazdasági vállalkozásainak. Nagy gyakorlati hasznunk volt a jó véleményből, mert

Mr. Leonard gyárainkat és műhelyeinket tőle telhetőleg támogatta, amíg csak Amerika hadüzenete folytán be nem szüntette nálunk kiváló emberbaráti működését.

Az asztalos-műhelynek utóbb is akadt mindig dolga, a később létesült intézmények berendezéseinek elkészítésénél, valamint utóbb érkezett tisztek bútorzatainak előállításánál.

V. Legénységi műhelyek; munka a táborban, városban és környékén.

Legénységi műhelyek. A különféle mesterséghez értő legénységi állományú egyének egyenként és társaságban, amint és amíg azt a viszonyok megengedték, maguk is tartottak fenn különféle műhelyeket, mely munka egyrészt az illetőknek a megélhetését megkönnyítette, másrészt a nagy számban lévő tisztek szükségleteiket legalább részben az illetőknél fedezhették.

Szükség pedig volt mindenre, mert a táborba érkező tisztek legtöbbször a rajta lévő ruhán kívül más egyebet nem hoztak. Így hosszabb-rövidebb ideig a következő legénységi műhelyek állottak fenn: 1. Asztalos. 2. Bádogos. 3. Lakatos. 4. Szabó. 5. Cipész.

6. Kárpitos. 7. Kőműves. 8. Órás. 9. Hentes. 10. Fehérneműkészítő. 11. Mosoda. 12. Pék. 13. Kovács. 14. Könyvkötő. 15. Hangszerkészítő. 16. Üveges. 17. Kefekészítő. 18. Cukrász. 19. Szűcs. 20. Borbély. 21. Sapkakészítő stb. stb., azonkívül az ahhoz értő legénység mint nyelvtanár, szakács, masseur, kertész stb. nyert alkalmazást.

A műhelyek legnagyobb része anyagihiány vagy annak magas árai miatt fokozatosan megszűnt és csak egyesek tudták magukat végig fentartani. Az itt említett önálló kereseti forrásokon kívül a legénység megfelelő jövedelemhez jutott mint alkalmazott a táborban általunk felállított intézményeknél és mint tisztiszolga.

Ezenkívül az orosz építési osztály a hadifogság egész ideje alatt télen és nyáron néhány száz embert alkalmazott a táborban a félig kész épületek befejezésére illetve a még hiányzókat felépítésére. Megfelelő mesterségű egyének, valamint napszámosok jutottak ott állandó keresethez. Az illetőket rendszeresen fizették, külön voltak elhelyezve és megélhetési viszonyaik jobbak voltak a többinél.

Földkunyó tábor építése. 1915 július hóban kezdték az oroszok a földkunyó tábort építtetni a hadifoglyokkal. Az ács- és kőműves munka két orosz vállalkozónak volt kiadva, míg a

földmunkát az orosz építési bizottság saját számlájára végeztette. Eleinte fejenként napi húsz kopekát fizettek a földmunkásoknak, de később Hellen őrnagy közbelépésére a munkát akkordba adták ki a legénységnek és ezek érdekeinek képviselőjére, de főleg, hogy munkájukért a kiszabott fizetést megkapják, részünkről egy ahhoz értő zászlóst osztott be, ki a legénység fölött a felügyeletet is gyakorolta.

1915 júliustól 1916 januárig csak a földmunkások 10.000 rubelt kaptak munkadíj címén. 60 földkunyhó a legénység elhelyezésére (á 250 ember/ 5 konyhaépület, 2 pékműhely, 3 fürdő és 2 raktár épült ez idő alatt. Az emberek napi kereset 1 80—2 rubel volt.

1916 tavaszán a földbarak-tábor két oldalát mély és széles árokkal vették körül, mely munkálatokat akkord díjazás mellett szintén a hadifoglyok végezték. A munkálatokat az oroszok mint kényszermunkát akarták végeztetni, de miután látták, hogy így nem jutnak előre, fizették embereinket.

Minden más, a táborban orosz parancsra és ellenőrzés alatt végzett közmunkáért (pékek, kocsisok stb.) a hadifoglyok fizetést nem kaptak, csak egy része részesült némi élelmezési kedvezményben (több hús és kenyér).

Munka a városban és környékén. Hadifoglyok a városban kezdettől fogva szívesen látott munkások voltak. Hivatalok, intézmények, magánszemélyek, kereskedők és iparosok csak hadifogly munkást akartak és ha kezdetben csak fegyveres erőszaknak engedtek is a foglyok és mentek munkára, később már maguk kerestek oly szolgálatot, hol az ellátásuk jobb volt, vagy annyit kereshettek, hogy jobb és több élelmet vehettek maguknak.

Ebből kifolyólag 1917 végén kb. 3000 hadifogly dolgozott vagy vállalt szolgálatot a városban és annak közvetlen környékén, de a pontos létszámot sem mi, sem az oroszok nem tudták nyilvántartani, mert sok fogly más állomásról jött közvetlenül a városba és nem jelentkezett a hadifoglytáborban.

Emellett az urikocsistól a szemeteskocsisig, a privátszolgálatától tűzoltóig lehetett hadifoglyokat találni; kereskedők, iparosok, gyárok, hajók lehetőleg hadifoglyokat alkalmaztak. Voltak oly foglyok is, kik önálló, bár meg nem engedett kereskedést űztek, dugáruk értékesítését, továbbítását, ruházati és egyéb felszerelési cikkek vételét és eladását stb. eszközölték. Csak a fegyverszünet megkötése után visszatérő katonák kényszerítették a munkaadókat,

hogy legalább részben orosz munkásokat alkalmazzanak és a hadifoglyokat bocsássák el.

A táborban kb. 10.000 fogoly volt nyilvántartva, mint munkán lévő, tehát a legnagyobb része nem a városban, hanem közelebb-távolabb eső vidéken volt alkalmazva. A közelebb lévő csoportok állandó összeköttetésben maradtak a táborral, míg a távolabblévők sorsa a később beállott zavaros viszonyok miatt ismeretlenné vált.

Kezdetben egyes nagyobb legénységi munkáscsoportokkal a legénység érdekeinek megvédése céljából tisztek is elmentek, de az egyes vállalkozóknak nem tetszett a tisztek ellenőrzése és hamarosan elküldték őket.

Így az Acsinszk-Minusinszk városok közötti vasúti vonal építkezésénél és a vonalmenti különféle bányákban alkalmazott legénységnél 1915—16-ban több tiszt és orvos volt beosztva részben tőlünk részben Acsinszkból, de a tisztek nagyobb részét a vállalkozók hamarosan hazaküldték és főleg csak orvosok maradtak vissza.

A vasúti vonal építése több alvállalkozónak volt kiadva és a vállalkozók lelkiismeretén múlt a hadifoglyok sorsa. Ily munkáscsoportoknál hosszabb ideig tartózkodó Lux Raymond tábori lelkész, dr. Rudas József segédorvos, valamint Taussig Viktor zls, az ottani helyzetről jelentéseket küldtek be a táborba. Ezekből a jelentésekből értesültünk a külső munkán lévő hadifoglyokkal! bánásmódról, mely ha időnként és helyenként javult is, jónak, igazságosnak és rendszeresnek sohasem volt mondható.

Előfordult az, hogy a bányákban, gyárakban véletlen szerencsétlenség folytán emberek nyomorékká lettek, kik azonban sem végkielégítést nem kaptak, sem pedig a vállalat részéről havi segélyben nem részesültek. A pétervári legfelsőbb tanács 1916-ban kimondta, hogy munkás hadifoglyok mint önként szolgálatot vállalók kezelendők és nem mint szerződött munkások, tehát a munkásokat illető jogok reájuk nem vonatkoznak. Pedig dehogy voltak azok „önként“ beállott munkások, ily helyeken a szurony és-kancsuka volt a fő kényszerfegyver.

Egyes helyeken az emberekkel állandóan voltak kint tisztek éveken át. Zejtchammer osztrák fhdgy., egy hadapród és egy orvos néhány száz emberrel, több csoportban 1915 nyár óta Krasznojarszk város erdőiben favágással foglalkozott. Ott az embereknek.

elég jól ment a sorsuk, rendszeren kapták fizetésüket, az erdőkben maguk készítette házikókban laktak, önálló háztartást vezettek.

Egy üvegyárban igen hosszú ideig kint volt Silbermann Gyula segédorvos helyettes 60—70 emberrel. Az üvegyárból a hadifoglyok patikája és elárúsító helye néhányszor gyári áron szerezte be szükségleteit.

Dolgozó legénység keresete. Ami végül a dolgozó legénység keresetét illeti, erre nézve 1917 végén kb. a következők állottak fenn:

1. A földkunyhókban elhelyezett legénység kevés részének volt alkalmuk ott valamit keresni, csakis a tisztai mosodában és a legénységi műhelyekben alkalmazottak kaptak havi 12—26 rubelt.

2. A tisztai táborban elhelyezett legénység ebben a tekintetben jobban állott, mert a legtöbb tisztiszolga 4—6 urat szolgált ki és ezért havonta 12—18 rubelt kapott. Hasonló jövedelmük volt a különféle tisztai intézményeknél alkalmazottaknak, míg a pincérek és mesteremberek, kiknek létszáma aránylag csekély volt, havonta 45—60 rubelt, egyesek még többet is kerestek.

3. A városban dolgozó legénység kereset tekintetében több csoportba osztható:

a) Mesteremberek, főleg cipész, szabó, mészáros, molnár stb. a városban dolgozók kb. $\frac{2}{8}$ -ada havonta 120—150 rubelt keresett, de ebből lakást és étkezést kellett fizetni.

b) A munkán lévők kb. $\frac{2}{8}$ -ada mint fuvarosok, kocsisok, szolgák kaptak havonta 50—60 rubelt étkezés és lakás nélkül.

c) Kb. $\frac{2}{8}$ -ada megkeresett 15—20 rubelt és étkezést.

d) Az orosz hatóságoknál alkalmazottak kb. $\frac{2}{8}$ -ada kapott lakást és étkezést, de fizetést nem.

4. A város környékén dolgozó hadifoglyok keresete nagyon különböző és pontosan meg sem volt állapítható. A parasztoknál dolgozók nyáron lakás és élelem mellett 15—4 rubel napszámot is kaptak, de viszont télen csak csekély havifizetést, néha 3—4 rubelt. Az erdei munkások 30—50 rubelt, utmunkások 90—150 rubelt is megkerestek, sőt egyesek többet is, de ételmezésről mindenki maga gondoskodott.

Általában mondható, hogy a munkán lévő hadifoglyok megélhetési viszonyai kevés kivétellel rosszak voltak. Azok az emberek, kik látszólag sokat kerestek, keresetük legnagyobb részét a folytonosan dráguló élelmiszerre használták fel. A jobb ételmezé-

sen kívül oly élvezeteket is megengedhettek maguknak, mikről más közönséges hadifoglyoknak le kellett mondani.

Nem sok takarított meg pénzt és kevesen gyűjtöttek össze a rendes viszonyok mellett el nem érhető pénzüsszeget. Akkori időben még érezhető volt a törekvés: inkább a földbarakban egy szerény, semmittevő életet folytatni, mintsem dolgozni,

A hadifoglyok kultúrszerepe Oroszországban.

Mindezek dacára nem lehet kicsinyelni azt a befolyást, amelyet a munkán lévő hadifoglyok az orosz életre gyakoroltak. Ennek bizonyítására idézem a „Szibériai Újság“ 1919 február 1. számának „A hadifoglyok kultúrszerepe Oroszországban“ című cikkét, mely a következőket tartalmazza.

A világháború Oroszországnak is nagyszámú hadifoglyot szolgáltatott. A három év alatt, míg mi a Központi-hatalmakkal harcoltunk, néhány millió főleg osztrák-magyar hadifogoly került hozzánk fogságba. A hírlapok az utóbbi időben a polgárháborúval kapcsolatban, amelyben a hadifoglyok egyrésze tevékenyen szerepelt, sokat írtak a hadifoglyokról Oroszországban, de főleg katonai szempontból. A hadifoglyok szerepét a bolsevik csapatokban mint élő erőt állapították meg.

Fennáll még egy másik jelentékeny szerep is, melyben a hadifoglyok közreműködtek. Ez a kultúrszerep, melyet azonban sajnálatunkra eddig nem vettek figyelembe. Pedig ez igen jelentékeny és visszatükrödzik az orosz életben. Az állam munkaerejének mozgósítása tág teret nyitott a hadifoglyok munkaalkalmazásánál. Sok munkaágnál orosz állásokat külföldi foglyokkal töltettek be. Természetesen a befogadott magasabb kultúrnívónak mindenütt fel kellett tűnnie.

Oroszország földművelő^llam, miért is elsősorban itt a mezőgazdaságnál vált érezhetővé a munkaerők hiánya, miért is sokan a hadifogoly munkaerő alkalmazására tértek át. Kisebb parasztgazdaságok vezetése teljesen a hadifoglyok kezébe mentek át; ott hol a tulajdonos a fronton volt, sokszor a fogoly volt az egyedüli férfi a visszamaradt családnál. Természetesen ezek közül legtöbb csak éppen a kötelességét teljesítette, de mégis sokan lelkiismeretesen nekifeküdtek a munkának és az átadott gazdaságot nemcsak jó állapotban tartották, hanem azt meg is javították. A foglyok mint olyan államnak hozzátartozói, hol a mezőgazdaság magas fokon áll, annak kezelésében is megbízhatók voltak.

Eltekintve a mezőgazdaság terménymennyiségének csökkenésétől, gyakran meg lehetett állapítani a minőség javulását. Így például a Volga jobboldali területén a hadifoglyok a reájuk bízott gazdaságokban új művelési rendszert vezettek be és pedig a változó magrendszert az oroszoknál meggyökeredzett hármas földrendszer helyett. Mezőgazdasági statisztikából látható, hogy azon gazdaságokban, hol hadifoglyok dolgoztak, a gépek iránti követelés — mely eddig nálunk sohasem történt meg — nagy mérvet öltött, Rövid vonásokban ez volt a hadifoglyok szerepe mezőgazdaságunk javításánál.

Tegyük félre a tisztán anyagi kulturszerepet és tekintsünk az erkölcsire. A szerzőnek gyakran volt alkalmá oly parasztcsaládoknál megfordulni, hol a gazdaságot hadifogoly vezette. Rögtön érezni a kultúrában magasabban': álló ember nemesítő hatását; ottlétével hat a háziakra, hogy emberibb módon éljenek. Kevesebb lesz a piszok, alábbhagy a durvaság és ha a fogoly munkáját lelkiismeretesen végzi, úgy mindjárt érezni a gazdaságban egy képzetebb ember jelenlétét.

A hadifoglyok kulturszerepének több oldalú megvilágosítása után már csak néhány szó marad: azok befolyásáról a művészetre. Oroszország majdnem minden városában voltak hadifogoly tiszti-csoportok. Egymásután alakultak a kitűnő zenekarok, melynek tagjai szilárd zenei képzettséggel rendelkeztek. A hadifoglyok között jelentékeny erők mutatkoztak, akik a nyilvános fellépés engedélyének pillanatától kezdve legjobb zenészeknek, énekeseknek stb. bizonyultak. Mialatt a közönséggel a komoly zenét megismertették, nevelték őket és alkalmat nyújtottak jó zene élvezetére. Igaz, sok helyen a foglyok eredményük egyrészét a hadifoglyok iránti érdeklődés divatjának is köszönhetik. Mégis elkeli ismerni, hogy zenekaruk és szólistáik mindig magas fokon állottak. Krasznajarszki közönségünknek még eléggé emlékezetében van a hadifogoly Melles és Boldis koncertjei annak elismerésére, mily kulturszerepet játszottak azok a művészetben.

Az összes mondottakat összefoglalva kijelenthetjük, hogy a hadifoglyok eltekintve azon nagy kártól, amit az anarchiában való részvételük által okoztak, nekünk elég kultúrértéket nyújtottak, az orosz élet sokoldalúságát érintették és hogy négy évi ittlétük az országban nem fog nyomtalanul eltűnni.

Statisztikai adatok.

(1918 január 1-i létszám.)

M. kir. honvédség. Hadifogságba jutás ideje.

K e l t	Tényleges			Tartalékos és népf.			Vég- összeg
	tiszt	zls	össz.	tiszt	tisztj.	össz.	
1914 szept'ember 5-ig	5	6	6	6	6	12	18
szept. 5—15-ig	14		14	20	4	24	38
szept. 16—30-ig				1		1	1
október 1—15-ig	1		1	2	1	3	3
október 16—31-ig					3	3	3
november 1—15-ig	1		1	11		11	12
november 16—30-ig	11		11	15	13	28	39
december 1—15-ig							
december 16—31-ig	1	1	2	1	2	3	5
1915 január 1—15-ig	2		2	2	2	4	6
január 16—31-ig	1		1	1		1	2
február 1—15-ig	1		1	3	8	11	12
február 16—29-ig				3	2	5	5
március 1—15-ig	1		1	4	7	9	12
március 16—30-ig	3		3	1	21	22	25
április 1—15-ig	4	2	6	8	20	28	34
április 16—31-ig	1		1	3	1	4	5
május 1—15-ig	3		3	7	7	14	17
május 16—30-ig	23	4	27	18	28	46	73
június 1—15-ig	19	5	24	29	95	124	148
június 16—31-ig	4		4	17	4	21	25
július 1—15-ig	1		1	8	21	29	30
július 16—30-ig				2	4	6	6
aug. 1—15-ig	1	1	2	1	5	6	8
aug. 16—30-ig	1		1				1
szeptemb. 1—15-ig	15		15	12	53	65	80
szeptemb. 16—30-ig	2		2	8	2	10	12
október 1—15-ig					1	3	1
október 16—31-ig							
november 1—15-ig							
november 16—30-ig							
december 1—15-ig	1		1				1
december 16—31-ig							
1916 jan. 1-től jun. 30-ig				2	3	5	5
jul. 1-től aug. 31-ig							
Összesen:	116	14	130	185	213	498	628
Przemysl:	86	1	87	200	43	243	330
Végösszeg:	202	15	217	385	356	741	958

I l l e t ő s é g.

Megnevezés	Tényleges						Tartalékos és népfelkelő						vsz	
	trt.	szd	fd.	hd.	zls.	ösz.	szd	fd.	hd.	zls.	hpr	hdj		ösz.
Budapest		12	7	4	3	26	1	21	51	18	11	1	103	129
Magyarország	15	42	78	44	12	191	5	95	211	155	145	24	635	826
Fiume												2	2	2
Horvát és Szlavon							1						1	1
Összesen:	15	54	85	48	15	217	6	117	262	173	156	27	741	958

M. kir. honvédség.
Gyalogezred és más alakulások.

Csapattest	Tényleges						Tartalékos						Népfelkelő			összesen	
	törzst.	szds.	fhd.	had.	zls.	összes.	szds.	fhd.	had.	zls.	hprd.	hprdjel.	összes.	föh.	hdgy.		tiszt
1. h. gy. ezr.				2	1	3			3	12	4		19			5	22
2. "		1	2	2		5			12	4	3	1	20			17	25
3. "								2	1	1	2	1	7			3	7
4. "		1	1	2		4		1	8	1	5		15		2	15	21
5. "	3	9	7	2	1	22		4	13	5	5		27			38	49
6. "		2	5	1	2	10		3	7	10	4		24		1	19	35
7. "		2	7			9		1	5	5	1	1	13	1	1	17	24
8. "	3	4	7	5	1	20		3	22	17	5		47	1	2	47	70
9. "		1		2	1	4	1		7	3	4	12	16	19	15	45	54
10. "		3	6	4	2	15	1	5	6	16	7	3	38	20	14	59	87
11. "	1	1	1	1	1	5		1	5	8	6	1	21	1	1	13	28
12. "	3	3	3	2		11			7	4	8	3	22	1	2	21	36
13. "			1			1		2	2	6	2	2	14	1	7	13	23
14. "			1			1		1	3	3	1	1	9		3	7	13
15. "		1	1			2		2	3	4	4	1	14	1	2	10	19
16. "	1	1	2	1		5			2	5	2	1	10	3	23	33	41
17. "			1	3		4			5	4	5		14		1	10	19
18. "					1	1			2	2	2		4		1	1	6
19. "		3	1	6		10		2	5	8	15	9	39			17	49
20. "	1					1			1	1	1		2			1	3
21. "			4	1		5	1	2	8	9	6		26	1	1	18	33
22. "		2	3	1	2	8		4	3	10	17		34	1	5	19	48
23. "		1	2			3		1	1	1	3	1	7	1	4	9	14
24. "			2			2	1	1	1		2		4			4	6
25. "								2	1				3			3	3
26. "			1			1										1	1
27. "								1					1	1		2	2
28. "			1			1										1	1
29. "		2	1		2	5			10	9	5		24	3	1	17	33
30. "		3	4	1		8		2	6	9	15		32			16	40
31. "		1				1		2	1		8		11	1	2	7	15
32. "		2	5	3	1	11			7	9	13	1	30			17	41
Más alakulások									1	1	1		3	8	4	13	15
Összesen :	12	43	69	39	15	178	4	42	154	167	156	27	550	64	91	518	883

Áttekintés fegyvernem (stb.) szerint.

Gyalogság	12	43	69	39	15	178	4	42	154	167	156	27	550	64	91	518	883
Tüzérség	1	1	5	3		10		4	6	2			12	1		21	23
Lovasság	2	4	4	1		11	2	6	7	4			19			26	30
Vezérkar		2				2										2	2
Gazdász. tá.		2	7	4		13										13	13
Hadbíró		1				1										1	1
Hadbiztos		1				1										1	1
Állatorvos				1		1			2				2			1	3
Táb. posta									2				2				2
Összesen :	15	54	85	48	15	217	6	52	171	173	166	27	585	65	91	583	958

M. kir. honvédség.**Hivatás:**

Megnevezés.	Törzstiszt	Százados	Főhadnagy	Hadnagy	Zászlós	Hadapród	Hadapród-jelölt	Összesen
Tényleges tiszt	15	54	85	48	15	—	—	217
Gazdász, erdész	—	4	14	17	12	7	—	54
Jogász	—	—	22	37	7	6	—	72
Joghallgató	—	—	—	2	17	16	2	37
Technikus	—	—	12	19	5	5	—	41
Műegy. hallgató	—	—	—	1	2	1	—	4
Tanár	—	—	8	14	3	2	—	27
Tanító	—	—	—	6	36	46	5	93
Állami tisztv.	—	1	11	24	7	6	—	49
Városi, községi tisztviselő	—	1	10	34	19	4	2	70
Bankhivatalnok	—	—	1	4	1	—	1	7
Kereskedő	—	—	37	95	46	29	6	213
Magánzó, nyug- díjas	—	—	1	2	—	—	—	3
Középiskolát végzett	—	—	—	—	6	24	8	38
Művész, zenész	—	—	—	1	6	5	2	14
Medikus, gyógy- szerész, állat- orvos	—	—	1	6	6	5	1	19
Összesen :	15	60	202	310	188	156	27	958

Vallás.

V a l l á s	Tényleges						Tartalékos és népfőlkelő							
	Tt.	Szd.	Fhd.	Hd.	Zls.	Összesen	Szd.	Fhd.	Hd.	Zls.	Hdp.	Hdp.-jel.	Összesen	Végössz.
Római kat.	12	40	54	31	11	148	4	63	118	97	71	15	370	518
Református	3	13	28	16	4	64	2	21	64	43	56	2	188	252
Görög kat.	—	—	1	—	—	1	—	1	4	1	7	—	13	14
Görög keleti	—	—	1	1	—	2	—	—	2	8	—	—	10	12
Unitárius	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	1	3	3
Felekezet nélküli	—	—	—	—	—	—	—	—	2	—	—	—	2	2
Izraelita	—	1	1	—	—	2	—	30	72	24	20	9	155	157
Összesen :	15	54	85	48	15	217	6	117	262	173	156	27	741	958

M. kir. honvédség.
Születés.

Születési év	Tényleges					Tartalékos és népfőlkelő						Végösszeg		
	Törzstiszt	Százados	Főhadnagy	Hadnagy	Zászlós	Összesen	Százados	Főhadnagy	Hadnagy	Zászlós	Hadapród		Hdp.-jelölt	Összesen
1863. és idősebb	2	1	—	—	—	3	—	—	—	—	—	—	—	3
1864.	1	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	1
1865.	2	1	—	—	—	4	—	—	—	—	—	—	—	4
1866.	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	1	1
1867.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
1868.	2	—	—	—	—	2	—	—	—	—	—	—	—	2
1869.	2	—	—	—	—	2	—	—	—	—	—	—	—	2
1870.	1	1	—	—	—	2	—	—	—	—	—	—	—	2
1871.	—	1	—	—	—	1	1	1	—	—	—	—	2	3
1872.	—	1	1	—	—	2	—	2	—	—	—	—	2	4
1873.	2	2	—	—	—	4	—	3	3	—	—	—	6	10
1874.	2	—	—	—	—	2	—	4	5	—	—	—	9	11
1875.	—	3	—	—	—	3	1	5	3	—	—	—	9	12
1876.	—	3	1	—	—	4	1	8	6	1	—	—	16	20
1877.	—	1	2	—	—	3	—	7	9	—	—	—	16	19
1878.	—	3	—	—	—	3	—	14	15	—	—	—	29	32
1879.	—	1	—	—	—	1	—	22	10	2	1	—	35	36
1880.	—	3	—	—	—	3	2	15	20	1	—	2	40	43
1881.	—	5	—	—	—	5	—	6	12	3	—	—	21	26
1882.	—	6	3	—	—	9	1	2	16	3	4	1	27	36
1883.	—	9	—	—	—	9	—	8	13	5	2	1	29	38
1884.	—	5	5	—	—	10	—	5	24	4	3	—	36	46
1885.	—	6	7	—	—	13	—	4	30	3	—	1	38	51
1886.	—	1	10	1	—	12	—	3	24	3	2	—	32	44
1887.	—	1	14	—	—	15	—	4	27	10	3	—	44	59
1888.	—	—	9	—	—	9	—	2	18	13	4	—	37	46
1889.	—	—	6	4	—	10	—	3	8	14	2	2	29	39
1890.	—	—	7	1	—	8	—	—	10	17	9	3	39	47
1891.	—	—	10	3	—	13	—	—	6	31	15	—	52	65
1892.	—	—	7	5	—	12	—	—	—	30	25	1	56	68
1893.	—	—	1	13	1	15	—	—	—	11	33	4	48	63
1894.	—	—	1	9	2	12	—	—	1	14	38	9	62	74
1895.	—	—	1	9	2	12	—	—	—	4	12	3	19	31
1896.	—	—	—	3	5	8	—	—	—	1	2	—	3	11
1897.	—	—	—	—	5	5	—	—	—	1	1	—	2	7
1898.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	—	2	2
Összesen:	15	54	85	48	15	217	6	117	262	173	156	27	585	958

Cs. és kir. közös hadsereg.

Vallás.

Ausztria.

Megnevezés	Tényleges					Tartalékos						Végösszeg		
	Törzstiszt	Százados	Főhadnagy	Hadnagy	Zászlós	Összesen	Százados	Főhadnagy	Hadnagy	Zászlós	Hadapród		Hdp.-jelölt	Összesen
Római katolikus	9	43	44	31	8	134	5	36	131	76	94	38	381	515
Evangélikus	—	4	1	3	—	8	1	6	12	8	10	1	38	46
Görög-katolikus	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	1	1
Unitárius	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	1	1
Mohamedán	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Felekezet nélküli	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—	—	—	2	2
Izraelita	1	—	—	—	—	1	—	5	40	13	26	6	90	91
Összesen:	10	47	45	34	8	143	6	48	185	98	130	45	513	656

Magyarország és Bosznia.

Római katolikus	4	18	23	10	5	61	2	10	44	57	58	18	185	246
Evangélikus	—	3	8	3	2	16	—	8	21	32	34	5	100	116
Görög-katolikus	—	1	—	—	—	1	—	—	1	1	4	—	6	7
Görögkeleti	—	1	—	—	1	2	—	—	—	—	5	—	5	7
Unitárius	—	—	1	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	1
Mohamedán	—	—	—	—	—	—	—	—	40	—	1	—	1	1
Izraelita	—	—	—	—	—	—	—	9	492	28	30	7	114	114
Összesen:	4	23	32	13	8	81	2	27	107	118	131	27	411	411

Cs. és kir. közös hadsereg.

Születés.

É v	Tényleges					Tartalékos						Végösszeg		
	Törzstiszt	Százados	Főhadnagy	Hadnagy	Zászlós	Összesen	Százados	Főhadnagy	Hadnagy	Zászlós	Hadapród		Hdp.-jelölt	Összesen
1863.	4					4	1	2					3	7
1864.														
1865.	2					2								2
1866.	1					1								1
1867.	2					2								2
1868.														
1869.	1					1		1					1	2
1870.	1					1								1
1871.		3				3	1					1	2	5
1872.	1	1				2								2
1873.		3				3	1						1	4
1874.	1	1				2								2
1875.	1	3				4		1					1	5
1876.		6				6		1					1	7
1877.		6				6	1	1	1				3	9
1878.		8				8		1	1			1	3	11
1879.		8				8	2	3	2				7	15
1880.		4				4		5	3	1			9	13
1881.		5	2			7	1	10	10	1	1		23	30
1882.		8	1	1		10		9	16	4		1	30	40
1883.		8	7	1		16		15	21	9	2	1	48	64
1884.		4	5			9		5	23	3	6		37	46
1885.		1	8	1		10		9	41	7	7	1	65	75
1886.		1	7	1		9		5	28	11	7	3	54	63
1887.			8			8	1	4	33	13	6	2	61	69
1888.			6			6		2	25	17	9	2	55	61
1889.			8	1		9		1	32	26	19	6	84	93
1890.			9	3		12			19	27	28	11	85	97
1891.			9	6		15			16	30	24	13	83	98
1892.			1	11	1	13			12	29	46	7	94	107
1893.			6	5	1	12			5	22	42	14	83	95
1894.				8	3	11			3	8	36	6	53	64
1895.				3	1	4			1		18	4	28	32
1896.				3	5	8				3	6		9	17
1897.				3	5	8					1		1	9
1898.														
Összesen:	14	70	77	47	16	224	8	75	292	216	261	72	924	1148

Cs. és kir. közös hadsereg.**Hivatás.**

Megnevezés	Törzsliszt	Százados	Főhadnagy	Hadnagy	Zászlós	Hadapród	Hadapród-jelölt	Összesen
Hivatásos tiszt	14	70	77	47	16	1	—	225
Gazdász és erdész	—	—	6	15	20	6	4	51
Tanuló	—	—	—	3	1	6	3	13
Jogász	—	—	9	40	19	10	3	81
Joghallgató	—	—	—	13	22	50	16	101
Technikus	—	—	12	41	14	17	6	90
Megyeetemi hallg.	—	—	—	4	14	36	9	63
Tanár, tanító	—	—	5	18	9	16	4	52
Bölcsész hallg.	—	—	—	2	5	6	1	14
Allami hivatalnok	—	2	7	23	13	10	2	57
Kereskedő	—	1	29	96	69	48	10	253
Bankivatalnok	—	1	6	17	10	5	1	40
Magánzó, nyugdíjas	—	2	1	—	—	—	1	4
Középiskolát végzett	—	—	—	3	11	31	8	53
Tartomány, járás, községi hivatalnok	—	1	—	11	7	10	2	31
Művész	—	—	—	2	1	3	1	7
Medikus, gyógyszerész, állatorvos	—	—	—	4	1	6	1	12
Lelkész	—	1	—	—	—	—	—	1
Összesen :	14	78	152	339	242	261	72	1148

Összesített áttekintés.

(1918. január 1-ei létszám)

Gyalogság. (Fegyvernemek stb.)

Megnevezés	Tényleges					Tartalékos							Tiszt	Vég- összeg	
	Tt.	Szd.	Fhd.	Hd.	Zls.	Össz.	Szd.	Fhd.	Hd.	Zls.	Hdp.	Hdp.-jel.			Össz.
Cs. és kir. Közös- hadsereg	9	71	72	49	14	215	3	60	284	210	234	85	876	548	1091
M. k. Honvédség	9	45	73	38	19	184	4	98	256	172	134	45	709	523	893
Cs. kir. Land- wehr	3	14	12	13	3	45	4	51	76	60	55	19	265	173	310
Összesen:	21	130	157	100	36	444	11	209	616	442	423	149	1850	1247	2294
L o v a s s á g:															
Cs. és kir. Közös- hadsereg	—	3	5	4	—	12	—	1	3	6	2	1	13	16	26
M. k. Honvédség	1	4	2	1	—	8	2	8	7	5	—	—	22	25	30
Cs. kir. Land- wehr	—	—	—	2	—	2	—	3	1	—	—	1	5	6	7
Összesen:	1	7	7	7	—	22	2	12	11	11	2	2	40	47	62
T ű z é r s é g:															
Cs. és kir. Közös- hadsereg	1	3	4	6	1	15	2	13	33	16	2	7	73	62	88
M. k. Honvédség	—	1	8	1	—	10	—	4	4	3	1	1	13	18	23
Cs. kir. Land- wehr	—	1	—	—	—	1	—	2	2	2	—	—	6	5	7
Összesen:	1	5	12	7	1	26	2	19	39	21	3	8	92	85	118
Műszaki csapatok, Törzsek, Parancsnokságok, Orvosok, stb.															
Cs. és kir. Közös- hadsereg	—	—	1	3	—	4	2	2	9	5	5	4	27	17	31
M. k. Honvédség	—	2	—	—	—	2	—	2	6	5	3	1	17	10	19
Cs. kir. Land- wehr	—	2	1	2	—	5	—	4	3	2	4	—	13	12	18
Összesen:	—	4	2	5	—	11	2	8	18	12	12	5	57	39	68
Ö s s z e s i t é s:															
Gyalogság	21	130	157	100	36	444	11	209	616	442	423	149	1850	1247	2294
Lovasság	1	7	7	7	—	22	2	12	11	11	2	2	40	47	62
Tüzérség	1	5	12	7	1	26	2	19	39	21	3	8	92	85	118
Egyéb	—	4	2	5	—	11	2	8	18	12	12	5	57	39	68
Összesen:	23	146	178	119	37	503	17	249	684	486	440	164	2039	1418	2542

Összesített áttekintés

Születés :

K e l t	Tényleges					Tartalékos							Végössz- szeg	
	Tt.	Szd.	Fhd.	Hd.	Zls.	Össz.	Szd.	Fhd.	Hd.	Zls.	Hdp.	Hdpj.		Össz.
1863 és előbb	3	1	—	—	—	4	—	1	—	—	—	—	1	5
1864	1	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	1
1865	3	1	—	—	—	4	—	—	—	—	—	—	1	5
1866	1	—	—	—	—	1	1	1	—	—	—	—	1	2
1867	2	—	—	—	—	2	—	—	—	—	—	—	—	2
1868	4	—	—	—	—	4	—	—	—	—	—	—	—	4
1869	1	—	—	—	—	1	—	1	—	—	—	—	1	2
1870	3	1	—	—	—	4	—	—	1	—	—	—	2	6
1871	—	4	—	—	—	4	2	—	—	—	—	—	2	6
1872	—	6	—	—	—	6	1	3	3	—	—	—	7	13
1873	2	5	—	—	—	7	1	6	4	—	—	—	11	18
1874	3	3	—	—	—	6	—	7	5	1	—	—	13	19
1875	—	9	—	—	—	9	1	13	11	—	—	—	25	34
1876	—	11	1	1	—	13	3	16	14	2	—	—	35	48
1877	—	11	2	—	—	13	1	15	18	—	—	1	35	48
1878	—	11	—	—	—	11	—	15	21	—	1	—	37	48
1879	—	10	—	—	—	10	3	28	23	2	1	—	57	67
1880	—	6	—	—	—	6	—	32	35	6	—	2	75	81
1881	—	16	1	1	1	19	2	21	31	7	1	2	64	83
1882	—	12	4	2	—	18	1	17	34	7	2	1	62	80
1883	—	11	7	1	—	19	—	18	43	16	4	1	82	101
1884	—	12	7	1	—	20	—	13	62	13	8	—	96	116
1885	—	11	19	—	—	30	—	17	73	16	7	4	117	147
1886	—	3	23	2	—	28	—	7	66	21	11	2	107	135
1887	—	—	22	—	—	22	1	9	63	29	12	6	120	142
1888	—	1	19	2	—	22	—	5	51	36	13	3	108	130
1889	—	1	17	6	—	24	—	3	46	47	24	11	131	155
1890	—	—	16	10	1	27	—	—	34	56	38	18	146	173
1891	—	—	17	12	—	29	—	—	27	69	53	23	172	201
1892	—	—	9	20	—	29	—	—	11	69	83	14	177	206
1893	—	—	10	22	2	34	—	—	5	46	67	24	142	176
1894	—	—	3	18	7	28	—	—	2	27	75	31	135	163
1895	—	—	1	11	4	16	—	—	1	7	27	10	45	61
1896	—	—	—	7	11	18	—	—	—	5	12	2	19	37
1897	—	—	—	3	11	14	—	—	—	3	1	7	11	25
1898	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	1	2	2
Összesen :	23	146	178	119	37	503	17	248	684	486	440	164	2039	2542

Összesített áttekintés

Illetőség:

Megnevezés	Tényleges						Tartalékos						Végösszeg	
	Tt.	Szd.	Fhd.	Hd.	Zls.	Össz.	Szd.	Fhd.	Hd.	Zls.	Hdp.	Hdpj.		Össz.
Wien	2	16	13	9	4	43	5	32	78	34	38	18	205	248
Alsó-Ausztria	1	2	2	7	—	12	—	8	15	11	21	2	57	69
Felső-Ausztria	—	5	2	2	—	9	—	4	17	8	7	2	38	47
Salzburg	—	—	2	—	—	2	—	1	3	1	2	—	7	9
Stejerország	—	2	3	3	—	8	—	2	13	9	14	3	41	49
Karinthia	—	—	—	1	1	2	—	1	2	6	5	—	14	16
Tirol	—	4	1	4	—	9	1	3	13	4	3	2	26	35
Vorarlberg	—	1	1	—	—	2	—	—	3	1	1	—	5	7
Krajna	—	2	—	—	—	2	—	—	1	—	2	1	4	6
Partvidék	—	3	2	—	—	5	—	1	1	1	—	—	3	8
Dalmácia	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Csehország	2	12	19	17	4	54	—	36	70	50	43	18	217	271
Morvaország	4	14	10	12	1	41	2	13	48	22	18	13	116	157
Szilézia	1	7	4	4	2	18	—	7	17	3	6	8	41	59
Galicia	—	1	4	5	—	10	—	—	12	9	18	5	44	54
Bukovina	—	2	2	1	—	5	1	1	2	6	2	2	14	19
Ausztria össz.:	10	71	64	65	12	222	9	109	295	165	180	74	832	1054
Budapest	—	7	11	3	2	23	1	28	81	41	26	9	186	209
Magyarország	13	68	100	47	22	250	7	110	303	276	233	80	1009	1259
Fiume	—	—	—	1	—	1	—	—	2	1	—	—	3	4
Horvát és Szlavonia	—	—	3	3	1	7	—	1	3	3	—	1	8	15
Összesen :	13	75	114	54	25	281	8	139	389	321	259	90	1206	1487
Bosznia	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	1	1
Összesen :	23	146	178	119	37	503	17	249	684	486	440	164	2039	2542
Vallás :														
Római katolikus	22	108	137	96	30	393	14	141	374	284	253	90	1156	1549
Unitárius	—	—	2	—	—	2	—	1	1	4	4	—	10	12
Görög katolikus	—	1	—	1	1	3	—	1	6	6	7	1	21	24
Görög keleti	—	1	3	1	—	5	—	—	—	1	1	1	3	8
Protestáns	—	17	19	10	2	48	—	28	56	41	42	9	176	224
Evang. reform.	1	15	17	10	4	47	3	21	54	58	57	16	209	256
Mohamedán	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	1	1
Felekezetenélküli	—	1	—	—	—	1	—	2	7	5	1	2	17	18
Izraelita	—	3	—	1	—	4	—	54	186	86	73	45	444	448
Ismeretlen	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—	2	2
Összesen :	23	146	178	119	37	503	17	248	684	486	440	164	2039	2542

Jegyzetek.

Ha most utólag átnézem feljegyzéseimet, látom, hogy vannak dolgok, melyek nem nyertek besorolást a tábor-élet egyik fejezetébe sem; azokat az emlékek külön csoportjában Őriztem meg. Ezen emlékek néhányát ide iktatom.

1916 június 25-én meghalt *Gyóni Géza*. A tanítók által irt „Lapfordítások” című újság július 6-án Gyóni Géza emlékére külön kiadást adott ki, melyben dr. Paizs Elemér ügyvéd méltatja az elhunyt érdemeit, ismerteti élettörténetét és leírja temetését. Azt hiszem legjobban úgy emlékezem meg a neves halotról, ha a „Lapfordítások” ezt a számát kivonatosan közlöm.

LAPFORDÍTÁSOK.

GYÓNI GÉZA EMLÉKÉRE.

S Í R - V E R S .

Hazai domb lesz, vagy idegen árok
Bús sírom füve, amelyen kihajt,
Kopott fejfámon elmosódó irás
Bolygó vándornak ezt hirdesse majd!

Boldog, ki itt jársz, te érted is
Megszenvedett, ki lent nyugszik, a holt;
Véres harcok verték fel hírét,
De csak a béke katonája volt.

Krasznnojarszk, 1916.

Gyóni Géza.

Gyóni Gézának, a legnépszerűbb magyar költőnek, a hadifogoly-tábor legnevesebb magyarjának halála a mi oly sokszor meggyötört, megalázott, érzéketlen rablelkünket is megrendítette, mély keserőséggel teli gyászba borította. A saját sorsunkat, nézetünket látjuk halálában és gyászoljuk a nagy magyarnak pusztulását, ki oly sok dicsőséget szerzett máris a magyar névnek . . .

Gyóni Géza újságíró volt Sopronban, majd Szabadkán. Középiskoláit Szarvason végzi, Pozsonyban 2 évig teológiát is hallgat. Gyón község ev. lelkészének fia, 1884-ben született. A mindennapi élet krónikása, ki főleg a maga gyönyörűségére verselget. Egy-két évvel a háború előtt egy verskötete is megjelent. A kritikusok nagy elismeréssel fogadták a csaknem ismeretlen vidéki költő verseit. A háború előtt irt másik kötet versének sajtó alá rendezésében a mozgósítás elrendelése akadályozza meg. E

GYÓNI GÉZA.

versek 1917 tavaszán adattak ki és ezeket is ezerszámra kapkodja szét a közönség, mely a „Lengyel mezőkön . . . és a „Levelek a Kálváriáról“ után tanulta meg csodálni Gyónit, a jelenkor legmagyarabb költőjét.

Przemyslben, az ellenség vasgyűrűjétől körülvelt várban a testileg-lelkileg meggyötört védőrség érzéseit, vágyait, szenvedéseit ő szólaltatta meg a leghívebben, a legigazabban, Gyóni a „pionír bajtárs“.

A vár átadása előtt a pionírból honvéd lesz. Önként jelentkezik, hogy résztvegyen a várórség hőskölteményszerű tetteiben, a vár átadása előtti áttörési kísérletben. A m. kir. lugosi 8. honvédegyalozredhez osztják be és Molnár Elek alezredes ezredparancsnok, Salacz Iván őrnagy parancsnoksága alatt az 1. zászlóalj 2. századához Tellyesnitczky László százados egyik szakasz parancsnokává teszi meg zászlósi ranggal.

Alatyr orosz városkában írja a hadifogoly életből vett gyönyörű verseit, amelyeket „Levelek a Kálváriáról” címmel már innen visz haza Rostyné, a magyar vöröskereszt egyletnek 1915-ben itt járt kiküldöttje. E versek 1 hónap alatt 4 kiadást értek meg: erre vagy ehhez hasonlóra még nem volt példa a magyar könyvkiadás történetében.

A költő szerény örömmel, bús mosollyal hallgatta, hogy németre is lefordították verseit, hogy a Petőfi Társaság tagjának választotta, hogy a Vidéki Hírlapírók Országos Szövetségének alnöke lett, hogy „Az ujság”-nak 100.000 koronát meghaladó Gy. G. alapja van, hogy szülőföldje országgyűlési követének óhajtja stb. stb. Otthon „Valaki” volt, kire hírnév, dicsőség, anyagi függetlenség várt, itt muszka önkénytől függő, számtalan-szor megalázott plenni ... És mindez gyötörte, rágta, emésztette^ bomlasztotta idegeit, de a mások baját megértő aranyos jó szive érintetlen, ép maradt.

Ott kis szobáskájukban éldegélt nyugodt békességgel a két Achim fivér, midőn május végén bátyja Achim Mihály főhadnagy tüdőgyulladással kórházba kerül és június 10-én eltemették ...

A váratlan csapás megörjítette Gyóni Gézát. Kórházba került ő is és a szó legszorosabb értelmében tényleg megváltás volt neki a 25-én hajnalban bekövetkezett halál. —

A szürke rabból hős halott lett.

A gorodoki társadalom már rég óta nem izgul. — Békejavaslatoknak, nagy országokat, trónokat fenyegető forradalomnak kell annak a hírnek lennie, amely az elfáradt, elfásult, plenni kedélyeket hullámszásba tudja hozni. És mégis. Gyóni Géza halálának hírére lesujtottan, az izgalomtól remegve adják tovább a magyarok. A itteni magyar társadalom azonnal átérzi, hogy múlhatatlan kötelessége a magyar nemzet halottjának azt a végtiszteséget megadni, amilyent nyomorúságos viszonyaink lehetővé tesznek. Molnár alezredes a megboldogult ezredparancsnok elnöklete alatt alakult bizottság intézi a temetés ügyét. —

Az édes hazai földtől, szeretteinktől sok ezer versire eltemetve lenni a minden rabot gyötrellemmel eltöltő gondolat. — A gorodoki temetés az igazi „Memento móri“ és azért van az, hogy minden halottban nemcsak bajtársunkat, hanem a végzetünket is siratjuk. — Amidőn a halottat búcsúztató beszédben a hozzátartozókat emlegetik, könnybelábadt szemünk előtt a mi kis otthonunk képe is feltűnik.

A halottat vivő szerény külsejű fehér kocsit az elhunyt barátai és ezredtársai fogadják a tábor kapujában, míg az udvaron 2000 főnyi tömeg áhítatos néma csendben várja, míg a koci a négyszög közepébe ér.

A birodalmi német lelkész megható beszéde után a magyar tiszti-dalárda dr. Kasics Ozmán vezetése alatt gyászdalt énekel, majd Zalán Gyula népf. főhadnagy a magyar törvényhozás tagja áll a koporsó mellé, hogy az egész magyar nemzet nevében búcsút vegyen a nagy halottól.

A dalárda gyászdalai mellett kíséri a közönség a gyászkocsit a kapuig. A tömeg visszamarad, csak azon kevesek lépnek elő, kiknek meg *lett* engedve, hogy a halottat konvojok ellenőrzése mellett a temetőig elkísérjék. A temetőben a lelkész rövid imája után Székely Lajos főhadnagy tanár mond egy utolsó búcsúztatót. Elföldelik Gyóni Gézát, ellenőrzik a gyászoló közönség számát és a visszatérők otthagyják a nagy halottat bátyja társaságában, kivel egy sirdomb alatt nyugszik.

A fogoly magyar tanítók, önkéntesek és legénység nevében Tóth Zsigmond tanítónak kellett volna beszédet tartani, az orosz hatóság azonban a temetési szertartás idejét oly szűkre szabta, hogy a beszéd megtartására már nem jutott idő. —

* *

*

Szökések. A szökéseknek többféle célja volt. Míg kezdetben csakis vagy főleg a hazajutás lebegett az illető szökő szemei előtt, később már a munka alóli kibúvás, jobb táborba jutás, az erőszakos sorozás alóli kibúvás, sokszor csak a kalandvágy volt az, mi az illetőt szökésre bírta. Azt hiszem alig volt hadifogoly, ki szökési tervekkel ne foglalkozott volna. Kalandosabbnál-kalandosabb tervek merültek fel és kíséreltek meg, de a foglyok csakhamar rájöttek, hogy az orosz nyelv és viszonyok ismerete, valamint nagyobb pénzösszeg nélkül a szökés kevés kilátással kecseg-

tet. Az óriási távolságok, a szokatlan klíma, a kevés, de szigorúan ellenőrzött vasútvonalak újabb és újabb megpróbáltatás elé állították az illetőket.

Kezdetben aránylag nagyon kevésnek sikerült az ország területéről kijutni. Tudok esetet, midőn az illető átlépte ugyan a román határt, de a román határőrök fejadót kaptak az oroszoktól a kézrekerített foglyok után és így a szökő újból visszakerült Krasznójarszkba. Más esetben már hónapokon át Perzsiában élt az odaszökött hadifogoly, midőn egy vadászat alkalmával a semleges területet figyelembe nem vevő kozák járőrök kezébe került. Rövidesen ismét Szibériában találta magát.

A bekerített területről sokszor már a kijutás is nehéz volt.

Földalatti folyosók készültek a kerítés alatt, mely egyszerűsmint a csempészt is szolgálta, míg az oroszok rá nem jöttek és szigorú megtorlásokkal igyekeztek a hadifoglyok kedvét a további kísérletektől elvenni.

Az elfogott tiszteket kezdetben a hágai konferencia 10. pontja ellenére hónapokra zárták le, míg a legénységet enyhébb elbírálásban részesítették. A legtöbb szökés után az összes visszamaradókat, de legalább a volt lakótársakat felelősségre vonták és sokszor meg is fenyítették. A bolsevizmus alatt a szökés szerencsétől függött. Ha sikerült az internacionalisták figyelmét elkerülve Moszkvába vagy Petrográdba eljutni, ott már a semleges államok kiküldöttei segítettek a továbbiakban.

* *

*

Motozások. A hadifoglyok legkellemetlenebb percei voltak a gyakori motozások. Eltekintve, hogy sokszor éjjel álmából zavarták fel az embert, ki voltunk téve annak is, hogy egyik másik katonának ez vagy amaz megtetszik és nyíltan vagy titokban „elmotozza“ azt. Ezért aki csak tehette, féltett kincseit úgy ahogy tudta elrejtette.

Midőn fogságba kerültem, vettem útközben Bródiban egy bakaládát. 1915-ben a legényem segítségével csináltam a ládára titokban egy második feneket, hol feljegyzéseimet tartottam.

1916 tavaszán az udvaron sétálva hozzám jött egy ismeretlen közkatona-hadifogoly és a következőket súgta: „Őrnagy úr a városból azt izenik, hogy Önnél motozást fognak tartani, mert lakásán egy kettős fenekű ládát tart.“ Kérdésemre előadta, hogy nem

tudja megmondani, hogy ki izeni és csak annyi felvilágosítást adott, hogy a városban bemenne egy üzletbe utána jött egy polgári egyén egy nővel, óvatosan félrehívta és németül megkérte a fenti izenet átadására. Ezzel a polgári egyén gyorsan eltávozott, de ő azt hiszi, hogy városban dolgozó hadifogoly lehetett.

A láda kettős fenekében csak néhány értéktelen írást hagytam és vártam. Két napra rá hazahívtak. Lakásomon találtam az orosz segédtisztet és az egyik németül beszélő orosz tolmácsot. A tiszt udvariasan közölte, parancsa van nálam motozást tartani. Tessék. Ímmel-ámmal megnézték a sajátgyártmányú asztalt, mely egyszersmint szekrény is volt, két fonott kosaramnak nem annyira tartalmát, mint inkább fenekét nézegették, míg végül felfedezték az ágy alatt lévő kis ládát. Felvillant a szemük, kiszedtek belőle mindent, nézték a ládát jobbról-balról, lent-fent, semmit sem vettek észre. Végül kijelentette a tiszt, hogy ő a ládát elviszi. Félve, hogy a ládámat erőszakos széjjelszedés által tönkreteszik, magam mutattam meg, mint kell a kettős fenék rejtekeihez hozzájutni. A ládát elvitték, egy hét múlva üresen visszakaptam. Máig sem tudom, ki árulta el ezen titkomat, mert a legényem égre-földre esküdözött, hogy ő senkinek sem szólt.

* *

*

Hasonló titkos jóakarók még más alkalommal is akadtak, így 1917 nyarán, midőn már a bolsevizmus volt az uralmon, egy ismerős orosz-katona jött hozzám mondván: rövidesen oly nagy meglepetésszerű motozás lesz, milyen még nem volt. Természetesen titkosan rögtön értesítve lett a tábor, hogy a meglepetésre előkészüljön. Ez alkalommal már az is baj lehetett, ha valakinek pár font cukorral többje lett volna a megengedettnél.

Két napra rá a kora hajnali órákban a város egész helyőrsége megjelent a táborban, előre kiosztott szerepek szerint egyes osztagok futólépésben megszállták az épületeket és megkezdődött a motozás. A városi helyőrséget éjjel állítólag azzal riasztották fel, hogy a fogolytáborban titkos előkészületek folynak, hadianyagot rejtegetnek stb. A motozás hivatalos eredménye 20 méter vékony sárgarézdrt volt, mit az egyik sportklub a fa-vivókardokhoz használt. Ezt az anyagot mint titkos telefonhoz szolgáló vezetőket jelentették be.

*

Orosz-rendszer. Az 1915. évi tífuszjárvány után a századok legénysége igen össze volt keverve. Nagyon sok századnál volt magyar, osztrák és birodalmi német vegyesen. Ez a szolgálatkezelést hátrányosan befolyásolta. Ezen segítő kértem az orosz parancsnokságot, engedje meg a századok rendezését birodalom és anyanyelv szerint. Kérésemet ismételt elutasították.

Volt az orosz irodában két intelligensebb katona (egyik operaénekes), kik németül beszélve hadifogolyügyekben tolmácként szerepeltek. Egy délelőtt azt mondtam nekik: Ezt és ezt akarom, ha megcsinálják, kapnak akkor és ezután havonta tőlem fejenként 10—10 rubelt. Rögtön beleegyeztek csak arra kértek, rendeljek ki elég embert, kik az új századnévjegyzékeket megírják. Megígértem.

Délután, midőn ebben az ügyben az öt zászlóaljparancsnokkal lakásomon megbeszélést tartottam, kopognak az ajtón és ki jött be: az én két orosz katonám. Kérdésemre előadták, hogy egy kis előlegért jöttek. Én nemcsak előleget adtam, hanem mindjárt kifizettem a fejenként kialkudott 10—10 rubelt előre. Erre megszólalt az egyik hangosan minden szégyen nélkül: „Lássa, miért nem „beszél” már eddig is így, sok minden másképp lett volna!” Ezen jelenet után sokszor és soknál „így” beszéltem és pedig kellő eredménnyel.

Egy ízben átadott az orosz pénztárnok egy névjegyzéket és pénzt, hogy fizessem ki az abban felsorolt más táborból hozzánk került tiszteknek elmaradt illeteiket. A kifizetési záradékkal ellátott okmány végösszege hibásan többet tett ki 280 rubellel, mint amennyi az összesnek illettekes volt. Kifizetés után visszavittem a megmaradt pénzt, mely az oroszoknál már el volt számolva és megmondtam tévedtek, rosszul adták össze az egyes tételeket. Bámultak azon, hogy én a pénzt visszaadom, egy oroszral ilyesmi nem fordult volna elő.

Ez időtől kezdve pénzkezelés tekintetében igen megbíztak bennem. így sikerült azután kieszközölnöm, hogy a tiszti illeteket nem ők fizették ki, mert az ő rendszerük mellett az sokszor éjjel órákig tartó várakozást jelentett néha a legnagyobb hidegben, — hanem kiadták a pénzt és én a helyes kifizetést és ellenőrzést garantáltam.

* *

*

1916—17 telén viszonzásul, mert a központi hatalmagnál orosz tiszti-foglyoknak kórházi ápolásért fizetni kellett, ők is el-

rendelték, hogy a kórházban kezelt tisztek napi 1 rubelt (birodalmi németek 1 rubel 20 kopekat) fizessenek. Minden hóban kiadott névjegyzék alapján kellett a pénzt utólag beszedni. Ennél sikerült a bajtársakon segíteni. Az oroszok ugyanis hetenként egyszer esetleg kétszer adtak ki a mi állomány parancsunknak megfelelő parancsot. A kórházi növedék és fogyatéék is bejött a parancsba, ebből számították ki, ki hány napot töltött a kórházban. Igen ám, de ha valakit pld. kedden vettek fel a kórházba, az csak esetleg csütörtökön került állományparancsba, tehát két napot nem számított fel az orosz, amiért én persze nem szóltam. Ellenben ha ugyanaz, mondjuk szintén kedden jött ki, neve a parancsban esetleg három négy nappal később jelent meg, az oroszok ezen napokat is felszámították. Ez ellen természetesen tiltakoztam, míg végül nekem adták ki mindig az orosz jegyzéket és ahogy én azt kijavítottam, az volt a helyes, azt fogadták el.

* *

*

Az is az orosz rendszerhez tartozott, hogy ha valakinek pénzt vagy anyagot kellett kapnia, előbb nyugtát kellett aláírva beadni és aztán várni. Az aztán az illető szerencsétlensége volt, ha időközben máshová áthelyezték, mert ily esetben nem kapott semmit; a pénz- vagy ruhakezelőnek pedig szerencséje, mert a nyugtázott pénz vagy ruhanemű az ő haszna maradt.

Tudomásomra jutott, hogy a felsőbb orosz parancsnokság néhány ezer fő legénység részére fehérenemű kiadásáról intézkedett. Ismételt felszólamlásom után elrendelték a legénységről az átvételt igazoló névjegyzék betérjesztését. Ez bár hamarosan megtörtént, a legénység ismételt sürgetés dacára sem kapta meg hónapokon át a kiutalt fehéreneműt. Végül a ruhakezelő orosz tiszt hajlandó volt kiadni, ha újból nyugtázott névjegyzéket adunk be. Tehát még egyszer nyugtázni ugyanazon mennyiséget. Ez néhány ezer készlet fehérenemű hasznát jelentett volna az ipsének. Persze ebbe nem mentem bele és csak nagynehezen sikerült az orosz ezredesnél a fehérenemű kiadását kierőszakolni. Szerencsére küszöbön volt egy vöröskeresztes látogatás és az azokkal való fenyegetőzésnek fogantja volt.

* *

*

Már a fogság első évétől éreztük az orosz rendszert, mely kémekeket és besúgókat alkalmaz ott is, hol az ember nem is gondolná.

Így 1915-ben behoztak a táborba egy polgári ruhába öltözött foglyot, ki állítólag mint orvos Galícia egyik kórházában került fogságba. Csakhamar feltűnt, milyen jól van felszerelve, de az is, hogy saját orvosainkat kerüli és inkább a fiatalabb tisztek társaságát keresve, azokkal szemben bőkezű gavallériával viselkedik. Orvosi alkalmaztatása alól több ízben különböző ürüggyel kibújt, míg egyszer beszédközben véletlenül elszólta magát, amely csaló voltát igazolni látszott. Éppen Hellen őrnagynál voltam, midőn bejött hozzá ez az ember és méltatlankodva mesélte, hogy egyesek kétségbevonják orvosi mivoltát. Hellen őrnagy szemébe mondta: Ön nemcsak nem orvos, de nem is osztrák hadifogoly és ha hamarosan el nem megy közülünk, meg fogja bánni. Az ember hebegett, dadogott, próbálta magát szóval igazolni, de nem sikerült. Másnap az oroszok maguktól kivitték a táborból és többé nem láttuk.

Csak besugárás útján tudhatták meg az oroszok, hogy egyes Przemysl zászlódarabok kiknél és hol vannak elrejtve, vagy a szökéshez alagutakat a kerítés alatt hol és kik készítettek. A kémkedési rendszer a polgárháború alatt csak növekedett és a vörös-uralom alatt tetőpontját érte el.

* *

*

Közbiztonsági állapotok. Ott, hol annyi ezer különféle jellemű és erkölcsű ember összpontosul, a nyomor és éhség, sokszor csak a kínálkozó alkalom büntetésekre ragadták el a rosszlelkűeket. Ellen kellett őrizni nemcsak saját fogolytársainkat, hanem főleg az oroszokat, mert besurranó tolvaj akadt köztük elég. E célból Brolly Ferenc nfk. fhdgy. hivatásos rendőrtiszt parancsnoksága alatt szakképzett legénységből egy állandó „tábor-rendőrség“-et állítottunk fel, mely a tábor területén belül az oroszok engedélyével rendőri szolgálatot végzett, a szükséges nyomozásokat eszközölte, esetleg letartóztatásokat is. Saját foglyainknál ily esetben a fenytést lehetőleg saját parancsnokságunk szabta ki elkerülendő, hogy az oroszok belügyeinkbe beavatkozzanak.

Rosszabbak voltak az állapotok a táboron kívül. Egy időszakban hónapokon át a városból a táborba visszatérők ki voltak téve egy rablóbanda orosz társaság fosztogatásainak. Nem egyszer a legnagyobb hidegben alsóruhára levetkőztetve, csak több ezer lépés szaladásával tudták az illetők életüket megmenteni.

Ily garázdálkodáshoz számíthatom a több mint egy éven át tartó azon rendszert, hogy minden nap este 9 órakor egy erősebb

kozák járőr berontott a bekerített tisztitáborba és ha valakit kint találtak az épületek között, kancsukával vagy kardlappal elverték. Nem egyszer vak dühükben még az épületek földszintjére is belovagoltak. Főbaj az volt, hogy gyakran még 9 óra előtt berontottak, tehát midőn még joguk volt a tiszteknek sétálni és ilyenkor nem egy kellemetlen incidens jött létre.

* *

*

Propaganda. A főleg szláv származású hadifoglyok között háború elejétől megindult propaganda a cári uralom bukása után valamennyi nemzetiségnél mind nagyobb mérvet öltött. Az illető nemzet nyelvén adtak ki újságokat, röpiratokat; személyesen agitáltak; erőszakos elkülönítések és összpontosítások folytak az oroszok támogatása mellett. A sok közül közlök egy felhívást foidításban, a „Románia Maré“ Kiewben megjelent román lapból:

„*Testvérek!*”

A mai nappal mint magasabbrangú önkéntes tisztt, beléptem a román hadseregbe. Ezt tudomásukra hozom abból a célból, hogy mellettem ti is, kik velem együtt harcoltatok a 8. honvédezred soraiban ide belépjétek, akik harcoltatok a magyarokért, akik mindig a legnagyobb ellenségeink voltak és akik kihasználtak minket tisztán a saját érdekükben.

Eldobtam magamtól én is tűzhelyemet, birtokomat, feleségemet és gyermekeimet azért, hogy harcoljak úgy mint a szabad romániai testvéreim, akik épp úgy elhagyták vagyionukat, nagy kiterjedésű vetéseiket, feleségeiket és gyermekeiket és kiontották drága vérüket csakis és csakis a mi felszabadításunkért.

Ezért senki közületek ne álljon határozatlanul ezen nagy idők közepette, amikor száz évekre előre dől el a román nép sorsa, mindegyik közületek kell, hogy át legyen hatva elsősorban a nemzetéhez való szeretettől, amely tulajdonság egyedül képes egyesíteni az összes románokat egy nagy Romániában és amely tulajdonság képes az alapját lerakni gyermekeink és unokáink boldogulása céljából.

Ezért előre! Ne maradjon egyik sem közületek Oroszország pusztáin és bányáiban vissza mint fogoly, mint rab, hanem mindegyik siessen a háromszínű lobogó alá, amelyre ma rá van írva aranybetűkkel az összes románok egyesülése és „Nagyrománia“ megalkotása.

Viszontlátásra fiúk Marasestnél és azután még tovább otthon nálunk a Bánátban, Lúgoson és a többi helyeken, ahol románok laknak, a mieink között, akik mindnyájan nehéz szívvel várják nap-nap után felszabadításukat a mi karunk által!

Beiratkoztam mint önkéntes Saratowben a II. számú román önkéntes bizottságnál, az orosz katonai parancsnokságnál Protopopeszku Viktor alezredes közvetítésével. Írjatok erre a címre és amennyire csak lehetséges lesz, elfognak benneteket onnan hozni és boldognak fogjátok magatokat érezni, ha eljönnek a szabadság napjai, amikor élhettek mint románok a „Nagyromániá”-ban 1 Saratow, 1917 november 15.

Bordán Silvius őrnagy,
önkéntes a román hadseregben."

Befejezés.

1915 — 16 telén Stockholmban a hadifoglyok ügyében egybe-hívott konferencián hozott határozatokat 1916 májusában Orosz-ország is ratifikálta. Ennek egyik pontja megengedte, hogy minden táborban tiszt-, orvos- és legénységi tagokból úgynevezett „ Jóléti bizottság” alakíttassák, melynek feladata volt kérelmeket és pana-szokat az orosz táborparancsnokságnak előterjeszteni, semleges államok kiküldöttjeivel hadifoglyok érdekében együttesen dolgozni.

Nálunk az összekötő kapocs a saját parancsnokságunk, illetve annak közegei révén kezdettől fennállott, mely rendszert az oro-szok is elismerték és megszokták. De már a bolsevizmus beálltával célszerűnek bizonyult az Ő nézeteiknek is jobban megfelelő válasz-tási alapon összeállított bizottságnak alkalmazása, főleg mert az vegyesen, tiszt és legénységi tagokból állott. Fokozatosan ez a bizottság vette át az összes általános érdekű jóléti ügyeket, a parancsnokságunkkal egyetértésben dolgozott az oroszoknál a tábor érdekében, mi sokszor nem csekély feladat volt. A bizottság tagjai a mozgalmas időkben gyakran változtak, pedig erről az időszakokról ők tudtak volna legrészletesebb beszámolót adni.

Miután felvettek az első invalidus szállítmányba, 1918 január 1-vel a legénységi ügyeket teljesen az említett bizottságnak adtam át; lezártam az eddig közölt feljegyzéseimet. A bolsevizmusnak hátralevő öt hónapjáról még a következőket érdemes felemlíteni.

Már a bevezető soroknál mondtam, hogy Krasznajarszkban az átmenet a bolsevizmusra különösebb rázkódtatás nélkül ment végre. Bár a szovjet kormány a volt hadifoglyokat szabad polgároknak jelentette ki, az nem vonatkozott a tisztekre és intelligens elemekre, mert azokat továbbra is, mint az állam ellenségeit kezelték.

A hadifoglyok tömege élénk figyelemmel kísérte a Brest-Litovskban megindult béketárgyalásokat és mielőbb hazajutandó, különösen 1918 elején, amint a hideg kissé engedett, nagycsoportokban kezdtek vándorolni nyugat felé. Igen ám, de a béke késett, a frontról haza érkező orosz katonák kezdték kiszorítani a hadifogly munkásokat munkahelyeikről, a szabad polgárok megélhetési viszonyai mindinkább rosszabbodtak. A szovjet kormány megindította 1918 elején nagy propaganda-hadjáratát a foglyok között, hogy minél többet saját pártjára csábítson.

A nehéz megélhetés, a bizonytalan viszonyok, de főleg a kilátás egy jobb anyagi helyzetre a gyenge jellemek egy részét, minden belső meggyőződés nélkül, az internacionalisták karjaiba kergette. Megalakultak a hadifogly vörös gárdák, kik ellenőrizték a vasúti vonalakat, leszedték a vagonokból nyugat felé igyekvő honfitársaikat, főleg ha azok tisztek voltak.

Emellett erőszakos fellépéssel igyekeztek a legénységet a tisztektől elidegeníteni. Így március 24-én 50 hadifogly-gárdista jött Omszkból, izgató beszédeket tartottak a tisztek ellen, minek hatását rövidesen érezni is lehetett. A tiszteket még szigorúbban kezdték őrizni; április 1-től azoknak is csak legénységi étkezést adtak; április 16-án elvették a tisztiszolgákat és április 23-án egy birodalmi német internacionalista katona lett a táborparancsnok.

Ebben a hónapban még egy sajnálatos incidens is fordult elő. Egy fegyveres orosz katona a tiszti tábor bekerített területén belül összetűzött néhány fogollyal. A veszekedés végén az őr fegyverét a kerítésen át kidobták. Az őr kiabálva szaladt ki az Őrséghez, azokat fellármázta azzal, hogy a foglyok fellázadtak, mire azok Palascsenko orosz altiszt parancsnoksága alatt berohantak a tábor nagy udvarára és ott elkezdtek össze-vissza lövöldözni. Szerencsére ebéd után lévén, kevesen sétáltak, de azok is látva az éktelen kiabálással lövöldöző berohanókat, siettek eltűnni szállásaikon. De így is három súlyos sebesülés történt, kik közül egy birodalmi német őrmester-hadnagy sebeibe rövidesen belehalt. Egyik tiszt az ablakon bejövő lövedéktől az asztalnál ülve kapott

sebet. A vitéz őrség jó ideig az udvaron maradt és ha valaki kidugta orrát az épületből, rálőtt.

A vörösök befolyása mindinkább nagyobbodott, láttuk, hogy beleegyezésük nélkül nem lehet semmit sem csinálni. A táborban pedig az izgalom napról-napra fokozódott.

Egymásután láttunk vonatokat elhaladni, melyek kelet felől szállították hazafelé legalább az invalidusokat. A semleges kiküldöttek már előbb kihirdették: nem szabad szökni, mindenkire rákerül a sor, de elsősorban a betegeket és invalidusokat szállítják el. Nálunk pedig nap-nap mellett nalasztották az első szállítmány elindítását.

Közben májusban visszajött néhány fogoly, kik szökve eljutottak Smolenszkig, de ott állítólag a németek nem engedték át a határon, és hogy éhen ne vesszenek, visszatértek a régi táborba. Ily eset növelte az elkeseredést. „Nem akarnak hazaengedni“, mondták az emberek, míg az internacionalisták az így háborgó kedélyeket felhasználva, saját gárdájukba való belépésre buzdították a legénységet. A hangulat fokozására egyizben bevonult Létai zászlós — volt krasznojarszki fogoly — lovas vörösgárdistáival és erővel kezdték letépni az épületeken kívül tartózkodó tisztekről a csillagokat. Egy vöröskereszt kiküldött megjelenése a táborban vetett véget ezen garázdálkodásnak és vette elejét a súlyosabb összeütközésnek.

Közben megérkezett a moszkvai parancs, mely előírja, mit vihet a fogoly a határon keresztül és mit nem. A hadifoglyoknál hazautazáskor fejenként 3 púd (48 kiló) súlyú podgyász lehet. A hadifoglyoktól a határon a következőket veszik el: 1. Aranyérmek. 2. Ezüst érmek, 1 rubel, 2 márka, 2 korona, 2 lei és 10 piaszteren felüli értékben. 3. Papírpénz és bankjegyek 500 rubel, 750 márka, 1000 korona, 950 lei, 3750 piaszteren felüli összegben. 4. Kidolgozatlan nemesfémek, drágakövek és ép úgy az ezekből készült tárgyak is, amennyiben ezek száma a normális használatnak nem felelnek meg. 5. Fegyverek, hadfelszerelési tárgyak, fényképezőgépek és távcsövek. 6. Kidolgozatlan szövetek és bőrök. 7. Nyomtatványok. Fényképek és írások, amelyek nincsenek cenzúráivá. Okmányokat, amelyek nem vonatkoznak állami vagy rendőri vétségekre, nem vesznek el. A tulajdonosok az elvett tárgyakra tulajdonjogukat megtartják. Pontos jegyzőkönyvet fognak felvenni és átvételről nyugtát adnak. A további rendelkezésig a tárgyakat a határpontokon őrzik.

Az első betegszállítmány május 24-én délután kiment a vasúti állomásra. 280 tiszt és 620 legénységi egyén vegyesen, osztrák-magyar, birodalmi német és török. Vonatunk mint kórházvonat, általunk felszerelve és összeállítva. 37 marhakocsi, 4 db. IV. osztályú személyszállító súlyos betegek részére, 1 konyha-, 2 elesés- és 1 ambuláns kocsi. Kocsinként átlag 20 ember. Eleséget beszereltünk 3 hétre, biztosítva volt az élelmezés európai Oroszországban is.

Estefelé körülvette vonatunkat egy vörösgárda század. Vegyes társaság, orosz, magyar, osztrák, német. A már elhelyezett csomagokat (akkor még volt) ki kellett rakni és széjjel szedni, írásokat elvettek vagy olt cenzurálták, szóval egy kis utraváló keserűséggel láttak el. Nekem szerencsém volt. Kocsinkhoz egy oly vörösgárdista altiszt jött, ki éveken át a táborban mint betegápoló tőlem havisegélyt kapott. Úgy látszik, még maradt egy szemernyi tisztesség benne, mert holmimat meg sem nézte, mondván: Moszkváig még úgy is átnézik vagy háromszor. Jóslata ugyan nem vált be, mert már másnap a csehek kezébe kerültünk, de ő maga pár héten belül meghalt, állítólag véletlenül egy saját emberük géppuskatüzének esett áldozatul.

Közben besötétedett, elhelyezkedtünk és éjfél körül elindult vonatunk. Mindannyian fellelegzettünk. Végre útban hazafelé 1

* *

*

Mielőtt a szállítmány további sorsáról írnék és áttérnék könyvem II. részére, közlöm azt az előadást, melyet egy lengyel nő tartott a hadifoglyok helyzetéről a cári uralom alatt. Az előadás lengyel nyelven röpiratban is megjelent, abból fordítottuk le német, majd magyar nyelvre. Valószínűnek tartom, hogy az orosz név-írások nem mind helyesek, de az magán a lényegen nem változtat. Az előadás sok oly borzalmas részletet közöl, mit az ember nem hinne el, ha azt személyesen nem látta volna, vagy ha a valódiságot szavahihető tanúk nem bizonyítanák!

Hadifoglyok mezei munka után.

Hadifoglyok helyzete Oroszországban a régi (cári) uralom alatt

(Előadás, tartotta 1917-ben Petrográdon J. Dzinbiska asszony varsói kiküldött, ki a hadifogoly táborokat beutazta.)

Bevezetés.

A háborús idő megszoktatott minket a kegyetlenkedésre.
Lelki megdöbbenéssel és kétségbeeséssel gondolunk arra, mi történik most százezrekkel. Szüntelenül halljuk, mint mennek a szerencsétlenek tönkre a harcmezőn géppuskatűz által, mint vetés

lekaszálva, ágyúk ezreinek tüze által széjjelmorzsolva, mérgezőgázoktól, farkasvermekben karókra felnyársalva, vagy a drótakadályokba belekavarodva, saját vérük áradatában hullanak el.

De ez még nem minden!

Nemcsak a harcvonalon dühöng a háború és emészti fel szüntelenül ezreit az új áldozatoknak, hanem kinyújtja ocsmány karjait mélyen az ország belsejébe, helyekre, melyek sok ezer kilométer távolságra esnek a harctértől, ott legyilkolja és megöli még azokat is, kiket a csatamező megkímélt.

Valójában még rosszabb!

Ott hirtelen öl, erőszakosan, mindent megsemmisítve, gyakran a fájdalom tudatát csillapítva; itt lassan, hidegen, mindazon ocsmány kegyetlenséggel, melyre csak egy emberi állat képes.

Az igaz, hogy a jelenlegi szövetségesek a háborúban kifejtett hallatlan erélyükkel, kitarításukkal, a legtükételesebb technikáikkal az egész világot bámulatba ejtik, de megdöbbenést keltenek lehetetlen és hihetetlen vadságukkal és még nagyobb lesz a világ elámulása, midőn mindenki értesül arról, amit most csak néhányan tudnak, mi történik a XX-ik században azon emberekkel, kik a csatamezőn hadifogságba estek és pedig oly emberekkel, kik annak az államnak, amely őket fogságba ejtette már többet nem árthatnak; emberekkel, kik küzdve, polgári kötelezettségüket teljesítették vagy hazájukra való tekintettel kényszerítve voltak harcolni.

Források.

Ezeknek a szerencsétlenek sorsát, kiket egy lelkes, midőn őket haláluk órájában Istennel kibékítette, jelentésében a „háború legszerencsétlenebb áldozatainak“ nevezte el, a tisztelt hallgatók előtt egy csomó tény és leírás alapján mutatom be, tehát nem az emlékezet találmánya vagy más személyek utólagos elbeszélése után, hanem hitelt érdemlő okmányok alapján, melyeket az előadás céljaira a petrográdi bizottság bocsátott rendelkezésre. Ezek az okmányok a következők:

1. A bizottság kiküldöttjeinek jelentései, akik Wjatka, Olonez, Archangelszk, Petrográd, Novgorod, Kosztroma kormányzóságokat, Közép-Oroszország főtáborait és Szibériát beutazták.

2. Lelkészek jelentései, akik a hadifoglyoknál az istentiszteleteket végezték.

3. Orvosi jelentések.
4. A törzsnek küldött jelentések.
5. Hivatalos jelentések.
6. Szemtanúk vallomása.
7. Magán személyek levelei.

Főforrásul a kiküldöttek jelentései szolgáltak, melyeket lelkiismeretesen, tisztán a tényekre és tanukra való hivatkozással állítottak össze, miután ezek a jelentések képezték alapját a törzshöz továbbított kérelmeknek, bűnös személyek ellen intézett panaszoknak, a helyzet javítását követelve.

Az előadás célja a tényeknek egy bizonyos csoportban való összefoglalása, melyek a hadifoglyok helyzetét általában megvilágítják, nem ismételve oly dolgokat, melyek már másvalahol is leírva voltak.

Világos, hogy egy előadásban nem lehet az egész anyagot elmondani, mely különben csak egy kis részét képezi azon helyek leírásának, melyeket a kiküldöttek felkerestek.

A legjellemzőbb és legnehezebb tények ábrázolásáról van szó, melynél alapelv az: nem sokat saját szóval ecsetelni, hanem amennyire csak lehet kivonatokat közölni a jelentésekből, melyek* két sokszor közvetlenül a rettenetes benyomások befolyása alatt fájó szívvel írtak és pedig szavakkal, melyek hasonlítanak a megkínzott ember melléből fakadó hangos nyögéshez és beszédebbek a legválogatottabb kifejezéseknél; mindezek fogalmat adnak erről a pokoli igazságról.

Vasútépítésnél.

Oloncz és Archangelszk kormányzóságok vidékein, hová a hadifoglyokat vasútépítés céljából küldték, az életfeltételek rendszeres időben is a legrosszabbak, hát még jelenleg. A közlekedés a megközelíthetetlen mocsarak között majdnem lehetetlen, kevés út állt rendelkezésre, az élelmezés annyira nehéz volt, hogy a vasúti hivatalnokok és munkások gyakran heteken át friss húst nem láttak.

Szükséges még hozzáfűzni a katona és polgári hatóságoknak véleménykülömbőségét, melyek a legtöbb esetben nem tudták mi van nekik megengedve és mi nincs, hivatásukat úgy töltötték be, mintha csak külön arra lennének szervezve, hogy az állapotot inkább rosszabbítsák, mint javítsák főleg akkor, ha hadifoglyokról volt szó.

A híres Murman vasút, melyért Trepov miniszter számos ki-
tüntetést kapott, a hadifoglyok tízezreinek életébe került. Tízek és
százak mennek naponként tönkre az éhség és hideg miatt.

Az egész vonal mentén szétszórva barakok voltak építve a
hadifoglyok részére. Ezek nem egyebek piszkos, sötét, szűk pin-
céknél, tele féreggel és ágy gyanánt csupasz fékpad szolgált,
minden szalma nélkül. Télen a hideg belül elviselhetetlen és
takaróul csak az egyetlen, gyakran az egész napi munka alatt
hótól átázott szakadozott köpenyeg szolgált.

Néhány barak mint pl. a nyári tábor Koncsatserskájában,
35 versire Petroszavodsktól, oly mocsárban volt felépítve, mely
kocsival megközelíthetetlen. A kiküldötteknek térdig érő sárban
kellett odavergődniök. Valamennyi barak skorbut beteggel
töltömvé, élelmezés főleg kenyér és víz vagy dohos kása volt.
Orvosi segély úgyszólván semmi.

És ekkor azt mondták a hadifoglyok a kiküldötteknek,
(a megtekintés 1916. májusban volt) hogy a helyzet most jelen-
tékenyebben jobb, de január és februárban éhínség volt. A fel-
ügyelők kaptak ugyan pénzt az élelmezésükre, de csak sületlen
fekete kenyeret adtak; volt nap élelem nélkül; 40 fokos hidegben,
nyáriruhában dolgoztak és minden egyes nap új áldozatokat követelt.

Sokan megfagytak vagy lefagyott végtagjaik megüszkösödve,
rettenetes kínokkal haltak meg. Egész napi munka után a csupasz
fekvődeszkán kellett aludni, ahonnan a betegeket reggel korbács-
csal (nagajka) kergették ki; éhség, hideg és kimerülés miatt na-
ponkint tízével haltak meg és ráadásul a felügyelők embertelen
módon gyönyörködtek szenvedéseiken. Még a haldoklókat is kor-
báccsal verték kíméletlenül. Az emberek — Írja tovább a kikül-
dött — mint csontvázak néztek ki.

Az elágazó vasúti vonal munkásainak elöljárója Gorjacz-
kovski mérnök csak februárban küldött Petroszavodskból Szibé-
riába bundáért és szőröcsizmáért. A kiküldöttek panaszára azt fe-
lelte, hogy az ő véleménye szerint a hadifoglyoknak ezen a vo-
nalon oly jól megy, hogy legfeljebb csak szellemi táplálékra van
szükségük. Ugyan úgy járt el a második csoport vezetője Turenko.
Megemlítendő még Grejbovic, aki még most is kiváltó üzleteket
csinál hadifoglyok éheztetése és munkadíjak ki nem fizetése által.

Ezek a híres felügyelők, kik nyugodt lelkiismerettel lopáso-
kat és kegyetlenkedéseket követtek el, mint Bondarenkó, Romanow,

Sokolow, Masukow, Kustrachow és mások, ezen irgalmatlan vidék után a második szenvedései voltak a hadifoglyoknak.

Az említett Koncsatserskája nyári táborban januárban volt 366 hadifogoly, májusban már csak 36 egészséges, 184 beteg, a többi meghalt.

Továbbá — írja a tudósító — a barakok tömve voltak betegekkel, akik lázban félrebeszéltek, a kiküldöttek ruháit átölelték, jajgattak, sírtak, segélyért esedeztek és kinézésük megdöbentő; tehetetlenül feküdtek megfeketedve, lesóványodva fog nélkül, testrészek leesve a skorbut vagy üszkösödés miatt. A kiküldöttek panaszára Vandecki alezredes kijelentette, hogy ő maga is belátja a rettenetes helyzetet, de azon segíteni nem tud, mert az nem tőle függ, de különben is a kormányzó felolvasta neki a Robrowski felügyelő orvos jelentését, amely szerint Koncsatserskája nyári táborban minden rendben van és ő Vandecki nem tehet semmit a kormányzóval szemben. És ily feleletet hallani majdnem mindig.

Kotelnitsban (wjatkai kormányzóság) a 47. számú kórházban a kiküldöttek különböző nemzetiségű hadifoglyokat találtak, lefagyott kezekkel, lábakkal rettenetesen elnyomoritva. Ezek a leg-rövidebb időn belül megfognak halni, mondta az orvos. Ezek félig örült alakok, kéz és láb helyett csak fekete csontdarabokkal. Ilyen állapotban hozták őket vasúti munkáról az olonezi kormányzóságból.

A kórházban lévőkön kívül Kotelnitsban munkán volt még 700 hadifogoly. Ezek igen rossz ételmezésben részesültek, böjtnapokon romlott halat kaptak, melytől megbetegedtek és inkább nem ettek semmit és éhséget szenvedtek. A szükséges gyógyszer hiányzott.

Orlov városban (wjatkai kormányzóság) talált a kiküldött 1600 hadifoglyot, kiket a wjatkai kormányzóságból vasutimunkáról küldtek oda, valamennyi hiányos ruházkodás és hiányos ételmezés miatt a nedves időjárásban reménytelen állapotban. Erős reuma, megdagadt lábak, tüdőgyulladás, skorbut, tüdővész és más betegségek uralkodtak közöttük agodalmas mérvben.

Magától értetődik, hogy a létfenntartási ösztönből kifolyólag az emberek a munkától irtóztak, miért is ellenük erőszakot alkalmaztak. A vállalkozóknak erre a célra külön fizetett felvigyázói voltak, kozákok vagy cserkeszek, akik a vállalkozóval és annak segédközegeivel egyetértőleg a hadifoglyokat korbáccsal és kízó-

eszközök különféle nemeivel hajtották a munkára még akkor is, ha azok a kimerültségtől összeestek. Az örülteket, betegeket és nyomorékokat saját bajtársaiknak kellett munkához kivinni, hogy őket a halál — mely egyedüli vigasztalás és megoldás reájuk nézve — ott és ne a barakban érje. Igen sokan, kik bajtársaik kínjait már nézni nem tudták, öngyilkosok lettek. A hadifoglyoktól saját pénzüket vagy amit hazulról küldtek nekik elvették.

Ily ocsmány állapotok között az egészségesen és jó erőben megérkező hadifoglyok néhány héten belül meghaltak vagy megbetegedtek. Ezért volt szükséges a halottak és betegek helyébe folytonosan friss, egészséges és erős hadifoglyokat hozni. Tényleg folytonosan jöttek újabb és újabb hadifogolycsoportok.

Végül néhány statisztikai adat. Az egész olonezi kormányzó-ságban 40.000-en felül volt a hadifoglyok száma, kik közül több mint 10.000 rettenetes kínok között halt meg. Az orvosok véleménye szerint nem maradt ott más vissza, csak egészségileg teljesen tönkretett nyomorék vagy már nem normális hadifogoly.

A kiküldöttek látogatása után a törzs kiadta a parancsot, hogy az összes betegeket kórházba szállítsák. Vonatokat készítettek elő, amelyeken gúnyképen konyhákat és ágyakat rendeztek be; a betegeket Vologda, Kosztroma és más kórházakba küldték. A legnagyobb része útközben meghalt és a megérkezettek sorsa sem volt jobb, mert az orvosok állítása szerint azok is már a halál kiszemeltjei voltak. Skorbutot nem tudták gyógyítani, mert a szükséges savanyúság és főzelék hiányzott. Csak a kiküldöttek fáradozása révén küldött a svéd vöröskereszt néhány vagon megfelelő élelmiszert, mit a kórházak között osztottak szét.

Malmusban 600 hadifogoly között 200 tífuszbeteg, ezek között 80 tiszt. Urzhunban 3000 hadifogoly halt meg tífuszban. Slobodskoiban 1916 tavaszig 2000 hadifogoly halt meg tífuszban. Orlovban naponta 8—10 hadifogoly halt meg és az utolsó időben (1916 május) a halálozási szám 20-ra emelkedett.

A földözékben.

(1915 és 1916 első fele.)

A vajvarszki állások területén, amely a Balti tengertől Meringolig és a Peipusz tó partjáig húzódik dolgozott 3000 osztrák hadifogoly. Főleg közlekedési vonalakat építettek, erősítési munkálatokat és lövészárkokat készítettek. Helyzetük nem

volt minden helyen egyforma. Helyenként mindent megtettek értök, másutt pedig a földi pokol összes kínjait kellett elszenvedniük. Én csak a rossz állapotot sorolom fel, mert a hadifoglyok elviselhető helyzete úgy itt, mint másutt a ritkaságokhoz tartozott.

Nem mindenütt kerestek a hadifoglyok. Amikor a szabad munkás napi 2 rbl-t keresett, ott a hadifogoly ugyanazon munkáért 10—30 kopekát kapott és ételmezést, de természetesen nagyon keveset, mert a nagy drágaság mellett a kormány egy munkán lévő hadifogoly ételmezéséért 11.5 kopekát, a táborban lévőkért napi 7.5 kopekát fizetett; ehhez jött még kis mennyiségű tea, cukor és kenyér. Hozzá kell még fűzni, hogy ennek a kevésnek még a fele sem jutott el a hadifoglyokig, hanem a hivatalnokok zsebében maradt. Hús helyett halat adtak, az ételmezést kezelő bevallása szerint annak $\frac{1}{4}$ -de rothadt volt. Könnyen érthető, hogy ily szerény ételmezés mellett hamarosan skorbut és más betegség lépett fel.

Ha a kormány keveset adott az ételmezésre, még annál is kevesebbet a ruházatra. Rettenetes volt ezeket az embereket látni. Az egész télen (1915) térdig érő hóban dolgoztak és ritka ember volt az, kinek egész volt a lábbelije. A tudósító látta a hadifoglyokat oly rossz lábbeliben, hogy az illetők kényszerítve voltak cipőjüket szalmával becsavarni, hogy a csupasz lábujjak a lyukakon ki ne álljanak. Köpenyegek, zubbonyok de főleg a nadrágok rongyokban lógtak. Csak egy rend fehérneműjük volt, azt is lengyel bizottságtól kapták. A kiküldött hosszas fáradozására február hóban kaptak végre cipőt, de azok oly rosszak voltak, hogy 3 hét alatt széjjelmentek.

Arra nem is gondoltak, hogy a hadifoglyoknak barakot építsenek, hanem más épületekbe, amelyek csak találhatók voltak szállásolták be őket, de amelyek legtöbbje erre a célra nem is felelt meg. Felhagyott gyárakat, malmokat, csűröket használtak fel, amelyekben 200—400 hadifoglyt helyeztek el. Ajtóról, ablakról senki sem gondoskodott. A csűrök legtöbbször sötét nedves épületek voltak nagy kapukkal. Ezekben az épületekben 2, sőt 3-szoros fékpadokat építettek, a hadifoglyok valóban szalmán, de rothadton aludtak, tele féreggel, melytől lehetetlen volt megszabadulni. Ily pizsokban, ily barlangban kellett egy csomó embernek lakni, akik jó lakáshoz és rendez voltak szokva.

A munkára, — a vasárnapot sem véve figyelembe, — kikergették az embereket és pedig elvileg valamennyit, dacára a rendeletnek,

hogy az intelligenciát munkára nem szabad kényszeríteni. A munka reggel 6-tól este 5-ig tartott, egy óra déli pihenővel. Az előljárók lelkiismeretnélküli egyének voltak, akik a fegyvertelenek változatos kínzásában versenyeztek, dacára, hogy azt tőlük senki sem követelte.

Egy ilyen volt Misaj őrmester Omutban, a hadifoglyok valódi Isten ostora. Kapzsiságában a hadifoglyokat saját foglyainak tekintette, hasznot húzott azoknak munkájából, amennyiben azokat magánmunkálatokra küldte, a megszolgált pénzt tőlük elvette és magának tartotta meg. A kifosztottak féltek a gonosztevő bosszújától és hallgattak. Szerencsére eljárását egy idő múlva felfedezték és Misajt eltávolították Omutból.

Orvosi segély majdnem teljesen hiányzott. Orvosság nem volt. Betegeket, de csak súlyosakat, a Narvában levő kórházba szállították és rendszeren mint szimulánsokat meggyanúsították. Merikilben a szigoráról híres Zs. ezredes egy hadifoglyot sem ismert el betegnek, minden jelentkező beteg részére volt egy ötletes felelete, mely az orvosi kezelést helyettesítette. Egy fogfájósnak azt tanácsolta: üsse ki öklével a többi fogait és biztosította róla, hogy a fogfájás örökre elmúlik. Egy másiknak, kinek oldalszúrásai voltak, javasolta baját néhány fegyvertusa ütéssel kigyógyítani. A betegek némán haltak meg orvosi segélyben nem részesülve.

Csak 1916 második felében javult a helyzet, midőn a svéd vöröskereszt egylettől meleg ruha, fehérnemű és orvosság érkezett.

Az erdőkben.

Petrográd kormányzóságban Volchow környékén hadifoglyok dolgoztak az állami erdőkben (kb. 8000) és előkészítették Petrográd részére a tüzelőfát. Legrosszabb volt a heizet a Verestecker rajonban, ahol Turow erdész volt a főnök és aki büntetést érdemlő tetteit hazafias frázisokkal ügyesen tudta leplezni. Az erdei munka igen nehéz annál is inkább, mert ahhoz a hadifoglyokat meztelenül kergették és élelmezésük rosszabb volt, mint egy jó paraszt családé. A hiányos ruházkodás, a rossz táplálkozás csakhamar meghozta gyümölcsét.

Tífuszjárvány tört ki és különösen a Bierickán lévő barakok lettek híresek. A pizok itt rettenetes volt, a rothadt szalma hemzsegett a férgektől, de még borzasztóbbak voltak a 149. és 129. sz. barakok Husianka és Verestecka között, melyet még a hatóság és falusi bíróság is halálbarakoknak nevezett. Amint én oda jöttem

írta a haldoklókat felkereső lelkész — ebben a barakban 200 kiütéses tífuszbeteg volt. És ezek az emberek, akik alig tudtak mozdulni, 40 fokos lázban bizonyos dolgokat az udvaron a hóban zord hidegben végezték, miután semmiféle latrina nem volt. A hadifoglyok egymást kölcsönösen szolgálták ki. A 200 beteg ápolását egy felcser és két irgalmas nővér végezte, orvosról szó sem volt; 40-nél több haldoklót találtam ott. Diétának borsólevest és savanyukáposztát adtak.

Midőn fehéreműt osztottam ki, írja a lelkész, egy hadifogoly jött hozzám, a kit betegsége következtében egész testében reszketett, félrehúzta mellén a zubbonyát, megmutatta a nyitott sebekkel borított testét és kétségbeesetten mondotta: „Főtisztelendő ur, nekem nincsen ingem!” és eszméletlenül összeesett.

A 148-ik számú barakban mindjárt a bejáratnál egy hely volt deszkával elkerítve, ahol a holttesteket gyűjtötték össze. A szemle napján, írja a tudósító, ebben a kamrában 10 egymáshányt holttestet találtam, még pedig olyanokat, akik már néhány nap előtt haltak meg és azért nem temették el őket, mert a helyiség pópája ezeket a nem keresztényeket vonakodott eltemetni és a helyhatóság parancsára, — mi legyen a teendő — kellett várni. A holttestek oszlásnak indultak és megmételtyezték a barak levegőjét. Közvetlenül ezen deszkafal mellett hadifoglyok utolsó agóniában feküdtek.

A kezelőség büntetendő lustasága miatt a tífusz megdöbbentő gyorsasággal terjedt, míg végül a kezelő személyzet közé is benyomult. Megbetegedett az erdész és egy segédje, 2 irgalmas nővér és 9 falusi lakos: a felcser és két segédje meghaltak. De még ez sem ösztökélte az arra hivatottakat, hogy a tífusznak elejét vegyék.

Csak midőn a tífusz magát a hóhért támadta meg, ijedt meg Petrográdon a minisztérium és kiküldött egy bizottságot a helyzet megvizsgálására. Turow erdész értette a módját, hogyan kell az őt fenyegető veszélyt ügyesen elhárítani, személyes összeköttetései, egy jó ebéd és végül mézes-mázos szavak megtették hatásukat, úgy, hogy ő buzgó tevékenységéért még dicséretet is kapott.

A hadifoglyok azonban tovább haltak!

Csak Dr. Bielinska orvos erélye és önfeláldozása, az Oldenburgi herceg segélye, ki egy orvost küldött oda, végül a tartomány nemesi bíróságának segítsége, mely járványtól félvén, maga is harcba lépett, akadályozta meg a járvány elterjedését és azt elfojtotta.

Összpontosítási táborok az északi kormányzóságokban.

(1915 ősszel és 1916 telén.)

A koztromai wladimiri kormányzóságban: Kinechma, Nerechta, Kologriw, Makarjew, Galitsch kormányzóságban: Ivanovo, Wosnessensk, Inflanti-Dorpát, Valk, Harkhoff Ilmacel.

Az inflanti táborban volt néhány ezer hadifogoly. Midőn a kiküldöttek megszemlélték a tábort, ott tífuszjárvány uralkodott, melyet egy Tozkból oda áthelyezett hadifogolycsoport hurcolt be. A megmétélyezett táborból a lázas betegeket fertőtlenítés nélkül más táborokba osztották széjjel és így terjedt el a járvány.

Hála a helyi orvosok fáradozásainak, sikerült a járványt elfojtani; megbetegedett néhány ezer, meghalt 10%. A járvány után az ételmezést javították, de sem ruhát, sem cipőt nem adtak. A hadifoglyok a sáncokban dolgoztak és napi 10—10 kopekát kaptak. Valkból a sáncokig a kiállott tífusz után nyári ruhában, harminc fok hidegben 3 versztre kellett menniük.

Harkhoffban leégett egy barak a hadifoglyokkal. A tűz éjjel ütött ki, a kis keskeny ajtón nehezen lehetett menekülni; 37 megégett és 48 halálos égési sebet kapott.

Ilmacelben és Harkhoffban a hadifoglyok sötét, nedves és fullasztó levegővel telt földkunyókban laktak, majdnem valamennyi reumában szenvedett, rettenetes sebeket mutattak a lábaikon, melyek piszkos rongyokba voltak becsavarva. Közöttük volt egy csomó műveit elem is: tanulók, tanítók és hivatalnokok.

A hadifoglyok mondták, hogy Tozkból Valkra 11 napig kocsiztak. Az utazás alatt kétszer kaptak meleget enni, más napokon kenyéren és vizen éltek, de voltak oly napok is, mikor semmit sem ettek és pedig akkor, midőn a kísérő konvoj a napi 25 kopeket ki nem fizette. Csak a rendeltetési helyen, erélyes kérés és panasz után kapták meg utólag az illetékes pénzt. Ha nem lett volna néhány hadifogolynak elrejtett pénze, útközben haltak volna meg. A hadifoglyok nem akartak a sáncban dolgozni, de korbáccsal kényszerítették őket arra.

Az északi kormányzóságok összpontosítási táboraiban 3-4-szer több hadifogoly volt, mint amennyit a táborok befogadhattak. Itt is három emeletes fékpadok voltak és ezen szalmanélküli deszkán kellett a hadifoglyoknak egymás mellett feküdniük, hogy még csak megfordulni sem lehetett. A bent levő fullasztó levegő, piszok, fér-

gek, mind együttvéve egy barlang benyomását tették, nem pedig egy emberek részére rendelt lakását. Télen a zord időben az ajtót nyitva kellett hagyni, hogy friss levegő jöjjön be, mert különben a harmadik emeleten lévők a megfulladás veszélyének voltak kitéve.

Az élelmi adag oly kicsiny volt, hogy maguk a felügyelő közegek mondták, hogy ha azt a foglyok saját pénzükből fel nem javítanák, nem tudnának életben maradni. Enni naponta egyszer kaptak és pedig délben: leves és kása, ehhez előírás szerint V* font hús, valóságban csak 10 személyre 1 font. 1915 őszén hetenként négyszer hús helyett hal, melytől a hadifoglyok megbetegedtek. Reggelire melegvíz (cukor és tea néhány hónap óta hiányzott) és estére a délről megmaradt kása felmelegítve, ezenkívül 2 font sületlen kenyér, hogy súlyosabb legyen. A napi étkezési pénz 7 5 kopek.

A ruházat teljesen rongyos, fehérenmű piszkos, második rendbeli váltásra nincsen, azt oly soká hordták, míg az magától mint a rongy a testről le nem esett. Fürdőbe mentek ugyan, de mosásra és mosakodásra csak $\frac{1}{4}$ font szappant kaptak. Orvosság nem volt, orvosi segínyt sohasem vehettek igénybe.

A táborból csoportonként vezették a városba, hol utcasepréért napi 8—10 kopeket kaptak. A hadbiztosságnál egész nap fizetés nélkül dolgoztak; szerencsések voltak azok, akik a barakok építésénél nyertek alkalmazást, mert ott a mesteremberek napi 50 kopeka fizetést kaptak.

A hadifoglyok panaszkodtak, hogy a nyári munkákon fizetést nem kaptak. így például Jaroslavban százan 5 hónapig dolgoztak, az első két hónapban kerestek és kaptak 8 rbl-t, a többi három hónapig semmit. Srodban egy csomó ember dolgozott 6 hónapig fizetés nélkül. Czuholmban 80 ember 4 hónapon át dolgozott, első hóban kaptak P/2 rbl-t, azután többé semmit. Tambowban májustól szeptemberig 1500 ember dolgozott, még csak egy kopekát sem kaptak.

Panaszkodtak a hadifoglyok, hogy nem kapnak póstát. Néha-nyan másfél évi fogság alatt még csak egy kártyát sem kaptak hazulról. Ugyan az van a csomagokkal és pénzzel is. Egy évi vándorlás után megkapja a fogoly csomagját, de kifosztva és így még az otthoni segínytől is el esik. A hadifoglyok egészségi állapota nagyon szomorú. A nem ragadós betegségeken kívül leggyakoribb betegségek: reuma, tüdőbaj, köhögés, gyomorhaj; továbbá a hadifoglyok teste tele volt vagy a frontról hozott roszszul gyógyult, vagy a férgectől keletkezett friss sebekkel.

A felügyelő orosz legénység fellépése durva, ököllel arcul ütötték a hadifoglyot és a fegyvertelenekkel szemben alkalmazott ocsmány elbánást hazafias hőstettnék tekintették. Az intelligencia nem csak az éhségtől, hidegtől, piszoktól szenvedett, hanem még inkább a brutálisan fellépő orosz katonák önkényétől.

Nem lehet csodálkozni, ha ezek a kiküldöttek kérdésére, mivel lehetne rajtuk segíteni, azt felelték: „Adjon nekünk mérget, hogy annak, amit itt átélni kell és amely minden emberi erőt felülmúl, véget vetthessünk!”

Összpontosítási táborok Közép-Oroszországban.

Az elhelyezésről ugyanaz mondható, ami eddig, csak hozzá kell fűznöm, hogy Pensában és Tambovban lakások hiánya miatt a hadifoglyok késő ősszel esőben és hóviharban szabad ég alatt voltak kénytelenek aludni.

A tudósító a táborokat ősszel látogatta meg, midőn a hadifoglyok a mezei munkákról visszatértek. Tambov és Pensa u. n. gyűjtő állomások voltak, hova a mezei munkáról a hadifoglyok csoportokban érkeztek és ahonnan néhány nap múlva újbóli elküldetésre jelölték ki őket és pedig: mindazokat, akik a munkáról meg nem felelő bizonyítványt hoztak vagy nem dolgoztak eleget, gyakran betegeskedtek, kevésbé erősek, vagy akik a visszaélések ellen erélyesen felléptek és azokat is, kik a kórházból mint lábadozók tértek vissza, — Szibériába küldték. Azok pedig, akik jó bizonyítványt tudtak előmutatni, jutalmul a dóni szénbányákba vagy pedig az európai Oroszország gyáraiba kerültek. Időnként 500—800 főből álló csoportokat küldtek széjjel.

Ott tartózkodásom alatt, — írta a tudósító, — egy 500 főből álló csoportot szállítottak el. Nem található megfelelő jellemző szó ennek az ijesztő képnek visszaadására, amely egy borzasztó elfelejtethetetlen benyomás marad: egy Szibériába szállítandó csapat decemberben a legnagyobb hidegben meleg ruha, köpenyeg nélkül csak zubbonyban, nyári öltözetben, orosz ingben, rongyos cipőben, nem is szólva keztyűről és sálról, mely legalább a nyakat és mellet védte volna.

Az egész csoport körülfogta a tudósítót, kérve tőle segílyt, bundát, cipőt; ezek között volt négy, akik közvetlenül a kórházból jöttek, egy közülök gyógyulatlan sebekkel, másik 4 hónapig reumában szenvedett, ruha helyett rongy volt rajtuk, a szakadozott cipőt

rongyok pótolták. Így jöttek a kórházból és ebben az állapotban kellett volna Szibériába utazniok.

Ők kértek engem, hogy akadályozzam meg elutazásukat. Ráterelődött a figyelmem 2 intelligens arcú fiúra, a fiatalabbik sirt, mint egy kis gyermek, mindkettő nem volt idősebb 16—18 évesnél. Tanulók voltak az önkéntes légióból. Megtudtam, hogy a munkáról mindkettő meg nem felelő bizonyítványt hozott, a ki nem fejlődött kezek fizikailag nem voltak eléggé erősek, ezért kellett Szibériába menniük. Volt itt egy harmadik, szintén az önkéntes csapatból egy tanuló, aki a munkáról való visszatérés után megbetegedett, de ez nem védte meg az elküldetéstől.

A kiküldöttnek sikerült végül a három tanuló visszahagyását kieszközölni, de a kórházból jött többi beteget elszállították. Könny nélküli szemmel nem lehetett ezeket a szerencsétleneket látni. A katonai parancsnok úgy nyilatkozott, hogy azoknak a fele Omszkot sem fogja elérni, de ő semmit sem tehet, mert a gyűjtő állomásokra a hatóság sem ruhát, sem pénzt nem küld. Továbbá azt mondta a kiküldöttnek: „Érdeklődjön a törzsnél vagy a saját bizottságánál, hogy azok bundát, sapkát és cipőt küldjenek ide. Én megértem az egész eljárás ocsmányságát, de én egészen tehetetlen vagyok.“

Néhány nap múlva teherszállító kocsikon újból elment egy csapat Szibériába. így az emberek végtelen száma lett volna tönkretéve, ha a bizottság, de főleg a svéd vöröskereszt egyesület, mely erről értesült, a gyűjtőállomásokra raktárt téli felszereléssel fel nem állított volna.

A kiküldött Őrei táborban ugyanazon viszonyokat találta. A hadifoglyok között talált rosszul kinéző, lesóványodott egyévi önkénteseket, főleg tanulókat, akik a mezei munkákról tértek vissza. Néhányan a puszta deszkán feküdtek betegen, ápolás és orvosi segély nélkül, piszkos ingben, saját ruháik rongyaiban. Az egészségesek de teljesen elerőtlenedettek a városba mentek munkára 10 kopek fizetésért és élelmezésért. Panaszkodtak, hogy az orosz felügyelőközegek korbáccsal kényszerítették munkára őket és a betegeket is erőszakkal kergették ki. Éhség folytán elveszítették az erejüket és ha hazulról segélyt nem kapnak, a telet nem fogják átélteni.

Bányákban.

A novgorodi kormányzóságban Borovitschi város közelében van néhány gyár és agyagbánya, melyek különféle magánszemélyek tulajdonát képezik és ahol hadifoglyok dolgoztak.

Az egyik bányában 500 fogoly dolgozott. A barakok nem voltak a legrosszabbak, de szűkek és a foglyok a csupasz fékpadon aludtak az agyagbani dolgozásban átnedvesedett felöltőjükbe takarózva, minek reumás megbetegedés volt a következménye. Munkaidő reggel 6 órától este 6 óráig és ugyancsak éjjeli munka. Azokat, kik az előírt mennyiséget ki nem ásták, bezárták. Napszám 15 kopeka és élelmezés. Egy része a hadifoglyoknak élelmezés helyett 15 kopek napszámot kapott, de ebből az élelmet és ruházatot magának kellett beszereznie, ami a meglevő árak mellett lehetetlen volt. A szabad munkás ugyanazért a munkáért 4 rblt. kapott.

A bánya munkaviszonyai igen kedvezőtlenek, miután a 14—17 öl mély bányákban szellőztető nem volt. A hadifoglyok egészségi állapota igen kedvezőtlen, sokan szenvedtek szembetegségben. Orvosi segély elégtelen, az orvos hetenként kétszer kereste fel a hadifoglyokat, kik közül 4000 dolgozott a bányákban és gyárakban, hol a felcser azokat a betegeket is munkára kényszerítette, akiken a betegségnek külső nyomai nem látszóttak.

Ha a felcser kijelentette, hogy a hadifogoly egészséges, akkor az illetőket büntetésül betegen is bezárták és ekkor étel helyett napi 8 kopeket kaptak, azután nehezebb munkára jelölték ki őket és pedig fatökök kihúzására a folyóból, hol a reumás emberek egész nap a vízben álltak.

A szembetegeket a legsötétebb bányarétegbe küldték dolgozni. A vakok leestek a létráról, a bányákban eltévedve jártak össze-vissza és gyakran bele is estek a vízbe.

A Tozki barakok.

(Glaudus samarski képviselő tudósítása, felolvasva a Dumában zárt ajtók mögött.)

Elérkeztem a legborzasztóbb felvonás ábrázolásához, mely a legújabb időben előfordulhatott. Ennek a rettenetes műnek okozója nem egy közönséges paraszt, hanem egy nagy képzettségű ember, aki az orvosi tudományok igazgatói címét viselte. E címen kívül törekedett egy újnak elérésére is és ezt mint: „a hóhérok királya“ el is érte, az az ember, aki az Oroszországban lévő foglyok oltalmára volt kijelölve. Ez volt dr. Tuberozov és felesége, a hóhér munkában mindenkori hű társa. Ha már erről csak írni

és hallani is fájdalmas, milyen lehet, ha azt valaki megéli és elviselni kénytelen, írja a tudósító.

Nem messze Tozk falutól, 201 versire Szamarától, a Szamara mellett, — így kezdődik a sötét tragédia leírása, — van egy házcsoport 45 barakból, mely békében nyári táborul szolgált. A barakok egy fensíkon feküdtek, erős nyugati és északi szélnek kitéve. 1915—16 tél kezdetén már a hideg időben a nyári barakokban hadifoglyokat szállásoltak el. Szükséges még azt a fontos tényt hozzáfűzni, hogy 1915 tavaszán az egészségügyi bizottság a barakok megszemlélésénél a beszállásolás ellen tiltakozott megállapítván, hogy azok tífusz által úgy meg vannak mételyezve, hogy a fertőtlenítés semmit sem használ és elrendelte a régi barakok felégetését és újak építését. A barakok építése haladéktalanul megkezdődött, de a tél beállván az épületek nem készültek el és így az egészségügyi bizottság tilalma dacára a megmételtyezett barakokba 17.000 hadifogolyt helyeztek el. — A következményekre nem kellett sokáig várni.

Novemberben kitört a kiütéses tífusz, mely hihetetlen gyorsasággal terjedt tova és miután kellő ellen-intézkedéseket nem tettek, a ragály a legrövidebb idő alatt katasztrófához vezetett. Százakat, sőt ezreket nyelt el, kiket könnyedén meg lehetett volna menteni abban az esetben, ha az arra hivatott embereknek egy kevés szívük és jóakaratak lett volna. Sajnos semmi intézkedés sem történt, ellenkezőleg dr. Tuberozov parancsára a kormány és a társaságok előtt a járványt lehetőleg elhallgatták.

A barakokban a fékpadokon kívül más berendezés nem állott rendelkezésre, szalma, szalmazsák és takaró nélkül feküdtek a hadifoglyok a kemény deszkán és emiatt nem is tudták ruháikat levetni. Az tény, hogy a hadifoglyok, akik itt a csoda révén a haláltól megmenekültek, a tozki tartózkodás egész ideje alatt ruhájukat egyszer sem vetették le.

A táborban volt két kút, az egyik az egész idő alatt elromolva, a másikban alig annyi víz, amely 17.000 ember konyhája részére elégséges volt, miért is az emberek szomjúságuk csillapítására nyáron a Szamara vizéből voltak kénytelenek inni, télen pedig havat nyelni. A barakokban volt ugyan két kályha, de azokat egész télen át nem fűtötték úgy, hogy bent a hőmérséklet 15 fok hidegre szállott le. Ennek következménye volt a végtagok gyakori lefagyása és az üszkösödés fellépése. Nem volt ismeretes, vajjon a fűtésre pénzösszeg volt-e meghatározva és vajjon az a hivatalnokok

zsebeibe vándorolt-e. Az azonban bizonyos, hogy dr. Tuberozov főorvos a katasztrófa főbűnöse a hadifoglyokat lefagyott végtagokkal operáció céljából a szamarai és orenburgi kórházakba küldte. Tozokban sebészeti műszerek hiánya miatt operációt sem lehetett végezni.

Az egész táborban nem volt kád, sem a betegek, sem az egészségesek részére. Hogy miképen fogták fel Tozokban a kötelesség érzetét, mily kevés súlyt helyeztek a hadifoglyok életére és azokat mennyire kizsákmányolandó tárgyaknak tekintették, mutatja az a tényállás, hogy dr. Tuberozovné az ország belső részének igazi hiénája, — amint őt a tudósító nevezi, — a táborban üzletet állított fel, ahol a hadifoglyoknak a legrosszabb élelmicikkeket hihetetlen áron adott el. Hogy azonban az üzlet jobban felviruljon, a hatóság egyidejűleg kiadott egy parancsot, mely szerint a hadifoglyoknak a faluban való bevásárlást, — amint ez eddig történt, — megtiltotta.

Dr. Tuberozovné és Misaj őrmester drágasági spekulánsok miatt nemcsak a hadifoglyok, hanem az egész ország szenvedett. A hadifoglyok hozzátartozóitól érkezett pénzek kifizetése rendetlen volt vagy egészen elmaradt, a táborban az az általános vélemény uralkodott, hogy ezeket a pénzeket dr. Tuberozov a táborparancsnokkal együtt maguknak tartották meg és ez egyedül egy jelentékeny összeget, kb. egy fél millió rubelt tett ki.

Egy idősebb komoly orvos, aki a hadifoglyokat egy ideig kezelte, következőképen nyilatkozott: „Csupán a hadifoglyok látása még az egészségeseké is elrettentik az embert; a hiányos táplálkozás folytán kimerült, átfagyott, férgektől és sebektől borított nyomorultak nem hasonlíthatók emberekhez. Fizikailag letörve, teljes apátiában, magukat a biztos halálra kiszemelték közé számítják“. Ezen rettenetes kép mellett látni fogjuk mindjárt, hogy a hadifoglyok helyzete még rosszabb volt.

Előírás szerint az orvos köteles volt a hadifoglyokat naponta megvizsgálni és a betegeket, illetőleg gyanúsakat rögtön az erre kijelölt barakba küldeni. Ezen rendelkezés talán másutt szükséges és érthető, Tozokban egy karikatúrává változott, mert egy osztrák orvos egy orosz orvos kíséretében nem volt képes naponként megvizsgálni a 40 barakban elhelyezett 17.000 embert. A látogatás rendszeren avval végződött, hogy az orvos belépett a barakba, megkérdezte az emberektől, ki érzi magát betegnek és azokat, akik jelentkeztek, magával vitte. A betegek azonban tudva mi vár

reájuk, a betegek részére kijelölt barakba nem jelentkeztek, hanem igyekeztek betegségüket bajtársaik előtt mindenféle módon eltitkolni. Így ez a látogatás csak alaki dolog maradt volna, de legtöbbször az egészséges bajtársak, kik féltek a ragálytól, a betegeket kiszolgáltatták. Dacára ennek mégsem lehetett valamennyi beteget felfedezni, miért is a nagy halálozási szám, 30—40 naponként, az egészséges barakokban, könnyen megmagyarázható. Mindennek dacára a betegek részére kijelölt barakok továbbra is elhanyagolva piszkosan maradtak.

Az étkezésért a hadifoglyok maguk mentek a konyhába, mindegyik még négy más bajtársának vitte az ételt, de a betegek barakjaiban azok élelmezésével senkisem törődött. Gyakran előfordult, hogy a betegségtől teljesen elerőtlenedett emberek végül éhségtől haltak meg. De nemcsak egyedül az éhségtől félelem volt az oka, hogy az emberek beteg voltukat eltitkolták, mert mindjárt fogjuk látni azok sorsát, akik a beteg-barakba kerültek.

Külön kórház nem volt, csupán a legrosszabb barakokat jelölték arra a célra. Lázasan feküdtek a betegek a csupasz fékpádon, szalma nélkül, férgektől teljesen összemarva, piszkos ruháik és fehérneműik rongyaiban, ugyanazokban, amelyekben hadifogságba kerültek és amelyeket egyszer sem vetettek le. Így maradtak fekvve mindaddig, míg meg nem haltak, mert meggyógyulásról csak egy csoda esetén lehetett szó.

Ott feküdtek minden segínytől megfosztva, a kikerülhetetlen halálnak átengedve. Testük gyakran egészen piros volt a sebektől. Latrinák hiánya miatt, — irta a tudósító, — kénytelenek voltak a lázbetegek, akik még tudtak mozogni, ha másképp nem, négykézláb mászva a barak ajtaja előtt dolgaikat elvégezni és azok, akik nem bírtak mozdulni, saját bélsárjukban feküdtek, mely a felső fékpadról az alattuk fekvő bajtársakra hullott le. Az ott uralkodó levegő képes volt a világ legegészségesebb és legerősebb emberét is tönkretenni, hát még milyen hatással volt az a megfagyott, kiéhezett és a folytonos láztól kimerült betegekre.

Képzeljék el tisztelt hallgatók, hogy a felső emeleten lévő betegek lefekvésük pillanatától kezdve halálukig jajgattak és jajgatásuk és könyörgésük dacára egy csöpp vizet sem kaptak szomjúságuk csillapítására. — Szemtanuk mondják, hogy a haldoklók kiabálása, jajgatása és nyögése egy rettenetes, nem emberi hangokból álló zajba egyesült, melytől a teljesen öntudatnál lévő betegek dühbe és dühöngésbe estek. A barakokban ivóvíz egy-

általán nem volt, aki még tehetne, kiment az ajtó elé, hol kínzó szomját az emberi ürüléktől elpiszkított lével oltotta és egy ily adagot vitt haldokló bajtársának is.

Sem ebben, sem a többi barakokban nem fűtöttek, miért is az öntudatnál lévők, amily módon csak lehetett, segíteni igyekeztek magukon. Így, ha valaki meghalt, (a holttesteket rendszeren csak másnap távolították el) a legközelebbi szomszéd a halotról mindent lehúzott, amit csak tudott, betakarta magát ezekben a piszkos rongyokba és a kemény deszkától fájó fejét arra a szétszakadt és férgektől tele rongyokra fektette.

Nem is látszott különösnek, hogy naponkint néhányan utolsó erejüket összeszedve, megszökni próbáltak ebből a halálbarlangból, de a hideg és éhség, ezek a hű kísérők, nem engedték őket messze jutni. Útközben mentek tönkre, főleg Tozk környékén. A holttesteket egy nagy rakásra halmozták össze és csak részenként temették el, miért is hullákból álló hegy keletkezett, 1500 darabot is elérve. Felkérem a tisztelt hallgatóságot, emlékezzen vissza azon piramisokra, melyeket a Dzsingisz-khán által levágott fejek képeztek, azok nem voltak olyan rettenetesek, mint a dr. Tuberozovné-é a XX. században. Dr. Tuberozov úr piramisai lassan rothadtak és vártak a tavaszra, hogy a ragályt egész Oroszországban elterjesszék.

Nehéz és nem is lehet másképp, ha minden ilyen barakban, amelyben 600—1000 ember van elhelyezve, csak egy orvos és néhány irgalmas nővér van. Egészségügyi szolgálatról szó sem lehetett, mert azt csak néhány ki nem képzett, tapasztalatlan hadifogoly végezte és akiknek egyedüli alkalmasságuk az volt, hogy a tífuszt már kiállották. Ennek az abnormális állapotnak nem az orvosok hiánya volt az oka, mert ebben az időben Tozkban 20 osztrák orvos élt, de dr. Tuberozov nem tartotta szükségesnek, azokat orvosi szolgálatra alkalmazni. Ügyeletes orvos a legrettenetesebb járvány idején sem volt.

Nem is szükséges hozzátenni, hogy Tozkban gyógyszer egyáltalán nem létezett és a táborban még csak egy thermométert sem lehetett találni. Az orvos a hőmérsékletet kézzel mérte, fülét a beteg mellére téve megvizsgálta, amikor a féreg a betegről az orvosra mászott. De ezek osztrák orvosok voltak! Fertőtlenítő anyagról vagy törülközőről az orvosok részére szó sem volt. Az osztrák orvosoknak sohasem engedték meg, efölött bírálatot mondani. Világos, hogy ily gyalázatos feltételek mellett, az összes orvo-

sok tífuszban megbetegedtek és közülük heten meghaltak, de magát dr. Tuberozovot és feleségét, a betegeknek ezen protektorait, sem kímélte meg a ragály. Tozokban három hónapon belül 9000 hadifogoly pusztult el.

Az ishewski erdőben.

Még egyet erről az emberi kínpadról, melyhez hasonlót a világtörténelem nem ismert. Az ishewski erdőségben volt 1800 hadifogoly, akik barakokban laktak, melyek ha nem is rosszabbak, de nem is jobbak az eddig leírtaknál. A kórház csak abban különbözött a többi barakoktól, hogy padlója és tetője volt. A többi barakoknál tető helyett gerendákból álló menyezet földdel befödve.

A kiküldöttek jelenlétekor volt 56 beteg főleg vérhas és éhínség. Azonkívül néhányan kifolyt szemmel, a lefagyás miatt hiányzó ujjakkal, betört oldalbordákkal, amit a ledőlt fák okoztak; valamenynyenyi beteg a pusztaság fekélyen feküdt, sokan fehérmű nélkül, csak köpenyegben, az ingeket a sebekre kötszerül használták fel; orvorról és gyógyszerről szó sem volt. Az egészségesek az örültekkel együtt. A felügyelő közegek verték a hadifoglyokat dicsérve önmagukat, hogy azokat nem verik agyon.

Ugyanazon erdő egy másik rajonjában hasonló barakok álltak 1950 hadifogollyal. Csak három nap után engedték meg a kiküldötteknek a barakok megtekintését, de csak 15 hadifogollyal volt szabad beszélni. Megmutatták a kiküldötteknek a hús- és kenyér-készletet mondván, hogy az a hadifoglyok részére van, de később kiderült, hogy ez a készlet az orosz népfölkelőké volt.

A kiküldöttek sikerült erről a rettenetes táborról a szomszédok útján híreket gyűjteni. Tudósításában névleg felemlített 23 tanút. Így például:

1. A szarapuli járás elnöke Popov beismerte a kiküldötteknek, hogy hozzá hadifoglyok jöttek, akik borzasztó módon és mérvben össze voltak verve, azonkívül talált útonfekvő embereket, kiket úgy kellett kocsin összeszedni.

2. A szarapuli katonai parancsnok Radons beismerte, hogy folytonosan jöttek hozzá szökevények ebből a rajonból, akik ütések-től eredő nehéz sérülések miatt szenvedtek és ő maga két ízben tett jelentést Dubnicky tábornoknak, ezen vállalatok főnökének.

3. Borcoka község lakosai látták, amint Babuszkin az erdő fevier előjárója és segédje Gockov, a hadifoglyokat ütötték.

4. Starnik felügyelő elmondta, hogy ő az erdőben az egész idő alatt az elszökő hadifoglyok elfogásával és visszakísérésével foglalkozott és ezek közül az egyik tőle kért revolvert vagy, hogy üsse őt agyon, de miután a felügyelő ezt a kérelmet megtagadta, a hadifogoly útközben kétségbeesésében egy tóba ugrott, hol megfulladt.

5. Fraschinov zászlós kijelentette, hogy a katonák többiben arra kérték őt, mentse fel őket a hadifoglyok őrzése alól, küldje inkább a frontra, mert kényszerítik őket a hadifoglyokat verni.

6. Babuskin előbbi segédje beismerte, hogy Babuskin parancsára egyizben nyáron a legnagyobb hőségben 200 dolgozni nem akaró intelligens hadifoglyot egy csak 100 főt befogadó barakba zárta el, ablakokat és ajtókat leszögeztette és a 200 embert 36 órán át tartotta ebben a förtelmes levegőben és hőségben. Amikor az ajtókat kinyitották, az emberek legnagyobb része eszméletlenül feküdt a földön. Babuskin az eszméletleneket arcütésekkel térítette magukhoz és azonnal munkára küldte őket. Azokat, kik keveset dolgoztak, oly sokáig verette, míg eszméletlenül össze nem estek.

7. Potorocyn felügyelő beismerte, hogy ő látta, amint Gorszkov a hadifoglyoknak vasdoronggal ütött arcába. Ő maga 1916 január 14-én két hadifoglyot ütött agyon.

8. A cerniszovi kórház hivatalnok hallotta, amint Babuskin Malinovszky orvost arra kérte, hogy az orvos a sebesüléseket és nyomorékká tetteket véletlen szerencsétlenségnek, nem pedig az ütések következményeinek ismerje el. Az orvos vonakodott ezt megtenni.

9. Tuschnov Iván elmondta, hogy ő hallotta, amint a hadifoglyokat agyonütéssel fenyegették, ha a kiküldöttel mernek beszélni.

És merje-e az ember gondolni, hogy amint a kiküldött Szarapuiba visszaérkezett, ott megtudta, hogy azt a két hadifoglyot, akikkel ő január 14-én beszélt és akik ezeket a rettenetes állapotokat neki kínzóik jelenlétében ecsetelték, január 14-én meggyilkolták! Tuschnov tudta, hogy ki ölte meg őket és mutatta a sírokat, hol a két csendes hős feküdt. A barak körüli föld nagy körben fel volt túrva, ahol az ember, ha ásóval beleszúrt, emberi csontvázra akadt. Ez Babuskin ördögi műve!

A kiküldöttek panaszára Dubinszky tábornok megígérte ennek a „visszaélésnek” beszüntetését. A tábornok ezeket a tetteket csak visszaélésnek minősítette. De az orosz hivatalnokok szokásának

megfelelően jelentette Gorszkov, hogy a kiküldött által felbízott hadifoglyok nem akarnak többé dolgozni. A jelentés után nem történt volna semmi orvoslás, ha a törzsnél is nem lármáztak volna. A tényállás megállapítása végett kiküldtek egy bizottságot. Tanukat hallgattak ki. A hóhérokat elfogták. Babuskint és Gorszkovot 1916 szeptember hóban a kazáni katonai bíróság büntetésül 2 évre a fegyenc-századhoz osztotta be, a többiek börtönbüntetést kaptak.

A kegyetlenkedéseknek még néhány példája: Taskendben nem ritkán fordult elő az az eset, hogy a hadifoglyokat büntetésből 50 fokos melegben néhány órán át fedetlen fővel és homokzsákkal vagy téglákkal a hátukon a napra állították ki.

Kisitz Marko szerb nemzetiségű hadifogoly írta a tobolszkri kormányzóságból: „Velünk embertelenül bának, jobb a börtönben ülni, ott legalább enni kap az ember. Én nem kérek más- semmit, csak hogy a háború végéig életben maradjak.“

Az 1914. évi hadjárat elején Nizsni-Novgorod környékén a becsípott örök a hadifoglyok barakját éjjel felgyújtották. Az ajtót eltorlaszolták úgy, hogy senkisé tudott a lángokból kimenekülnie. Valamennyi oda veszett (néhány százan). Egy része megszenesedett a lángokban, másrésze megfulladt. A hatóság a bűnösöket nem büntette meg, vizsgálatot nem tartottak, mert ők ezt a gonosztettet hazafias hőstettnek tekintették.

Egy próbastatisztika a halálózásról.

Mielőtt végül egy töredéket mutatnék be a szibériai hadifoglyok helyzetéről, bátor vagyok az elmondottak eredményeként a hadifoglyok halálózási statisztikájáról néhány adatot közölni az on-táborokról, melyeket a kiküldöttek meglátogattak.

Ezek a számok nem adják tökéletes képét az áldozatoknak, csupán azoknak kis töredékét képezik. A kormányok törekedtek, mi könnyen érthető, saját érdekükből a dolgokat elhallgatni. A számok inkább kisebbek, mint túlzottak, mert hivatalos feljegyzések nincsenek, de még, ha volnának is, nyilvánosságra nem hozhatók.

Az *olonezi kormányzóságban* 40000 hadifogolyból 10000 halt meg, főleg skorbutban, a többi örökéletre nyomorék maradt.

Tozokban 17000-ből 9000, a tobolszki kormányzóságban 2000 hadifogoly halt meg tifuszbán.

Orenburg melletti földbarakban elhelyezett hadifoglyoknál egy amerikai orvos, akinek csak nagy utánjárás után sikerült oda-jutnia, 50% tüdőbeteget és 40% vakot állapított meg.

Skobelevben 2 hónapon belül 3000 fogoly pusztult el.

Szamarkandban 5050 hadifogoly halt meg maláriában.

Inflantban a hadifoglyok ezreiből 10% tífuszban halt meg.

Ufa kormányzóság Iwanow gyáraiban 10000 beteg hadifogoly volt.

Szibériában Novo-Nikolajevskben a tífuszjárvány idején 15000-ból 8000 meghalt, köztük néhány orvos és 27 medikus.

Krasznojarszkban, ugyancsak Szibériában 12000-ból 5000 halt meg tífuszban.

Kanszkban a jenniszeiski kormányzóságban (Szibéria) 1915 tavaszán skorbutjárvány tört ki, egyszerre 600 ember betegedett meg. A járvány el lett fojtva, meghalt 100 fő.

Bauer orvos statisztikája szerint a verchni-udinszki táborban 30000 hadifogoly közül egy év alatt járvány nélkül meghalt 4000.

Így fest a próbastatisztika kis töredéke, mely a valóságtól sokkal távolabb áll ugyan, de mégis alkalmas arra, hogy azokat is irtózatba ejtse, akik eddig a legmesszebbmenő optimista véleménnyel voltak a hadifoglyok sorsáról Oroszországban.

Borzasztó volt az invalidusok helyzete 1915-ben az Omszk melletti táborban. A legnagyobb részük kéz és láb nélkül, leszakított állal, kihullott fogakkal. Néhányat fekvő helyzetben kellett táplálni, de az elmaradt, miután senki sem volt annak elhozatalára kijelölve. Az invalidusok úgy ettek, mint az állatok. A fognélküliek éhségtől haltak meg.

Szibériában.

A teljesség kedvéért még néhány szó a Szibériában lévő hadifoglyokról. Hála, bizonyos körülményeknek, a Kelet-Szibériában elhelyezett hadifoglyoknak most kissé jobb a sorsuk, mint az európai Oroszországban lévőké. De csak az utóbbi időben, mert előbb azoknak is ép olyan rossz dolguk volt, amint azt Kurotovszky orvosnak Krasznojarszkból Michajlovski orvoshoz intézett feleletében látjuk, amidőn az előlnevezett a hadifoglyok egészségügyi helyzetét Szibériában a városi egyesületek gyűlésén Irkutszkban ecsetelte.

Michajlovszki orvos tudósítása szerint — mondta Kurotowsky orvos — azt lehetne hinni, hogy a Szibériában lévő hadifoglyok a legjobb

egészségügyi viszonyok között voltak, sajnos, azonban ő azt nem mondhatja azokról az áldozatokról, akik 1914. évben — miután Lemberget csapataink elfoglalták — Krasnojarszkba érkeztek. A pályaudvarról minden orvosi megvizsgálás nélkül a katonai táborba hajtották őket, ahol elő nem készített, be nem rendezett barakokban — piszkosan, rongyosan, úgy ahogy a fedezékekben elfogták és vasútra tették — szállásolták el. Miután háromszor annyit küldtek ide, mint amennyi hely a barakokban volt, háromemeletes fekvőpadot készítettek, ami egészségügyi szempontból sem engedhető meg. Dacára, hogy Szibériában szalma fölöslegben van, még sem adtak. Fehérneműt sem tudtak váltani.

Én magam vettem fel a kórházba — mondta dr. Kurotovszky — egy hadifoglyot, fiatal tanulót, kinek teste, amint az inget lehúzta, egy férgectől összerágott nyílt sebekkel borított felületet mutatott, míg földredobott inge mozgott az abban hemzsegő férgectől. A kiütéses tífuszjárvány hamarosan elterjedt.

A betegeket kezdetben a városi katonai kórházba küldték, de csakhamar, miután naponta a hely hiánya miatt százával érkeztek, a felvételt beszüntették és saját sorsukra hagyták. Dr. Kurotovszky ecsetelte még azt a borzasztó képet, mely előttünk már más leírásokból is ismeretes. A betegeket 37 osztrák és magyar orvos kezelte. Fertőtlenítés nem volt lehetséges, az orvosok közül csak kettő maradt egészséges és annak is 1500 beteget kellett kezelnie. A halál tömegesen aratott. Hivatalos jelentésekből ismeretes, hogy egy éjjel 40—45 haláleset is fordult elő.

Ebben a veszélyes időben, mely egy rögtöni döntést követelt, a betérjesztett „bumága“ (ügyirat) hatóságtól-hatóságig vándorolt. Itt van például a halottak eltemetéséről szóló ismeretes történet. Mint Tozokban, úgy itt sem sietett senki a sírokat megásni, ennek elvégzéséhez csak három embert jelöltek ki. Irkutzkba egy bumágát küldtek azzal a kérdéssel, hogy mit csináljanak a holttestekkel. De a bumágának hosszú utat kellett megtenni, különféle magas és alacsony állásúaknál megfordulni, mondta dr. Kurotovszky és ez idő alatt a holttestek nagy halmaza gyűlt össze, úgy hogy a város lakossága felzúdult és panaszt emelt a kormányzónál, akinek ismét nem volt hatalma a katonai dolgokba beleavatkozni, tehát szintén egy bumágát küldött a törzshöz. Hosszú idő múlva a bumága visszajött és a halottakat eltemették. A törzs küldött fehérneműt is, néhány felsőruhát, de mit használt a tiszta ing, ha piszkos, nem fertőtlenített testre húzták fel? Ebben a nagy össz-

pontosítási táborban ezen idő alatt nem volt fürdő, fertőtlenítő-anyag és gyógyszer.

Ez az állapot márciusig tartott; csak akkor szerveztek a kormányzó elnöklete alatt egy általános tudósítóbizottságot és csak most kezdtek „gondolkozni” a szükséges anyagról, mindenek előtt fürdőről, fertőtlenítő-kamráról, a barakok fertőtlenítéséről és a piszkos rongyok elégetéséről. És újból vándorolt a hosszú bumága a törzshöz. Végre hadifogoly mérnökök segítségével a fertőtlenítő-kamra és a fürdő felépült és két hét alatt a járvány el volt fojtva.

Ez volt az oka annak, hogy ez a rettenetes járvány annyi ezer hadifoglyot nyelt el, fejezte be előadását dr. Kurotovsky, kevesebb bumága, több tervszerű tevékenység szükséges és akkor elkerüljük az indokolt szemrehányást, amely az orosz népet illeti.

Ugyan ez az eset fordult elő Sztretenszkben, hol 30000 hadifogoly volt a táborban elhelyezve és ahol a tífuszjárvány éppoly gyorsan és kegyetlenül terjedt. Szerencsére éppen ebben az időben megjelent a svéd bizottság. A svéd követ leánya (Brändström Elza) ezt a képet borzalommal szemlélve, rögtön hozzálátott erélyesen a munkához és a hatóság saját gyengesége tudatában megengedte a bizottságnak a szükséges intézkedések megtételét. Fertőtlenítőanyagot, fehérneműt, ruhát, orvosságot és szappant szereztek be kellő mennyiségben, építettek fertőtlenítő-kamrát és fürdőt és így a járványt a legrövidebb idő alatt elfojtották. Nehány ezren így is elpusztultak.

1914 decembertől 1915 márciusig Novo-Nikolajevszkben rettenetes tífuszjárvány dühögött, melyet a Kaukázusból egy török csoport hurcolt be. Meghalt 27 osztrák-magyar orvostanhallgató és néhány orvos. Hadifogoly szemtanuk mesélték a kiküldöttnek epizódokat erről a rettenetes járvány-barakokban eltöltött tartózkodási időről, hol egészségesek és betegek kényszerültek néhány hónapon át holtakkal és haldoklókkal együtt lakni.

Többször sebesültek, kik néhány hónapig a harctéren voltak a legerősebb golyózáporban és ágyútűzben, rohamokban vettek részt, mely események valószínűleg reájuk nézve a háború legborzalmasabb perceit képezték, mondták, hogy az mind semmi sem volt, ahhoz a pokolhoz képest, amelyet a barakokban átéltek. Nehányan a borzalomtól megőrültek.

Mindenütt holttestek heverték; földön, fékpadon, kerítésnél, ajtó között; ahol valamelyik összeesett, ott maradt egy ideig. Az egészségesek ezt látva, megadással várták, mikor pillantják

meg testükön a rosszat jelentő foltokat, melyek tudtul adták, hogy szervezetük is a ragály martaléka lett.

A kiküldött kérdésére, miért maradtak oly élettelen megadással a barakban, tudva, hogy ott a biztos halál vár rájuk, azt felelték: hogy őket már teljes apáthia és reménytelenség fogta el és mindegyik azt hiszi, hogy a ragály már bennük van és semmi hatalom sem képes őket a haláltól megmenteni,

Egyesek, a legdacosabbak a városba menekültek, minthogy azonban sem Írásuk, sem pénzük nem volt és öltözetük kilétüket elárulta, seholsem találtak hajlékot és segélyt. A rendőrség elől bujkálva, a körüllevő erdős dombokat keresték fel, de nem ritka esetben többnapos csavargás után teljesen kimerülve visszatértek a barakokba és önként dobták magukat a halál karmai közé. És itt, a szemtanúk állítása szerint, elsősorban az intelligens elem esett áldozatul, akik más életviszonyokhoz voltak szokva. Nehány száz fiatal gimnazista, felsőbbiskolás ment itt tönkre, senkitől sem kapva segítséget.

*

* *

A fenti előadásnak — melyet a cári uralom bukása után tartottak — célja volt, hogy az orosz társadalom, de főleg a lengyelek figyelmét a hadifoglyok helyzetére felhívja; azokat gyűjtés útján befolyt pénzzel anyagilag és erkölcsileg támogassa, helyzetüket javítsa.

Az előadás tehát egyúttal propaganda is volt, meri leleplezi és eírtéli a múlt bűneit, ígervén egy jobb jövőt, melyet az új uralom fog nyújtani.

II. Rész.

(1918—1922.)

A csehek fellépése, Kolcsak (fehér) uralom.

Előzmények. Már a háború elején a fogságba jutott szlávok, csehek, tótok, szerbek stb. továbbá románok, olaszok, lengyelek, elzász-lotharingiak között megindult a propaganda az entente részére. Kezdetben még jöttek egyes szállítmányok Szibériába, de csakhamar — Krasnojarszkból 1914 novemberben — a szláv elemek, de leginkább csehek jobb helyen, főleg európai Oroszországban lettek összpontosítva. Az illetők eltérőleg a többi foglyoktól jobb elhelyezést, élelmezést és nagyobb szabadságot élveztek.

Később ezeknek az elemeknek kiválasztása már rendszeres volt. Az elkülönítettek egy propaganda táborba jutottak, hol megkezdődött azon emberek puhítása, kik nem hódoltak be azonnal. Bezárás, éheztetés, sokszor verés voltak azok a humánus eszközök, mellyel a makacskodókra hatni akartak. Ily módon keletkeztek a különféle légiók, melyeknek száma mind inkább növekedett. A cseh alakulatok számereje 1916-ban 35.000 volt és 1918-ban már a 80.000 főt is elérte.

A front mögötti propagandát és a külön alakulatokat nemcsak a cári uralom, hanem még 1917-ben a kadett-párt is erkölcsileg és anyagilag támogatta, az entente hatalmak pénzbeli segítséget nyújtottak. Csak midőn a bolsevikiek kerültek végleg uralomra, de főleg midőn az oroszok megkötötték a brest-litovszki békét, jutottak a csehek ferde helyzetbe. — Az entente elveszítette befolyását, a bolsevikiek nem jó szemmel nézték a jól felszerelt és felfegyverzett cseh csapatokat, mik erőszakos fellépésükkel már eddig is sokszor adtak okot az ellenszenvre és amely csapat tagjai magasabb kiképzésük, műveltségük, szervező-képességük folytán a testvér orosz-csapatokat lenézték és magukat sokkal különbeknek tartották és mutatták.

A központi hatalmak ellen keletfelől már nem lehetett támadni, a csehek tehát Szibérián és Wladiwosztokon át akartak Franciaországba jutni. A felfegyverzett cseh szállítmányok egymásután indultak kelet felé, úgy hogy 1918 májusban nagyban a Volgától Wladiwosztokig mindenütt lehetett ilyeneket látni. És ekkor, 1918 május 25-én vette kezdetét a cseh uralom. Hozzájuk csatlakoztak a bolsevik! ellenes oroszok, kik aztán a csehekkel együtt képezték a „fehér“-eket.

A krasznojarszki invalidus szállítmány. 1918 május 24-én este indult el Krasznojarszkból hazafelé a Bóna András ezredorvos parancsnoksága alatt álló első invalidus szállítmány. Másnap délután értünk Marinszk nevű kisebb városhoz. A vasúti állomáson vonatunk egy cseh szállítmány mellett állt meg. Annak utasai ide-oda jártak a vonat mellett, mi nekünk fel sem tűnt, mert hasonló szállítmányok már Krasznojarszkon is mentek keresztül. A mi szállítmányunkat kísérő 5 vörös katona parancsnokukkal fegyveresen végigsétált vonatunk mellett, majd puskájukat visszahelyezték kocsijukba. Egyszerre a vasúti állomás épülete felől lövöldözés, majd a cseheknél kürt-riadó hallatszott, a csehek megszállták saját vonatukat, puskákat gépfegyvereket irányítottak a mi vonatunk felé lárma, kiáltás: mindenki a vagonokba! hangzott vonatunk körül. Vörös őreink nem tudván miről van szó fegyvert ragadtak, de már az elsőt, ki fegyverrel elhagyta kocsiját, a csehek lelőtték, a többieket lefegyverezték.

Ránk az első pillanat azt a benyomást keltette, mintha a támadás a mi vonatunk ellen irányulna. Lassan elhallgatott a lövöldözés, a csehek járőröket küldtek ki, vonatunkat átvizsgálták; majd megtudtuk, hogy ők Marinszk városát már megelőző éjjel hatalmukba kerítették és most vaklárma folytán támadástól félve kezdtek lövöldözni. Már ekkor mondták, hogy az Uraijg a vasúti vonal kezükben van, (nem volt igaz) mi azt hittük akkor azért, hogy a szabad elvonulásukat Wladiwosztok felé biztosítsák. Csak hetek múlva tudtuk meg egy przemysl-i volt cseh főhadnagytól, ki ekkor itt már ezredesi rangot viselt, hogy őket az entente fogadta fel, céljuk Szibéria elfoglalása után a vörös-uralom megdöntése.

Nézzük az invalidus szállítmány további sorsát. Másnap reggel a csehek vonatunkat útnak engedték. Érdekes volt, hogy a következő nagyobb állomáson (Taliga) még vörös őrek teljesítették szolgálatot. Itt Gr. Bonde svéd megbízott vonata ért utól,

ki megerősítette a hírt: Pensa és Marinszk között harc van csehek és vörösök között. Már ekkor sejtette velünk mondván, nem hiszi, hogy az entente a hadifoglyokat hazaengedje. És amint az később be is igazolódott, a fehérek kormánya Szibériában nem ismerte el a bresti békét, a központi hatalmakat továbbra is hadviselő feleknek tekintette, tehát a kezébe került hadifoglyokat nem engedte el, azokat saját foglyai gyanánt kezelte.

Nowo-Nikolajewszk-be érve egy sajnálatos incidens még inkább felizgatta a szállítmányunknak számos súlyos betegét. Még útközben Ígéretet kaptunk egyik svéd kiküldöttől, hogy említett városban gondoskodni fog friss élelemről a szállítmány részére. A vasúti állomáson az élelmezést vezető Tóth állatorvoshoz odajött egy orosz és mondta, hogy húst és burgonyát hozott a szállítvány részére. Az élelmiszereket berakták az eleségekocsinkba. Rövid idő múlva csehek állták körül vonatunkat, az állatorvost és ezredorvost azonnali agyonlövétéssel fenyegették, vádolva, hogy ők a csehek részére szánt élelmet eltulajdonították. Szerencsére rövidesen kiderült, hogy az orosz tévedett mikor állította, hogy megbízás szerint a mi beteg transzportunknak kellett átadnia a húst, pedig azt egy fehér érzelmű orosz a cseheknek küldte. A büntetés a csehek részéről az volt, hogy az invalidus tisztek (legénység nem) áthordták a többmázsas húst és 10—20 zsák burgonyát a kb. 100 lépésre levő cseh vonatba. Bóna ezredorvos erélyes fellépésére a súlyos-beteg tisztek ebben az akcióban nem vettek részt.

A szállítvány június 6-ig vesztegelt különféle kisebb állomásokon, mely napon aztán Tomszkban végleg megállapodott. Tomszkot május 28-án foglalták el a fehérek. Szállítványunk három hétig kint állott a vasúti állomáson, majd június végén a szállítvány felét, júliusban a másik felét is az ottani két hadifogoly táborba helyezték ki. Közben ismételten tartottak ellenőrző invalidus vizsgát kijelentve, hogy csak a legsúlyosabbakat fogják hazaengedni, végül pedig senki sem mehetett el. Augusztus végén a szállításra alkalmasakat visszavitték Krasnojarszkba. A tornszki tartózkodás alatt többször volt motozás, városba csak egyes bevásárlók mehettek, a felvidékről származó legénységet erőszakkal besorozták. Mint epizódot említem fel, hogy egy motozás alkalmával a barakokon kívül lövés hallatszott, mire valamennyi cseh kirohant, elkezdtek összevissza lövöldözni, azt hitték hogy a vörösök támadták meg őket, pedig csak egy saját fegyverük sült el

véletlenül. Szerencsére a nagy lövöldözésnek nein volt áldozatja. Ezek a súlyos lelki megrázkódtatások, de főleg az a tudat, hogy a hazafelé indult transzport nem mehet tovább, okozták azt, hogy a szállítmányból meghalt 18, a tomszki örültek-házába került 5 és a kórházban visszamaradt a további szállításra nem alkalmas 90 súlyos beteg.

Krasznojarszki események a szállítmány távolléte alatt. A marinszki rajtaütés után a csehek Tomszkot június 10, Krasznojarszkot csak június 20, Irkutszkot július 11, Uffát, Samarát és Simbirsket szintén csak júliusban foglalták el. Krasznojarszka elfoglalására, valamint az azt követő időre vonatkozólag idézek egy pár napló-jegyzetet. 1918 V/25. Vonatközlekedés megszűnt. V/27. Weinmann „elvtárs“ vette át a táborparancsnokságot. VI/1. Hadiállapot, a tábor nem szabad elhagyni. VI/10.—VI/16. Fegyverszünet a csehekkel.

VI/16.-án este 7 órakor Méhes, Ster és még egy orosz aláírásával „Felhívást“ ragasztottak ki az épületekre, melyben hirdetik: A szovjet minden oldalról veszélyeztetve van, a cseh-tót bandák által a hadifoglyok élete is. Önvédelem céljából fegyverfogásra szólítják fel a foglyokat, mivel a további felelőségeket nem vállalja a munkás- és paraszttanács. Weinmann este 9 óráig kért határozatot, milyen álláspontot foglalunk el ebben az ügyben. Kontz alezredes táborparancsnok a rangidősebb tisztekkel megállapodott a teljes semlegességben. Legénység a tisztek példáját követte.

VI/19. Tegnap a harcok újból megkezdődtek. A fehérek ma átvették a hatalmat a városban, a vörösök hajón elmenekültek. Magukkal vittek 35 pud aranyat, 32,600.000 rubelt, 473 zsák cukrot, 289 zsák lisztet és sok más élelmiszert. Éjjel 3 órakor Kontz alezredest felkereste egy kozák százados és értesítette az uralom változásról.

VI/20. Palascsenko, Szokolow és Marcinkiewics volt vörös vezéreket letartóztatták. Az első orosz altiszt volt, kivel még a cári uralom alatt sokszor volt dolgom. Bőbeszédű demagóg, nagy bolsevista, ki egy ízben éjjeli gyűlés alkalmával az orosz újoncokat ellenem és Schöbel törzsaltiszt ellen lázította: „Le vele, leütni“ stb. épületes kifejezésekkel csatlakozott a tömeg a beszédhez. Természetesen a kivétel azért elmaradt; engem még reggel

titokban figyelmeztettek, ne hagyjam el a bekerített területet, de már néhány nap múlva újból keresztül mentem körletükön. Délután a csehek elérték Krasznojarszkot, egy járőr feljött a táborba, körülnézett, majd elment.

VI/22. Borzecow stabskapitan lett az orosz táborparancsnok. VI/23. Délelőtt 10 óra 30 perckor egy század cseh katona bejött a táborba, megszállták az őrtornyokat és elrendelték, hogy 12 óráig az összes orosz katonai felszereléseket és ruházatot be kell adni. Utána kutatást tartottak, de nem vittek el semmit, mert nálunk csak néhány az oroszoktól vásárolt rossz ruházat volt. Kihirdették, hogy a cseh-szlovák elleni agitálást kötél általi halállal büntetik. Délután a legénységénél hasonló volt az eljárás.

VI/26. Gajda cseh ezredes a Omszktól keletre lévő cseh csoport fölött átvette a parancsnokságot. VII/2. Rendelet: „Megparancsolom, hogy az összes cseh és szlovák hadifogoly tiszték holnap délelőtt 9 órakor podgyászukkal az irodám előtt jelentkezzenek.“ Borzecow pár.

VH/3. A csehek erőszakkal elvittek 5 tisztet és kb. 15 legénységi állományú egyént. VII/7. Délután a csehek a színházból kivezették az orosz hölgyeket. VII/11. Újsághír: Arnold generális Poltawában a hadifogoly internacionalistákat lelövette, az egész kormányzószágban 8 ezer hadifoglyot lőttek agyon. VII/14. A jóléti bizottság liszt- és kétszersültkészletét a csehek elvették. VII/16. Kapuk lezárva; cseh örök; kutatás fegyverek után egész nap. VII/18. A táborból elvitt tisztet, kik nem akartak belépni a csehekhez, kelet felé szállították tábori munkára.

VII/25. Meduna hadapród, akit erővel vittek el a táborból, a kapuban áll őrt mint cseh közkatona. VII/28. Möllerhorst dán megbízott hozott fejenkint 75 rubelt. Swoboda cseh tiszt vette át a táborparancsnokságot. Séta, fürdés százas csoportokban, legénységgel tilos az érintkezés.

VIII/1. Kivonat egy hirdetményből: „Híreink vannak egy hadifogoly felkelés előkészületeiről. Elrendelem: 1. Vasútvonal mentén hadiállapot. 2. A bolsevikiek és német ügynökök elleni harc céljából a cseh-tót csapatok parancsnoka a városokban haditörvényszékeket állítson fel. Törvényszékek 3 tagját a cseh-tótok, 1 tagját az illető város helyőrségének parancsnoka nevezi ki. Az utóbbinak meg nem jelenése a törvényszék megalakulásának akadályát nem képezi. Stb. stb. Keleti front parancsnoka: Gajda ezredes. Újsághír: A hajón elmenekült vörösöket elfogták; éjjel

kísérték őket a turmába (fogház), hová összeverve érkeztek meg. A túrnia kórházában 40 elzárt van, akiket az ütések súlyosan megsebesítettek. A városban lakó hadifogoly szemtanuk állítása szerint ez az éjjeli veretés borzalmas volt. A hajó állomásától a turmáig, kb. 2 km. hosszú vonalon a bekísért néhány száz vörös foglyot, a köztük levő asszonyokkal együtt, az őrizetre kirendelt fehérek folytonos ütése-verése kísérte, az éj csendjét kiabálás, jajgatás, könyörgök szavai és fájdalomkiáltások verték fel.

VIII/3. A helybeli lapok, amelyek az éjjeli veretesről írtak, cenzúráivá jelentek meg. A szociáldemokrata munkáspárt a vörösök kínzása miatt tiltakozó határozatot hozott. VIII/9. A 18—55 éveseket behívták katonai szolgálatra. VIII/U. A turmában a következő vörös hadifoglyok vannak lezárva: Klemencsics, Páwel, Babuja, Ster, Somogyi, Fichter. VII/28. Szerbeket fölszólították a csatlakozásra. IX/2 Tomszkból visszaérkezett a betegszállítmány.

Események az invalidus szállítmány visszajövetele után. Az .invalidus szállítmány megérkezése után, szeptember 19-én Renvers ezredes újból átvette a parancsnokságot, de betegsége miatt november 8-án kórházba került, helyette Kontz alezredes leit a parancsnok.

A csehek fellépése után, kik nyugaton állandó harcban állottak a vörösökkel, teljesen megszakadt az összeköttetés hazánkkal és csak nagy ritkán jött kelet felől egy-egy hazulról irt levél, de az is sokszor egy évi késéssel. Azon híreknek pedig, melyek céltudatosan kiszínezve az orosz lapokban jelentek meg, nem akartunk hitelt adni, nem tudtuk elhinni a központi hatalmak összeomlását és így pl. Vilmos császár születésnapját 1919 januárban ép oly ünnepélyességgel ültük meg, mint más években. Csak lassan jöttünk a tudatára: a háborút elveszítettük, de hogy az mily áldozatokat vont maga után, azt csak akkor láttuk, midőn 1922-ben hazaérkeztünk.

Az elszigeteltségnek lehet tulajdonítani, hogy a magyarországi vörös uralomról csakis elvétve hallottunk valamit, annak eltűnése után közöltek részleteket a fehérek. Természetesen a csehek rájuk kedvező dolgokat (Miskolc, Kassa, Pozsony elfoglalását) nagyhangon hirdették, de közelebbit ők sem tudtak. A hazai híreket propaganda célokra használták fel. Ez az időszak 1918 májustól 1921 tavaszáig, tehát majdnem 3 év, volt a legborzalmasabb, mert nem kaptunk hazulról semmi közvetlen hirt, az ember nem tudta,

élnek-e vagy meghaltak a hozzátartozói, nem e pusztultak el a polgárháború viszontagságaiban.

A táborban összpontosított tisztek létszáma mindinkább növekedett: 1918 szeptember 20-án Omszkból 600, október 9-én Samarából több száz, 29-én Kurgánból 37, 1919 január 4-én Novo-Nikolajevszkből 711 tisztel hoztak. A fokozódó létszám megnehezítette a megélhetést, növelte az izgalmat és szította az elkeseredést azok ellen, kiket a háború befejezte után sem engedtek haza.

Izgalmas kerítésbontás. A Novo-Nikolajevszkből érkező tiszti csoport kapott két épületet üres helyiségekkel ágyak nélkül. Az asztalosműhelyünk legjobb akarat mellett sem volt képes oly nagyszámú (7c0) ágyat hirtelen elkészíteni, de még elegendő deszka sem állott rendelkezésre. A tábornak akkori cseh parancsnoka, Sykora (állítólag suszter volt Mödlingben) végre belátta a lehetetlen helyzetet és megengedte, hogy a tábor keleti szélén a deszkakerítésből annyit lebontsanak, amennyi a szükségletet fedezi.

Az engedély végrehajtása közben félreértésből egy majdnem tragikussá válható, de végül komikumná fajult epizód keletkezett. Az engedély szerint minden egyes új tiszt részére 3 deszkát lehetett számítani. Minderről a tábor többi tisztjei semmit sem tudtak. Ezen „mitsem tudók” nagy csoportja a tábor kerítése mellett sétáját végezve látta, hogy a novo-nikolajevszkiek krétával a kezükben nagyban osztozkodnak a kerítésen: ettől-eddig azé a pavilloné, onnan-idáig a másike és így tovább. Az, aki megkapta a magáét, rögtön kezdte bontani a kerítést.

Mint a futótűz terjedt el a táborban: fahiány miatt megengedték a még fenálló kerítés lebontását, az újonnan jöttek már elvittek annyit, amennyit csak bírtak. Nehány perc alatt a tábor egy riadó képét nyerte. Minden épkezláb ember a kezeügyébe. akadt szerszámmal neki rohant a kerítésnek és öt perc múlva földön hevert kb. 1000 méter hosszú rész, már csak a nehezen ledönthető oszlopok és őrtornyok maradványa, valamint a magában álló kapu, a mellette sétáló, örrel jelezték a börtön volt deszkafalait. Eközben a magyar és osztrák étkezők összes legénysége otthagya levest, csontot és kását, egy-egy étkezőnek minél több anyagot biztosítandó, egymással versenyeztek az étkezdevezetők harsány intézkedései között, majdnem hajbakaptak, míg végül a kirohanásokban vitézebb magyar rész, az ügyes és agilis Tellyesniczky László százados parancsnoksága alatt maradt a győztes, nekik sikerült legrövidebb idő alatt a legnagyobb kerítésrészt lebontani.

élnek-e vagy meghaltak a hozzátartozói, nem e pusztultak el a polgárháború viszontagságaiban.

A táborban összpontosított tisztek létszáma mindinkább növekedett: 1918 szeptember 20-án Omszkból 600, október 9-én Samarából több száz, 29-én Kurgánból 37, 1919 január 4-én Novo-Nikolajevszkből 711 tisztet hoztak. A fokozódó létszám megnehezítette a megélhetést, növelte az izgalmat és szította az elkeseredést azok ellen, kiket a háború befejezte után sem engedtek haza.

Izgalmas kerítésbontás. A Novo-Nikolajevszkből érkező tiszti csoport kapott két épületet üres helyiségekkel ágyak nélkül. Az asztalosműhelyünk legjoöb akarat mellett sem volt képes oly nagyszámú (7c0) ágyat hirtelen elkészíteni, de még elegendő deszka sem állott rendelkezésre. A tábornak akkori cseh parancsnoka, Sykora (állítólag suszter volt Mödlingben) végre belátta a lehetetlen helyzetet és megengedte, hogy a tábor keleti szélén a deszkakerítésből annyit lebontsanak, amennyi a szükségletet fedezi.

Az engedély végrehajtása közben félreértésből egy majdnem tragikussá válható, de végül komikumná fajult epizód keletkezett. Az engedély szerint minden egyes új tiszt részére 3 deszkát lehetett számítani. Minderről a tábor többi tisztjei semmit sem tudtak. Ezen „mitsem tudók“ nagy csoportja a tábor kerítése mellett sétáját végezve látta, hogy a novo-nikolajevszkiek krétával a kezükben nagyban osztozkodnak a kerítésen: ettől-eddig azé a pavilloné, onnan-idáig a másike és így tovább. Az, aki megkapta a magáét, rögtön kezdte bontani a kerítést.

Mint a futótűz terjedt el a táborban: fahiány miatt megengedték a még fenálló kerítés lebontását, az újonnan jöttek már elvittek annyit, amennyit csak bírtak. Nehány perc alatt a tábor egy riadó képét nyerte. Minden épkézláb ember a kezeügyébe akadt szerszámmal neki rohant a kerítésnek és öt perc múlva földön hevert kb. 1000 méter hosszú rész, már csak a nehezen ledönthető oszlopok és őrtornyok maradványa, valamint a magában álló kapu, a mellette sétáló őrrrel jelezték a börtön volt deszkafalait. Eközben a magyar és osztrák étkezők összes legénysége otthagya levest, csontot és kását, egy-egy étkezőnek minél több anyagot biztosítandó, egymással versenyeztek az étkezdevezetők harsány intézkedései között, majdnem hajbakaptak, míg végül a kirohanásokban vitézebb magyar rész, az ügyes és agilis Tellyesniczky László százados parancsnoksága alatt maradt a győztes, nekik sikerült legrövidebb idő alatt a legnagyobb kerítésrészt lebontani.

Végre az oroszok is észbe kaptak. Szaladtak jelentést tenni a cseh parancsnoknak, járőröket küldtek ki a „lázdók“ elfogására és csakugyan sikerült még néhányat az őrtornyok tetején tetten érni és letartóztatni. A tévedés csakhamar kiderült, az oroszok belátták, hogy nincs szó lázadásról. A cseh parancsnok elrendelte a kerítés visszaállítását, a hiányt a legközelebbi fizetésből kellett megtéríteni. A még széjjel nem darabolt kerítésrészeket újból

Istálló a táborban.

visszahozták, visszaszegezték a deszkákat, persze ritkábban, mint volt és most az járt jobban, annak volt könnyebb a munkája, ki kevesebbet zsákmányolt. Scheiblbrandner Sándor, egy vigkedélyű Salzburgi (meghalt tífuszban 1920) ezt az eseményt „Das Lied von dér Glocke, oder dér Bretterzaum von Vojanni Gorodok“ című humoros versében hüen írta le, hogy szinte maga előtt látja az ember a megelevenedett tábor, amint a kerítést bontja.

Közben folyt az agitáció erőszakkal és szépszóval, csábítással és fenyegetéssel azok között, kik illetőségük folytán a megszállott területhez tartoztak. így november 3-án elvittek 36 lengyel származású, január 20-án 33 horvát és február 10-én 11 felvidéki illetőségű tisztet és így tovább. Hogy a legénység közül mennyit, azt nem is lehetett megállapítani.

Érkeztek különféle izgató hírek, melyeket más táborok tisztjei hoztak magukkal, de magában a táborban is fordultak elő oly dolgok, amelyek az idegeket a legnagyobb mérvben igénybe vették. A szomszédos Kanszk állomáson a csehek agyonlőtték 2 birodalmi német tisztet és egy legénységi állományú egyént, mert a motozásnál apróságokat igyekeztek elrejtetni, 2 elszökött tisztet pedig elfogatás után lőtték agyon. Troitzkban Reichard József vezérkari alezredest és egy orvost lőtték agyon, mert a legénység érdekeit a csehekkel szemben is megvédték. Nevezetteket hamis ürüggyel bolseviki kémeknek minősítették, holott éppen ők voltak azok, kik a legénységet minden kalandos beavatkozástól fékentartani igyekeztek. Szerbek Kazánban agyonlőtték 4 orvost és 2 betegápolót. Ezek mind megtörtént dolgok, de még igen sok hír keringett arról, ami itt és ott történt, aminek valóságát nem tudtuk megállapítani. Az aztán a lelkileg megtört tömeg érzületét mutatja, hogy a legnagyobb része a rémhíreknek hitelt adott, mert legtöbbször volt is alapja a híreknek, még ha túlozva is továbbították azokat.

Egyizben bejött 25—30 cseh lovas a táborba, összeszedte a lovastisztektől a piros nadrágokat és sapkákat, valamint a bőr lovagló foltokat. A csehek behozták újból a botbüntetést. Egy motozás alkalmával az egyik épület kályhájában régi rossz pisztolyt találtak. Hogy miként került az oda, nem lehetett megállapítani, mert abban az épületben megelőzőleg oroszok is laktak. A felfedezésre a barak összes lakóit, tiszteket és legénységet az udvaron végigbotozták, természetesen kellő fegyveres fedezet mellett.

Megérkeztek az entente-államok segítő szervei is. Jöttek japánok, angolok, olaszok, franciák; Amerika szállította a harc-eszközöket, felszerelést. A tábor őrizetét felváltva csehek, szerbek majd olaszok és újból csehek, legvégül oroszok végezték. Az entente-csapatok csakis a vasúti vonal biztosításában segédkeztek, a frontra nem mentek, legfeljebb egyes büntető expedícióban vettek részt. Ugyanis ha valamely falu, vagy vidék nem engedelmeskedett, mindjárt kiküldtek kisebb-nagyobb csapatot rendet teremteni. Midőn az általános mozgósítást elrendelő parancsnak a behívott oroszok egyes helyeken nem tettek eleget, a büntető expedíció (csehek és fehér oroszok) tömegesen végezte ki az engedelmességet megtagadókat. Ily módon gyűlöletet és bosszúvágyat szítottak a lakosság között a fehérek ellen. De az ily módon erőszakkal összetoborzott katonaság harcértéke sem volt jó és csak olt és addig tudták megállni helyüket, míg a cseh vezetők és csapatok is jelen voltak.

Emellett a csehek magukat a lakosságtól minden jóval és szükségességgel harácsolás útján ellátták, mi az orosz hatóságoknál félelmet keltett, de a lakosság sem tekintette őket másnak, mint idegen elnyomóknak.

A hadifoglyok kezdetben azt hitték, a csehek kifogják őket szabadítani a bolsevik uralom alól, elősegítik hazajutásukat, de csakhamar belátták nagy tévedésüket. Sőt a csehek respektálva a Szibériában visszamaradt nagyszámú hadifoglyot, még szigorúbban és kérlelhetlenebből léptek fel velük szemben, hogy elvegyék tőlük a kedvet az ellenük való fellépéstől. Ezért szenvedtek a foglyok a cseh uralom első idejében jobban és többet, mint megelőzőleg. A svéd és dán vöröskereszt kiküldöttei is csak hónapok múlva kaptak újból engedélyt, hogy a hadifoglyok érdekében munkálkodhassanak, amit azonban csak mérsékelten eszközölhettek, mert a központi államoktól összeköttetés híján támogatások csak elvétve érkeztek.

Ily körülmények között a hadifoglyoknak hozzá kellett látni, hogy a mind nagyobb drágaság és a fehérpénz vásárló erejének csökkenése következtében beállott rossz megélhetési viszonyokon önmaguk segítsenek. Az összeköttetés Szibériából nyugat felé el volt vágva, keletről az egy vasúti vonal főleg a hadsereg szükség->létét szállította, Szibériában lassanként a legegységesebb szűkségleti cikkekben is hiány állott be és ezt a helyzetet a hadifoglyok saját háziiparuk fejlesztésére és újak teremtésére használták fel, valamint a gyártott cikkek közvetítésével maguk és társaik megélhetését mozdították elő. A táborokban, városokban elhelyezettek a legegységesebb eszközök segítségével minden elképzelhető dolgot gyártottak: festékek, cipőkrém, toalette eszközök nemei, gyufa, gyertya, gombok, nemez csizmák, bútorok, játékszerek, kosarak, kefék, nyergek, sapkák, edények, cigaretták és sok más mindenfélét.

Különbéféle csoportok és társaságok alakultak, mindenki dolgozott valamit, mert élni kellett. Tavasszal, aki csak tehetett legalább egynéhány négyszög méternyi kertet létesített, úgy, hogy a tábor minden arra való helye veteményeskertté alakult át. Gyakran előfordult, hogy sok oly dolgot, amit a városban nem árultak, a táborban be lehetett szerezni. Az orosz hatóság látva a hadifoglyok munkaképességét, maga adott megrendeléseket, közvetítette cikkeknek más városokba való szállítását, adott nyersanyagot a műhelyeknek stb. A legénység közül csak az invalidusok és betegek maradtak a táborban, a többi hivatalosan vagy magától munkára ment, sőt

a tisztek sem vonakodtak többé alkalmas munkakört elfoglalni. 1919-ben a csehek sem viseltetlek már mindig és mindenütt oly ellenszenvvel a hadifoglyok iránt, mint eddig, ami leginkább arra vezethető vissza, hogy kitűzött célukat az önálló Csehországot már elérték és nem volt okuk a volt hadifoglyokban csupán ellenséget látni.

;Hatiifogoly tisztek.

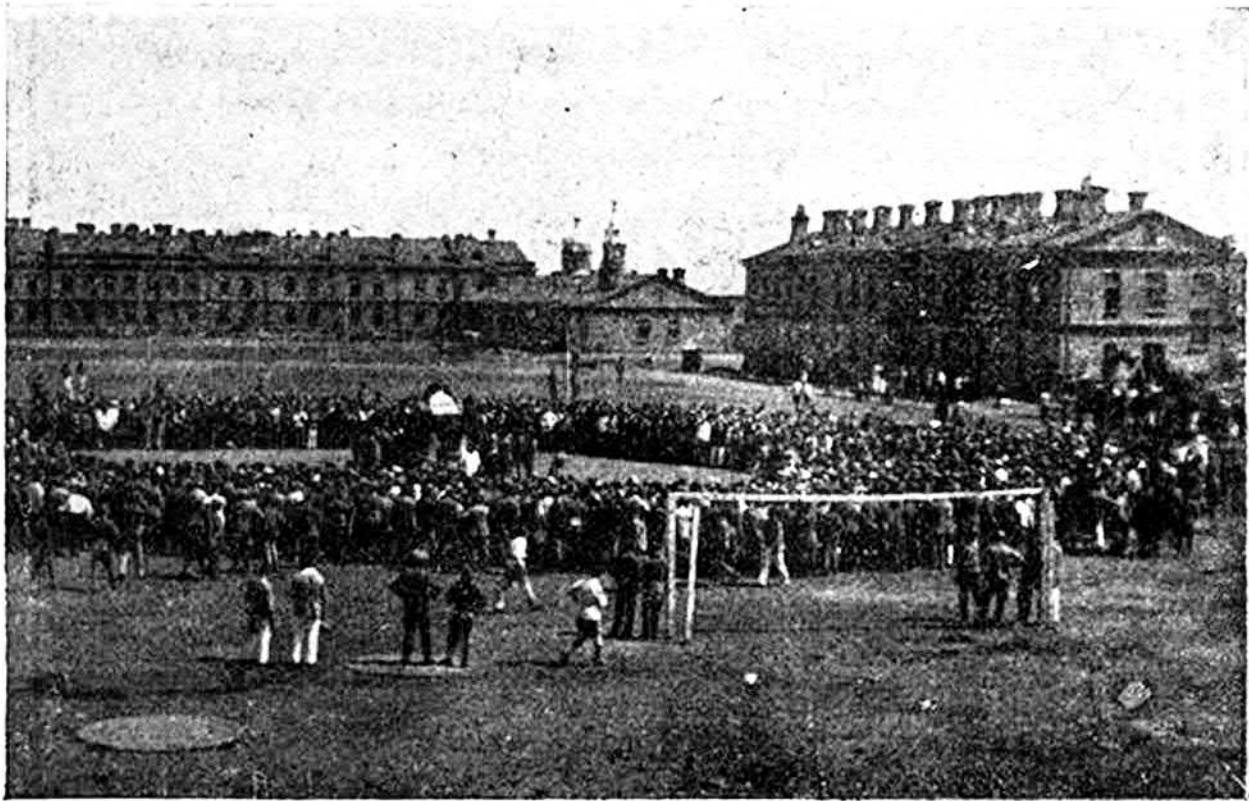
1919 május 20-án Kontz Ödön alezredes betegsége miatt a parancsnokságot Albrecht Árpád alezredesnek adta át és csak .augusztus 20-án vette ismét vissza.

Renvers Ferette ezredes halála.

1919 nyarán két gyászos .esemény fordult elő. Június hó 11-én Renvers Ferenc ezredes, aki részünkről négy ízben volt táborparancsnok, hosszas szenvedés után elhunyt. Renvers a

Przemysl védők hős csapatához tartozott és különösen Ptalkovce megerősítésénél és védelménél tűnt ki. A vár eleste után néhány hónapig európai Oroszországban volt fogságban, majd 1915 októberben Krasznajarszkba került, hol a táborparancsnokságot első ízben vette át, mert mint mondá: „Nekem a szabályzat előírja, hogy a fogságban is köteles vagyok alárendeltjeimről gondoskodni.“ Már pedig Ő egész életén át kötelességtudó katona volt és talán ennek is lett az áldozata.

1916 júliusában, midőn a tiszteket a bekerített területre zárták el és az orosz parancsnokság a saját táborparancsnokságunkat

Renvers Ferenc ezredes temetése.

beszüntette, Nónay Dezső ezredes, mint a tábor legidősebb tisztje vette át a vezetést. Majd a nevezett Dániába eltávozván, 1917 februártól újból Renvers ezredes lett a parancsnok, mivel a rangban idősebb Jent Károly ezredes csak szeptemberben volt hajlandó a parancsnokságot átvenni, de rövid egy hónapi működés után vezérkari főnökével, Kapitány Gyula v. t. századossal és másokkal együtt más táborba helyezték át. Ekkor Renvers ezredes harmadszor vette át a parancsnokságot és megtartotta 1918. május közepéig, midőn az első szállítmánnyal hazafelé indult. Mint ismeretes, a szállítmányt a csehek szeptemberben újból Krasznajarszkba hozták, hol¹ Renvers ezredes november 8-ig negyedszer volt a tábor parancsnoka,

midőn orvosi tanácsra kénytelen volt kórházba menni, ahonnan nem tért többé vissza. Ezekből az adatokból látjuk, hogy Renvers ezredes háromszori megszakítással összesen 26 hónapon át volt a tábor parancsnoka, a cári-, bolsevizmus és cseh uralmak alatt.

Kötelességtudástól, emberszeretettől áthatva parancsnokságának egész ideje alatt arra törekedett, hogy hadifogolytársain segítsen, helyzetüket javítsa; különféle országok, nemzetek egysorsra jutott osztályrészesei között a bajtársi jó egyetértést fenntartsa és ápolja. Pedig ez igen nehéz feladat volt! Különféle korú, rangú, nemzeti-ségű, vallású, gondolkodásban, felfogásban és szokásban sokszor eltérő egyének között, mikor az amúgy is túlfeszített idegek gyakori testi és lelki megpróbáltatásoknak voltak kitéve, — igazságot és rendet teremteni nemcsak türelmet, tapintatot, de annál nagyobb-mérvű jóakaratot is követelt.

És ő mindenkor azon volt, hogy jótékony befolyásával az ellentéteket elsimítsa, mindenki óhajának, kérésének lehetőleg eleget tegyen. Bár szervezete nem volt erős a szibériai kiimához, testet nem kímélő fáradtsággal viselte a parancsnokság súlyos terhét. Ha 1918-ban az invalidus szállítmánnyal sikerült volna hazajutnia, talán még sok éveken át élhetett volna hozzátartozói körében, de így a nagy csalódás, mely a visszaszállítással érte, megtörte testét és lelkét. Bár még átvette néhány hétre a parancsnokságot, de tüdeje és szive a kórházban lassan felmondta a szolgálatot és csak akkor gyulladt egy reménységár szemében, midőn a mi áldott lelkű védangyalunk Brandström Elza k. a. azzal vigasztalta, hogy amint erejét összeszedi, különvonaton fogja haza vagy legalább enyhébb kiima alá szállíttatni. De már ezt nem tudta megérni.

Junius 11-iki elhunyt mély gyászt és szomorúságot hagyott hátra a táborban. Minden ily halál egy szomorú perspektívát mutat a visszamaradóknak. Mert mi teszi a fogság keserves életét még elviselhetetlenebbé? Ha ott megbetegszik az ember, önkéntelenül arra gondol: itt fogok elpusztulni, messze távol hazámtól és hozzátartozóimtól; ha majd a szerencsésebb életbenmaradottakegyszer innen eltávozva hazájukba térnek, itt marad a test elhagyatva Szibéria rideg földjében eltemetve. Mily szomorú vég egy emberi életnek!

Temetésén megadtuk mindazt a fényt és pompát, amit csak egy hadifogolytábor megtehet. Virágokkal, koszorúkkal díszített gyász-kocsi mellett a tiszti zenekar és dalárda adták elő búcsúdallamait, majd a lelkész és az elhunyt érdemeit méltató beszédek elhang-zása után több száz fogoly Brandström Elza kisasszonnyal az élén

kisérték ki a temetőbe volt parancsnokukat. Ott még egy beszéd, beszentelés és utána elhantolás azon emlékoszlop mellett, melynek felállításához a kezdeményezés már az ő első parancsnoksága alatt indult meg.

Mi, akiknek gyakran volt alkalmunk Renvers ezredessel együtt dolgozni, tudjuk legjobban megbírálni azt, mennyit tett és fáradott ő úgy az egyénért, mint az összességért. Ezért a hála és kegyelet emléke fűz hozzá minket ezután is, hozzá, ott a messze sírban fekvő bajtárshoz.

Másik gyászos esemény: 1919 augusztus elején 12 magyar tisztnek és 5 legénységi állományú egyénnek kivégeztetése a csehek által. Ennek két előzménye volt: 1. Magyar Szövetség létesítése.

2. A táborban egy orosz ezred föl lázadása.

Magyar Szövetség. 1919 első hónapjaiban, látva a földkunyhó táborban visszamaradt főleg munkaképtelen legénység nyomorát, de meg az együttes magyar érzés biztosítására Dr. Vértes Béla százados, Dr. Pély Géza ügyvéd és más urak indítványára megalakult a „Magyar Szövetség“. Célul tűzte ki a magyar legénység támogatását, vallás, nemzetiség, születési helyre való tekintet nélkül. A szövetség tagjai kötelezték magukat, havi fizetésükből legalább 5 rubelt erre a célra átadni, azonkívül előadások tartása, munkaadás és egyéb gyűjtés útján a magyar legénység támogatását fokozottabb mérvben elősegíteni. A magyar legénység ilyenmű felkarolása már azért is szükséges volt, mert annak nem minden egyes tagja tudott a nehéz viszonyok között magán úgy segíteni, mint az intelligens és ügyesebb tiszti hadifogoly, mi a nyomott kedélyhangulatban lévőket és már megmételyezetteket könnyen kergethette újból a bolsevikiek karjaiba. Egyesek már úgysis kifogásolták, miért nem kapnak ők is egyformán a tisztekkel havifizetést.

A szövetség kb. 1000 taggal megalakult. Ügyvezető elnöknek Dr. Pély Géza ügyvédet választották meg. A lefektetett alapszabályokat a cseh és orosz parancsnoknak bemutatták, kik azokat jóvá is hagyták. Az alapszabály egyik pontja minden politizálást kizárt. Engem a szövetség díszelnökévé választottak meg. Mint ilyen csak az első választmányi ülésen vettem részt, hol megköszönve a díszelnökséget kijelentettem, hogy az egyesület munkájához főleg anyagiakkal járulok hozzá, más munkásságot nem fejtek ki és ezen díszelnökséget is csak addig tartom meg, míg a szövetség alapszabályszerűleg távöltart magától minden politikát. Végül jó munkát kívánva azon óhajomnak adtam kifejezést, vajha az itt megkez-

dett munka hozzájárulna otthon az elnök (Dr. Pély) azon óhajához; minél előbb megteremteni a 20 millió magyart. Ezzel céloztam Dr. Pélynak ott a táborban írt azon munkájára, melyben kifejti, mily módon és eszközökkel lehetne véleménye szerint otthon idővel egy 20 milliós magyar államot létrehozni. A fenti pár mondatomról még később lesz szó. A magyar szövetség megkezdte működését, a csehek és oroszok tudtával és beleegyezésével.

Az orosz ezred lázadása. 1919 július 30-án hajnali 1 óra körül a hadifogolytábor lakói óriási lövöldözésre riadtak fel. A tábor bekerített területére beszökött orosz katonák útján csakhamar megtudtuk, hogy mellettünk a 30-ik szibériai lövészezred épületeiben elhelyezett ezred legénysége néhány idősebb altiszt biztatására a fehér uralom ellen fellázadt. Néhány tisztet lelőttek, a raktár lőszerét és fegyvereit kocsikra rakva elszállították az erdőbe, míg az egységes vezetést nélkülöző legnagyobb részt újonc katonák ideoda szaladgálva részben az orosz tisztiépületekre lövöldöztek, hol a tiszték magukat eltorlaszolva védekeztek, részben pedig az épületen kívül a város felé rajvonalat alakítva beásták magukat.

Persze hióbhíreket is terjesztettek: a városban levő orosz csapat szintén fellázadt, a cseheket lefegyverezve a várost birtokukba vették; a tőlünk néhány kilométerre levő nyári tábor katonái jönnek a felkelők segítségére stb. Biztattak minket is, ragadjunk fegyvert, itt az alkalom a cseh uralom lerázására. A hadifogolytábor nem ugrott be a kalandba, hanem néma szemlélője maradt az eseményeknek, ablakokból, padlásról és háztetőkről.

Alig hogy kivilágosodott, felfejlődött a lázadók ellen a városban felriasztott orosz helyőrség, melynek tartalékát egy cseh zászlóalj képezte anélkül, hogy harcba elegyedett volna. Megszólaltak a puskák, géppuskák és ágyuk nemcsak a város, hanem oldalról a nyári tábor felől is, honnan tehát a várt támogatás helyett szintén támadás jött. A puska- és géppuskalövés a hadifogolytáborba kezdtek becsapódni, a plenni sereg fedezék mögül kíváncsiskodott tovább, míg nem az először tűzben levő újonc ezred néhány ágyulövés után megadta magát és sorakozva, énekszó mellett vonult a kijelölt gyülekezési helyre. A lázadás reggel 8 óra körül befejezést nyert.

És most következett a nap legborzalmasabb része. Azonnal megalakult az orosz haditörvényszék és déli órától késő estig s még másnap délelőtt is folyt az egyenkénti kihallgatás mellett a lázadásban résztvevőknek agyonlövétése. Kettesével, négyesével hozták ki a felső ruhájuktól megfosztott elítélteket az előttünk levő

épületből és a templom melletti téren rövidesen végeztek velük. Ha valamelyik nem halt meg azonnal, karddal, revolverrel segítették elő a gyorsabb kimúlást. Egyik elkezdett szaladni, lovasok vágattak utána és a helyszínén széjjel kaszabolták. Utálat volt nézni. A többi száz lázadó pedig a táboron kívül szigorú Őrizett alatt várta, míg reájuk kerül a sor. Kb. 600 embert végeztek így ki, köztük egy tisztet is, kiről utólag derült ki, hogy nem vett részt a lázadásban, miért is két nap múlva a tömegsírból kiásták és katonai pompával temették el. A fehér uralom megszűntével a vörösek ezen tömegsír fölött egy temető jellegű kertet létesítettek.

Csehek vérengzése. Az oroszok bűnbakot keresve ráfogták, hogy a hadifoglyok lázították fel az ezredet. A kozákok megtizedelésünket indítványozták, ami azonban egy olasz ezredes közbelépésére elmaradt, ellenben a cseheket bízták meg annak kiderítésével, hogy mennyiben vettünk részt a lázadásban.

Délután bevonult a táborba a 12. cseh-tót lövészezred egyik zászlóalja. Az udvaron két helyen is állítottak fel géppuskákat. Éjfélig néhány tiszti és legénységi barakban motozást tartottak. Az illető épületek valamennyi lakójának ki kellett jönni az udvarra, ellenőrizték a létszámot, azután fegyverek után kutattak. Ez alkalommal a földbaraknál játszódott le a következő szomorú incidens. Két földbarak között lévő árokban elbújt egy a föllázadt orosz ezredhez tartozó katona, ki mikor meglátta a kutató cseh járőr közeledtét, föbelötte magát. A járőr odarohant a halott oroszhoz, akin hadifogoly köpenyeg volt. Erre a járőr a legközelebbi földbarak legénységét felszólította, hogy jelentkezzék az, ki az orosznak köpenyegét adott. Persze senki sem tudott a dolgról annál is inkább, mert az orosz reggel óta bujdosott a barakok között és a köpenyegét más valahol is szerezhette. A járőrparancsnok 10 perc időt engedélyezett a jelentkezésre, különben megtizedelést helyezett kilátásba. 10 perc múlva néhány német származású továbbá felvidéki születésű emberek elkülönítése után három magyart kiválasztottak és a tábor szélén lévő ároknál agyonlőtték. Ezek voltak az első áldozatok.

Hozzánk az úgynevezett törzstiszti pavillonba, — hol törzstiszteken és idősebb századosokon kívül török tisztek is laktak, — másnap reggel 8 órakor jöttek. Kikergettek az udvarra és ha valaki nem ment elég gyorsan, végigvágta rajta. A motozásnál Dr. Pélynél megtalálták a magyar szövetség üléseiről vezetett jegyzőkönyvet; tőlem az orosz tábornok által cenzúrált hadifogoly temető

tervrajzát vették el. Dr. Pélyit és még másokat letartóztattak. Elsősorban azokat, kik a magyar szövetségnél vezető állásban voltak,, továbbá azon tiszteket és legénységet, kik mint bolsevisták már szerepeltek vagy kommunista érzelmeikről ismeretesek voltak.

Augusztus 1-én este 9 óra körül egy cseh járőr lakásomról elvitt a mi parancsnoki irodánkba, hová egymásután hozták be mindazon magyar, osztrák és birodalmi német tiszteket, kik bárhol valamely vezető állást töltöttek be. Míg a nem magyarokat egyenként megmotozva, éjjelre különszobába zárták le, a magyarokat 11 óra körül átkísérték a cseh parancsnokságra. A fenti motozás alatt egy széken ülve néztem, mint hajtják azt végre. Közben cseh katonák hivatalosan és nem hivatalosan ki-bejártak. Egyik bejőve a szobába, egy idő múlva hozzám lépett és halkán kérdezte, miért vagyok ott? Nem tudom, volt a válasz. Talán épület-parancsnok volt? Nem. Kiment. Rövid idő múlva bejött egy másik. Nehány percre állt az ablaknál, majd midőn közelemben nem volt senki,, mellettem elhaladva odasúgta: „Ne búsuljon őrnagy ur, nem lesz bántódása“. Ránéztem. Ismeretlen arc, nem szóltam semmit. Mindennek nem tulajdonítottam semmi fontosságot, mert csak másnap tudtam meg, hogy dr. Pélyt és még néhányat már aznap este 8 órakor kivégezték.

A cseh irodában a letartóztatott és odakisért hadifoglyokat egymásután szólítottak be a szomszéd szobában lévő törvényszék elé kihallgatás végett. Elöttem dr. Katonát és utánam dr. Szávát hallgatták ki; mindkettőt másnap agyonlőtték. Rám 12 óra után került a sor. Bemegyek. A szobában hat cseh tiszt volt, kik közül három, mint később kiderült, magyarul is beszélt. Egy hadbíró-százados (annak néztem) adta fel a kérdéseket németül. Fő témát a magyar szövetség képezte. Minden áron azt akarta kisütni, hogy ez a szövetség ellenük, a csehek ellen irányult. Teljesen tájékozódva voltak minden felől. Tudták, hogy én csak díszelnök voltam és felolvasták előttem azt a pár mondatot, amit én az első választmányi ülésen mondtam. Csak akkor tudtam meg, hogy dr. Pély az összes ülésekről pontos jegyzőkönyvet vezetett, melybe sok oly'dolog is belekerülhetett, ami talán nem volt alkalmas a nyilvánosságnak. A dr. Pélyitől elvett jegyzőkönyvet a törvényszék ellenünk használta fel. A három magyarul beszélő tiszt magyarul faggatott, „Mit értettünk Magyarország alatt, a volt nagy országot vagy a jelenlegi kisebbet?“ stb. Végül a hadbíró kijelentette, bár mit mondok is, már ők megállapították, hogy a szövetség ellenük

irányult és ezen ténynek már meg is vannak a szomorú következményei. Célzott evvel dr. Pély aznapi kivégeztetésére, amit akkor még nem tudtam. Azután elbocsájtottak. Egy őr kísért ki a sötét éjszakába. Mondhatom, nem volt kellemes érzés, menni a bizonytalanságba és csak akkor könnyebbültem meg, midőn beléptünk a bekerített tábor területére és az őr megszólalt magyarul: „Maga magyar? Merre van a lakása, oda kell kísérnem!”

Képzeltetni azt a lelkiállapotot, melybe a tábor a kivégzések hatása alatt jutott. Tehetetlenül, fogakat összeszorítva, túrni és nézni, mint végeznek ki legnagyobb részben ártatlan embereket, kiknek csak az volt a bűnük, hogy lelkes jó magyarok voltak. Mert hogy az orosz lázadásban semmi részük nem volt, azt bizonyítja a hadifogolytábor cseh parancsnokának a következő hivatalos jelentése:

A katonai táborparancsnokság.
1919 augusztus 10., 3262 Krasznójarszk.

Jelentés.

A krasznójarszki fogolytábor vezetőjének.

Az Ön f. év augusztus 7-én 3097. sz. alatt kelt megkeresésére jelentem, hogy az általam és a 12-ik cseh-szlovák lövészrezred hadbírósa által végzett vizsgálat a hadifoglyoknak a július 30-iki felkelésben való részességét nem állapította meg.

A cseh-szlovák csapatoknak a fogolytáborban tartott házkutatásainál levelezés találtatott, melyből kiderült, hogy a táborban egy „Magyar Szövetség” létezett, melynek politikai céljai voltak, azaz Magyarországot a háború előtti határok közé akarta visszaállítani. A „Magyar Szövetségnek” f. év május 27-iki felhívásában {Dr. Pély által aláírva) az áll, hogy ma vagy holnap mindenkinek készen kell állni, hogy visszaszerezzék azt, amit a háború által elvesztettek.

Ennek alapján főbelövettek:

1. Dr. Pély Géza a szövetség volt elnöke,
2. Székely Lajos hfdgy. a szövetség alelnöke,
3. Dr. Száva István hdgy. titkár,
4. Fekete Emil hdgy. a szövetség tagja,
5. Dr. Katona Gyula a szövetség tagja.

Bolsevik propaganda, a bolsevik párthoz való tartozás és mint volt veres-gárdisták főbelövettek:

1. Papp János gyalogos,	5. Dukesz Artúr hadapród,
2. Pável György gyalogos,	6. Dr. Molnár Alajos hadapród!
3. Gáspár Albert hadapród,	7. Krassovszky Dezső tizedes.,
4. Dr. Forgács Dezső zászlós,	8. Ludwig Kálmán zászlós,

9. Skoff Béla hadapród.

Egy orosz lázadó elrejtéséért főbelövettek:

1. Zseder Sándor tizedes,
2. Saj Jenő gyalogos,
3. Szeker Károly zászlós.

Az említett 17 hadifogoly agyonlövésére a 12. cseh-szlovák lövészezred hadbíróóságának ítélete alapján történt.

A hadifogolytábor cseh-szlovák parancsnoka:

Skrivanek s. k.
podpor.

Megjegyzem, hogy az orosz újságok az első napokban a lakosság figyelmének elterelése céljából azt közölték, hogy a hadifoglyok részvételét a lázadásban megállapították és azért voltak a kivégzések. Brändström Elza kisasszony közbelépésére az Irkutszkból érkezett tiltóparancs vetett véget a további kivégzéseknek. Így sikerült még néhánynak a haláltól megmenekülni, köztük Nagy Kálmán református lelkésznek a magyar szövetség egyik lelkes tagjának, ki szintén halálraítélve már várta annak végrehajtását.

Ha elolvassuk az idézett jelentést, az eddig leírtak alapján rögtön szembeszökik a valótlanág. A magyar szövetség létezését nem kellett felfedezni, az a cseh parancsnok által is jóváhagyott alapszabály szerint működött, tehát egy megengedett egyesület volt. A dr. Pély felhívásából kikapott frázis pedig nem magyarázható arra, hogy a táborban lévő magyarok messze Szibériában szövetkeztek a régi határok visszaszerzésére annál is inkább, mert 1918 májustól elvágva a világtól azt sem tudhattuk biztosan, hogy otthon mi történik. Ily felfogás mellett az összes magyarokat ki lehetett volna, nemcsak akkor, hanem akár most is irtani, mert nem képzelhető el jó magyar hazafinak az, ki nem gondol a háború által elvesztettek visszaszerzésére. Ellenséges szempontból nekik persze az volna a legjobb, ha ily gondolkodásúak mind eltűnnének a föld színéről.

Sőt még a bolsevik propaganda és bolsevik-párthoz való tartozásért történt kivégzés is erőltetett volt, mert pl. Pável György gyalogos alig néhány hónapja szabadult ki orosz vizsgálati fogság-

ból, mint volt vörös-gárdista, tehát már ott elítélhették volna; a többi 8 közül pedig háromról régen tudták, hogy kommunista érzelműek, ha tehát akarták volna, már régen végezhetek volna velük. A kilenc közé soroltak egy hadapródot is bosszúból, mert az néhány heti cseh szolgálat után, megtagadta a további együttműködést.

Reám az egész eljárás azt a benyomást keltette, hogy legnagyobb részt előre megállapított névjegyzék alapján történtek a kivégzések. A magyar szövetségnek mindazon vezető-tagjai, kik reájuk nézve a jövőben otthoni polgári társadalmi állásuknál, valamint szervező képességüknél fogva leginkább veszélyesek voltak, kerültek elsősorban a névjegyzékbe. Ezen véleményemet indokolja az általam leírt epizód is, mikor még kihallgatás előtt megsúgta a cseh •(tót) katonának, hogy nem lesz semmi bántódásom. Honnan tudhatta ő azt előre? Csakis abból, mert nem voltam felvéve a kivégzendők névsorába.

A kivégzetteket részben a táboron kívüli mezőn, részben a tábor határoló árokban földelték el. A fehér uralom bukása után, a kommunisták 1920-ban a kivégzettek holttesteit a táborparancsnokság épülete előtt közös sírba egyesítették és emlékoszloppal jelölték meg. Így kerültek a lelkes magyar hazafiak a kommunista érzelműekkel együtt egy sírhant alá. Nyugodjanak békében!

Cseh uralom végnapjai. Az augusztusban lezajlott szomorú események bénító hatása még hónapokon át érezhető volt. A hadifoglyok még zárkózottabbak lettek, óvakodtak ismeretlen bajtárs előtt is nyilatkozni, mert a keserű tapasztalatok a fokozottabb elővigyázatra készítették őket.

Időközben mi is megtudtunk egyet-mást. Észleltük, hogy a -csehek nem érzik magukat oly jól és biztosan Szibériában, mint eddig. Mintha a fehér uralom kezdett volna már ingadozni. Tényleg az oroszok mindinkább rosszabb szemmel nézték az erőszakos idegeneket, de maga a Kolcsak-kormány sem tudta a nép bizalmát és szimpátiáját elnyerni. A kormánynak nem volt pénze, a saját nyomású pénz vásárló ereje egyre csökkent, a lakóság ki volt fáradva a hosszú háborútól, önként nem mentek katonának, az erőszakos sorozás pedig a harci kedv csökkentésére vezetett. A fehér hadsereg csak addig tudta helyét megállni, míg őket a •csehek támogatták. De a cseh katonákat is már nehezen lehetett a fronton tartani, ők szintén haza akartak menni, az elégedetlenség köztük is napról-napra növekedett oly annyira, hogy 1919 nyarán a cseh csapatokat az első vonalból hátrább vonták, ami a harc vonal lassú züllesztésére vezetett. A Kolcsak-uralom napjai meg voltak számlálva.

Amint 1919 októberben a szovjet-hadsereg erélyes támadása a fehérek ellen megindult, a csakis oroszokból álló első vonal rövidesen összetört és a további hadjárat nem volt egyéb, mint egy nagy visszavonulás 5 hónapon át 3000 versien keresztül, Volgától Irkutkig. Közben csak itt-ott volt kisebb-nagyobb helyi ellentállás, a legutolsó Omszknál. A visszavonulók élén most már a cseh-csapatok voltak, akik harcba csak akkor elegyedtek, ha hátra-vezető útjukat valami akadály veszélyeztette. A vörös propaganda az arcvonalt mögött mind nagyobb mérvűket öltött ugyan, de mindaddig nem lobbant lángra, míg a vasúti vonal a fehérek kezében volt és amíg a közeledő vöröshadsereget 1000 verstek választották el.

A fehérek visszavonulásáról mi is tudomást szereztünk. Hírek jöttek arról is, hogy a fehérek egész foglyotáborokat kényszerítettek gyalogmenetben keletfelé vonulni, nehogy azok a vörösök kezébe kerülve, erejüket növeljék. Másrészt megnyugtató híreket is terjesztettek. A szovjetkormány alatt már rend van, a foglyokat hazaengedik, azokkal most már jól bánnak stb.

Ily bizonytalanság közepette váratlanul jött a parancs, hogy kb. 1000 embernek köztük több száz tisztnek november 29-én, kelet felé kell menni. Hová, meddig, nem közölték. Tehát neki indulni egy bizonytalan téli útnak kelet felé, mikor nyugatról közeledett a vöröshadsereg, mely állítólag felszabadításunkat hozza, így gondolkozott a legtöbb és miután kevesen jelentkeztek önként, enyhébb kategóriájú invalidus csoport kapott az elmenetelre parancsot. Pedig azok jártak jobban. Miután sok viszontagság után Wladiwosztokba jutottak, tengeren majdnem két évvel előbb kerültek haza mint mi.

A visszamaradottak még csak egytől féltek. Hátha a fehérek az utolsó percben kényszerítik a foglyokat a tábor elhagyására, hogy gyalogmenetben velük együtt vonuljanak kelet felé. Ez egyenlő lett volna a végpusztulással. Ily kétségek és remények között köszöntött be 1919 karácsonya, majd néhány napra rá 1920 január 6-án újból visszatért a vörös-uralom.

Vörös-uralom.

1916 január 6-tól.

A visszavonuló Kolcsak-hadsereg közeledése Krasznojarszkhoz. A fehér hadseregnek Omszknál kifejtett rövid, de eredménytelen ellentállása után már január elejétől kezdve szemé-

lyesen láttunk menekülő kisebb osztagokat, megrakott szánkó mellett haladó polgári egyéneket, kik félve a rohamosan közeledő vörösek esetleges bosszújától, helyiségeket elkerülve, a hegyeken át lopva igyekeztek kelet felé, hogy legalább életüket és értéke- sebb holmijaikat megmentseék.

A visszamaradt lakosság, a parasztság nagyrésze, sőt a hadi- foglyok maguk is felszabadítókat vélvén a vörösökben, remélték, hogy megszabadulnak a fehérek erőszakos uralmától és ezzel befejeződik a polgárháború; az utóbbiak pedig biztosan remélték: ütni fog a megszabadulás órája. Ily körülmények között nem csoda, ha különösen vidéken a fehérek által vérig szekírozott, sok helyütt kirabolt lakosság vérszemet kapott és a visszaözönlő fehérhadsere- get ott, ahol lehetett, maga is pusztította, de ekkor is csak a kölcsönt adta vissza, mert a rendetlenül visszaözönlő tömegek is csak rablásból, élelem és állatállomány erőszakos elvételével tud- ták további visszavonulásukat előbbre vinni. Ily alkalmak születték a kegyetlenkedéseket.

Egy néhány eset a sok közül. Volt tisztiszolgám mesélte a következőket: Ő a tábortól északra kb. 20—30 km.-re fekvő falu- ban egy parasztgazdánál dolgozott. Már karácsonykor megkezdő- dött a fehérosztagok és menekülők átvonulása falujokon. Elvették a parasztok élelmiszereit, a rossz lovat jóval cserélték ki, marháikat levágták, a szobákból a nekik tetsző dolgokat szánkókra rakták és tovább hajtották. Jöttek újabb csoportok, az erőszakoskodás mind- jobban fokozódott; a gazdák pedig okulva a történeteken, amit még lehetett vermekbe, erdőbe elrejtették.

Ekkor történt, hogy két fiatal suhanc az erdőben elrejtett lovakat legeltetve, esti szürkületkor két lovast láttak közeledni. Azt hitték, hogy a falubeliek közül valaki és oda kiáltottak oroszul: „Ide jöjjön elvtárs.“ Az elvtárs megszólításért a két kozák, akik a visszavonuló fehérekhez tartozó lovasok voltak, oda rohanva mind- két suhancot szó nélkül összekaszabolták. Egy harmadik fiú a fák között elbújva szemtanúja volt az esetnek. A kegyetlen tettnek csakhamar híre ment a faluban.

Másnap újból mindenféle fegyvernemhez tartozó nagyobb menekülő csapat lepte el a falut. Arnig pihentek kb. 15—20 fiatal falusi legény elővéve az elrejtett puskákat körülállták a falut és a pihenő tömegre lövöldözni kezdtek. Óriási pánik keletkezett. A fehérek legnagyobb része azonnal megadta magát. A menekülőktől a falu többi emberei elvették egy géppuskát és ennek hatásos tüze alatt

a többit is hamarosan lefegyverezték. Ennél a rajtaütésnél egy 16 éves fiú belopódzott a házukban alvó fehér ezredes szobájába és őt az asztalon lévő revolverrel, a szobában tartózkodó, de a rossz szándékot nem sejtő feleség és leány szemeláttára agyonlőtte. Ugyanúgy járt egy másik ezredes is, akit a rajtaütés szintén alva talált.

Ilyen és hasonló eseteket mindkét ellenfél részéről igen sokat lehetett hallani. A visszavonuló csehek és szerbek kegyetlenkedéseiről sokat beszélt a lakóság. Az esetet elbeszélő volt tisztiszolgám, egy megbízható jóképű fiatal magyar fiú néhány hétre rá beállott vöröshuszárnak; tetszett neki, hogy ő mint gyalogos lóháton járhat. Előttem persze nem mert mutatkozni. De rövidesen utolérte a nemezis. Néhány hét múlva egy lovas osztaggal büntető expedícióra küldték, hol kiütéses-tífuszt kapott és belehalt. Ha a táborban marad, talán semmi baja sem esik.

A fehér hadsereg fegyverletétele. Még mielőtt a visszavonuló fehérek Krasznőjarszkot elérték volna, a város vörössé alakult át. Ezért aztán január 6-án a városhoz közeledő fehér lovasságot tűzzel fogadták és a fehéreknek nem sikerült a városon áthatolni. Mi a táborban már a reggeli óráktól kezdve hallottunk a város felől nagy lövöldözést, géppuska és ágyutüzet; a vasúti állomás nagy javítóműhelyének gyár-szirénája folytonosan búgott és hívta harcra a munkásságot. A táborban lévő egy-két század orosz gyalogság a városba sietett segítségre, mi pedig izgatottan vártuk a fejleményeket. Vájjon melyik részen lesz a győzelem?

Délután 3 óra körül a tábortól északnyugatra mintegy 4000 lépésre lévő magaslaton nagyobb lovasosztág jelent meg és a táborig húzódó fensikon felderítő csoportosításban előnyomult. Majd rövidesen ugyanott feltűnt egy hosszú, zárt gyalogsági oszlop oldalt felderítő lovasoktól kísérve, (később kiderült nem felderítés céljából, hanem, hogy a gyalogosok széjjel ne szaladjanak). Az élen menetelő gyalogság egy része rajvonalba fejlődött, látszólag táborunk ellen. A háztetők, ablakok, padlások, főleg a földbarakok tetejei megteltek hadifoglyokkal, akik feszült kíváncsisággal várták a bekövetkezendőket. A táborban visszamaradt 50—100 oroszkatona keresztetvetve sietett a tábornak az ellenséghez felőli részéhez, hogy az ottani árokban bujkálva várja be további sorsát.

Mi azt gondoltuk, hogy ez az oszlop (több volt 20 ezer embernél) a táboron keresztül fog előnyomulni, a város átkarolására. Akkor még nem tudhattuk, hogy a városban vörösek maradtak az

urak. Csodálkozásunkra a rajvonal a táborból jövő gyalogsági tüzet alig viszonzta és mintegy 1500—2000 lépésre haladt el a tábor mellett, majd mikor a város felől az oszlopot bár eredmény nélkül ágyúval kezdték löni, sietve húzódott kelet felé. A hónapokon át tartó visszavonulásban végleg kimerült oszlop a legközelebbi falunál megállt és reggelre lerakta a fegyverét.

Ez a sereg Kolcsaknak a vasúti-vonal mentén visszavonuló oszlopa volt, míg a másik attól északra kb. 20-30 km.-re vonult kelet felé. A gyalog visszavonuló fehéreknek csak töredékei értek el Irkutzkig. Maga Kolcsak sem jutott odáig, mert visszavonulásakor előtte kitört a vörös uralom. Az Irkutzktól nyugatra lévő cseh vasúti szállítmányokat is az elvágatás veszélye fenyegette, de ők segítettek magukon, mert szabad elvonulásuk fejében volt vezérüket kiszolgáltatták. Kolcsakot a vörösök Irkutzkban rövidesen agyonlőtték.

Január 6-ról 7-re virradó éjjel a vörösök még nem érezték magukat kellő biztonságban. Az akkori táborparancsnokunkat Kontz alezredest éjjel magukhoz hívták és általa felszólították a foglyokat hogy fogjanak fegyvert a fehérek ellen. Kontz alezredes kijelentette, hogy mint eddig, ezután is semlegesek maradunk; a nagy orosz nemzet nem szorul rá néhány ezer elcsigázott, lerongyolódott és kiéhezett hadifogoly támogatására. Ez a kijelentés úgy látszik hatásos volt, mert belenyugodtak semlegességünkbe.

Kiütéses tífuszjárvány. Másnap megtelt a táborunk lefegyverzett fehérekkel. Egy lerongyolódott, kiéhezett, végleg kimerült tömeg, mely koldulva vagy rablóit értéktárgyait és fölösleges ruhadarabjait kínálva könyörgött egy darab kenyérért. Bár a fehérek voltak okai meghosszabbított rabságunknak, az ember nem állhatta meg, hogy egy-egy darabot a nekünk is kevés kenyérből a nyomorultaknak ne juttasson. A hadifoglyok által lakott épületek bejáratainál azonban saját tisztjeink álltak őrt, egyrészt esetleges lopások megakadályozására, másrészt, hogy a kiütéses tífuszjárvány behurcolásának elejét vegyék.

Mert rövidesen az egész szibériai vasut-vonal mentén oly nagy fokú kiütéses tífuszjárvány tört ki, mely az emberek száz-ezreit ragadta magával. A táborban felállítottak egy csomó nyugatról evakuált kórházat, minden valamire való épület megtelt betegekkel, de mire a járvány kitombolta magát, májusig mintegy 30.000 ember lelte sírját a tábor mellett rögtönzött temetőben. Hála a hadifoglyok korábbi szomorú tapasztalatainak, a járvány

köztük nem tudott úrrá lenni és csak azok betegedtek meg, kik az érintkezést az oroszokkal nem kerülték el. Azonkívül saját tapasztalt orvosainak, Brandström Elza kisasszonnyal az élen, a saját kórházunkba kerülök felgyógyulására mindent elkövettek és nekik köszönhetjük, hogy a halálozási százalék nem volt oly nagy, mint 1915-ben, az első tífuszjárvány idején.

A hadifogoly kórházunkban 1920 január 1-től május 1-ig kezelt 839 tífuszbetegből meghalt 129 ember, azaz 14%
 ebből: magyar 331 akik közül meghalt 58 azaz 1,7.3%
 osztrák 186 „ „ „ 32 azaz 16.8%
 német 115 „ „ „ 18 azaz 15.5 %
 török 25 . » „ 5 azaz 20 %
 orosz 182 „ „ „ 16 azaz 8.7 %
 Érdekes, hogy a mi kórházunkban kezelt oroszoknál a lég-

kisebb volt a halálozási százalék, míg az orosz kórházak borzalmas viszonyaira nagyon jellemző az alábbi kis adat: ugyanazon idő alatt az orosz kórházakban ápolt betegek száma kb. 70.000 ember, kik közül meghalt kb. 30.000 azaz 42%.

Egy súlyos szerencsétlenség növelte saját betegeink és halottaink számát. A járvány elleni hatásos védekezésre orvosaink egy szérummal kísérleteztek, melynek elkészítése nem lehetett tökéletes, úgy hogy a 72 beoltott közül 64 részben Krasznójarszkban, részben szökés alatt útközben megbetegedett és közülök 32 meghalt. Orvosaink közül: Dr. Fábrián Béla, Dr. Ulrich Gyula, Dr. Semlitsch, Dr. Balogh László, Tóth Béla állatorvos, Orbok Béla és Papp Gyula orvosnövédek és még néhányan. Tisztek közül: Sivó Gyula őrnagy, Dr. Bancsó Gyula, Schiffbaumer Emil főhadnagyok Wirkner Emánuel és Guthy László zászlósok, Laczkó József és, Levitzky Emil tanítók és még többen főleg az ápoló személyzet közül.

A fogolytábor élete az új vörös uralom alatt. Részben a járvány elől menekülendő, számosán gyalog,, szánkán, vasúton igyekeztek nyugatfelé, de ezek közül sokat útközben ért el a betegség, mert a vasútvonal menti vidék is fertőzve volt.

A járványhoz járultak még az anyagi gondok is. Akiknek sikerült eddig ipar, kereskedelem vagy más utón kis pénzhez jutniok amit gondosan félretettek a hazautazás költségeire, egyszerre koldusok lettek. A vörösuralom ugyanis érvénytelenítette a Kolcsakpénzt, sokan maradtak máról-holnapra egy kopeka nélkül. Körülnézett az ember, hogy mit lehet még eladni. Sok, eddig gondosan rejtegetett és félve megőrzött otthoni érték, a hozzátartozóknak

szánt emlék vándorolt eladásra a bizományi lafkába, hogy azt a heti kétszeri, néhány darabból álló lópörköltet valamivel pótolni és a szervezet ellenállóképességét fenntartani képes legyen.

A hadifoglyok rövidesen rájöttek, hogy újból megcsalták őket. A vörösuralom visszaállításával kijelentették az oroszok, szabad polgárok vagyunk, mehetünk, járhatunk az országban amerre nekünk tetszik, tehetünk amit akarunk, de nem ajánlják most az utazást a járvány és a megrongálódott vasúti vonal miatt, amit

Bizományi lafka.

azonban ők néhány hét alatt rendbe hoznak és akkor azonnal haza szállítanak. A hadifoglyok készséggel segédkeztek a vasúti vonal helyreállításánál, csak hogy mielőtt szabaduljanak. De időközben a szibériai szovjet rájött arra, hogy annyi értelmes hadifoglyot kár lenne hazabocsátani, ott kell tartani őket Szibéria újjáépítéséhez.

Ezt az elhatározást szították az időközben újból fellépett internacionalisták, kik az ottrekedt foglyok közül minél többet saját eszméjüknek akartak megnyerni. Ki adták a jelszót: „Csak fegyverrel a kézben“ lehet elhagyni az országot és aki nem csatlakozik hozzájuk, az ellenség, tehát azokat mint foglyokat kell kezelni. És amíg a járvány alatt szenvedő tábor lakói az élelem

minimumát kapták, addig a vöröshadseregbe beállókát ellátták minden jóval a fehérektől elrabolt készletekből. Azonkívül a közjük beállóknak megígérték, hogy hat havi szolgálat után hazaszállítják őket. A nyomor, a hazajutás reménytelen volta nem egyet a vörösek kezébe juttatott, de még így is az összes fogoly internacionalisták száma Szibériában nem tett ki többet néhány ezernél.

De legyünk őszinték, ebben az egyben hibáztak az internacionalisták a mi javunkra. Ha ők az embereket, nem bánom egy rövid, az ő eszméiket hirdető iskolázás után hazajuttatják, egy oly tömeget küldtek volna széjjel, mely reájuk mégis mint megszabadítójukra gondolt volna vissza. De így az erőszakos visszatartás csak gyűlöletre vezetett, emellett az embereknek időt és alkalmat adtak megismerni a kommunizmus összes hátrányos oldalait, úgy hogy nem egy ingadozó, kitapasztalva annak gyakorlati oldalait, borzalommal fordult el tőlük.

A kommunizmus beálltával a fogolytábor megszűnt kulturváros lenni. Iskola, színház, zene, sportegyesületek stb. csakhamar beszüntették működésüket, helyiségeiket elvették, a magánvállalatokat nacionalizálták, hol a munkateljesítmények a minimumra csökkentek. A városban feloszlatták az üzleteket, azok helyiségeiben hivatalokat helyeztek el; jó hosszú ideig nem engedélyeztek nyílt piacot, élelmiszert nem lehetett vásárolni. 45 éves korig az asszonyoknak is dolgozni kellett, bizottságok állapították meg a munkaképtelenséget, az embereket kategóriákba osztották be és mindegyik csoportnak megvolt szabva a napi élelmi adagja. A hadifoglyoké oly kevés és rossz volt, hogy abból megélni nem lehetett. Aki csak bírta és tehetett, munka után látott, hogy jobb kategóriába kerülve elegendő élelmet kaphasson. A csempészés nagy arányokat öltött, miért is akinek pénze volt mindent beszerezhetett. Heteken át munkát és így kenyeret adott a tábor és város környékén ezerszámra heverő lótetemek elásása, de a méterszámra befagyott földben csak robbanóanyag segítségével lehetett dolgozni.

Egyik megélhetési forrás volt saját és mások felesleges ruházati, felszerelési és apróbb szükségleti tárgyainak becserélése a falusi lakoságnál élelmiszerekre. A csere-üzletek lebonyolítása végett sokan az átvett tárgyakkal messze lévő falukat is felkerestek. Ez veszélyes vállalkozás volt, mert nem egy teljesen kirabolva tért vissza vagy az élelmiszert vették el tőle útközben. A legtöbb fogoly főleg piacnapokon a tábor közelében vezető útvonal mentén rakta ki portékáját és az arra haladó falusi parasztok szívesen

elegyedtek velük csereüzletekbe. Hosszú ideig csakis ily módon lehetett valamihez hozzájutni, pénzt a parasztok nem fogadtak el. Néha a leghihetlenebb dolgokon túl lehetett adni. Én egyszer egy szalagra kötött igazolványi fémtokért, melybe két drb. szentképet tettem 12 drb. tojást kaptam. Az akkor nagy ár volt, de a szentképek és a fényesre kitisztított réztek megtette hatását.

Az internacionalisták mindjobban agresszívebben léptek fel. Itt már személyes bosszú is szerepet játszott. Két tisztet letartóztattak, elvitték, többet nem halottunk felőlük. Egyik tiszt saját rendőrségünknek volt tagja, a másikon egyik haragosa ily aljas módon állt évek múlva bosszút. Az oroszoknál számos egyént kivégeztek, de elég volt ha valaki a turmába (börtön) került, mert ott megkapta a tífuszt és rövidesen elpusztult. A birodalmi németek legidősebb tisztje Schwartz százados is így pusztult el a betegség után úgyszólván éhen, férgektől összerágva.

Közben a tífuszjárvány megszűnt. Nehány a tábor területén lévő orosz-kórháznak már nem volt betege. Ezeket foglalkoztatandó kb. 2—300 öreg és bizonyos százalékig rokkant hadifoglyot egy ilyen kórházba helyezték el, állítólag, hogy egészségesen térheszenek vissza hazájukba. Ebben a kórházban, ahová néhányan saját orvosaink közül is be voltak osztva, elég jó dolgunk volt, mert legalább megfelelő élelmet kaptunk, Itt tartózkodásom alatt kezdődött meg a magyar tisztek koncentrációja, melyről a későbbi fejezetben lesz szó.

A törökök eltávozása a táborból. A törökök 1920 tavaszán hagyták el a tábor. Ez a vörös agitációval kapcsolatban történt. Az a példás összetartás, amely náluk különösen kifelé érvényesült, ez alkalommal is megóvta őket minden bomlással szemben, úgy hogy közülük csak egy tiszt és két közlegény állott a vöröshadsereg szolgálatába. A tisztet ők maguk agyonverték, az egyik közlegény eltűnt, a másiknak pedig miután bebizonyult, hogy nem saját akaratából jutott vörös szolgálatba, megbocsátottak.

Mindig egyetemesen léptek fel. így történt ez alkalommal is. Céljuk az volt, hogy a rájuk nézve veszélyes éghajlati viszonyoktól és környezettől megszabadulva, melegebb vidékre és rokonnépek közé kerüljenek. Ezt elérni óhajtván, politikusán megegyezést kötöttek a vörösökkel, melyszerint valamennyien belépnek a vöröshadseregbe, ha őket Taskendba szállítják, fegyvert azonban csak odavaló megérkezésük után vesznek kézbe.

A szállítás ideje elérkezvén, összefogott vöröszászló alatt

indultak meg az állomás felé. A tábor kapujához érve a zászló vége, valahogy kicsúszott a zászlótartó kezéből, a szél szétbontotta, mire látható lett rajta a félhold a csillaggal. „Vigyáz lelkem Hamar összekapták. Mire Taskendbe értek, a szállítmány Vs-a eltűnt; a megmaradt ²/s-ot felakarták fegyverezni, de ez még erőszakkal sem sikerült. Ezért táborba zárták őket, hol sokan elpusztultak ragály és éhség következtében, míg végre teljesen elszéledtek. A legtöbben polgári állást vállaltak, néhányan átszöktek a határon és egyesek politikai okokból beléptek a tatár ezrekbe, melyekből később sokan átszöktek Enver basa seregébe.

A törökökről megemlékezve kiemelem azt a barátságos viszonyt, amely a török és a magyar tisztek között mindvégig fennállott. Ez a jó viszony a török nemzeti és egyházi ünnepek alkalmával jutott különösen kifejezésre, ahová a magyarokat legszívélyesebben meghívták és beszédeikben sohasem felejtették el a turáni eszmével kapcsolatban megemlékezni a magyar testvérekről és a közös ősekről. A magyar ünnepek alkalmával, magyar barátaikat felkeresve kifejezték szerencsekívánataikat és az ünnepeken hivatalosan képviseltették magukat.

A magyarok és törökök magánérinkezése általában nagyon élénk volt. Ezt igen előmozdította a nyelvtanulás. A magyarok közül kb. 150 foglalkozott a török nyelvvel. A törökök inkább németül tanultak, ami tekintettel a politikai viszonyokra érthető is, de szívesebben vettek leckéket németül tudó magyaroktól, mint osztrákoktól vagy birodalmi németektől.

Koncentrációs-tábor.

1920 júniustól.

Előzmények. A magyar kormány Koppenhágában 1920 május 28-án a szovjet kormánnyal szerződést kötött az összes hadifoglyok akadálytalan hazaszállítására nézve. Nekünk erről a szerződésről hosszú ideig fogalmunk sem volt. Mi főleg a magyar és német kommunista lapok, a legénységénél tartott propaganda-előadások útján láttuk és éreztük, hogy az internacionalisták mindent elkövetnek hazaszállításunk megakadályozására. Főleg a legénység között hazug híreket terjesztettek, bebizonyítani igyekeztek, hogy az el nem szállításnak nem ők az okai és így akarták az elkeseredetteket és félrevezetteket maguknak megnyerni.

Először azt hí Tisztelték: a magyar kormány nem akarja viszontlátni az Oroszországban lévő foglyait. Majd mikor a magyar kormány tárgyalásokat kezdett a szovjettel, ijesztgették az embereket: otthon bottal, géppuskával várják a hazatérőket, ahol sokkal rosszabb helyzetbe kerülnek, azért inkább maradjanak Oroszországban. Majd: visszatérőket besorozzák és Lengyelországon keresztül ellenük küldik harcba stb. Minden ténykedésük odairányult, hogy a magyar hadifoglyokat a hazájukba való visszatéréstől minnél tovább visszatartsák.

Midőn már ez sem használt, csak azokat szállították el, kik az előzetesen megtartott propaganda-vizsgán a szájukíze szerinti feleletet adták; pl. kérdés: mit fog csinálni, ha hazaér falujába? Felelet: Kiirtom a burzsujokat. Jelesen felelt, fölvtették a legközelebbi szállítmányba. A magyar baka hamar megtanulta, milyen feleletet várnak a tanár „urak“.

Általában csak oly tévtan talált termékeny talajra, ami magának az illetőnek is kedvesnek látszott. Egy hűséges tisztiszolga, ki később a vörösuralom alatt, mint szakács egy orosz tisztnél nyert alkalmazást és mint ilyen sokszor támogatta volt gazdáját, ott szerzett élelmiszerrel, megkérdezte, hogy mi is az a szabadszerelm? Hát János, mondta a gazdája, van-e a szomszédjának felesége? Van. Csinos? Igen. No látja, ha maga találkozik a szomszédasszonnyal és ha magának is úgy tetszik, azt mondja neki, gyere csókolj meg és akkor annak engedelmeskednie kell. Nem rossz, nem rossz, mondta János gazda. Igen ám, folytatja a kérdezett, de ha a maga feleségét szólítják fel erre, annak is hagynia kell magát. „Micsoda, már mint az én feleségem, hiszen gyerünk csak haza, majd adok én neki szabadszerelmet, úgy eltángolom!...“ Brummogot az öreg, szidta a feleségét előre egy félórán keresztül.

A bizonytalan helyzetet az oroszok némi kis pénzszerzésre is felhasználták. Tudomásunkra jutott, hogy 40 rubelért (az akkor nagy pénz volt) írást adnak, melynek birtokában Oroszország területén belül utazni lehet. Megindult a plenni-sereg írást szerezni. Naponta csak 50 darabot adtak ki, tehát hogy biztosan bejusson az ember a hivatalba, este 7 órakor leült a ház lépcsőjén, ott töltötte az éjszakát, csakhogy másnap reggel 9 órakor az első között legyen. Először csak cédulát kapott, a valódi Írást csak néhány hét múlva, amellyel azután mégsem lehetett utazni. Egypár hivatalnok keresett néhány ezer rubelt a nyomorult hadifoglyokon, akik csak keservesen tudták megszerezni a szükséges összeget. Egyidőben kihirdették: hazaszállítás az invalidusság foka szerinti

sorrendben lesz. Heteken át tartott, míg a városban egy internacionalista bizottság az összes foglyokat megvizsgálta és osztályozta. Végül a hazamenetelből még sem lett semmi.

A koncentráció végrehajtása. Június vége felé elrendelték: az összes magyar tisztek, akik még a táborban vannak (mi, a kórházban lévők nem) hazaszállítás céljából másnap délig az irodában regisztrálás miatt jelentkezzenek. A táborban lévők, sőt néhány a városból is jelentkeztek, nehogy kimaradjanak a névsorból. Mikor másnap ebéd után kb. 200-an összes csomagjaikkal a gyülekező-helyen megjelentek, ellenőrzés után örök között bekísérték őket a városba, de nem a vasúti állomásra, mint azt mondták, hanem a folyón túl fekvő pár épületből álló bekerített táborba, mely a régi időkben, midőn még nem volt vasút, a gyalogmenetben szállított rabok éjjeli pihenőjéül szolgált. Itt már számos orosz és az acsinszki magyar hadifogoly tiszteket találtak, akiket néhány nappal előbb meglepetésszerűen letartóztattak és ide hoztak. Hely hiányában a mieink legnagyobb része csak a lapos plétetejű padláson talált elhelyezést, hol összeszorítva, mint a heringek, töltöttek heteket 30—40 fokos melegben. Az ottartózkodás nappal az izzó bádogtető alatt lehetetlen volt, azok, akik nem mehettek munkára, a házak tövében ülve várták az esti hűsebb levegőt. Sajnos, a saját embereinkből álló kommunista Őrség mindent megtett, hogy az ott lévők életét még kellemetlenebbé tegye.

A kora reggeli órákban minden épkézláb embert az oroszokkal együtt tömegmunkára küldték, honnan csak az esti órákban tértek vissza. A munkások munkájukért kezdetben semminemű ellenszolgáltatást nem kaptak. A munkák nemeiről még később lesz szó. Az itt internáltak száma rövidesen oly nagy lett, hogy július végén ezt a koncentrációs-tábort a mi táborunkba helyezték át, hol erre a célra kb. 10 földbarakot drótsövénnyel kerítették be.

Augusztus közepén ránk került a sor. Két magyar kommunista felírta a kórházban lévő összes tényleges tiszteket, bírákat stb. kb. 50—60 embert és néhány nap múlva az orosz orvos gyenge tiltakozása ellenére egy órán belül a kórházból közvetlenül az új táborba vezettek. Nagyobb tisztességből ez a csoport, melynek legnagyobb része tényleges tisztből állott, külön földbarakot kapott, mely azonban a bekerített területen belül még külön drótsövénnyel volt körülvéve. Mindjárt a megérkezés után alaposan megmotoztak és mindazt, ami az orosz katonáknak vagy a parancsnoknak megtetszett elvették. Így pl. borotvát, mosdótálakat (mert

csak burzsuj mosdik lavórból), fekvőszékeket és sok mindenféle apróbb emléket és használati tárgyakat.

A táborban akkor kb. 7—800 fő volt összpontosítva, köztük 50—60 nő, mindenféle társadalmi állású, születésű és rangú egyén, a közönséges muzsiktól egészen a hercegig. Kezdetben egy fiatal éretlen suhanc volt a parancsnok, ki hatalmának tudatában idejét az ottlévő foglyok szekírozására használta fel. Így azoknak a foglyoknak, kik nem mehettek a városba munkára, sokszor még az orosz felcser által elfogadott betegeknek is, a bekerített területen utat kellett építeni, a földbarakok tetejére földet hordani, sűrölni és a legpiszkosabb tisztogatási munkát végezni egész nap, a rövid déli pihenőt kivéve. Ez az éretlen suhanc néhány hét múlva sikkasztás miatt szintén a tábor lakója lett, de rövid idő múlva a városban egy magasabb állásba került. Érdemei voltak rá.

Utána hosszú időn keresztül egy volt tengerészaltiszt parancsnokolt. Állítólag Petrográdon a tengerészek lázadásánál nagy szerepet játszott és aztán mint egy vidéki törvényszék elnöke sokak kivégeztetése révén szerzett a szovjetnek kiváló érdemeket. Alacsonytermetű, karikalábu, zömök, szélesvállu alak, orangutang arccal, megtestesült típusa a vérszopó emberi-állatnak.

Kényszermunka. A koncentrációs-táborban következő rendszer fejlődött ki. Reggel 7 órakor a munkaképeseket kisebb-nagyobb csoportban (2—150 főig) megfelelő számú ór kíséretében a városba küldték munkára. Egyes munkahelyekre ugyanazon csoport ment le néha heteken át vagy leküldték egy nagyobb csoportot a városba, hol az e célra felállított hivatal eszközölte a széjjelosztást a különféle munkahelyekre. A magyar tisztek igyekeztek maguk közül csoportokat alakítani, de legtöbbször az orosz fegyencekkel együtt dolgoztak. Munka volt különféle: vasúti kocsik ki- és berakása (ládák, szerszámok, gabonanemű, szén, deszka, petróleum stb.), hajók kirakása és berakása (gabonanemű, szén, liszt, kő, grafit stb.), tutajgerendák kihúzása a Jenisszej-vizéből, fafűrészelés a jégen, favágás egyebütt, különféle raktármunkák iparvállalatoknál, fagyasztotthús fűrészelése a vágóhídon, gyümölcsfeldolgozása a konzervgyárban, káposzta-elrakás télire, építkezésnél téglahordás, csatornaásás stb. stb.

Ezen munkálatoknál később annyiban javult a helyzet, hogy a munkaadó köteles volt a dolgozóknak valamelyik nyilvános étkezőben (stolovája) ebédet adni és emelett este midőn visszavértünk, a táborban is megkaptuk a levest és kenyeret. A nrunka-

adó azonkívül pénzt is fizetett a tábornak, amelyből állítólag a mi „élelmezésünket fedezték. Ez az élelmezés volt: reggel melegvíz teának, déli órákban leves, szerencsés esetben egy harapás többnyire élvezhetetlen húsdarabbal, este melegvíz; kezdetben 2 font végül ½ font kenyér naponta. Néha heteken át romlott füstölt birkahús a levesben, melynek már a szagától is rosszul lett az ember; vagy apró sózotthalak, amelyeket tisztítatlanul pikelyesen dobtak bele a rotthadt-káposztalevéből főzött levesbe.

1920 őszig, míg az összeharácsolt készletek tartottak, úgy a nyilvános stolovájában, mint a koncentrációs táborban a kapott eledelt még legtöbbször el lehetett fogyasztani, de a napi egyszeri étel mennyisége nem volt elég egy munkásembernek. A készlet fogytával a mennyiség és minőség rohamosan rosszabbodott és egyes protekciós, valamint az u. n. gyermekstolováják kivételével, 1921-ben a többi már csak néha adott kevés húst, leginkább csak rossz káposztalevest és egy adag buzakását leöntve vízben összekevert lisztes szósszal.

Amíg kezdetben az embereket külső munkára hajtani kellett, később a már említett kettős élelem és kenyéradag miatt a legtöbb magától is szívesen ment dolgozni, míg be nem állt a nagy hideg, mely az elgyengült testet erős próbára tette. Naponta 8 km-ert kellett a munkahelyre gyalogolni, ugyanannyit vissza: legtöbbször több órán át kint a szabadban dolgozni, hazatérés késő este sokszor hóviharban és utána egy órán át létszám ellenőrzés; majd lefekvés a hideg barakban (volt -7 fok is) legtöbbször szalmazsák nélküli fékpadra, reggel sötétben fölkelni és újra munkára menni.

Én az első naptól kezdve munkára jártam. Inkább voltam a szabadban és tettem meg a nagy utat télen-nyáron, mintsem hogy a homályos, hideg, rossz levegőjű, később muszkákkal vegyest földkunyhóban egész nap köpenyegben a kemény fékpadon üljek vagy feküdjek. Oly rémes hosszú volt egy ilyen nap. A táborban is akadt ugyan munka, mert a konyha részére fát kellett fűrészelni és vágni, kenyeret elhozni a péktől, 6—8 hordó vizet szánkán a víztoronytól a konyháig elhúzni és ott kiönteni; néha a Jenisszej folyón léket vágni, vizes hordót megtölteni és azt lóval a konyhához húzatni; a legpiszkosabb tisztogatási munkákat elvégezni stb.[^] Az ember sohasem tudhatta, hogy a nap melyik órájában rendelik ki ide-oda, pl. késő este zongorát elvinni néhány száz lépésre, szenet hordani, fát vágni a parancsnokságnál stb.

Természetesen ez mind nem ment súrlódás nélkül annál is

inkább, mert 1921 elején már alig volt a táborban 80 embernél több az összes irodai személyzetet is beleértve. Ugyanis az oroszok a foglyok legnagyobb részét fokozatosan állandó munkára adták ki, csak kb. hatvanunknak főleg ténylegeseknek, nem volt szabad állandó munkát vállalni, pedig mi is találtunk volna jobb elhelyezést. Ha időközben jöttek is új orosz fegyencek, azok rövidesen újból eltávoztak.

Midőn megkérdeztük, hogy miért vagyunk tulajdonképpen lezárva, kihirdették, hogy börtönre vagyunk ítélve a polgárháború tartamára. Ez is orosz rendszer, kihallgatás és indok nélkül elítélni valakit bizonytalan időre. Igaz, hogy 1921-ben Lenin bejelentette a polgárháború megszűntét, mire az oroszok egy része amnesztiát kapott, a mi büntetésünket pedig kegyesen leszállították 5 esztendőre. Az is valami; legalább lehetett számítani az éveket.

Húztuk a vizes szánkót . . .

Szerencsénkre a városban lévő, valamint a táborból odakerült tisztek nagyrésze az ottani étkezdében nyert alkalmazást, mint levesfőző szakács, tésztakészítő, kenyérvágó, teafőző, jegykezelő, favágó, vízfordó, kiszolgáló, éjjeliőr stb., akik, valamint a legénységi ismerősök támogatták a koncentrációs táborbelieket. Ha valaki munka után hozzájuk ment étkezni, kapott esetleg több jegyet is vagy az ételkiosztó két-három adagot mért ki a javából, kenyérelosztók kenyerét adtak és küldtek fel a táborba, karácsonyra gyűjtés útján élelmiszert csempészték be hozzánk; egyik pékmChely titokban hónapokon át küldött be naponként bizonyos számú kenyeret, melyből felváltva mindenki részesült. Mert kenyér és tea volt a fő táplálék. Sokszor fájó szívvel osztotta el az ember kis darabka kenyerét három részre, hogy jusson reggel, délben és este legalább egy-egy falat.

Ily körülmények között nem csoda, ha a lezártak lassanként elgyengültek, csökkent a test ellenállóképessége, a skorbut kezdett

mutatkozni, néhányan a rabság ideje alatt meg is haltak. így: Albrecht Árpád alezredes, Fehér Ferenc őrnagy, Szentmiklósy szds, Franki hadnagy és még többen, emellett sokan hosszabb-rövidebb időre kórházba is kerültek.

Az orosz örökkel, mint mindig, úgy most is lehetett meg-egyezésre jutni. Pénzért, kenyérért, dupla ebédért, vagy mert őt magát is elengedtük bizonyos időre, ő is elnézte, ha egyik-másik eltűnt a munkahelyről és esetleg csak a tábor közelében a hazatérésnél csatlakozott. Vagy vízfordásnál ha kiment hat, csak öt jött vissza, a hatodik bement a városba és valamelyik munkáscsoporttal tért vissza. Az olyan munkahelyről, ahol lehetett valamit szerezni, (pld. káposztaelrakás) az irodaszemélyzet is megkapta tőlünk a maga sápját, hogy újból ugyanazokat küldjék oda esetleg örök nélkül. Mert később kisebb csoportokat ugyanarra a helyre,, ugyanazon saját vezetővel (starzsi) ör nélkül is kiengedtek.

Négyen többiben dolgoztunk egy vasraktárban. A nacionalizálásnál az ócska piacon lefoglalt összes új és régi vasdolgokat egy nagy fészkerben halomra gyűjtötték. Nekünk négyünknek kellett azokat széjjel válogatni, lemérni és külön csoportosítani. Volt ott egy félvagonra való mamut-csont is. Orosz részről velünk volt a raktárkezelő segédjével és legtöbbször oda jött még egy magasabb-rangu főnök is. Ott álltak hárman és nézték, hogy dolgozunk mi négyen. És ezért ők fizetést kaptak. Szerencsénkre mind jóindulatú ember volt, mert egy negyedórái dolog után félórát pihentünk a szobában és 2—3 órai ily munka után kiállították az írást, hogy kiváló szorgalmas munkások voltunk. Előfordult az is, hogy olyan helyre küldtek dolgozni, hol a volt fehér tisztek ültek a hivatalban. Legtöbbször nem engedtek semmit sem csinálni, a munkaidőt a hivatalban töltöttük el. Hosszú ideig dolgoztunk káposzta elrakásnál, ahonnan káposztával és sóval láttuk el a többieket.

1920 decembertől állandó munkám akadt. A kormányzóság irattárában tiszta papírokat kellett kiszedni a régi iratok közül Szibériában papirhiány állott be és az oroszok így segítettek magukon, Eleinte Vitányi és Molnár főhadnagyokkal, majd még Tellyes-nitzky századossal együtt hónapokon át végeztük ezt a bár meg nem erőltető, de kellemetlen munkát, mert eltekintve a napi 16 km. úttól, az irattár hideg földalatti helyiségeiben 5 óra hosszát tartózkodni elég volt. Mégis szívesebben mentünk ide és nem máshova, mert mint állandó munkásokat őr nem kísért és emellett jutott idő, a táborban levők részére apróbb megbízásokat is elin-

tézni. Sőt vasárnap is lementünk, de nem dolgozni, hanem csak az étkezés miatt. Volt idő, hogy ebben az irattárban a következő évben hosszabb időn át 12-en is dolgoztunk, de később ismét csak néhányan folytattuk a papírgyűjtést. Cigaretta, író- és egyéb papírral innen láttuk el nemcsak a táborbelieket, hanem viszonzásul a városban levő foglyokat, sőt az orosz iroda személyzetét is.

1921 márciusban a koncentrációs tábort a városi turmába (börtön) helyezték át. A kommunisták alatt a börtön a következő elnevezést kapta: „szabadságuktól ideiglenesen megfosztottak kastélya.“ Az épülettömegből két különálló és külön bekerített faház leit az új hajlékunk. Előnye csak az volt, hogy nem kellett a munkahelyig annyit gyalogolni, amely erőmeztakarításra annál is inkább szükség volt, mert a kezdődő skorbut miatt a test ellenállóképessége mindjobban csökkent.

Az itt koncentráltak létszáma folytonosan változott, Midőn Omszkban leégett a nagy vasúti javítóműhely, Krasnojarszkban is összefogták az összes volt fehér tiszteket és előkelő polgárokat azon címen, hogy lázadást készítenek elő a vörös uralom ellen. Ezek lassanként megint kiszabadultak. Majd néhány hétig kínaiakkal voltunk együtt, kik munka megtagadásért kerültek be hozzánk; más alkalommal pedig vidékről parasztokat hoztak be, kik a kirótt élelmi adót nem voltak hajlandók megfizetni.

Elhelyezés a táboron kívül. 1921 május végén a legtöbbünknek sikerült a táboron kívül állandó munkát és elhelyezést nyerni. Ekkor a tényleges tisztek nagyrészt sikerült is a vezetőállásban levő hadifogoly társaknak legalább ideiglenesen kiszabadítani. Az idősebbek többnyire, mint nappali vagy éjjeliőrök nyertek alkalmazást, a többiek különféle műhelyekbe, kertekbe és étkezőkbe jutottak. Én nappaliőr voltam egy a város szélén létesített nagy veteményes kertben. 8 órai szabadbani tartózkodás és a kedvezőbb életviszonyok kigyógyítottak a skorbutból. Tömegszállásunk a piacon lévő épületben volt, hol alkalmunk akadt saját és mások tárgyait jól értékesíteni és a szükséges élelmiszereket közvetlenül bevásárolni.

Július közepén egy fogolytárs, — ki az ottani magyar kommunistapárttal összeköttetésben állott, — megsúgta, hogy parancs jött, mely szerint engem és Zádory századost Moszkvába kell küldeni az ottani iskolába tanárnak. Mi ketten hamarosan megállapodtunk, hogy csak fegyveres erőszaknak engedünk és Moszkvába érve megtagadjuk a közreműködést. Akár itt, akár ott vagyunk lezárva az mindegy, bár onnan talán hamarabb haza kerülhetünk. Vártuk

a fejleményeket. Egy napon tényleg berendeltek a koncentrációs táborba, kezünkbe adtak egy írást és azt mondták nem vagyunk többé tagjai a tábornak. Fel kellett még menni a híres gupcsenkába (törvénytörés), hol az íráson megnevezett bíró helyett többszöri várakozás után egy másik formailag kihallgatott és elbocsátott avval, hogy majd megkapjuk a további parancsot. Hivatalosan eddig (és azután sem) senki sem mondta, mit akarnak velünk. Szóval facérok lettünk. Kidobtak a táborból, elbocsátottak a munka* helyről és hat hétig élhettünk volna a levegőből, ha az étkezéskor lévő bajtársak nem adtak volna enni. Mint később megtudtuk, a krasznofarszi magyar kommunistapárt azért nem küldött el minket, mert Moszkvából az ő előzetes megkérdezésük nélkül adták ki a rendeletet és mert mi nem kértük őket, hogy küldjenek el. No azt ugyan várhatták!

összpontosítás hazaszállításhoz. Augusztusban tudomást szereztünk, a júliusban Rigában megkötött kicserélési egyezményről, mely szerint az év végéig valamennyi fogolynek otthon kell lenni, így nem is lepődtünk meg, mikor augusztus végén elrendelték, hogy szeptember első napjaiban valamennyi magyar tiszt a régi nagy táborban jelentkezzen. Eladtunk ágyat, minden felesleges holmit, beszereztünk annyi élelmet, ami néhány hétre elégségesnek látszott és felvonultunk a rendeltetési helyre. Miután a kanszki tiszték is megérkeztek, azt kezdtük remélni, hogy a hazaszállításhoz most már mégis lesz valami. Hamarosan csalódtunk. Néhány nap múlva a fiatal tiszteket több csoportban zöldség kitermelésre rendelték, 35-öt hajón szállítottak el jó messzire, egy elsüllyedt uszály rakományának átrakásához; azonkívül Minusinszk város környékén még egy nagyobb tiszti csoport volt, mely csoport bevonulása folyton késett; több munkaadó a városban nem engedte el a foglyokat azon kijelentéssel, hogy úgy sem mehetnek haza. Megint be voltunk csapva. Az útra keservesen beszerezett élelmünk elfogyott, valamit kellett tenni. Egy darabig sikerült a tábor építési bizottságánál munkát és így étkezést kapni, de ott rövidesen csökkentették a létszámot és be kellett vonulni a táborba.

Ekkor egy hadifogolytársam, ki a város egyik hivatalában már két év óta dolgozott, kieszközölte, hogy engem is oda vezényeljenek. Ez a hivatal kb. 700 embert foglalkoztatott; alája tartoztak a kormányzás területén lévő összes gyári, ipari és bányászati üzemek. A hivatal szerezte be az anyagot, eszközölte a szállításosztást és eladást, szóval központi vezetés. De milyen! A hivatal-

nak megalakulásakor volt 62 vállalata, de midőn én oda kerültem már csak 20 működött, a többi anyagihiány és más okok miatt megszűnt. De ez érthető volt. A hivatalnak voltak ugyan osztályai megfelelő szakférfiakkal, de a tisztviselők legnagyobb részét nem szakmájuknál alkalmazták. Mérnök vezetett gazdaságot, gyáros bányákat, ki hol tudott elhelyezkedni. A hivatalnokok nagyrésze fehér érzelmű, kik nem igen siettek a szovjet érdekeit előmozdítani, csak annyit és úgy dolgoztak, hogy bajuk ne legyen és hogy a megélhetésüket valami úton-módon biztosítsák. Mert 1921 nyarán az élelmi készletek már elfogytak, a parasztság nem akart adót természetben fizetni, miért is ráérték részben a készpénzfizetés rendszerére. Ebben azonban nem volt köszönet. Én és még sokan kapunk egy óra 18.000 rubelt (vehettem rajta 2 doboz gyufát) 30 font lisztet és egy csomó répát. Első hónapban adtak még ebédet is, később azt sem. Szerencsére a már említett volt munkahelyemen, a kormányzósági irattárban, kaptam egy fogolytársamnál elhelyezést, kinek hivatala még fenntartott étkezőt és az ő jóvoltából jutottam később is naponként valami meleg ételhez.

Midőn új állásomban főnökömnél, egy németül beszélő lett mérnöknél jelentkeztem, az rögtön kijelentette, hogy náluk nem kell sokat dolgozni, csak délelőtt 10 órától délután 3-ig legyek a hivatalban. A rajzoló osztályban egy másik társammal diagrammokat készítettünk arról, mennyit produkáltak a vállalatok az elmúlt évben és mit szándékoznak jövőben termelni. Itt láttam világosan, a teljesítmények rohamos sülyedését, bár az oroszok igyekeztek mindent szépíteni. Az már különben közismert dolog, hogy a szovjet hamis adatokkal igyekszik a világot félrevezetni. Csak egy példát említek fel a termelés csökkenéséről. Béke időben a krasznojarszki kormányzóságban évente több száz púd (lehet ezer is) aranyat termeltek. 1920-21 évben össztermelés volt 16 púd, melyet következő évben 50 púdra akartak fokozni. Hasonló volt az eredmény a többi vállalatoknál is.

A rossz fizetési viszonyok mellett nem volt csoda, ha a vezető férfiak is mellékkereset után néztek, azaz meglehetősen őket vesztetgetni, röviden loptak. Ebből kifolyólag ennek a hivatalnak 80 tagját letartóztatták, néhány hét múlva már a színházban volt a nyilvános végtárgyalás belépti jegyekkel, melynek eredményeképp hatot halálraítéltek, sokat börtönre, a többit felmentették. A halálos ítéleteket nem hajtották végre, protekcióból Moszkvába szállították.

Időközben a felső táborban visszamaradottakat újból a városi

turma épületeibe helyezték át, ahová december elején valamennyi tényleges tisztnek is be kellett vonulni, nem volt szabad többé az állandó munkahelyen kint maradni. A táborból ekkor újra az irattárba jártam munkára, de minthogy a velünk jövő örök naponta sok papírt elloptak és zsákszámra vitték eladni a legutolsó orosz népszámlálás hivatalos adatait, néhány hét után más foglalkozás után néztem. A pár heti irattári munka annyiban volt előnyös, hogy ezen idő alatt sikerült tiszta fehér papírért néhány szánka fát a turmában lévő társaim részére szerezni.

Ezután a szobatisztítók csoportjához csatlakoztam. Előnyös csoport volt 6 taggal, akik ór nélkül mehetek ki délben a városba, dacára, hogy a munka csak 4 órakor kezdődött. A város egyik hivatalának 8 szobáját, mely hivatal a kényszermunkára Ítélték ügyeit kezelte, kellett naponként rendbehozni. A munkát következőképpen hajtottuk végre: egyik felrakta a székeket az asztalra, a másik egy vödörből kézzel széjjel locsolt vizet a padlóra, a harmadik azt egy seprővel széjjelmázolta és összesepert, negyedik visszarakta a székeket, ötödik fölváltotta azt, aki kifáradt és végül a hatodik volt a felügyelő, aki csak intézkedett. Legkésőbb 20—30 perc alatt a takarítás mind a nyolc szobában be volt fejezve. Ez mindenestre könnyebb munka volt, mint megelőző télen 25 fokos hidegben teli petroleumos hordókat gurítani 2—300 lépésre lejtős utón fölfelé.

A majdnem két évig tartó kényszermunkatábornak volt még igen sok szomorú eseménye is, de évek múlva az ember igyekszik elfeledni a rosszat és inkább a humoros részt emlegeti, mert úgyis csak azok tudják értékelni a sok testi és lelki szenvedést, megaláztatást és nyomort, kiknek a fogság keserves kenyeréből részük volt.

Kicserélés «Hazaszállítás»

Kicserélési tárgyalások. A hadifoglyok kicserélési ügyét nemcsak a közvetlenül érdekeltek, hanem az egész ország lakossága éveken át éber figyelemmel kísérte. Mindezekelőtt emlékezetes maradt azon évekig tartó küzdelem, mely végeredményében a fogságban sínylődők kiszabadítását érte el. A küzdők élén álltak a legmagasabb helyen levő férfiak, Apponyi Albert gróf, ki a hadifoglyok érdekében a békekonferencia elnökéhez intézte jegyzékeit, a magyar kormány mindenkori tagjai, a parlament, a „Hadifogoly Hozzá tartozók Egyesülete“, Kirchner Sándor tábornok akkor ezredes a honv. min. hadifogoly osztályának vezetője, dr. Jungerth Mihály követségi tanácsos, Karkis Kornél hadbíró alezredes, a magyar

társadalom és még sokan, akik harcoltak és közreműködtek az eredmény kivívásában. Ennek részletei annyira ismeretesek, hogy én itt már röviden és főleg csak azt említem fel, ami Szibériával kapcsolatos és az összefüggés megértéséhez szükséges.

A hadifoglyok hazaszállítása 1918 novemberig a volt cs. és kir. hadügyministeriumhoz tartozott, azóta a honvédelmi ministerium intézi azok ügyeit. 1918 május 24-től 1920 januárig, míg Szibériában a Kolcsak-uralom tartott, az ottani foglyok hazaszállításáról nem lehetett szó. Az uralom megdőlése után legelőször a távol keleti orosz köztársaságok területéről sikerült a hadifoglyokat hazaszállítani, melynek költségeit javarészt amerikai honfitársaink szeretetadományaiból fedezték. A hazaszállítást 1920 augusztusától az amerikai kiküldöttek bonyolították le, kiknek a magyar kormány részéről Dr. Kovács István őrnagyorvos és Dell-Adami Géza v. t. százados voltak hathatós segítségükre.

A tulajdonképpeni szovjet köztársaság területén maradt hadifoglyok hazaszállítása érdekében, mint már említém, a magyar kormány 1920 május 28-án szerződést kötött a szovjetkormánnyal az összes hadifoglyok akadálytalan hazaszállítására nézve. A szovjet azonban hamarosan megszegte a szerződésben vállalt kötelezettségét, amennyiben 1920 június hó közepétől a magyar tiszteket és intelligens elemeket egyelőre nem engedte hazatérni, majd augusztus közepén nyíltan ki is jelentette, hogy ezeket túszokként tartja vissza a Magyarországon letartóztatott magyar kommunistákért; 10 névszerint megnevezett tisztet a 10 népbiztosért, 1000 tisztet pedig a többi kommunistáért azzal, hogy a visszatartott, részben az orosz fegyházakba, részben táborokba bezárt magyar tisztekre ugyan az a sors vár, mint a magyarországi magyar kommunistákra. A valószínűségben a szovjetnek ez az elhatározása akként alakult ki, hogy nemcsak ezret, hanem a többi tisztet és az összes intelligens elemeket is visszatartották, úgy, hogy azoknak a száma az 1500-at is meghaladta. A visszatartottak sorsa igen különböző volt. Egyes helyeken pld. Turkesztánban a hazaszállításig szabadok maradtak, más helyeken az összes tiszteket börtönbe zárták vagy internálták, másut egyrészt elzárták a többit pedig nem. Ez teljesen a helyi hatóságoktól függött.

A magyar kormánynak egyelőre nem volt módjában érdemleges tárgyalásokba bocsátkozni a szovjettel mindaddig, míg a letartóztatott kommunisták bűnpöreit a magyar bíróságok el nem bírálták. Addig csak azt tehette, hogy idegen hatalmak intervencióit

kérte a világ összes nemzeteihez intézett kiáltványával, melyben az emberiség nevében tiltakozott a szovjetnek vérlázító, kegyetlen és igaztalan terrorja ellen. Mindez azonban hatástalan maradt.

A túsók sorsában fordulópontot jelentett az a nap, mikor a budapesti kir. törvényszék 1920 decemberében meghozta a népbiztosok elleni marasztaló ítéletet. Erre támaszkodva a magyar kormány nyomban táviratilag felajánlotta a szovjetnek, hogy az elitét kommunisták halálos ítéletét hajlandó lesz kegyelemből szabadságvesztésre átváltoztatni, ha a szovjet kiadja az összes túsokat. Erre az ajánlatra 1921 január elején összejöttek a két állam megbízottjai Révaiban, hogy a kiadás módozatait megbeszéljék. A magyar kormány megbízottja, Dr. Jungerth Mihály külügyi osztálytanácsos volt, akivel az orosz megbízott azonnal közölte, hogy nem elég-szenek meg az elítéltek megkegyelmezésével, hanem 415 névszerint megnevezett magyar kommunista kiadását követelik.

A Révaiban megkezdett és májusban Rigában folytatott tárgyalásoknak se vége, se hossza nem volt mindaddig, amíg a magyar kormány az újabb és újabb követelések mindegyikét el nem fogadta s így végre 1921 július 29-én a két kormány kiküldötte aláírhatta Rigában a szerződést, melynek főpontjai azok voltak, hogy a kicserélés bizonyos aránykulcs szerint történik, a kicserélendő egyéneket pedig a lett kormány veszi át kezesként s adja tovább a másik fél kiküldötteinek. A sok formáság lebonyolítása következtében azonban csak 1921 november 5-én érkezett haza dr. Jungerth a 362 túsóból álló első szállítmánnyal, mely után a szovjetnek kéthetenként kellett volna a további szállítmányokat küldenie.

A szerződést a szovjet ismét semmibe sem vette, mert a kicserélést különböző ürügyek alatt húzta-vonta. A hozzátartozók nagy tömegének sürgetésére a magyar kormány 1921 decemberben úgy határozott, hogy a kicserélés gyorsítása érdekében annak befejeztéig Rigában állandó diplomáciai missziót fog fenntartani, melynek vezetésével dr. Jungerth Mihályt bízta meg. Ehhez a misszióhoz a Kormányzó úr egyenes kívánságára és a honvédelmi miniszter képviselőjeként Karkis Kornél hadbíró-alezredest osztották be, aki velünk együtt többéven át volt fogoly Krasznojarszkban és mint túsza maga is végigjárta a petrográdi fegyházakat, honnan 1921 májusában megszökve, nemcsak elméleti, hanem valóban gyakorlati szakértője is volt e kérdésnek.

A rigai missziónak szakadatlan és küzdelmes tárgyalások után sikerült is elérnie, hogy:

1921 december 18-án 200 tús; 1922 január 14-én 137 tús;
 1922 február 4-én 38 „ 1922 március 4-én 243 „
 1922 március 29-én 168 „ és 1922 április 16-án 236 „
 összesen tehát 1384 tús érkezett vissza hazájába kicserélés foly-
 tán (nemcsak a csonka Magyarországra tartozók).

A fentiekbe bele vannak számítva a Krasznójarszkból elszállít-
 ottak is. December hóban volt ott kb. 800 tús hadifogoly a
 családtagok beleszámításával. Egy kis jóakarattal mellett valamennyit
 egyszerre el lehetett volna szállítani. Ehelyett hat szállítmányt
 állítottak össze, a hatodikba került a 60 főtús. Az első szállít-
 mányt közvetlenül karácsony előtt indították el, melyet lassú egy-
 másutánban követtek a többiek, kivéve a hatodikat, melyet egyelőre
 visszatartottak. Az egyes szállítmányok marha-kocsikban (35—45
 egy kocsiban, asszony és gyerek vegyesen) 14—21 nap alatt
 tették meg az utat Moszkváig. Hogy mit jelent ily körülmé-
 nyek között egy utazás Oroszországban a téli hónapokban, azt
 mindenki elképzelheti. Akik azt végigcsinálták, sokat meséltek az
 út borzalmairól. Sajnos, ezek közül többen kiütéses tifusban meg-
 betegedtek és vagy Moszkvában vagy már a határ átlépése után
 Rigában haltak meg.

60 főtús kicserélése. A 60 főtúst március vége felé két
 részletben indították el. Két csoportban azért, mert ez az oroszok-
 nak üzletet jelentett. Ugyanis mindegyik csoport kapott egy-egy
 50 főre való személykocsit (ami ránk nézve előnyös volt), melynek
 12—15 felesleges helyét gazdag spekuláns oroszoknak adtak eí
 drága pénzen, akik nagymennyiségű árút vittek magukkal, mit
 útközben és Moszkvában akartak értékesíteni. Egyik kormányzóság
 területén áthaladva vaját, sót vagy bőrneműeket stb. lehetett olcsón
 kapni, ugyanazt a másik területen, hol ezekben a tárgyakban hiány
 volt, drága pénzen sokszoros nyereséggel lehetett eladni vagy be-
 cserélni. Ezek a spekulánsok kenték meg először a vonatot leg-
 utolsó szállítmány elindulásakor, úgy, hogy kocsikat a gyors-
 vonathoz csatolták és 9 nap alatt Moszkvába kellett volna érkezni.
 De mire vonatunk másik, mondjuk üzletvezetőség területére ért, a
 kenőcs hatása megszűnt, ott néhány pud vaj szolgáltatva a tovább-
 jutás lehetőségét, de már csak személyvonattal és a felső vonalon
 Perm felé. A következő üzletvezetőség területén kocsikat betegnek
 nyilvánították, lekapcsolták, át kellett volna szállni. Nehány pud só
 megtette hatását, csekély javítás után a kocsi rugója rendbe jött,
 mehettünk tovább tehervonattal. És ez így ment végig, de a speku-

lánsok 16 nap alatt mégis behoztak Moszkvába. Igaz, amint megérkeztünk, a spekulánsokat lefogták, de mink mégis célhoz jutottunk, ők meg biztosan hamarosan onnan is „kikenték“ magukat.

Április 12-én Moszkvába érkezve tudtul adták, hogy nem mehetünk tovább. A német misszió szívességéből podgyászainkat és a menetképteleneket autón előre küldték leendő börtönünkbe. Egy cédulára oroszul ráírták hová kell menni. És most elindult 25 fogoly estefelé egy ismeretlen nagy városban, minden orosz kíséret nélkül, hogy megkeresse börtönét egy utcában, melyről a megkérdezett oroszok is csak annyit tudtak: ott van a város másik végén. Közben megeredt az eső, a 16 napi utazástól is ki voltunk merülve, míg végre éjjel 11 óra felé akadt egy orosz, aki elkalauzolt a már nem messze lévő félig leégett épületsoporthoz, mely mindenféle betörő elhelyezésül szolgált. Csak sok kérés után engedtek be; egy börtön, mely nem akarja lakóit befogadni. Itt egyesültünk a néhány nappal előbb megérkezett másik 30 társunkkal. Ebben a hideg, fűtetlen és nedves épületben, a földön és folyosón heverve töltöttünk el 3—4 napot. Csak délben kaptunk egy kis meleget, reggel és este semmit, mert fa hiány miatt nem tudtak vizet forralni. Pedig vasúti utazás közben hat napig állandóan erdőben jöttünk, hol a levágott fák tömegei várták az elszállítást. Moszkvában mégis fahiány volt.

A 60 főtúsz azután Moszkvától kb. 15 km-re egy leégett gyártelep még ép épületének elsőemeleti termében szállásolták el. Nehány nőnek, kik velünk voltak, egy sarokban készítettünk elfüggönyözött elhelyezést. Földszinten és más épületekben orosz foglyok voltak. Érdekeink képviselőjére dr. Ságváry Sándor hadnagy, budapesti ügyvéd túsztársunkat kértük fel, ki oroszul jól beszélt és aki egész időn át fáradhatatlan szorgalommal, ügyességgel, de emellett kiváló tapintattal kezelte ügyünket úgy, hogy sok oly dolgot elért, ami otlétünket elviselhetővé tette. Elismerés és köszönet a legkevesebb, amivel nevezettnek tartozunk. Ő, valamint Grób Imre huszár-százados és Nagy Kálmán református lelkész tartották fenn a várossal az összeköttetést. Grób összeköttetése révén folytonosan tájékozódva voltunk a rólunk folyó rigai tárgyalásokról. Ők segédkeztek az ú. n. amerikai csomagok megszerzésében, melyet oly mennyiségben kaptunk, hogy kielégítő megélhetésünk biztosítva volt. Nagy tiszteletes már Krasznojarszkban, mint a magyar szövetség nevelés ügyeinek vezetője továbbá, mint lelkész és később a tífuszjárvány alatt mint betegápoló fárad-

hatatlanul működött. Ő maga is megbetegedett s csak ápolónőjének — kit később feleségül vett — önfeláldozó kezelése mellett nyerte vissza egészségét. Felesége azután is kiváló buzgalommal támogatta a hadifoglyokat és a szállítás alatt, valamint moszkvai tartózkodásunkor a szamaritánus nő szerepét sikeresen és eredményesen végezte.

Ott tartózkodásunk alatt egyízben kijelentették, nem mehetünk haza, visszavisznek az Uraiba munkára. Midőn végül mégis elindultunk, a határállomáson egy hétig vártunk remény és kétség között, átengednek-e vagy nem. A húza-vona okát csak később tudtuk meg.

Ugyanis a kicserélés még április közepén megakadt, mert az oroszok a kezükben lévő krasznnojarszki 60 főtűsz kiadása fejében lehetetlen és mindig újabb és újabb követelésekkel álltak elő. Tudták ugyanis az oroszok, hogy ez a 60 főtűsz nagy érték a kezükben, mert köztük 8 idősebb törzstiszt és 39 tényleges százados van és ezért tartották vissza őket oly sokáig Krasznnojarszokban. Amíg az ott összpontosított kb. 800 tűsz útbaindítását Moszkvába a misszió erélyes sürgetésére többrésztben nagy nehezen végrehajtották, addig a 60 főtűsz minden ígéret és követelés ellenére Krasznnojarszokban a fegyházban továbbra is fogva tartották. Sőt ezekkel már 1921 decemberében különleges terveik is voltak, mert a rigai misszióval többízben írásban is közölték, hogy útban vannak Moszkva felé, holott a valóságban úgy intézkedtek, hogy azok Krasznnojarszokban maradjanak. Azonban Karkis hadbíró-alezredest nem tévesztették meg a szovjet ígéretet, hanem rögtön Rigába érkezése után naponta postán és álutakon leveleket küldött Krasznnojarszka, a 60 tűsz között lévő bajtársainak, amely levelek segítségével sikerült február közepén megállapítani a szovjet jegyzékek valótlanágait és a tűszoktól kapott hírek alapján kieroszakolni, hogy őket március végén Moszkvába indítsák, hová április 12-én meg is érkeztek.

A missziónak ez a nagy erőfeszítése azonban beigazolta a szovjet előtt, hogy ennek a 60 főtűsznek mielőbbi kiszabadítására a magyar kormány súlyt helyez, miért is őket Moszkvában internálta és megkezdte zsaroló újabb és újabb követeléseit. Akármennyire is sietett a magyar kormány a főtűszok megmentése érdekében minden szovjet kívánságot elfogadni, az oroszok folyton kerestek ürügyet, hogy kiadatásukat elodázhassák, mely manőverükre, — mint később kiderült — azért volt szükségük, hogy a

415-ös névjegyzékben foglalt kommunistákon kívül még újabb 93 kommunista kiadását erőszakolhassák ki.

Június közepén a szovjet viselkedése folytán a két kormány között annyira kiélesedett a helyzet, hogy már-már szakítástól kellett tartani. A helyzet beható ismertetése és a további tervek előterjesztése érdekében Karkis hadbíró-alezredes június 16-án Budapestre utazott, hol azokhoz a magas és legmagasabb helyek hozzájárulását sikerült kieszközölnie. Minthogy dr. Jungert osztálytanácsost másnemű megbízása folytán Rigából elhívták, június végével Karkis hadbíró-alezredest bízták meg a misszió vezetésével.

A szovjet újabb zsarolási kísérletei után végre sikerült a 60 főtuszt július 9-én, az időközben Moszkvába érkezett taskendi szállítmányt (134 főt) pedig július 29-én az orosz fogságból kiszabadítani s ezzel a túszt kicserélést hivatalosan befejezettek nyilvánítani.

Csakis Karkis Kornál hadbíró-alezredes fáradhatatlan tevékenységének, velünk együtt érző bajtársi szeretetének köszönhetjük közvetlen kiszabadulásunkat, mert ő ismerte visszamaradt bajtársai helyzetét, nem adott hitelt a csalfa orosz ígéreteinek, minden erejét és ügyességét latbavetve megszerezte nekünk azt a szabad utat, mely édes hazánkba, a rég nem látott hozzátartozóink szerető karjaiba vezetett. Bajtársi köszönetünket és hálánkat a nyilvánosság előtt is megismétlem.

Mindazok, kik elszórtan éltek Oroszországban s így eddig az időpontig nem tudtak Moszkvába eljutni, későbbi időkben lassan-lassan szállingóztak egyenként vagy kisebb csoportokban hazafelé, de 1922 szeptemberétől kezdve a szovjet ismét kezdett közülük túszoikat szedni, akik számszerint 27-en csak 1924 november 17-én voltak kiszabadíthatók, természetesen csakis azon az áron, hogy a magyar kormány érettük újabb 49 kommunistát adott.

Összegezve a kicserélésről elmondottakat, az Oroszországból hazaszállított és kicserélt hadifoglyok, illetve túszoik közül visszatért Csonka-Magyarországba:

Wladiwosztok—Trieszten át	1329 tiszt	és	4100	legénység
Nowowossysk—Konstantinápoly— Trieszten át	39 „		2067	»
Narwa—Stettin—Passaun át	818 „		27167	n
Lengyelországon át	1=0 „	n	21740	n
Románián és Bulgárián át	»	»	2300	n
Ukrajnán és Tarnopolon át	w		20000	»

Összesen: 3468 tiszt és 77439 legénység

Az utoljára érkezett 60 főtusz névsora a következő:

1. Albrecht Károly főhadnagy, most őrnagy
2. Barbierer Vilmos százados, (Romániában)
3. Becsei Károly „ nyugalmazott ezredes
4. mináji Bornemissza Dénes „ „ alezredes
5. Brandstetter Ferenc „ „ őrnagy
6. Csánky Gyula hadnagy (Romániában)
7. Dolizta János gt. „ ^nyugalmazott százados
8. Drahos Gyula százados (meghalt)
9. Engelmann Gyula trt. „ nyugalmazott főjegyző
10. Foy Gusztáv őrnagy „ ezredes
11. csikszentmártoni Gergelyffy László trt. főhadnagy, most járásbíró
12. Golka Lajos százados, most nyugalmazott ezredes
13. GorsicGuidó „ „ alezredes
14. Gréf Endre „ „ őrnagy
15. jaremblnai Grób Imre „ (Jugoszláviában)
16. Hódy Ferenc „ nyugalmazott ezredes
17. Hruska Ferenc „ vámőr őrnagy
18. Kasza Dezső „ (öngyilkos lett)
19. Kirchlechner János „ nyugalmazott ezredes
20. Kirchlechner István „ » »
21. Kolibál József őrnagy
22. Konkoly-Thege Kálmán szds. „ alezredes
23. Kontz Ödön alezredes „ tábornok
24. karathnai Köncei Lajos százados „ ezredes
vámőr őrnagy
26. Kutassy Ignác százados nyugalmazott ezredes
27. Lüdecke Hugó „ „ őrnagy
28. Makassy Antal „ „ ezredes
29. Molnár Károly gt. „ „ alezredes
30. Nagy Kálmán tiszteletes Kalocsán ref. lelkész
31. Ochsenfeld János százados nyugalmazott alezredes
32. Pintér József „ „ őrnagy
33. Pukkel Sándor „ „ vámőr alezredes
34. Rabács Márton őrnagy nyugalmazott tábornok

35. Rasztótczky Ferenc százados most nyugalmazott őrnagy
36. granasztói Rihmer látván „ tábornokőrnagy „
37. ügyvéd Budapesten Dr. Ságváry Sándor trt. hadnagy „
38. endródl Salacz Iván nyugalmazott ezredes őrnagy „
39. Szalczleitner János (Cseh-Szlovákiában) százados „
40. Sassy Árpád nyugalmazott alezredes „ „
41. eberswaldi Siegler százados Konrád zászlós „
42. Szabó Géza százados „ nyugalmazott ezredes
43. Szalay László főhadnagy vámőr százados „
44. Szász György trt. polgári állásban főhadnagy „
45. Szemere Zoltán vámőr százados alezredes „
46. Szenderszky Antal nyugalmazott tábornok hadnagy
47. Szirbik István tart. (meghalt) főhadnagy most járásbíró
48. Dr. Szokolay Viktor trt. százados most (Romániában)
49. Senker Lajos „ nyugalmazott ezredes 50. Schmidt Frigyes
„ „ „ alezredes
51. Schneeberger Brúnó „ „ ezredes
52. Stessel Ernő őrnagy „ vámőr őrnagy
53. Tellyesniczky László „ polgári állásban százados
54. ujfaluss! Ujfalassy „ nyugalmazott ezredes Miklós trt. „
55. Végh István „ százados „
56. Vitányi Dezső „ polgári állásban főhadnagy
57. Wekerle Lajos trt. „ nyugalmazott ezredes zászlós
58. Würth Lajos „ „ „ százados
59. Zádory Béla „ „ „ „
60. roglaticzai és gyón! Zlinszky Sándor százados, most nyugalmazott őrnagy,
a képviselőház őrségének parancsnokéi.

Gorodoki humor.

A sok komoly dolog után befejezésül közlök néhány eredeti krasznojarszki szerzeményt, melyek bár nem irodalmi termékek, de mégis alkalmasak voltak arra, hogy a nyomorúságos időkben néhány percre felderítsék a komor hangulatot.

Az első vers jobb megértéséhez szükséges tudni, hogy a tientsini Segély-Egylettől 30 rubel kölcsönt lehetett kérni. E célból parancsnokságunk elrendelte a kérvény formáját. A lenti vers a kölcsönhözjutás nehézségeit figurázza ki.

KÍNAI BANK.

Simonyitól.

I.

Írom a levelem
A Kínai Banknak
A Kínai Bank
Igazgatóságának.
Sem szűröm, sem tanyám
Egy ingem, egy gúnyám
Azt a 30 rublit
Jaj be használhatnám,
Küldjék hát szaporán.

III.

Aszondja, hogy jobbra
írd a csapattestet,
Balsarokba pedig
A saját nevedet.
Az alá meg jobbra
írd a családfádat
A keresztanyádat
A keresztapádat
Két kereszt-komádat!

V.

Hogyha ez is megvan
Akkor részletezed
Hogy ezen összegre
Miért van szükséged.
Aztán leadod a postán ezt a
De három hét múlva
Újra visszakapod
Nem jók az adatok!

II.

Édes kedves pajtás
Nem jó az az irás
A parancsban arra
Más az utasítás
Hiszen te civilben
Is bankfiu volnál
Gyere, olvassuk el
Tán eligazodnál,
Tán eligazodnál!

IV.

Most fordítsunk egyet
A tábori lapon
Alól jön a kelet
Kéred melyik napon,
Az alá meg balra
Rondírással írva
/Mikor voltál utol-
jára újra oltva
Volt-e foganatja?

VI.

Kin a temetőben
Egy szomorú fejfa
Ráírva itt nyugszik
Egy fogoly magyar-baka.
Nem járvány betegség
Tört az életére
Megőrült szegény
A sok kölcsön kérésbe
Nyugodjék békébe.

Gorodoki lexikon.

Elekes Györgytől.

Előszó. Igen tisztelt Uraim! Szomorú arcú kadétok.

Van szerencsém tudomásukra hozni, hogy titokban elrejtőzve a priccsek zugaiban egy óriási szabású művet készítek, egy 30 kötetes lexikonon dolgozom. Én kérem szépen nem tanulok orosz, franciát, angolt, törököt, eszperantót vagy hottentotta nyelvet, nem faragok sakkot, nem gyűjtök cigarettás skatulyafődelet, hanem írok. Már az első kötetből öt oldal kész is van. A könyvek eredeti konvoj-kötésben fognak napvilágot látni potom áron. Fizetni lehet aranyban, ezüstben, bélyegben, rézben, utolsó esetben délben is. Most mutatványképen olvasok a leirottakból egynéhány részletet. „Megölni“ vagy „szemét kitolni“ kifejezéseket felolvasásom után hirlapilag nyugtázom.

Barak. (hasonlítsd össze: istálló, tyúkhetrec.) A barak név alatt egy épületet értenek. Az oroszok raktárnak is nevezik, amiért fogolytiszteket raktároznak bele. A raktározás finoman történik, kettőnél több nem kerül egymás fölé. A foglyok a barakot mindenre használják: lehet benne kuglizni, lumpolni, csirkét ölni, verekedni, számolni falramászni, sőt néha aludni is. A hőmérséklet, tekintettel a honvágyi lázra nagyon alacsonyfoku Meteorologiai mérések szerint: állandó + 8 fok meleg, + 68 fok illat és — 123 fok csend uralkodik.

Kanvoj. (kan = him; voi = disznó) amerikai őserdőkből került a kanvoi az orosz fenhatóság alá, ott a kowboj szerepét játszotta, míg itt a fogoly tiszek idomitására használják. A kanvoi alkatrészei: csizma, sapka, szakái és „szuda“ marka automatikusan kopek elfogadására van berendezve. Mindennel kereskedik. Télen megfagy.

Gyengi. (= pénz). Ezen szóval általában betegséget jeleznek. Akinek gyengije van az gyenge. Betegségi tünetek: kövér-arc, borotvált kép, kényelmes ágy, délben quasz. Az ilyen betegek rendszerint a kávéházban ülnek s ételekkel és italokkal gyógyítják magukat. A gyengi egy cseppet sem ragadós betegség. A gyengi szót egymagában ritkán használják, rendszeren hozzáteszik a „nyírna“ (nincs) jelzőt, ami azt jelenti, hogy az illető már meggyógyult.

Kályha. A kályha nagy fekete pléh a barakban. Állítólag arra szolgál, hogy ha fát tesznek bele melegít. Idáig senki sem tapasztalta ezt a tulajdonságát.

Kipjatok, csajaik, csája. Mindhárom szó egymáshoz hasonló 'kifejezés. Sportolási eszközök. Izomfejlesztésre nagyon jó. Érdekes játék, akár csak nálunk a football. Főképp utazás alatt játszik a test felfrissítésére. A kipjatok egy kis épület, melyben vizet forralnak. A csajnik pléhből készült fazék, a csája pedig meleg viz. Következőképp folyik le a játék: mikor a vonat az állomás felé közeledik, mindenki kezébe veszi a csajnikot. Az állomás előtt 1 km-el le kell ugrani a vonatról és „topp la voda 1 topp la voda!“ (meleg viz) csatakiáltással a kipjatok felé kell rohanni. Aki elsőnek odaér az még nem győzött, hanem meghúzza a csapatot. Most a többiek, kik szintén már odaértek, boxmérkőzést rendeznek, döfnek, rúgnak és egymást a csajnikkal fejbeverik. Aki a csap mellé kerül, az először megfürdik, azután megtölti a csajnikot meleg vízzel és ez a játék legnehezebb része s még teljesen senkinek sem sikerült. Akinek csajnikjában elég viz van, annak egy ügyes mozdulattal a mellette lévőnek nyakába kell önteni a forróvizet. Ha pontosan nem sikerül s a fejre vagy ruhára ömlik, az se baj, a fő az, hogy 28 cseppnek kell a csajnikban maradni. Ilyenformán kell a játékot addig folytatni, míg a vonat meg nem indul. Ekkor „szagyiz, szagyiz!“ ordítással fel kell ugrani a vonatra. Most fekete össze-száradt levelekkel a 28 csepp vizet barnára kell festeni. Ez a csája. Ha kész, lehet vele fogat mosni, gargarizálni, a sebeket borogatni vagy ki is lehet önteni az ablakon, úgy is csinálják, hogy először cukrot tesznek bele s azután öntik ki.

Kadett A kadett áll egy aranystráfból, egy sárgastráfból és három csillagból, belül gyomorral. A kadett se nem ember, se nem állat, se nem hadnagy, se nem zászlós, se nem csizma, se nem suszter, se nem asztal, se nem szék, se nem semmi. Máskülönb emberforma kinézése van. A legújabb kutatások szerint valószínűleg áll-officier. Már az őskorban is feltűnt és némi tiszteletben is tartották; a világháborúban már csak kiképző tiszteknek, szakaszparancsnokoknak, patrullozó és ostromló-közegnek volt alkalmazható. Rendes szokás szerint golyótól találva múlik ki. Ha fogságba kerül, a kadettből „nyet officier" lesz. Külömben nagyon szapora, tojásait maga költi ki. Közmondások is támadtak róla: jobb ma egy veréb, mint holnap egy kadett; szemtelen mint a piaci kadett. Ha a kadett rangban felülmúlja önmagát, akkor csak pertlivel jelenik meg csillagok nélkül. Ez az úgynevezett hipnotizált zászlós.

Kolbász: A kolbász Oroszországban elérte fejlődése tetőpontját. Színére hasonlít a magyar kolbászhoz, külömben kemény,

rugalmas. Az utazó közönség szórakoztatására gyártják. Olyanforma, mint a zsákban macska. Használják sétatálcának, súlyzónak vagy különféle eszközöket faragnak belőle (pl. sakkfigurákat). Ha az ember felbontja, belül csontot, hosentráger, gyufaskatulyát, értékes köveket, radírgummit, verébtöjt és egyebet talál. Némely oroszok és foglyok eszik is.

Lavka: (lavór, lavka, laposka.) Kétféle lavka van: u. n. olasz és lengyel lavka. Az olasz lavkát másként makaroni-lavkának is hívják. A lavkában a foglyok éhezni járnak. Eljárás: Az ember bemegy, leül egy asztalhoz, erre hozzá lép egy katonabácsi, akinek egy cédulát kell adni. A katona erre a cédulát elveszi s egy óra múlva az ember elé tesz langyos vizet, zsíros inat vagy csontot s egy kevés csirizét. Ezt az étkező megnézi és mély undorral bevág nyolcvan szelet kenyeret és távozik; ekkor veszi észre, hogy kabátját más emberek már elvitték.

Lüften: Intő-szó, megfelel az óra et labora (imádkozzál és dolgozzál) kifejezésnek (Lüften und Ruhe) Lüften alatt hitfelekezetet is lehet érteni. Ha a főpap elkiáltja magát, hogy lüften, akkor a hívők szintén lüftent kiabálnak, az összes ablakokat becsukják. A hívőkkel ellentétben lévő hitetlenek (pogányok), a hívők bosszantására ablakot nyitnak, amire azok megrohanják a pogányokat és ablakot zárva megölik azokat.

Napraforgómag: (Spuckfrucht) étel és játék kizárólag oroszok számára kitalálva. A muszka 10—15 magot a tenyerébe vesz,, száját kitérve és egy csapással az egésztestet a pofájába vágja. Most a magot fogával feltöri, a belet lenyeli, a héjjal pedig célbaköp. Oroszországban mindenféle nagy kedvtelésnek örvend. Versenyeket is rendeznek. A legutóbbi moszkvai versenyen, a győző félóra alatt 8 liter magot evett meg és minden héjeltávolítása talált.

Pósta: A pósta olyan, mint az automata. Ha valaki bedob a póstába egy sürgönyt, három hét múlva kijön egy papír, amely azt bizonyítja, hogy ez a valaki a sürgönyt tényleg bedobta és ezzel minden renoen van. Levelet is lehet bedobni, de akkor nem jön ki semmi.

Pavillon: Olyanforma épület, mint a barak, azon külömb-séggel, hogy a pavillonban valódi tiszték laknak.

Prics: Deszkából készült elmés találmány. Laposra össze-csukható. Nappal szék, éjjel ágy. Használják még asztalnak, fotel-nak, társalkodó teremnek, utolsó esetben enni is lehet rajta.

Pocsetiri (négyesével): Orosz katonai vezényszó. Ha a praporcsik azt kiáltja, hogy pocsetiri, az azt jelenti, hogy számlálás lesz s fel kell állani 10-ével egymás háta mögé. Ha egy sorban 9-en vannak az sem baj.

Praporcsik: Nagy orosz katona, a praporcsiknál még csak egy nagyobb rang van a világon a stabskapitány. Sokak állítása szerint még írni is tud. A praporcsiknak két szeme és 30 zsebe van. A kezei enyvesek. Fogait csattogtatja, emberevő.

Rubel: Fizetési eszköz. Régen az ezüst karikát az oroszok rubelnek hívták. Újabban belül réz, kívül nikkell. Kerek formájánál fogva könnyen gurul. Mivel az összes rubelek elgurultak, legújabbban papírból csinálják. Kisebb részei a bélyegek, sajnos, hogy nem gummiarabikusok, így ragasztani velük nem lehet. Ezen papírokat pénznek nevezik. Felírásuk: aki el nem fogadja, agyon lesz ütve. Felmutatójának azonnal megfelelő törvényes ércpénzt fizet az Orosz Nemzeti Bank, (Szicsász).

Ruhe: A fogoly tiszték harckialtása. A hangsúly a „ru” szótagon van, a ruhe-t kórusban kiáltják. E kiáltással térnek a fogoly tiszték álomra és ezzel ébrednek. Némelyek oly meghatóan tudják e szót bögni, hogy ben van szavukban elhagyott szerelmük, minden szenvedésük, kínjuk, boldogságuk; némelyek meg úgy kiáltják, mintha ez volna örök életfeladatuk.

Számlálás (csitaty): Kétféle számolás van, u. n. mint szabadban és nem szabadban. A számolás u. n. számológépekkel történik. Arra szolgál, hogy az oroszok annál kevésbé tudják hány foglyuk van. Mivel mindenkit csak egyszer számolnak meg, az eredmény sohasem helyes. Vagy több vagy kevesebb. Ha több jön ki, akkor a bevételhez, ha kevesebb, akkor a kiadáshoz írják. A számolás az oroszok szerint matematikai rejtély.

Szicsász: Orosz nemzeti dal. Megfelel a magyar „várhatsz babám, elvárhatsz” című népdalnak. Ha egy muszkától valamit kér az ember vagy az valamit ígér, mindjárt hozzáteszi a szicsaszt. Ilyenkor legjobb, ha az ember mindjárt begubózik. Ha a szicsász időt jelent, az három-négy évet tesz ki.

Tetü. A tetü nyolclábú háziállat, kár hogy fejni nem lehet. Vannak fehér tetvek, feketék, vereskeresztes (szanitéc) tetvek, honvéd, tetvek (vitézkötéssel) és landwehr-tetvek (zöld parolival). A tetü déli álmat alszik, dekkungjából csak este bújik elő. A déli álmat nem alvók nappal is csípnek, ezek a ravasz-tetvek. Petével szaporodik és tojásait az inggallérra rakja. A kis tetü hasonlít apjához,

színe piros, a kikelése után azonnal munkához lát. Kártékony volta miatt némelyek irtják. A tetű-hóhér páciensét két köröm között végzi ki. A halál bekövetkeztét éles roppanás jelzi. Az állatvédő egyesület tagjai magukon tenyészdet állítanak fel. Ezek az u. n. tetvesek, nekik a tetük kedvesek.

Szachar. (cuKor) A szacharral a csája izét teszik tönkre a foglyok. Készül mészből, lisztből és rádiumból. Valószínűleg ez utóbbi miatt olyan drága. A szachart fonttal mérik. 3 font szachar = 1 font.

Font A font fontos mérőeszköz. A font különben pont félfont. A lavkában használják ezt így és ha az ember azt mondja erre, hogy ez csalás, akkor egy po (1) fontot mérnek le neki.

HADIFOGOLY BESZÁMOL ELFOGATÁSÁRÓL A HADITÖRVÉNYSZÉK ELŐTT.

Kutatva-keresve	Keresve-kutatva
Ellenségre lesve	Múúton ellesve
Soványra lenyesve	Az arcom beesve
Hidegtől megfázva	Esőtől megázva
Étlen-szomjan jöve	Megfázva-megrázva
Nyersen sütve-főve.	
Egy vasárnap esten	Mikór nem kerestem
Oroszok kezébe	Került fáradt testem
Oda jött élembe	Egész város népe
Ott élembe lépe	Rut vagyok vagy szép-e
A lépe, a mája	A mája, a lépe
Az a kutya-fája	A világ négy tája
Városból faluba	S vittek-vittek tova
Egyikből-másikba	Faluból, városba
Hegyekből, völgyekbe	Másikból-egyikbe
S én kába, én dőre	Bükkösből, tölgyekbe
	Csak mentem előre!
Se Mátra, se Tátra	Előre nem hátra
Penzából, Kazánba	Kievből, Penzába
Szizránból, Uffába	Kazánból, Szizránba
	Azt Szibériába!
Szumatra nem Jáva	Hiába, hiába!
A pulyka nem páva	A hamu nem láva

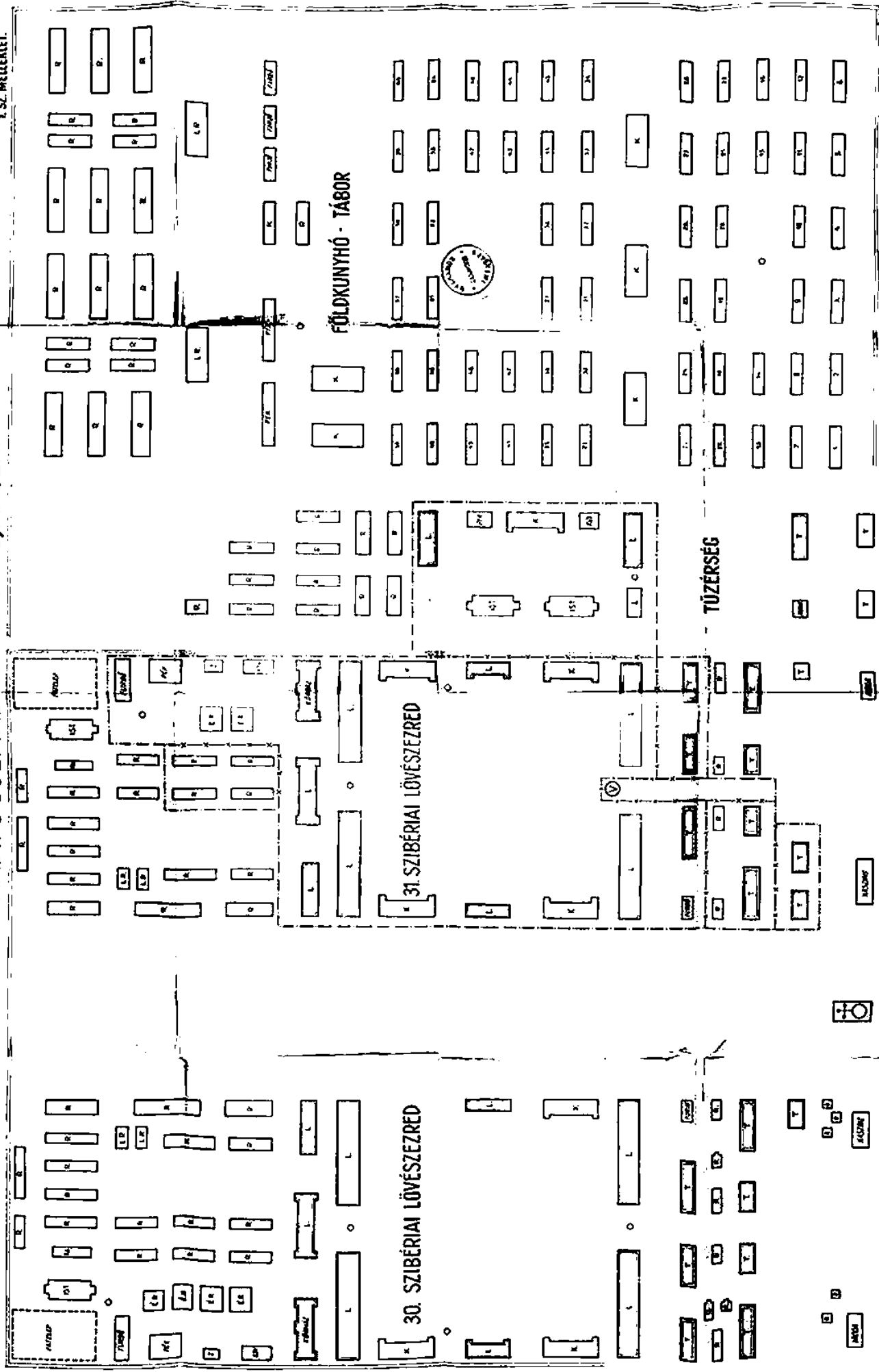
Ki bátor, nem gyáva!
Mert itt egy barakba
Telekből, nyarakba
Reszketve-remegve
Jaj már nem Etelbe
Donátba, Fesztibe
Szeretlek, szeretlek
Hitelbe megveszlek
Tésztába begyurlak
No Benedek, Benedek
Ne neked, ne neked
Idáig jutottam
Diszkoszt hajítottam,
Fejemmel fejeltem
Birkózni kiálltam
Svédül és tatárul
Angolul magoltam
Sokat franciáztam
Nem egyet, nem kettőt
Egy pofont én kaptam
A zsírom leadtam
Gyászruhát öltöttem
Azt sohase ettem
Kötélre felkusztram
. Adósságban úsztam
Mégsem volt mit enni
Nem volt már mit inni
Ez volt már a kérdés
Szofoklesz Damoklész
Nagy egek, kis egek
Balról voltak a csehek
Így lettem én fogoly

Baráttal haragba
Nyarakból-telekbe
Most már nem Etelbe
Jánosba, Elekbe
Küsztingbe, szereibe
Felfallak, megeszlek
Polcomra felteszlek
Nyírfába befurlak
Mondtam már teneked
Hát kellett ez neked
100 métert futottam
Sulygolyót dobáltam
Öklömmel ökleltem
Nyelveket bifláztam
Törökül, jappánul
A dánról danoltam
B. ügyet csináltam
Azt hiszem 102-öt,
Hármat meg én adtam
Mindent elköltöttem,
De jót a lavkába
Jaj sohase ettem!
Barátom felhúztam,

Lenni vagy nem lenni
Nagy haditörvényszék
Most már lesz, ami lesz;
Még most is remegek
Jobbról a lengyelek
Bozsemoj, Bozsemoj!

HADIFOGLYTÁBOR KRASZNOJARSK.

1. SZ. MELLÉKLET.

JELMAGYARÁZAT: BARACKSÁG KÖZPONTI KÖZMŰVELŐDÉSI HÁZ KÖZPONTI KÖNYVTÁR KÖZPONTI KÓRHÁZ KÖZPONTI KÓRÁLLÁSGAZDASÁG FÖLDKUNYHÓ LŐVÉSZREZED TÜZÉRSÉG TÁMOGATÓ EGYSÉGEK EGYÉB EGYSÉGEK

0 50 100 150 200 250 300 350 400 450 500

1:10000

1945. évi október 10. napján készült a terv. A tervet készítette: STESSSEL ERNŐ.

KRASZNOJARSZKI HADIFOGOLY TÁBOR SZERVEZETE 1914 2/3 - 1918 1/16

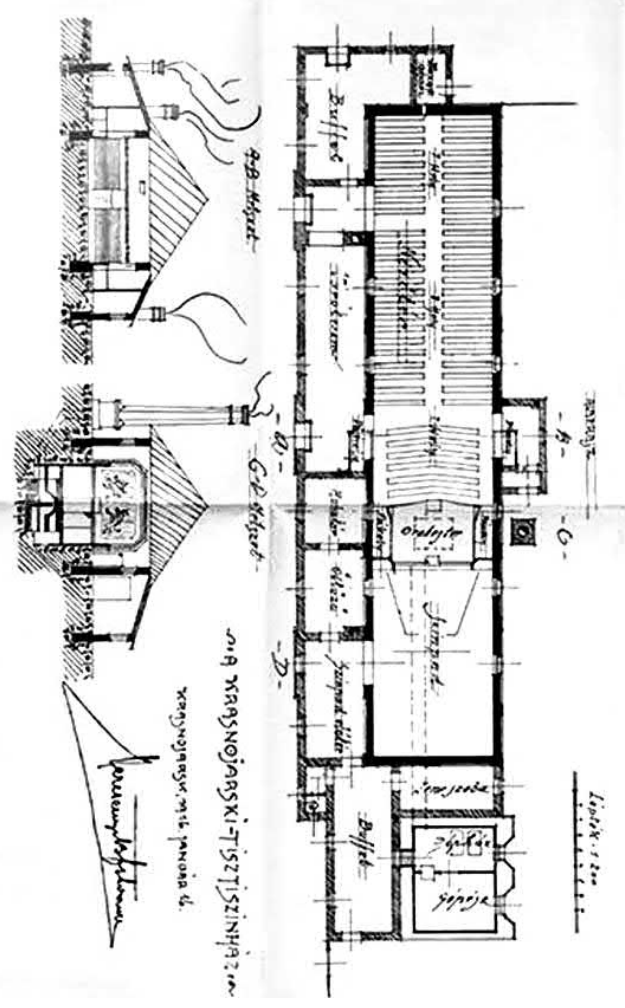
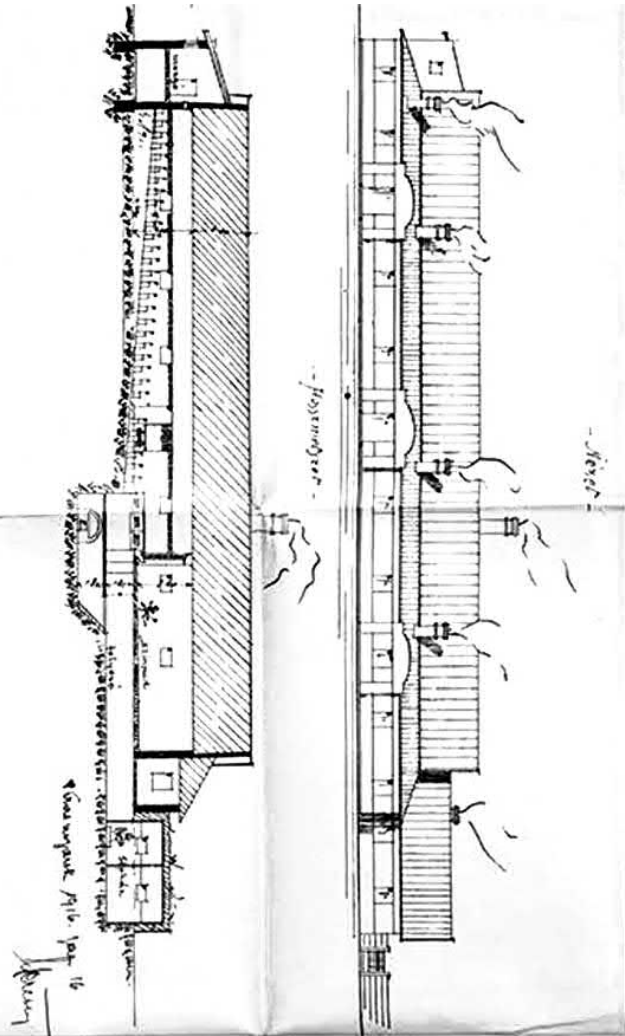
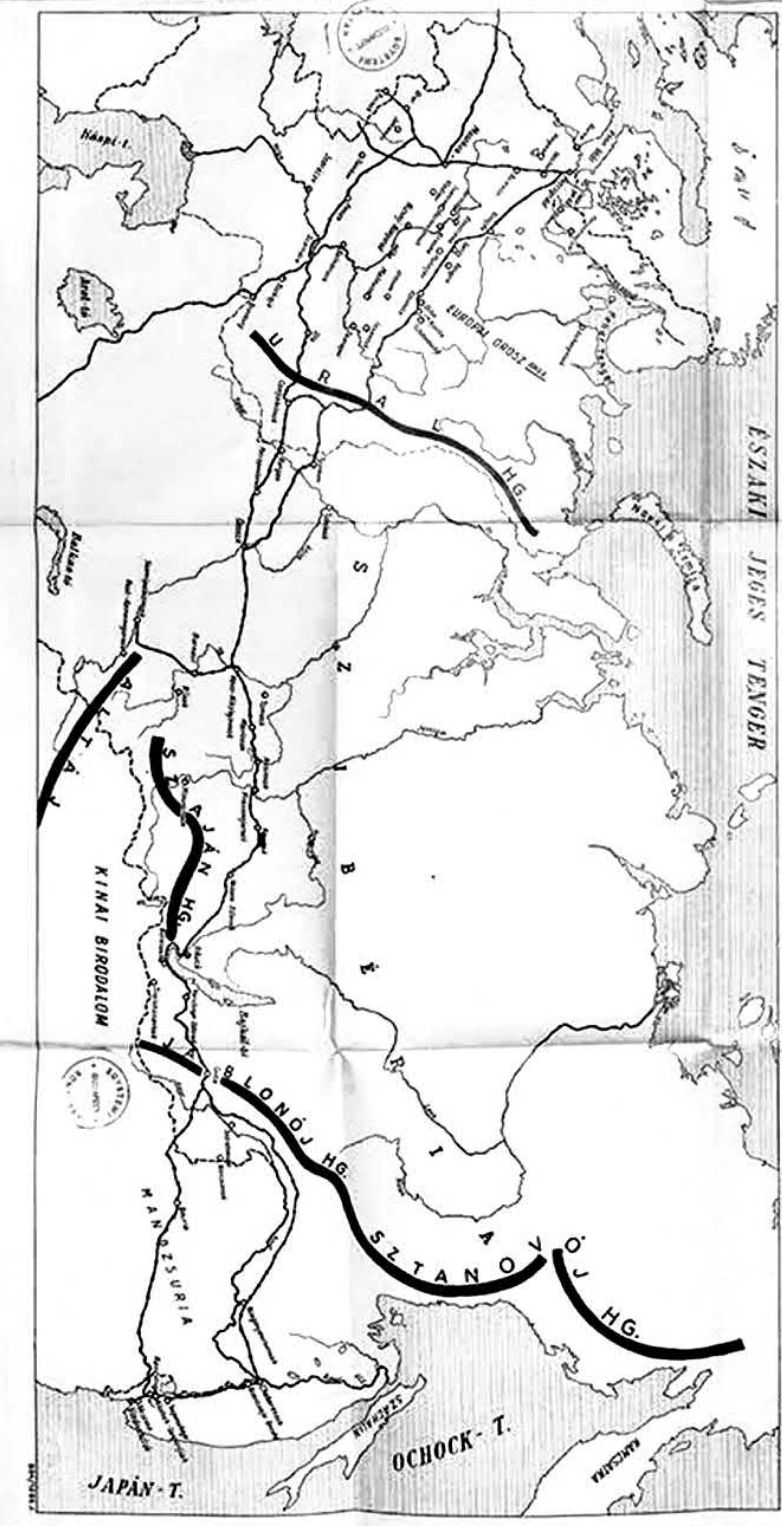
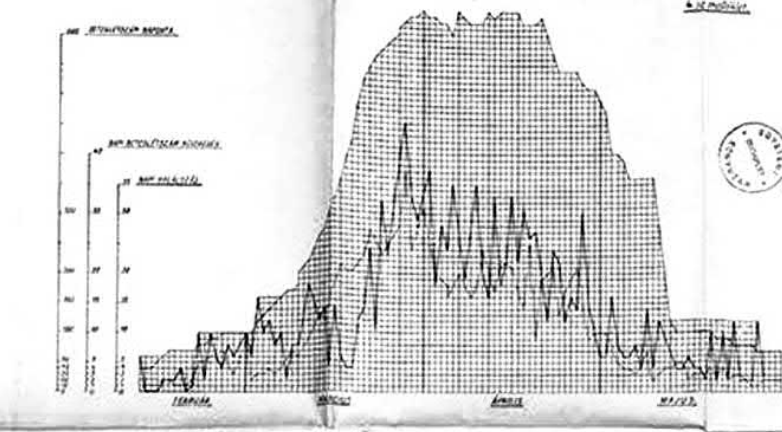
2 sz. melléklet

MÉGNEVEZÉS		1914-1916	1916-1917	1917-1918	1918-1919	1919-1920	1920-1921	1921-1922	1922-1923	1923-1924	1924-1925	1925-1926	1926-1927	1927-1928	1928-1929	1929-1930	1930-1931	1931-1932	1932-1933	1933-1934	1934-1935	1935-1936	1936-1937	1937-1938	1938-1939	1939-1940	1940-1941	1941-1942	1942-1943	1943-1944	1944-1945	1945-1946
KATONAI SZERVEZETEK	CSOORTPARANCSNOK	[Detailed list of squad leaders with names and dates]																														
	TÁBORPARANCSNOK	[Detailed list of camp commanders with names and dates]																														
KATONAI SZERVEZETEK	ZÁSOLAJ és SZÁZAD PARANCSNOKOK	[Detailed list of platoon and company commanders with names and dates]																														
	TISZTI NYELVTANÍTÓ CSOPORTOK	[Detailed list of language instructor groups]																														
	TÁBORRENDSZÁR	[Detailed list of camp regulations]																														
	TÁBORRENDSZÁR	[Detailed list of camp regulations]																														
	TÁBORRENDSZÁR	[Detailed list of camp regulations]																														
	TÁBORRENDSZÁR	[Detailed list of camp regulations]																														
	TÁBORRENDSZÁR	[Detailed list of camp regulations]																														
	TÁBORRENDSZÁR	[Detailed list of camp regulations]																														
	TÁBORRENDSZÁR	[Detailed list of camp regulations]																														
	TÁBORRENDSZÁR	[Detailed list of camp regulations]																														
EGÉSZSÉGÜGY	LELKÉSZET	[Detailed list of chaplains and spiritual care]																														
	TÁBOR ORVOSAI	[Detailed list of camp doctors]																														
	KÉZMŰ PARANCSNOK	[Detailed list of craft commanders]																														
	KÉZMŰ CSOPORTOK	[Detailed list of craft groups]																														
	KÖZMŰSÉGI ÉS TISZTI	[Detailed list of cultural and officer groups]																														
	KÖZMŰSÉGI CSOPORTOK	[Detailed list of cultural groups]																														
	GYÓGYÁSZATI	[Detailed list of medical groups]																														
	TÁBORRENDSZÁR	[Detailed list of camp regulations]																														
	TÁBORRENDSZÁR	[Detailed list of camp regulations]																														
	TÁBORRENDSZÁR	[Detailed list of camp regulations]																														
ÉLELMEZÉS	TISZTI ÉKEZÉK	[Detailed list of officer uniforms and insignia]																														
	ÉLELMISZEREZÉS	[Detailed list of food supply]																														
	KÖZMŰSÉGI CSOPORTOK	[Detailed list of craft groups]																														
	KÖZMŰSÉGI CSOPORTOK	[Detailed list of craft groups]																														
	KÖZMŰSÉGI CSOPORTOK	[Detailed list of craft groups]																														
	KÖZMŰSÉGI CSOPORTOK	[Detailed list of craft groups]																														
	KÖZMŰSÉGI CSOPORTOK	[Detailed list of craft groups]																														
	KÖZMŰSÉGI CSOPORTOK	[Detailed list of craft groups]																														
	KÖZMŰSÉGI CSOPORTOK	[Detailed list of craft groups]																														
	KÖZMŰSÉGI CSOPORTOK	[Detailed list of craft groups]																														
TISZTI INTÉZETEK	TISZTI INTÉZETEK	[Detailed list of officer institutions]																														
	TISZTI INTÉZETEK	[Detailed list of officer institutions]																														
	TISZTI INTÉZETEK	[Detailed list of officer institutions]																														
	TISZTI INTÉZETEK	[Detailed list of officer institutions]																														
	TISZTI INTÉZETEK	[Detailed list of officer institutions]																														
	TISZTI INTÉZETEK	[Detailed list of officer institutions]																														
	TISZTI INTÉZETEK	[Detailed list of officer institutions]																														
	TISZTI INTÉZETEK	[Detailed list of officer institutions]																														
	TISZTI INTÉZETEK	[Detailed list of officer institutions]																														
	TISZTI INTÉZETEK	[Detailed list of officer institutions]																														
LÉLEKTAN	LÉLEKTAN	[Detailed list of psychological services]																														
	LÉLEKTAN	[Detailed list of psychological services]																														
	LÉLEKTAN	[Detailed list of psychological services]																														
	LÉLEKTAN	[Detailed list of psychological services]																														
	LÉLEKTAN	[Detailed list of psychological services]																														
	LÉLEKTAN	[Detailed list of psychological services]																														
	LÉLEKTAN	[Detailed list of psychological services]																														
	LÉLEKTAN	[Detailed list of psychological services]																														
	LÉLEKTAN	[Detailed list of psychological services]																														
	LÉLEKTAN	[Detailed list of psychological services]																														
TÁBORRENDSZÁR	TÁBORRENDSZÁR	[Detailed list of camp regulations]																														
	TÁBORRENDSZÁR	[Detailed list of camp regulations]																														
	TÁBORRENDSZÁR	[Detailed list of camp regulations]																														
	TÁBORRENDSZÁR	[Detailed list of camp regulations]																														
	TÁBORRENDSZÁR	[Detailed list of camp regulations]																														
	TÁBORRENDSZÁR	[Detailed list of camp regulations]																														
	TÁBORRENDSZÁR	[Detailed list of camp regulations]																														
	TÁBORRENDSZÁR	[Detailed list of camp regulations]																														
	TÁBORRENDSZÁR	[Detailed list of camp regulations]																														
	TÁBORRENDSZÁR	[Detailed list of camp regulations]																														

Krasznajarszki hadifogoly tábor szervezete 1914 2/3 - 1918 1/16

Krasznajarszki hadifogoly tábor szervezete 1914 2/3 - 1918 1/16

AZ 1915. ÉVI KIÜTÉSES TIFUSZJÁRVÁNY A KRASZNOJARSZKI HADIFOGOLYTÁBORBAN.

219 KRASZNOJARSZKI-TÍFUSZJÁRVÁNY

Krasnojarsk 1915. január 4.

Handwritten signature